SOU
1983:50

Översyn av lagstiftningen om

FÖRMÖGENHETS BROTT

utom gäldenärsbrott

BETÄNKANDE AV FÖRMÖGENHETSBROTTSUTREDNINGEN

88

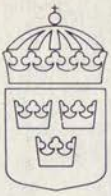

Statens offentliga utredningar
1983:50
Justitiedepartementet

Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott

Betänkande av förmögenhetsbrottsutredningen

Stockholm 1983

Omslag Jan Bohman

ISBN 91-38-07805-8
ISSN 0375-250x

minab/gotab Stockholm 1983 76035

Till statsrådet och chefen för
justitiedepartementet

Regeringen bemyndigade den 25 mars 1976 dåvarande statsrådet Lennart Geijer att tillkalla tre sakkunniga med uppdrag att se över lagstiftningen om förmögenhetsbrott.

Med stöd av detta bemyndigande tillkallade Geijer den 28 april 1976 dåvarande hovrättspresidenten Karl-Erik Skarvall, ordförande, samt, såsom ledamöter, ledamoten av riksdagen Lilly Bergander och dåvarande riksdagsledamoten, poliskommissarien Åke Polstam.

Den 27 januari 1977 erhöll dåvarande statsrådet Sven Romanus regeringens bemyndigande att tillkalla ytterligare en ledamot att ingå i kommittén. Samma dag förordnade Romanus med stöd av bemyndigandet dåvarande ledamoten av riksdagen dåvarande hovrättsrådet, numera hovrättspresidenten Håkan Winberg. Sedan Winberg utnämnts till statsråd och på egen begäran entledigats från uppdraget, förordnades den 16 november 1979 i hans ställe dåvarande ledamoten av riksdagen numera kommunalrådet Joakim Ollén till ledamot av kommittén. Den 3 februari 1983 entledigades Ollén från sitt uppdrag. Samma dag förordnades Winberg ånyo som ledamot.

Kommittén antog namnet förmögenhetsbrottsutredningen.

Att som experter biträda kommittén förordnades den 9 juli 1976 docenten Nils Jareborg och dåvarande chefsåklagaren numera länsåklagaren Torsten Jonsson.

Till sekreterare förordnades sistnämnda dag dåvarande hovrättsassessorn numera hovrättsrådet Barbro Hegrelius Jonson.

Regeringen har den 10 december 1981 till kommittén överlämnat en skrivelse, dagtecknad den 17 november 1981, från riksåklagaren angående den straffrättsliga bedömningen av visst förfarande med telefonabonnemang.

Vidare har brottsförebyggande rådets styrelse till kommittén överlämnat en promemoria (BRÅ PM 1983:1) "Ocker", som utarbetats som ett led i det av regeringen i december 1977 till brottsförebyggande rådet lämnade uppdraget att göra en översyn av lagstiftningen mot organiserad och ekonomisk brottslighet.

Kommittén har avgivit remissutlåtanden:
- den 15 december 1977 över det av utredningen angående översyn av häktningsbestämmelserna avgivna betänkandet "Häktning och anhållande" (SOU 1977:50),
- den 15 november 1978 över sårbarhetskommitténs lägesrapport "ADB och samhällets sårbarhet" (Ds Fö 1978:4),
- den 27 januari 1979 över en inom brottsförebyggande rådet utarbetad promemoria "Sakhäleri m.m." (BRÅ PM 1978:1),
- den 13 augusti 1979 över den inom justitiedepartementet upprättade promemorian om internering (Ds Ju 1979:5),
- den 29 maj 1980 över fängelsestraffkommitténs delbetänkande "14 dagars fängelse" (SOU 1980:1),
- den 22 oktober 1980 över viteskommitténs betänkande "Kompensation för förvandlingsstraffet" (SOU 1980:7),
- den 12 juni 1981 över en inom brottsförebyggande rådet utarbetad promemoria "Bokföringsbrott" (BRÅ PM 1981:1) samt
- den 15 december 1982 över stöldutredningens betänkande "Stöld i butik" (SOU 1982:39).

Kommittén har anmodats att senast innevarande höst redovisa resultatet av sitt arbete. Vi har med anledning härav sedan hösten 1982 inriktat arbetet på att färdigställa förslag till lagtext jämte motivering till samtliga förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. Föreliggande betänkande (SOU 1983:50) "Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott", som överlämnas härmed, innehåller vårt förslag med den begränsning som nu sagts. Vad som inte hunnits med inom den angivna tiden är, utom gäldenärsbrotten, vissa föreskrifter angående konkurrens bl.a. mellan olika förmögenhetsbrott och vissa ställningstaganden till frågor om åtalspreskription. Härutöver förutsätter vårt förslag ändringar i fråga om några andra brottsbalksbrott än förmögenhetsbrotten och vissa ändringar i specialstraffrättsliga stadganden. Om och i den mån vårt förslag läggs till grund för fortsatt lagstiftningsarbete utgår vi från att återstående frågor kommer att behandlas inom justitiedepartementet.

Till betänkandet fogas reservation av Håkan Winberg och särskilt yttrande av Torsten Jonsson.

Stockholm i september 1983.

Karl-Erik Skarvall

Lilly Bergander Åke Polstam Håkan Winberg

/Barbro Hegrelius Jonson

I N N E H Å L L S F Ö R T E C K N I N G

FÖRKORTNINGAR 11

FÖRFATTNINGSFÖRSLAG 13

SAMMANFATTNING 23

1 I N L E D N I N G 37
1.1 DIREKTIVEN 37
1.2 KOMMITTENS ARBETE 45
1.2.1 Arbetets organisation 45
1.2.2 Nordiskt samarbete 46
1.2.3 Återstående utredningsarbete 47
1.2.4 Alternativförslag 49

2 F Ö R M Ö G E N H E T S B R O T T E N 51
2.1 BROTTSBALKSREFORMEN 51
2.2 SYSTEMATIK 52
2.3 LAGSTIFTNINGSTEKNIK 54

3 R E F O R M B E H O V E T 59
3.1 INLEDNING 59
3.2 MÖJLIGT REFORMBEHOV BETINGAT AV ÄNDRADE VÄRDERINGAR 60
3.3 MÖJLIGT REFORMBEHOV BETINGAT AV DEN TEKNISKA UTVECKLINGEN 62
3.4 MÖJLIGT REFORMBEHOV BETINGAT AV BRISTER I SYSTEMATIK OCH LAGSTIFTNINGSTEKNIK 63
3.4.1 Kapitelindelningen 63
3.4.2 Brottsbeskrivningarnas grad av precision 67
3.4.3 Konkurrensfrågor 69
3.4.4 Grova brott 70
3.4.5 Övrigt 71
3.5 SLUTSATS 72

4 P R I N C I P E R F Ö R E N R E F O R M 73
4.1 KAPITELINDELNINGEN 73
4.1.1 Allmänna överväganden 73
4.1.2 Kriterier för kapitelindelningen 76
4.2 BROTTEN 78
4.2.1 Inledning 78
4.2.2 Brottsarter 79
4.2.3 Brottstyper 80
4.2.4 Straffvärde 82
4.2.5 De olika brottsarternas inbördes straffvärde 84
4.2.6 Brottstypernas inbördes straffvärde .. 84
4.3 VISSA LAGTEKNISKA FRÅGOR 87
4.3.1 Kapitlens innehåll 87
4.3.2 Straffbestämmelsernas utformning 88
4.3.3 Kapitelrubrikerna 91
4.3.4 Brottsbeteckningarna 92
4.3.5 Citering av lagrum 93

4.4	PRECISERINGEN AV DET STRAFFBELAGDA OMRÅDET	94
4.4.1	Allmän diskussion	94
4.4.2	Osjälvständiga generalklausuler	96
4.4.3	Självständiga generalklausuler	99
4.4.4	Övrigt	101
4.5	ALLMÄN MÅLSÄTTNING - SAMMANFATTNING	102
5	V I S S A K O N K U R R E N S-F R Å G O R	105
5.1	INLEDNING	105
5.2	HUVUDDRAGEN I EN FÖRENKLAD KONKURRENSLÄRA	108
5.3	S.K. VERKLIG LAGKONKURRENS	112
5.4	SERIEBROTTSLIGHET	118
6	S T Ö L D B E G R E P P E T	125
6.1	GÄLLANDE STÖLDBEGREPP	125
6.1.1	Tillgreppsrekvisitet	125
6.1.2	Tillägnelseuppsåtet	125
6.1.3	Kravet på ekonomisk skada	127
6.2	FÖRSLAGETS STÖLDBEGREPP	127
6.3	STÖLDOBJEKT	130
6.4	OLOVLIG TILLÄGNELSE	131
6.4.1	Tillägnelsebegreppet	131
6.4.2	Tillägnelse i butik	135
6.4.3	Innebörden av att en tillägnelse är olovlig	135
6.5	KRAV PÅ EKONOMISK SKADA ELLER ANNAN OLÄGENHET	139
6.6	FÖRSLAGETS STÖLDBEGREPP I BELYSNING AV REGLERINGEN I VISSA ANDRA LÄNDER	141
7	V I S S A F R Å G O R R Ö R A N D E A L L E M A N S R Ä T T E N	145
7.1	TAGANDE AV NATURALSTER	145
7.1.1	Utvecklingen på straffrättens område	145
7.1.2	Strävanden att åstadkomma primära civilrättsliga regler om rätt till naturalster	147
7.1.3	Gällande rätt	149
7.1.4	Förslaget	151
7.2	ATT FÄRDAS ÖVER ANNANS MARK	155
7.2.1	Historik	155
7.2.2	Gällande rätt	155
7.2.3	Förslaget	158
8	L A G A S J Ä L V T Ä K T	161
8.1	GÄLLANDE RÄTT	161
8.1.1	Besittningsskyddet och grunderna för dess utformning	161
8.1.2	Rätten till självtäkt	162
8.2	FÖRSLAGET	164
8.2.1	Besittningsskyddet	164
8.2.2	Bestämmelsen om laga självtäkt	165

9	F Ö R M Ö G E N H E T S B R O T T M E D A N K N Y T N I N G T I L L D A T O R E R	169
9.1	DATORTEKNIKENS ANVÄNDNING	169
9.2	KRIMINELLA HANDLINGAR MED ANKNYTNING TILL DATORER	169
9.3	DATALAGEN	170
9.4	AVGRÄNSNING AV UTREDNINGSUPPDRAGET	173
9.5	DATORRELATERADE FÖRMÖGENHETSANGREPP ENLIGT GÄLLANDE RÄTT	174
9.5.1	Inledning	174
9.5.2	Oriktiga databehandlingsresultat: Resultat som innebär ekonomisk skada	175
9.5.3	Oriktiga databehandlingsresultat: Resultat som kan utnyttjas för att åstadkomma ekonomisk skada eller för att dölja en redan förövad brottslig gärning	180
9.5.4	Skadegörande angrepp på mjukvara	182
9.5.5	Olovligt anskaffande och utnyttjande av program och lagrade data (dataspionage)	183
9.5.6	Angrepp riktade mot datoranläggningar (hårdvara)	185
9.6	ÖVERVÄGANDEN OCH FÖRSLAG	185
10	O C K E R	189
10.1	BAKGRUND	189
10.1.1	Gällande ockerbestämmelse	189
10.1.2	Tidigare framförda synpunkter på ockerlagstiftningen	191
10.1.3	Direktiven	192
10.1.4	BRÅ-promemorian om ocker	192
10.2	NORDISK LAGSTIFTNING	194
10.2.1	Danmark	194
10.2.2	Norge	196
10.2.3	Finland	197
10.3	FÖRSLAGET	198
11	G R A D I N D E L N I N G E N	203
11.1	GÄLLANDE ORDNING	203
11.1.1	Gradindelningens funktion	203
11.1.2	Nuvarande gradindelning	204
11.1.3	Några statistiska uppgifter	206
11.2	FÖRSLAGETS GRADINDELNING	207
11.2.1	Allmänna överväganden	207
11.2.2	Mindre allvarliga brott	209
11.2.3	Grova brott	211
12	B R O T T E N I F Ö R S L A G E T T I L L 8 K A P. B R O T T S B A L K E N	217
12.1	ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN	217
12.2	DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA	219
12.2.1	Inledning	219
12.2.2	Stöld	219
12.2.3	Rån	220

12.2.4	Skadegörelse	222
12.2.5	Egendomsbrott	223
12.2.6	Besittningsintrång	224
12.2.7	Förslaget i förhållande till nuvarande systematik	224
12.3	SPECIALMOTIVERING	228
13	BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 9 KAP. BROTTSBALKEN	253
13.1	ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN	253
13.2	DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA	254
13.2.1	Inledning	254
13.2.2	Bedrägeri	254
13.2.3	Utpressning	260
13.2.4	Ocker	260
13.2.5	Spekulationsbrott	261
13.2.6	Nuvarande ockerpantning (9 kap. 10 § BrB) avkriminaliseras	266
13.2.7	Överväganden rörande behovet av att kriminalisera ytterligare gärningstyper	267
13.3	SPECIALMOTIVERING	274
14	BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 10 KAP. BROTTSBALKEN	283
14.1	ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN	283
14.2	DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA	283
14.2.1	Inledning	283
14.2.2	Behörighetsmissbruk	284
14.2.3	Undandräkt	290
14.3	SPECIALMOTIVERING	292
15	BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 12 KAP. BROTTSBALKEN	297
15.1	ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN	297
15.2	GÄLLANDE HÄLERILAGSTIFTNING	298
15.3	DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA	304
15.3.1	Inledning	304
15.3.2	Häleri	306
15.3.3	Betydelsen av en eventuell ändring av reglerna om godtrosförvärv av stöldgods	310
15.3.4	Efterföljande oredlighet	311
15.3.5	Häleriförseelse	315
15.4	SPECIALMOTIVERING	318
16	STRAFFSKALORNA	327
16.1	BAKGRUND TILL FÖRSLAGET	327
16.1.1	Påföljdssystemet	327
16.1.2	Straffskalornas betydelse	329
16.1.3	Nuvarande straffskalor vid förmögenhetsbrotten	332
16.1.4	Statistiska uppgifter	333

16.1.5 Fängelsestraffkommitténs översyn av straffskalor för olika brott 344
16.1.6 Straffskalorna för förmögenhetsbrott i Danmark, Norge och Finland 345
16.2 ALLMÄNNA ÖVERVÄGANDEN 347
16.2.1 Utredningsuppdraget 347
16.2.2 Allmänt om straffvärde och straffskalor 348
16.2.3 Straffnivån vid vissa andra brottskategorier än förmögenhetsbrott 349
16.2.4 Straffvärdet hos förmögenhetsbrott och domstolarnas påföljdsval 355
16.3 FÖRSLAGETS STRAFFSKALOR 357
16.3.1 Principer för straffskalornas konstruktion 357
16.3.2 Indelningen av de grundläggande brottsarterna i olika straffvärdekategorier 358
16.3.3 Gradindelningen vid de olika brotten 359
16.3.4 Frågan om överlappande straffskalor vid gradindelade brott 359
16.3.5 Antalet typstraffskalor 363
16.3.6 Straffskalorna vid de mindre allvarliga förmögenhetsbrotten 363
16.3.7 Straffskalorna vid de allvarliga förmögenhetsbrotten 364
16.3.8 Straffskalorna vid de särskilt allvarliga förmögenhetsbrotten 366
16.3.9 Straffskalan vid grovt rån (synnerligen allvarligt brott) 367
16.3.10 Konsekvenser av förslagets straffskalor 368

Reservation 371

Särskilt yttrande 375

Citerad litteratur 377

Bilaga

8-10 och 12 kap. brottsbalken i gällande lydelse 381

F Ö R K O R T N I N G A R

Lagar

BrB	Brottsbalken
BrP	Brottsbalkens promulgationslag
RF	Regeringsformen
RB	Rättegångsbalken

Övriga förkortningar

ADB	Automatisk databehandling
bet.	betänkande
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
Dir.	Direktiv
Ds Ju	Justitiedepartementets departementsserie
Ds Fö	Försvarsdepartementets departementsserie
HD	Högsta domstolen
KF	Kunglig förordning
KK	Kunglig kungörelse
JuU	Utlåtande av riksdagens justitieutskott
NJA	Nytt juridiskt arkiv, del I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, del II
NTfK	Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab
NU	Utlåtande av riksdagens näringsutskott
prop.	proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Riksåklagaren
SCB	Statistiska centralbyrån
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SRK	Straffrättskommittén
SvJT	Svensk Juristtidning
SvJT rf	Svensk Juristtidnings rättsfallssamling

F Ö R F A T T N I N G S F Ö R S L A G

1. Förslag till
Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken dels att 23 kap. 7 § skall upphöra att gälla, dels att 8-10 kap. samt 12 kap. skall ha nedan angivna lydelse.

8 kap. Om stöld, rån och skadegörelse m.m.

1 §
Detta kapitel skall tillämpas endast på gärningar som avser viss sak, fast eller lös, och som innebär ekonomisk skada eller annan olägenhet för egendomens ägare, för annan rättshavare eller för besittare.

Kapitlets bestämmelser gäller inte gärningar som består i att i skog eller mark plocka bär, svampar, nötter, kottar, blommor, örter eller liknande naturprodukter.

2 §
För stöld döms den som olovligen tillägnar sig lös sak, som tillhör annan.

Att tillägna sig en sak är att

1. införliva den med sin eller annans egendom genom att ta eller behålla den, eller
2. tillgodogöra sig eller annan saken eller dess värde genom att förbruka, överlåta eller på annat jämförbart sätt förfoga över den.

Straffet för stöld är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till skadans omfattning och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms för egendomsbrott enligt 8 §.

3 §
För grov stöld döms den som förövar brott enligt 2 §, om

1. det avser stort värde eller innebär mycket kännbar ekonomisk skada,
2. gärningsmannen för brottets begående försett sig med vapen, sprängämne eller annat sådant farligt hjälpmedel,
3. gärningsmannen utnyttjar annans skyddslösa eller utsatta ställning, eller

4. gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grov stöld är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

4 §

För rån döms den som förövar stöldbrott eller utpressningsbrott genom att ta eller motta sak, som ej är av ringa värde, och i samband därmed utövar råntvång för att komma över eller behålla saken.

Råntvång är

1. allvarligt våld på person, eller

2. hot som innebär eller framstår som överhängande allvarlig fara för den hotades eller annan närvarandes säkerhet till person.

Straffet för rån är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

5 §

För grovt rån döms den som förövar brott enligt 4 §, om

1. våldet eller hotet innebär livsfara,

2. gärningen medför svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom,

3. gärningsmannen utnyttjar den rånades skyddslösa eller utsatta ställning, eller

4. gärningsmannen på annat sätt visar synnerlig råhet,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som synnerligen allvarligt.

Straffet för grovt rån är fängelse, lägst två och högst tio år.

6 §

För skadegörelse döms den som olovligen skadar eller förstör annans egendom.

Straffet för skadegörelse är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till skadans omfattning och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms för egendomsbrott enligt 8 §.

7 §

För grov skadegörelse döms den som förövar brott enligt 6 §, om

1. brottet innebär stor eller mycket kännbar ekonomisk skada, eller

2. väsentlig skada drabbar egendom av stor kulturell betydelse,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grov skadegörelse är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

8 §
För egendomsbrott döms den som
1. förövar brott enligt 2 § fjärde stycket eller 6 § tredje stycket,
2. olovligen använder annans egendom, dock ej om användningen avser mark eller byggnad med däri befintlig egendom och gärningen förövas av eller med samtycke av den som lovligen fått egendomen i sin besittning,
3. olovligen omhändertar, flyttar eller överger lös sak, som tillhör annan, dock ej om gärningen utgör ett nödvändigt led i en laga självtäkt enligt 11 §, eller
4. olovligen skadar, förstör, överlåter eller på annat jämförbart sätt olovligen förfogar över egendom till men för ägande- eller säkerhetsrätt som tillförsäkrats eller eljest tillkommer annan.

Straffet för egendomsbrott är böter eller fängelse i högst tre månader.

9 §
För grovt egendomsbrott döms den som förövar brott enligt 8 § första stycket 2-4, om det innebär risk för eller medför betydande ekonomisk skada eller olägenhet, såsom när motorfordon brukas vårdslöst eller inte återställs eller när elektrisk kraft avleds i betydande omfattning, och brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som allvarligt.

Straffet för grovt egendomsbrott är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

10 §
För besittningsintrång döms den som olovligen
1. på annat än väg färdas över tomt, plantering eller åker med växande gröda, eller
2. gör intrång i annans besittning, dock ej om gärningen innebär endast mindre hinder för dennes utövning av besittning till mark eller utgör laga självtäkt enligt 11 §.

Straffet för besittningsintrång är böter eller fängelse i högst tre månader.

11 §
Laga självtäkt sker när ett olovligen rubbat besittningsförhållande återställs av den som blivit utsatt för besittningsrubbningen eller av någon som är i dennes ställe. Självtäkt som avser återtagande av en sak och inte sker på bar gärning är dock tillåten endast om den riktas mot någon som olovligen innehar saken och om den vidtagna åtgärden omedelbart anmäls till polismyndighet.

12 §
Vid tillämpningen av detta kapitel skall äganderätten till lös sak i samband med överlåtelse anses övergå från överlåtaren till förvärvaren, när förvärvaren får saken i sin besittning eller fullgör sin motprestation, oavsett om överlåtaren förbehållit sig äganderätten till en senare tidpunkt.

13 §
Till ansvar enligt 23 kap. skall dömas vid
1. försök till stöld, grov stöld, rån, grovt rån, skadegörelse, grov skadegörelse eller grovt egendomsbrott,
2. förberedelse till stöld, grov stöld, rån, grovt rån, skadegörelse, grov skadegörelse eller grovt egendomsbrott,
3. stämpling till rån eller grovt rån, eller
4. underlåtenhet att avslöja rån eller grovt rån.

14 §
(Konkurrensbestämmelser)

15 §
Har annat i detta kapitel angivet brott än grov stöld, rån, grovt rån eller grov skadegörelse förövats mot
1. någon som ej blott tillfälligt sammanbor med gärningsmannen,
2. make, syskon, släkting i rätt upp- eller nedstigande led, eller
3. fosterföräldrar, fosterbarn eller fostersyskon,

får åklagare väcka åtal endast om målsäganden angett brottet till åtal eller åtal är påkallat från allmän synpunkt. Vid tillämpning av vad nu sagts skall med gärningsman likställas den som medverkat vid brottet eller förövat gärning enligt 12 kap. 2 - 5 §§.

9 kap. Om bedrägeri, utpressning och ocker m.m.

1 §
För bedrägeri döms den som
1. genom vilseledande förmår annan till handling eller underlåtenhet som innebär ekonomisk skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är,
2. genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, företa ändring i datorprogram eller i upptagning för automatisk databehandling eller på annat sätt olovligen påverkar resultatet av automatisk databehandling så att det innebär ekonomisk skada,
3. föranleder utbetalning eller överföring av medel, som av misstag ställts till hans förfogande på konto eller genom postanvisning, check eller dylik handling, om gärningen innebär ekonomisk skada, eller
4. skaffar sig förtäring, transport, hotellrum eller annat dylikt, som tillhandahålls allmänheten under förutsättning av kontant betalning, och underlåter att göra rätt för sig.

Straffet för bedrägeri är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till den ekonomiska skadan och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms enligt 8 § för oredligt förfarande.

2 §
För grovt bedrägeri döms den som förövar brott enligt 1 § första stycket 1-3, om
1. det innebär stor eller mycket kännbar ekonomisk skada,

2. gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet hos den vilseledde, eller
3. gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grovt bedrägeri är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

3 §
För utpressning döms den som genom olaga tvång förmår annan till handling eller underlåtenhet som innebär ekonomisk skada för den som utsätts för tvånget eller för någon i vars ställe denne är.

Straffet för utpressning är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till den ekonomiska skadan och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms enligt 8 § för oredligt förfarande.

4 §
För grov utpressning döms den som förövar brott enligt 3 §, om
1. det innebär stor eller mycket kännbar ekonomisk skada,
2. gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet hos den tvungne,
3. tvånget består i allvarligt våld på person eller hot som innebär eller framstår som allvarlig fara för någons säkerhet till person, eller
4. tvånget består i hot om förstörelse av mycket värdefull eller för viktiga samhällsfunktioner betydelsefull egendom,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grov utpressning är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

5 §
För ocker döms den som
1. begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att bereda sig eller annan en ekonomisk förmån, som står i uppenbart missförhållande till motprestationen eller för vilken motprestation inte skall utgå, eller
2. i samband med utlåning av pengar bereder sig eller annan ränta eller annan ekonomisk förmån, som är uppenbart oskälig, om gärningen begås såsom led i en låneverksamhet.

I ringa fall skall inte dömas till ansvar.

Straffet för ocker är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till förmånen och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms enligt 8 § för oredligt förfarande.

6 §
För grovt ocker döms den som förövar brott enligt 5 §, om

1. den otillbörliga förmånen har stort värde eller brottet innebär mycket kännbar ekonomisk skada,
2. gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet hos motparten, eller
3. gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grovt ocker är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

7 §
För spekulationsbrott döms den som

1. offentliggör eller på annat sätt bland allmänheten sprider vilseledande uppgift i avsikt att påverka priset på värdepapper, eller
2. medverkar vid bildande av aktiebolag eller annat företag eller på grund av sin ställning bör ha särskild kännedom om ett företag, om han uppsåtligen eller av grov oaktsamhet offentliggör eller på annat sätt bland allmänheten eller företagets intressenter om företagets ekonomiska förhållanden sprider vilseledande uppgift ägnad att medföra ekonomisk skada.

I ringa fall skall inte dömas till ansvar.

Straffet för spekulationsbrott är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till omständigheterna att anse som mindre allvarligt, döms enligt 8 § för oredligt förfarande.

8 §
För oredligt förfarande döms den som förövar brott enligt 1 § tredje stycket, 3 § tredje stycket, 5 § fjärde stycket eller 7 § fjärde stycket.

Straffet för oredligt förfarande är böter eller fängelse i högst tre månader.

9 §
Till ansvar enligt 23 kap. skall dömas vid

1. försök till bedrägeri, grovt bedrägeri, utpressning, grov utpressning, ocker eller grovt ocker,
2. förberedelse till bedrägeri, grovt bedrägeri, utpressning, grov utpressning, ocker eller grovt ocker,
3. stämpling till grov utpressning eller
4. underlåtenhet att avslöja grov utpressning.

Vad som sägs i 23 kap. 3 § skall dock inte gälla i fråga om försök till utpressning eller grov utpressning.

10 §
(Konkurrensbestämmelser)

11 §
Vad som sägs i 8 kap. 15 § om inskränkning i åklagares åtalsrätt gäller även annat i detta kapitel angivet brott än grovt bedrägeri, grov utpressning och grovt ocker.

Gärning enligt 1 § första stycket 4 som är att bedöma som oredligt förfarande får åtalas av åklagare endast om åtal är påkallat från allmän synpunkt.

10 kap. Om behörighetsmissbruk m.m.

1 §
För behörighetsmissbruk döms den som tillfogar annan ekonomisk skada genom att missbruka

1. sin förtroendeställning, när han fått att för den andres räkning sköta eller övervaka ekonomisk eller rättslig angelägenhet, eller
2. sin behörighet att förplikta den andre eller företa rättshandling i dennes ställe.

Den som undandrar sig redovisningsskyldighet för egendom, som mottagits för annans räkning, eller åsidosätter vad han har att iaktta för att kunna redovisa, skall därigenom anses missbruka sådan förtroendeställning som sägs i första stycket 1.

Straffet för behörighetsmissbruk är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till skadans omfattning och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms enligt 3 § för undandräkt.

2 §
För grovt behörighetsmissbruk döms den som förövar brott enligt 1 §, om

1. det innebär stor eller mycket kännbar ekonomisk skada, eller
2. gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grovt behörighetsmissbruk är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

3 §
För undandräkt döms

1. den som förövar brott enligt 1 § fjärde stycket,
2. den som mottagit penningmedel för annans räkning med skyldighet att hålla dem avskilda, om han inte ser till att medel till motsvarande belopp är förbehållna huvudmannen under den tid redovisningsskyldigheten består och om gärningen inte är ringa, eller
3. den som missbrukar sin behörighet att råda över sitt giftorättsgods när bodelning skall ske, om gärningen innebär ekonomisk skada.

Straffet för undandräkt är böter eller fängelse i högst tre månader.

4 §
Till ansvar enligt 23 kap. skall dömas vid försök till behörighetsmissbruk eller grovt behörighetsmissbruk.

5 §
(Konkurrensbestämmelser)

6 §
Vad som sägs i 8 kap. 15 § om inskränkning i åklagares åtalsrätt gäller även beträffande annat i detta kapitel angivet brott än grovt behörighetsmissbruk.

Undandräkt enligt 3 § första stycket 3 får åtalas av åklagare endast om målsäganden angett brottet till åtal och åtal är påkallat från allmän synpunkt.

12 Kap. Om häleri m.m.

1 §
Med hälerigods avses i detta kapitel lös sak som frånhänts någon genom stöld-, rån-, bedrägeri-, utpressnings- eller ockerbrott.

Med hälerifordran avses fordran som tillkommit genom bedrägeri-, utpressnings- eller ockerbrott.

Vad som sägs i 4 § om efterföljande oredlighet skall tillämpas när någon skaffat sig ekonomiska tillgångar genom att

1. föröva brott enligt 6 kap. 7 §, 8-10 kap., 16 kap. 14 § eller 14 a §, 20 kap. 2 § eller brott enligt detta kapitel,

2. föröva annat brott, om detta enligt särskild bestämmelse kan vara förbrott till efterföljande oredlighet, eller

3. ta emot ersättning för brott, om förberedelse till brottet är straffbelagd.

2 §
För häleri döms den som obehörigen, för egen eller någon annans räkning,

1. förvärvar eller tar emot hälerigods eller, med vetskap om att det rör sig om hälerigods, innehar sådan egendom, eller

2. genom krav, överlåtelse eller på liknande sätt hävdar en hälerifordran.

I ringa fall skall inte dömas till ansvar, utom vid obehörigt förvärv av hälerigods.

Straffet för häleri är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till godsets eller fordringens värde eller övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms för häleriförseelse enligt 5 §.

3 §
För grovt häleri döms den som förövar brott enligt 2 §, om

1. det avser stort värde, eller

2. det avser sak av sådan särskild betydelse för ägaren eller annan rättshavare att förlust av saken innebär mycket kännbar ekonomisk skada,

dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grovt häleri är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

4 §
För efterföljande oredlighet döms den som, när någon förövat brott enligt 1 § tredje stycket,
1. främjar den brottsliges möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla tillgång som härrör från brottet eller medverkar vid omsättning av sådan tillgång, eller
2. genom att ta emot gåva eller på liknande sätt bereder sig eller annan vinning av att den brottslige skaffat sig tillgångar genom brottet.
I ringa fall skall inte dömas till ansvar.
Straffet för efterföljande oredlighet är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.
Är brottet med hänsyn till hjälpens betydelse eller gärningsmannens vinning eller övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms för häleriförseelse enligt 5 §.

5 §
För häleriförseelse döms den som
1. förövar brott enligt 2 § fjärde stycket eller 4 § fjärde stycket,
2. av grov oaktsamhet, för egen eller annans räkning, förvärvar eller tar emot hälerigods eller vad som vid gärningen blir hälerigods, eller
3. för egen eller annans räkning obehörigen förvärvar eller tar emot vad som sannolikt är hälerigods.
I ringa fall enligt första stycket 2 eller 3 skall inte dömas till ansvar.
Straffet för häleriförseelse är böter eller fängelse i högst tre månader.

6 §
(Konkurrensbestämmelser)

7 §
I de fall som sägs i 8 kap. 15 §, 9 kap. 11 § första stycket och 10 kap. 6 § första stycket skall där nämnda inskränkningar i åklagares åtalsrätt även gälla brott enligt detta kapitel utom grovt häleri.

2. Förslag till
Lag om ändring i lagen (1964:163) om införande av brottsbalken.
Härigenom föreskrivs att vad i 14 § sägs om att 16 § 6 punkten förordningen den 16 februari 1864 (nr 11 s. 101) om nya strafflagens införande och vad i avseende däråiakttagas skall samt 3 punkten övergångsbestämmelserna till lagen den 12 juni 1942 (nr 378) om ändring i vissa delar av strafflagen alltjämt skall äga tillämpning i deras lydelse vid brottsbalkens ikraftträdande skall upphöra att gälla vid utgången av

S A M M A N F A T T N I N G

Reformarbetet

I föreliggande betänkande redovisas resultatet av det arbete som vi till och med sommaren 1983 lagt ned på översynen av förmögenhetsbrotten. Betänkandet innehåller förslag till lagtext och motiv till samtliga förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. För att vårt förslag skall bli fullständigt, måste det kompletteras med bl.a. bestämmelser om sammanträffande av brott (konkurrens). Förslaget förutsätter vidare ändringar i fråga om några andra brottsbalksbrott än förmögenhetsbrotten och beträffande vissa specialstraffrättsliga bestämmelser.

Efter en redogörelse för utredningsarbetets bedrivande (avsnitt 1) och nuvarande förmögenhetsbrott och deras systematik (avsnitt 2) diskuteras i avsnitt 3 reformbehovet och i avsnitt 4 principerna för en reform.

I enlighet med direktiven har vårt arbete inriktats på att lägga fram förslag, varigenom lagstiftningen på förmögenhetsbrottens område anpassas till det moderna samhällets värderingar. Häri har ingått att ompröva nuvarande straffvärdegränser och straffbarhetsgrader.

Direktiven har, såsom vi uppfattat dem, gett oss tämligen fria händer när det i olika sammanhang gällt att ta ställning till hur djupgående översynen av förmögenhetsbrotten bör göras. Det har från början stått klart för oss att redan vår prövning av straffvärdefrågor leder till tämligen omfattande ändringar i lagtexten i fråga om gradindelade brott. Strukturförändringar inom handel och näringsliv föranleder vidare i vissa hänseenden ändrade brottskonstruktioner. Det gäller bl.a. sådana i direktiven speciellt utpekade brott som ocker och datorbrottslighet och olika företeelser som hänger samman med bruket av kontokort.

Vi har emellertid ansett oss böra gå ett steg längre än som föranleds av vad nu sagts. Gällande reglering av förmögenhetsbrotten har tillämpats under en 40-årsperiod utan att göras till föremål för mera ingripande

ändringar. Erfarenheterna av lagstiftningen ger därför möjlighet till en utvärdering av dess ändamålsenlighet. Eftersom ändå omfattande ändringar blir nödvändiga med hänsyn till vad som i direktiven direkt ålagts oss, har vi funnit det naturligt att i ett sammanhang utarbeta förslag till ändringar i den bestående ordningen som motiveras av brister i lagstiftningen eller olägenheter som uppdagats vid tillämpningen därav.

I vårt arbete har vi byggt vidare på den grund som nuvarande lagstiftning utgör. Eftersom vårt förslag innefattar en översyn av samtliga förmögenhetsbrott utom de i 11 kap. BrB upptagna gäldenärsbrotten, har vi ansett oss kunna utforma straffbestämmelserna utan att vara bundna av den nuvarande formella uppbyggnaden av straffbuden.

Vi har undersökt utrymmet för avkriminalisering och behovet av nykriminalisering i syfte att åstadkomma en mera tidsenlig avgränsning av det straffbelagda området.

Vissa förfaranden med egendom är för närvarande straffbelagda även om ingen skada eller ens olägenhet uppkommer av brottet, t.ex. vid egenmäktigt förfarande. I förhållande härtill innebär förslaget en viss begränsning av det kriminaliserade området. Vidare föreslår vi att ringa fall av vissa annars kriminaliserade gärningar skall vara undantagna från ansvar. Med hänsyn till utvecklingen i samhället anser vi att rätten till laga självtäkt bör utvidgas. Nuvarande kriminalisering av oaktsamma förfaranden (främst vissa former av häleriförseelse) begränsas.

Utrymmet för nykriminalisering på grund av ändrade värderingar i samhället är begränsat. Inom området för den huvudsakligen "intellektuella" brottslighet som regleras i gällande 9 kap. BrB (bedrägeri, ocker och häleri) finns det dock ett visst behov av nykriminalisering. Vi föreslår sålunda en särskild bestämmelse om datorbedrägeri, utvidgning av tillämpningsområdet för ocker samt en nyreglering av häleri och annan efterföljande medverkan.

Vi har velat nå en bättre värderingsmässig anpassning till gängse uppfattningar genom att lägga vikt vid den skada som uppkommer för den som drabbas av ett brott i stället för att betona vinningsmotivet hos gärningsmannen. Vi vill vidare med ändrade konkurrensregler möjliggöra att domsluten ger uttryck för vad som är det primärt brottsliga från den angripnes synpunkt. När t.ex. en gärningsman samtidigt med att han förövar en bagatellartad stöld gör sig skyldig till skadegörelse och hemfridsbrott och de senare brotten framstår som det väsentliga, är det enligt vår mening inte rimligt att han såsom för närvarande döms enbart för stöldbrottet.

Vid utformningen av straffskalor och gränsdragningen mellan brottens svårhetsgrader har vi strävat efter att åstadkomma en ordning som bättre stämmer överens med den allmänna bedömning av förmögenhetsbrottens straffvärde som under de senaste decennierna vuxit fram inom vårt kulturområde samt att begränsa användningen av fängelse. En ökad användning av strafföreläggande blir möjlig som en följd av att vi efterkommit uppmaningen i direktiven att utforma straffskalorna så att sådant föreläggande kan utnyttjas vid alla brottsarter där strafflatituden innehåller böter.

Vi har haft i särskild åtanke att utan att rättssäkerheten eftersätts åstadkomma största möjliga enkelhet i regelsystemet och en effektivare och mindre kostnadskrävande straffprocess. Vi har tagit till vara möjligheterna att slå samman straffbud och undvikit kasuistiska, dvs. för speciella fall utformade brottsbestämmelser, såsom nuvarande bestämmelse för tillgrepp av fortskaffningsmedel. På det sättet har vi nedbringat antalet brott (brottstyper) till inemot hälften. Syftet härmed är att undgå många gränsdragningsproblem och göra den juridiska bedömningen av förmögenhetsbrotten enklare.

Kapitelindelningen

Förslaget innebär att kapitelindelningen av förmögenhetsbrotten i BrB ändras.

Den nuvarande systematiken med brotten fördelade på olika kapitel i BrB efter sättet för brottets förövande har lett till betydande praktiska olägenheter till följd av att besittningen tillmäts en avgörande vikt och att innebörden av detta begrepp är oklar. (Huruvida olovliga förfoganden över en annans sak blir att bedöma som brott enligt 8 kap. om stöld, rån och andra tillgreppsbrott eller som brott enligt 10 kap. om förskingring och annan trolöshet är sålunda helt beroende av om ett olovligt besittningstagande eller annan besittningsrubbning sker eller om föremålet redan befinner sig i gärningsmannens besittning, när han förfogar över det olovligen.) I en översikt över ett stort antal rättsfallsreferat belyses de problem besittningsbegreppet vållat i rättstillämpningen och den rättsosäkerhet som blivit ett resultat därav. De olägenheter och problem som hänger samman med besittningsbegreppet har föranlett oss att lägga fram ett förslag till stöldbegrepp, som tar sikte på den olovliga tillägnelsen och inte har olovligt besittningstagande som ett särskilt brottsrekvisit. Vi har därför inte kunnat bibehålla besittning som grundläggande kriterium för kapitelindelningen.

Vi har stannat vid att föreslå att till 8 kap. BrB förs brott som förutsätter att brottsobjektet är en sak i betydelsen av ett konkret objekt. Till 8 kap. överflyttas därför skadegörelsebrotten i nuvarande 12 kap. och från 10 kap. sakförskingring, olovligt förfogande och olovligt brukande. Övriga brott, som

kännetecknas av att de inte nödvändigtvis förutsätter att brottsobjektet är ett konkret föremål, fördelas på 9 och 10 kap., varigenom bedrägeri, utpressning och ocker kan behållas med principiellt oförändrat innehåll.

Häleribrotten är för närvarande tämligen godtyckligt placerade i 9 kap. BrB och kännetecknas av att de förutsätter ett förbrott, som emellertid inte behöver vara ett förmögenhetsbrott. Vi föreslår bl.a. på grund härav att häleribrotten flyttas till det ledigblivna 12 kap.

De av förslaget berörda kapitlen i BrB har vi gett följande rubriker:

8 kap. Om stöld, rån och skadegörelse m.m.
9 kap. Om bedrägeri, utpressning och ocker m.m.
10 kap. Om behörighetsmissbruk m.m.
(11 kap. Om gäldenärsbrott)
12 kap. Om häleri m.m.

I avsnitt 4 behandlas vissa lagtekniska frågor och behovet av precisering av det straffbelagda området. I det sammanhanget diskuteras användningen av generalklausuler.

Konkurrensproblematiken

I avsnitt 5 behandlas vissa frågor om konkurrens (sammanträffande av brott). Vi uttalar oss där för en förenkling av den mycket komplicerade konkurrenslära. En kritisk granskning görs av en för närvarande tillämpad teknik för konkurrensbedömning som tar sig uttryck i att förövandet av ett visst brott i stället för att bestraffas särskilt föranleder att ett annat brott bedöms som grovt. Önskemålet att förmögenhetsbrottens straffvärde bättre skall anpassas till rådande värderingar talar starkt för att man bör överge denna ordning och i stället döma för båda brotten i brottskonkurrens, t.ex. bedrägeri och urkundsförfalskning eller stöld och skadegörelse.

I avsnittet behandlas också problematiken vid bedömningen av seriebrottslighet.

Förslagets stöldbegrepp

Förslagets stöldbegrepp behandlas i avsnitt 6. Att olovligen tillägna sig en lös sak som tillhör någon annan utgör enligt förslaget stöld. Brottsbeskrivningen innehåller inte något krav på ett olovligt besittningstagande. All olovlig tillägnelse av en sak som tillhör någon annan utgör därför stöldbrott, såvida gärningen inte också uppfyller rekvisiten för bedrägeri, utpressning, ocker eller häleri. En ytterligare förutsättning är att gärningen innebär åtminstone olägenhet för sakens ägare. Däremot fordras inte som för närvarande att den innebär ekonomisk skada. Även saker utan egentligt förmögenhetsvärde kan enligt förslaget vara stöldobjekt.

Slopandet av nuvarande krav på olovligt besittningstagande och ekonomisk skada innebär att stöldbrottet omfattar utom nuvarande stöldbrott, inklusive bodräkt, även sakförskingring, såvitt avser annan tillhörig lös sak, egenmäktigt förfarande i form av tillgrepp med tillägnelseuppsåt samt olovligt förfogande över lös sak som tillhör annan.

Innebörden av begreppet tillägnelse i gällande rätt är inte helt klar. Förslagets stöldbestämmelse innehåller en definition av begreppet i syfte att undanröja nuvarande oklarheter.

Allemansrätten

I avsnitt 7 behandlas vissa allemansrättsliga frågor.

Den nuvarande straffrättsliga regleringen av tagande av naturalster är otillfredsställande bl.a. såtillvida att vad som envar fritt får ta i skog och mark kan bestämmas bara genom en på intet sätt självklar motsatstolkning av gällande straffbestämmelse för åverkan. Rätten för vem som helst att i skog och mark fritt plocka vilda blommor, bär och svampar i den mån naturvårdslagstiftningen inte lägger hinder i vägen torde för närvarande vara oomstridd. Vi anser att det av strafflagstiftningen bör klart framgå att den som utan markägarens lov tar sådana naturprodukter inte riskerar ansvar för stöld eller något annat förmögenhetsbrott. I inledningsbestämmelsen till 8 kap. om stöld, rån, skadegörelse m.m. anges därför uttryckligen att kapitlets bestämmelser inte är tillämpliga på gärningar som består i att i skog eller mark plocka bär, svampar, nötter, kottar, örter eller liknande naturprodukter. Med några undantag innebär uppräkningen endast en kodifiering av gällande rätt. Tillgrepp av andra än de särskilt undantagna naturalstren skall enligt förslaget bedömas enligt de allmänna bestämmelserna om stöld, skadegörelse, egendomsbrott osv. oavsett var tillgreppet sker. Vi anser inte att det finns skäl att ha kvar en särskild bestämmelse om åverkan.

I avsnittet behandlas även den i allemansrätten ingående rätten att färdas över annans mark. Nuvarande tagande av olovlig väg utgör enligt förslaget besittningsintrång. Förslagets brottsbeskrivning innebär en klarare avgränsning av det kriminaliserade området.

Laga självtäkt

I avsnitt 8 behandlas förslag om en viss utvidgning av laga självtäkt, dvs. rätten att återställa ett besittningsförhållande som rubbats olovligen.

Enligt gällande rätt får ett olovligen rubbat besittningsförhållande återställas av enskild endast om det kan ske på bar eller färsk gärning. Rätten till självtäkt upphör alltså mycket kort tid efter det att angreppet skedde. Den som exempelvis återfinner stulen egendom får inte själv ta tillbaka den, om det inte

kan ske i nära anslutning till stölden. Enligt förslaget utsträcks självtäktsrätten i tiden. Den vars besittning till egendom rubbats, t.ex. genom ett stöldbrott, skall själv få återställa besittningsförhållandet även om det sker senare än på färsk gärning.

Förslaget i denna del motiveras av ändrade samhällsförhållanden med en ansenlig ökning av egendom som kan utsättas för brottsliga angrepp, stegring av antalet tillgreppsbrott och upplösningen av ett tidigare tämligen statiskt levnadssätt, vilken bl.a. hänger samman med urbaniseringen och ökningen av tillgången på bilar och andra transportmedel.

Gällande regler om godtrosförvärv av äganderätt m.m. till lösa saker innebär emellertid att ett återtagande av tillgripen egendom senare än på bar gärning kan komma att stå i strid med en rätt till saken som någon annan har förvärvat efter tillgreppet. För att minska risken för förvecklingar på sådan grund föreslås att den som tar tillbaka tillgripen egendom skall vara skyldig att anmäla det till polisen, om återtagandet inte sker på bar gärning.

Förmögenhetsbrott med anknytning till datorer

Vi har undersökt och i avsnitt 9 redovisat i vilken mån det kan finnas behov av ändrade straffbestämmelser så att datoranknutna gärningar som innebär angrepp på annans förmögenhet i vedertagen mening kan få en lämplig straffrättslig behandling.

Vår slutsats är att datorrelaterade förmögenhetsangrepp endast i begränsad utsträckning bereder straffrättsliga rubriceringsproblem, som direkt hänger samman med att angreppet sker med utnyttjande av datorteknik. Gällande bestämmelser på förmögenhetsbrottens område är nämligen i stor utsträckning tillämpliga, oavsett inblandningen av datorteknik. Detsamma gäller förslagets bestämmelser. En viss typ av förmögenhetsangrepp kan emellertid med datorteknikens hjälp utföras på ett så särpräglat sätt att det finns behov av särskilda brottsrekvisit för denna typ av gärningar. Det gäller sådana gärningar som består i att gärningsmannen utan att vilseleda någon åstadkommer ett oriktigt databehandlingsresultat, som innebär ekonomisk skada för annan, vanligen genom att gärningsmannen med datorteknikens hjälp oriktigt tillgodoförs ett visst penningbelopp. Denna typ av gärningar är det med gällande lagstiftning svårt att alltid ge en lämplig rubricering och därmed påföljd.

Vi föreslår att bedrägeribestämmelsen kompletteras med en särskild punkt avseende "datorbedrägeri".

Varken gällande straffbestämmelser för förmögenhetsbrott eller förslagets motsvarigheter kan sägas bereda ett tillfredsställande skydd för datorprogram eller lagrade data som någon vill ha ensamrätt till av kom-

mersiella skäl. Gällande upphovsrättslig lagstiftning samt lagstiftningen om illojal konkurrens är dock föremål för översyn.

Ocker

Vår översyn av straffansvaret för ocker redovisas i avsnitt 10.

Vårt förslag innebär att det straffbelagda området för ocker i samband med rättshandlingar i allmänhet på förmögenhetsrättens område i allt väsentligt skall vara oförändrat. En mindre ändring har dock gjorts i beskrivningen av ockersituationen.

Angelägenheten av att mer effektivt än hittills kunna komma till rätta med ocker i samband med låneverksamhet på den s.k. grå marknaden har föranlett oss att föreslå att den som i sådan verksamhet bereder sig uppenbart oskälig ränta eller annan uppenbart oskälig ekonomisk förmån i samband med utlåning av pengar skall drabbas av straff för ocker oberoende av om låntagaren utnyttjat ett underläge hos motparten på det sätt som gällande ockerbestämmelse förutsätter. Förslaget innebär lättnader i utredningshänseende och syftar till att möjliggöra effektivare ingripanden även mot finansiärer av låneverksamheten.

Ringa fall av de i ockerbestämmelsen beskrivna gärningarna har i förslaget undantagits från ansvar.

Gradindelningen

Gradindelningen av brott enligt förslaget behandlas i avsnitt 11.

Förslaget innebär att nuvarande teknik med gradindelade brott bibehålls. Vi har emellertid ändrat innehållet i de olika graderna och förskjutit gränserna mellan svårhetsgraderna uppåt. Härigenom ernås en allmän sänkning av straffnivån.

Enligt förslaget är flertalet brottskategorier indelade i tre svårhetsgrader. Den lägsta graden omfattar därvid "mindre allvarliga" fall, och den grövsta graden förbehålls "särskilt allvarliga" fall. Mellangraden omfattar därmed enligt förslagets indelning "allvarliga" fall.

När det gäller den privilegierade formen avviker förslaget alltså från vad som nu gäller genom att dit hänförs mindre allvarliga fall i stället för bara ringa fall. Avsikten härmed är att vidga tillämpningsområdet för den lägsta graden av en brottsart. Den gemensamma brottsbeteckningen för mindre allvarliga fall av stöld och skadegörelse är egendomsbrott, som därutöver är beteckningen för andra typer av olovliga förfoganden över egendom, såsom olovlig användning av annans egendom. Mindre allvarliga fall av bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott utgör ored-

ligt förfarande. 10 kapitlets huvudbrott enligt förslaget, behörighetsmissbruk, betecknas i mindre allvarliga fall undandräkt. Sammanförandet av mindre allvarliga former av olika brott under en gemensam brottsbenämning underlättar de juridiska bedömningarna och minskar gränsdragningsproblemen.

Rekvisiten för den lägsta graden av de grundläggande brottstyperna lämnar stor frihet åt de rättstillämpande myndigheterna att bedöma om ett brott skall anses som mindre allvarligt. I de fall det i huvudsak är endast skadans storlek som påverkar brottsrubriceringen bör ett brott kunna bedömas som mindre allvarligt så länge skadan inte överstiger omkring en tiondels basbelopp, dvs. för närvarande ungefär tvåtusen kronor, vilket är betydligt mera än nuvarande värdegräns vid snatteri.

Straffbestämmelserna för de grova förmögenhetsbrotten har utformats på sådant sätt att utrymmet för vad som skall hänföras till den högsta graden av en brottsart minskas. Vi har ansett det vara angeläget att ge rekvisiten för de grova förmögenhetsbrotten ett sådant innehåll att de dels innebär en tämligen stark styrning av rättstillämpningen, dels bättre än för närvarande är ägnade att avhålla från den särskilt allvarliga brottsligheten. Enligt förslaget skall det inte vara möjligt att döma för brott som är grovt utan stöd av någon i bestämmelsen angiven kvalifikationsgrund. Härutöver krävs att brottet med beaktande av samtliga omständigheter är att anse som särskilt allvarligt.

I avsnittet med riktlinjer för en konkurrensbedömning förordas ett övergivande av nuvarande teknik att utnyttja förövandet av ett brott som kriterium för att döma för ett annat brott i högre svårhetsgrad än som annars skulle ha kommit i fråga. Bland omständigheter av beskaffenhet att kunna föra upp ett brott i den högsta svårhetsgraden har därför inte tagits med förfaranden som är straffbelagda enligt särskilda straffbud. Så t.ex. har inte den omständigheten att gärningsmannen begagnat en falsk handling eller vilseledande bokföring tagits med som kvalifikationskriterium vid grovt bedrägeri. I linje härmed är det vår tanke att stöld som förövas genom inbrott i annans hem skall jämte stöldbrott bedömas såsom grovt hemfridsbrott.

Kraven på brottsutbytets värde och skadans omfattning som grund för att hänföra ett brott till den högsta svårhetsgraden bör ställas högt. Självfallet kommer det inte i fråga att i lagtexten ange tämligen fixa gränser för värde och skada. En rimlig riktpunkt vid gränsdragningen i det enskilda fallet synes oss vara att låta värdegränsen ligga vid omkring fem basbelopp.

Vid valet av kvalifikationsgrunder vid sidan av brottsutbytets värde och skadans omfattning har vi i övrigt lagt större vikt vid brottsoffrets situation än vid gärningsmannens tillvägagångssätt som sådant.

Brotten i 8 kap. BrB

Brotten i förslaget till 8 kap. BrB behandlas i avsnitt 12. Samtliga dessa brott innebär angrepp på konkret egendom, dvs. saker. Bestämmelserna stadgar straff för olika sätt att olovligen förfoga över sådan egendom till skada eller olägenhet för den som har ägande- eller säkerhetsrätt till egendomen eller har sådan egendom i sin besittning. Allt efter angreppets art indelas de i fem huvudtyper av brott, nämligen stöld, rån, skadegörelse, egendomsbrott och besittningsintrång.

Skadegörelse jämställs från straffvärdesynpunkt med olovlig tillägnelse. Ett skademotiv bör anses lika förkastligt som ett vinningsmotiv. Till egendomsbrott hänförs mindre allvarliga stölder och skadegörelsebrott samt vissa andra förmögenhetsangrepp med typiskt sett lägre straffvärde än stöld- och skadegörelsebrott, såsom att någon olovligen använder annans egendom eller olovligen tar hand om, flyttar eller överger lös sak som tillhör annan. Besittningsintrång omfattar gärningar som innebär att någons besittning till viss egendom störs och är vidare avsett att träda i stället för brottet tagande av olovlig väg.

I förhållande till nuvarande systematik innebär förslaget vissa förändringar. Med vissa undantag kriminaliseras samma typer av angrepp på egendom som enligt gällande rätt, men de straffbelagda förfarandena indelas i färre brottstyper. Sålunda försvinner brottstyperna bodräkt, tillgrepp av fortskaffningsmedel, självtäkt och olovlig kraftavledning. Av dem utgör tillgrepp av fortskaffningsmedel enligt förslaget egendomsbrott, och rekvisitet för grovt egendomsbrott har utformats med hänsyn härtill. Egenmäktigt förfarande som en särskild brottskategori försvinner till följd av att de gärningar som för närvarande utgör egenmäktigt förfarande inryms i andra bestämmelser i förslaget. En viss avkriminalisering sker genom att en gärning för att utgöra brott enligt 8 kap. skall innebära skada eller olägenhet, varemot någon sådan begränsning inte finns vid det nuvarande brottet egenmäktigt förfarande.

Brotten i 9 kap. BrB

Avsnitt 13 innehåller en redovisning av brotten i förslaget till 9 kap. BrB.

Kapitlet upptar fyra huvudtyper av brott, nämligen bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott. Vad som för närvarande utgör häleri samt vissa därmed närbesläktade gärningstyper omfattas av straffbestämmelser i förslagets 12 kap. Gällande bestämmelse om ockerpantning har inte någon motsvarighet i förslaget.

Förslagets bedrägeribrott förekommer i fyra olika varianter.

Motsvarigheten till nuvarande bedrägeri skiljer sig därifrån genom att kravet på att gärningen skall innebära förmögenhetsöverföring har slopats. För bedrägeriansvar är det därför tillräckligt att gärningen innebär ekonomisk skada. För den som drabbas av brott är skadan det väsentliga, och det finns enligt vår mening inte anledning att se vinningsmotivet som nödvändigtvis mer förkastligt än andra motiv. En följd av att vinningsrekvisitet slopas är att behovet av den nuvarande straffbestämmelsen för oredligt förfarande försvinner. Denna brottsterm använder vi i stället för att beteckna den lindrigaste graden av bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott.

En annan variant av brottsarten bedrägeri är det i avsnitt 9 behandlade datorbedrägeriet.

En tredje form av bedrägeribrottet tar sikte på vissa typer av olovliga förfoganden över "kontopengar". Såsom denna form av bedrägeri kriminaliseras förfoganden över medel som av misstag ställts till gärningsmannens förfogande på konto eller genom postanvisning, check eller dylik handling, om gärningen innebär ekonomisk skada.

Slutligen har såsom en fjärde form av bedrägeri medtagits förfaranden som brukar betecknas som snyltning. Genom en något ändrad brottsbeskrivning har vi markerat, att stadgandet bör ges ett snävare tillämpningsområde än nuvarande straffbestämmelse för snyltning.

Brottsbeskrivningen för utpressning enligt förslaget överensstämmer med den nuvarande utom såtillvida att vinningsrekvisitet slopats.

Föreslagna ändringar i ockerbestämmelsen har redovisats ovan.

Spekulationsbrott motsvarar i huvudsak nuvarande svindleri, men för att undvika onödig dubbelkriminalisering har vi något inskränkt bestämmelsens tillämpningsområde. Ringa fall har undantagits från det kriminaliserade området för att undvika utredningar i bagatellfall.

Brotten i 10 kap. BrB

Brotten i förslaget till 10 kap. BrB behandlas i avsnitt 14. Kapitlet innehåller endast två arter av brott, benämnda behörighetsmissbruk och undandräkt.

Behörighetsmissbruk inrymmer gärningstyper som enligt gällande rätt är fordringsförskingring, trolöshet mot huvudman eller behörighetsmissbruk. Mindre allvarliga fall benämns undandräkt, som också är beteckning för

vissa olovliga förfoganden över redovisningsmedel samt makes förfogande över giftorättsgods till förfång för andre maken eller dennes dödsbo när bodelning skall ske.

Vid utformningen av straffbestämmelserna har missbruk av kontokort beaktats särskilt.

Såsom nämnts tidigare täcks i allmänhet sakförskingring samt huvuddelen av brotten olovligt förfogande och olovligt brukande av brottsbeskrivningar i förslaget till 8 kap. BrB. De flesta fall av nuvarande olovligt brukande är sålunda enligt förslaget egendomsbrott.

Brotten i 12 kap. BrB

I avsnitt 15 behandlas brotten enligt förslaget till 12 kap. BrB. Kapitlets tre huvudtyper av brott benämns häleri, efterföljande oredlighet och häleriförseelse.

Förslaget till reglering har som utgångspunkt det enligt gällande rätt såsom häleri kriminaliserade området men avviker från vad som för närvarande kan anses gälla i flera avseenden i såväl formellt som sakligt hänseende. Nuvarande oklarheter i fråga om kretsen av möjliga förbrott undviks genom att förbrotten anges uttryckligen. Vilka typer av befattning med hälerigods som är straffbelagda klargörs tydligare i förslaget än för närvarande. Att ta befattning med hälerigods skall nänligen kunna föranleda ansvar för häleri endast om befattningen består i förvärv, mottagande eller innehav av sådan egendom. Annan befattning med hälerigods kan dock föranleda ansvar för efterföljande oredlighet, om gärningen innebär ett främjande av en brottslings möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla hälerigods. Straffbestämmelsen för häleri innefattar även vad som enligt gällande rätt betecknas som fordringshäleri.

Såsom efterföljande oredlighet kriminaliseras varje handling som innebär ett främjande av någons möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla en tillgång, son denne skaffat sig genom något av vissa angivna brott eller som härrör från en sådan tillgång, samt medverkan vid omsättning därav. Dessutom inrymmer brottet efterföljande oredlighet gärningar som nu utgör vinningshäleri och omfattar att genom att ta emot gåva eller på liknande sätt bereda sig vinning av att annan skaffat sig ekonomiska tillgångar genom att begå brott.

Förslaget till straffansvar för efterföljande oredlighet, som innebär en utvidgad kriminalisering av gärningar som kan betecknas som efterföljande medverkan till brott, är avsett att försvåra omsättningen av olovligen åtkomna tillgångar och verka mera allmänt brottsförebyggande. Bestämmelsen kan också sägas vara ägnad att öka möjligheterna att ingripa mot brottsanstiftare och finansiärer av brottslighet.

Häleribrottet är indelat i tre svårhetsgrader. Mindre allvarliga fall föranleder ansvar för häleriförseelse, varvid är att märka att ringa fall som inte består i förvärv av hälerigods är undantagna från ansvar. Häleriförseelse omfattar även mindre allvarliga fall av efterföljande oredlighet. Ringa fall av efterföljande oredlighet är helt undantagna från ansvar.

Utöver mindre allvarliga fall av häleri och efterföljande oredlighet omfattar häleriförseelse enligt förslaget vissa oaktsamma förfaranden samt förvärv och mottagande av vad som sannolikt är hälerigods.

Enligt gällande rätt är samtliga typer av vad som för närvarande betecknas som häleri (sakhäleri, vinningshäleri och fordringshäleri) kriminaliserade vid oaktsamhet. I förhållande härtill innebär förslaget en viss avkriminalisering. Endast förvärv och mottagande av hälerigods eller vad som vid gärningen blir hälerigods kriminaliseras vid oaktsamhet. Enligt förslaget krävs ett handlande av grov oaktsamhet.

Gärningstypen förvärv och mottagande av egendom som sannolikt är hälerigods är avsedd att ersätta den år 1980 införda möjligheten att döma för häleri även om förbrottet inte är styrkt. Begränsningen till gärning i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, har slopats. Å andra sidan har vi ansett att befattning med något som inte bevisligen är frånhänt annan genom brott inte skall kunna föranleda ansvar för allvarligare brott än häleriförseelse.

Straffskalorna

I det avslutande avsnittet behandlas straffskalorna.

Förslaget innebär en allmän sänkning av straffnivån för förmögenhetsbrotten. I övrigt har vi inte funnit anledning att överväga att lägga väsentligen andra principer till grund för konstruktionen av straffskalorna än i gällande rätt. Vi har ansett att särskilda minimistraff även i fortsättningen bör stadgas för grova och medelsvåra brott och att en viss överlappning av straffskalorna mellan de olika graderna av brott bör bibehållas. Vid utformningen av skalorna har vi vidare utgått från gällande regler om straffminsknings- och straffskärpningsgrunder och om gemensamt straff vid flerfaldig brottslighet. Inte heller har vi funnit anledning att vid bestämmande av straffskalor för brotten beakta olika typer av verkställighetsregler, däribland reglerna om villkorlig frigivning.

Målet att åstadkomma förutsättningar för en allmän sänkning av straffnivån har vi, såsom utvecklas i avsnittet om brottens gradindelning, sökt nå i första hand genom att minska utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott och genom att till den lägsta graden föra inte bara ringa utan även mindre allvarliga brott. Vid sidan av denna "avtapp-

ning" av de högre svårhetsgraderna av brotten har vi sökt nå nivåsänkningen genom att föra in böter, lägst 60 dagsböter, såsom påföljd vid sidan av fängelse för brott tillhörande normalgraden av brotten. Dessutom har vi föreslagit sänkning av straffmaximum för sistnämnda typer av brott från fängelse två år till fängelse ett år och sex månader.

Vi har inte ansett oss för den lägsta graden kunna slopa fängelse som påföljd bl.a. därför att vi väsentligt vidgat kretsen av dit hänförliga brott men har begränsat tiden till högst tre månader.

För grovt rån, som betecknas såsom synnerligen allvarligt brott, har vi föreslagit en sänkning av straffminimum från fyra till två års fängelse.

Förslaget innebär en begränsning av antalet straffskalor vid förmögenhetsbrott från tio till fyra.

Vårt förslag till brottstyper och straffskalor framgår av en tablå på s. 86.

1 INLEDNING

1.1 DIREKTIVEN

Direktiven lämnades genom ett anförande av statsrådet Geijer vid regeringssammanträde den 25 mars 1976. Sedermera erhöll vi tilläggsdirektiv vid regeringssammanträde den 27 januari 1977 genom ett anförande av statsrådet Romanus.

I de ursprungliga direktiven anförde statsrådet Geijer:

"Bestämmelserna om förmögenhetsbrott fick sitt nuvarande innehåll i huvudsak genom 1942 års partiella straffrättsreform av 1864 års strafflag. Denna reform byggde på ett förslag (SOU 1940:20) som hade utarbetats av straffrättskommittén (SRK) under 1930-talet. Bestämmelserna om förmögenhetsbrotten fördes sedan i stort sett oförändrade över från strafflagen till brottsbalken (BrB) och återfinns nu i dess 8 kap. (stöld, rån och andra tillgreppsbrott), 9 kap. (bedrägeri och annan oredlighet), 10 kap. (förskingring och annan trolöshet), 11 kap. (gäldenärsbrott) samt 12 kap. (skadegörelsebrott).

Förmögenhetsbrotten intar en central plats i straffrättssystemet och dominerar bland brottsbalksbrotten. Av de ca 39 000 personer som år 1974 dömdes till påföljd för brottsbalksbrott (utom fylleri och förargelseväckande beteende) var det i ca 27 000 fall fråga om förmögenhetsbrott.

Av de för brottsbalksbrott dömda personerna erhöll 5 752 frihetsberövande påföljd (fängelse, ungdomsfängelse eller internering). 3 214 av dem hade begått förmögenhetsbrott.

10 490 personer dömdes till villkorlig dom eller skyddstillsyn. Av dem hade 8 825 begått förmögenhetsbrott.

17 895 personer dömdes till böter. Av dem hade 11 146 begått förmögenhetsbrott.

Nämnas bör också att år 1974 meddelades åtalsunderlåtelse för 14 337 personer som hade förövat brottsbalksbrott (utom fylleri och förargelseväckande beteende). I 13 131 fall var det fråga om förmögenhetsbrott.

De centrala förmögenhetsbrotten i BrB indelas i regel i tre grader, en för medelsvåra fall (fängelse i högst två år), en för grova fall (fängelse i minst sex månader och högst sex år) samt en för ringa fall (böter eller fängelse i högst sex månader). De praktiska konsekvenserna av denna uppdelning av brotten hänger givetvis samman med hur man i brottsbeskrivningarna och i rättstillämpningen fördelar brotten mellan de olika graderna. En undersökning av rättstillämpningen såvitt gäller stöld-, bedrägeri- och förskingringsbrott visar att en betydande andel av brotten bedöms vara så kvalificerade att de hänförs till graden för grova fall och sålunda bedöms efter den strängaste straffskalan. Detta framgår av följande uppställning avseende de personer som dömdes till påföljd för brott år 1974.

	Stöld	Bedrägeri	Förskingring
Ringa brott	4 482	1 204	39
Medelsvårt brott	4 152	1 672	290
Grovt brott	4 780	1 157	61

Det torde inte råda någon tvekan om att SRK under sitt arbete med den senaste genomgripande reformen på förmögenhetsbrottens område utgick från delvis andra förutsättningar, behov och villkor än dem som råder i dagens samhälle. Den sociala och ekonomiska utvecklingen har medfört ändrade levnadsbetingelser för de flesta människor. Jag behöver bara peka på den allmänna välståndsutvecklingen, strukturförändringen inom handel och näringsliv, utbyggnaden av försäkringsväsendet och det socialpolitiska reformarbetet.

Man måste vidare beakta att samhällslivets omdaning på olika områden har medfört förändringar också beträffande arten och omfattningen av skilda förmögenhetsbrott. Detta gäller inte bara i fråga om förutsättningarna och motiven för att begå sådana brott utan även sättet för brottets förövande. Nya gärningstyper har skapats i takt med utvecklingen. Det kan som exempel räcka att nämna den nya typ av brott som direkt kan sättas i samband med handelns omstrukturering från mindre butiker till varuhus och stora självbetjäningsbutiker, den brottslighet som uppkommit genom spridningen av checkkonton, kreditkort o.d. samt den brottslighet som förbinds med automat- och datamissbruk.

Den sociala och ekonomiska utvecklingen liksom en ökad kriminalpolitisk medvetenhet måste också antas ha medfört vissa förändringar i den allmänna synen på förmögenhetsbrotten. När det gäller t.ex. stöld står det dock klart att man lika litet nu som tidigare kan acceptera ett sådant brott, även om stölden förr ofta fick betydligt allvarligare skadeverkningar än i dag och ibland ledde till förödande konsekvenser för offret.

Det är olika skyddsintressen som i dagens samhälle bär upp behovet av kriminalisering av stöld och vissa andra förmögenhetsbrott. Den enskilde bör åtnjuta skydd mot sådana angrepp som kan drabba hans integritet, hem, miljö, arbetsplats osv. Den ekonomiska förlust som följer av ett förmögenhetsbrott kan visserligen i och för sig kompenseras, t.ex. försäkringsvägen, men brottet kan dessutom föra med sig annat obehag och lidande som inte går att ersätta. Det finns också ett intresse att skydda samhällets ekonomiska funktioner i stort och framhäva behovet av samhällssolidaritet hos medborgarna. För att inte systemet skall sättas ur spel måste medborgarna kunna lita på varandra.

Man kan alltså inte räkna med någon radikal förändring i den allmänna inställningen till kriminaliseringen av förmögenhetsbrott. Alltjämt bör gälla att de grundläggande normerna - respekten för annans egendom, skyldigheten att göra rätt för sig i handel och vandel osv. - skall ha fast förankring i samhället. En markant förändring har däremot skett i den allmänna synen på lagöverträdarna. Kriminologisk och beteendevetenskaplig forskning har här lämnat viktigt bakgrundsmaterial. Genom den kriminalpolitiska debatten i massmedia och inom folkrörelserna m.m. har kunskaperna om lagöverträdarnas problem breddats. Därmed har också skapats ökad förståelse och förutsättningar för en social integration som man nog var ganska främmande för vid den tidpunkt då SRK:s förslag lades fram och genomfördes.

Vad särskilt gäller utvecklingen inom kriminalvården finns skäl erinra om den förstärkning och effektivisering av frivården som har ägt rum under senare tid. I kombination med en fortsatt utbyggnad av samhällets övriga hjälpinsatser när det gäller hälsovård, utbildning och socialt kurativt stöd m.m. har detta medfört att påföljder som innebär kriminalvård i frihet - främst skyddstillsyn - efter hand har fått en allt större betydelse som alternativ till fängelse eller andra frihetsberövande påföljder.

I detta sammanhang bör också nämnas den utvecklingstrend som har inneburit att den brottsförebyggande verksamheten över huvud taget har kommit att tillmätas allt större betydelse. Ökade insatser görs på alla håll i samhället för att förhindra uppkomsten av brottstillfällen och motverka att människor hamnar i kriminalitet. En fortsatt satsning på och samordning av de brottsförebyggande insatserna på olika områden och nivåer bör kunna bidra till att bl.a. förmögenhetsbrotten hålls tillbaka.

Att det kriminaliserade området enligt vad jag nyss har sagt synes böra bestå i huvudsak oförändrat och att användningen av andra påföljder än frihetsberövanden har ökat innebär dock inte att utrymme saknas för en reform av lagstiftningen om förmögenhetsbrott. Reglerna om dessa brott är som tidigare har nämnts till stora delar ett resultat av SRK:s arbete på 1930-talet. I viktiga delar går bestämmelserna tillbaka på äldre lagstiftning. Det gäller bl.a. principerna för bestämmandet av straffvärdegränserna och kvalifikationerna för straffbarhetsgraderingen. De straffrättsliga värderingar som ligger bakom lagstiftningen om förmögenhetsbrotten måste också i flera hänseenden numera anses som föråldrade och vara mindre väl anpassade till förhållandena i det moderna samhället.

En av BRÅ tillsatt arbetsgrupp för kriminalpolitiska frågor avgav år 1974 en rapport (1974:3) Kriminalpolitiskt utvecklingsarbete. Enligt de riktlinjer som arbetsgruppen därvid drog upp och som rådets styrelse senare anslöt sig till bör det på kriminalpolitikens område vara en primär uppgift att se över lagstiftningen om förmögenhetsbrott. I en i maj 1975 avgiven ny rapport (1975:3) Förmögenhetsbrotten - Riktlinjer för en översyn, har arbetsgruppen lagt fram närmare underlag för direktiv till en sådan utredning. Rådets styrelse har i skrivelse till regeringen anslutit sig till de synpunkter som gruppen har framfört angående behovet av och riktlinjerna för en översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott.

Nyligen har vissa begränsade lagändringar på förmögenhetsbrottens område beslutats eller föreslagits. Sålunda har riksdagen på grundval av regeringens prop. 1975/76:42 beslutat ändringar i BrB:s bestämmelser om grov stöld, rån m.m. Vidare har regeringen i prop. 1975/76:82 lagt fram förslag till ändringar i BrB:s bestämmelser om gäldenärsbrott. Som jag återkommer till i det följande utgör ändringarna i fråga om såväl grov stöld och rån som gäldenärsbrotten ett led i strävandena att anpassa lagstiftningen till de värderingar och behov som gör sig gällande på kriminalpolitikens område i dagens samhälle.

Vid en samlad översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott är det betydelsefullt att sätta in de straffrättsliga åtgärderna mot dessa brott i ett vidare kriminalpolitiskt sammanhang och att jämföra straffvärdet hos dessa brott med det som gäller andra brottskategorier, särskilt de s.k. moderna brotten, t.ex. skatte- och valutabrott, trafikbrott, illegal narkotikahantering, brott mot miljö- och naturvårdsintressen, brott mot bestämmelser om arbetarskydd och andra bestämmelser på arbetslivets område. Men också brott av traditionell natur - t.ex. misshandel och andra brott mot person - förtjänar därvid uppmärksamhet. Vid sådana jämförelser står det enligt min mening klart att förmögenhetsbrotten i nuvarande lagstiftning och rättstillämpning generellt sett tillmäts ett förhållandevis alltför högt straffvärde.

Mot bakgrund av det anförda anser jag t en översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott nu bör komma till stånd. Jag förordar att särskilda sakkunniga tillkallas för att göra denna översyn. Utredningen bör inriktas på att anpassa lagstiftningen på detta område till det moderna samhällets värderingar. Häri ingår att ompröva nuvarande straffvärdegränser och straffbarhetsgrader.

Utgångspunkten för de sakkunnigas arbete bör vara att bestämmelserna om förmögenhetsbrotten liksom hittills skall utgöra en avgränsad del av brottsbalken. Den inledningsvis redovisade systematiken för brottens uppdelning i skilda kapitel för stöld, rån och andra tillgreppsbrott (8 kap.), bedrägeri och annan oredlighet (9 kap.), förskingring och annan trolöshet (10 kap.), gäldenärsbrott (11 kap.) och skadegörelsebrott (12 kap.) bör om möjligt behållas.

En viktig uppgift för de sakkunniga bör vara att undersöka om förutsättningar finns för en allmän sänkning av straffnivån för förmögenhetsbrotten så att dessa från straffvärdesynpunkt bättre anpassas till annan brottslighet. Det är vidare angeläget att väsentligt minska utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott. I stället bör tillämpningsområdet för medelsvåra och ringa brott vidgas. Vad särskilt gäller gränsdragningen mellan ringa brott och medelsvåra brott med utgångspunkten främst i berörda ekonomiska värden synes de sakkunniga bl.a. ha anledning överväga om inte gränsen med hänsyn bl.a. till penningvärdeförändringen bör kunna sättas betydligt högre än som sker i nuvarande praxis. Även andra möjligheter att åstadkomma en efter nuvarande förhållanden mera lämpligt avpassad gränsdragning mellan normala och ringa fall av nu aktuella brott bör undersökas. Detsamma gäller det straffbara områdets nedre gräns.

Till ledning för bedömningen av vad som skall anses utgöra grova förmögenhetsbrott anges i lagen olika omständigheter som domstolarna skall särskilt beakta. Dessa exempel på kvalifikationsgrunder har i praktiken kommit att uppfattas som avgörande för bedömningen i de enskilda fallen. Skall man kunna åstadkomma en väsentlig begränsning av utrymmet för grova förmögenhetsbrott, ligger det därför närmast till hands att inskränka dessa kvalifikationer. Ett steg i denna riktning har tagits genom den nyligen beslutade ändringen i BrB:s bestämmelse om grov stöld. Ändringen innebär bl.a. att inbrott utesluts som självständig kvalifikationsgrund för grov stöld. De sakkunniga bör fortsätta på denna väg och inrikta sig på att söka precisera området för grova brott till sådana omständigheter vilka medför att brottet måste behandlas som så kvalificerat och så allvarligt att det bör tillmätas ett särskilt högt straffvärde.

I den tidigare nämnda rapporten med vissa riktlinjer för en översyn av förmögenhetsbrotten har BRÅ:s kriminalpolitiska arbetsgrupp med utgångspunkt i nyss angiven målsättning gjort en närmare genomgång av de aktuella brotten och i anslutning därtill redovisat sina synpunkter på de kriterier som bör kunna ställas upp för att åstadkomma en lämplig avgränsning av de gärningar som sålunda skall hänföras till den strängaste straffskalan. Jag kan i allt väsentligt ansluta mig till de överväganden som redovisas där. Rapporten bör därför enligt min mening kunna tjäna som en värdefull utgångspunkt för de sakkunnigas arbete. Jag utesluter emellertid inte att de sakkunniga på skilda punkter kan ha anledning att överväga även andra lösningar för att det nu aktuella målet skall uppnås.

Om utrymmet för vad som skall hänföras till grova förmögenhetsbrott enligt nyss angivna riktlinjer blir kraftigt beskuret och reserverat för brott med mycket högt straffvärde, kan det inte komma i fråga annat än att även i fortsättningen låta enbart fängelse ingå i straffskalan för dessa brott. F.n. är straffet för grov stöld, grovt bedrägeri och grov förskingring fängelse i högst sex år och lägst sex månader.

Mot bakgrund av erfarenheterna om de frihetsberövande påföljdernas övervägande negativa verkningar är det i dag som tidigare har nämnts en given kriminalpolitisk linje att försöka begränsa användningen av dessa påföljder och då i synnerhet de långa straffen. Fängelse som avser längre tid än två år utgör ett mycket långt frihetsberövande, även om man beaktar möjligheterna till villkorlig frigivning. Så långt straff bör ådömas endast för brott av synnerligen allvarlig art. Vid förmögenhetsbrott torde det endast undantagsvis finnas anledning att använda sådana allvarliga straff. Det kan gälla vissa särskilda brottskategorier, t.ex. rån och utpressning eller vid organiserad brottslighet.

Mot denna bakgrund bör de sakkunniga som tidigare har nämnts undersöka förutsättningarna för att generellt sänka straffsatserna för de grova förmögenhetsbrotten. Särskilt bör undersökas om det finns anledning att liksom hittills föreskriva vissa minimistraff. De sakkunniga bör vid översynen sträva efter att åstadkomma ett enhetligt system.

En sänkning av straffsatserna för grova förmögenhetsbrott för naturligen med sig krav på anpassning av straffsatserna för de medelsvåra centrala och sekundära förmögenhetsbrotten liksom de ringa brotten. Riktlinjen bör här vara att normalfallet av förmögenhetsbrott skall uppta såväl böter som fängelse i straffskalan. I dessa fall torde det visserligen ofta finnas förutsättningar att bestämma påföljden till kriminalvård i frihet, eventuellt i kombination med ett bötesstraff. När ett medelsvårt förmögenhetsbrott ligger nära gränsen till ringa brott, kan det dock i vissa fall vara motiverat att stanna vid enbart böter. Ett bötesstraff kan, särskilt vid gärningar som begås för vinnings skull, vara en väl så kännbar reaktion som annan påföljd.

De sakkunniga bör konsekvent sträva efter att tilldela förmögenhetsbrotten särskild straffsats för ringa brott. Därvid bör uppmärksammas också brottstyper som f.n. saknar denna straffbarhetsgrad. Straffsatsen för ringa brott bör vara böter. Därmed markeras att dessa brott generellt sett bör tillmätas ett jämförelsevis ringa straffvärde, att förutsättningar bör finnas att handlägga dem i förenklade former och att vidgat utrymme bör finnas för åtalsrestriktioner. Ett bibehållande av kriminaliseringen för ringa brott innebär inte att rättsapparaten måste kopplas in i varje särskilt fall. Bland de mindre brotten finns otvivelaktigt sådana relativt obetydliga överträdelser där förutsättningar bör finnas att avstå från straffrättslig reaktion.

En allmän förskjutning nedåt av straffvärdegränserna för förmögenhetsbrotten aktualiserar vissa straffprocessuella frågor. Vissa institut i RB knyter nämligen an till de straffsatser som har bestämts för brotten - det gäller t.ex. bestämmelser om domstolens sammansättning, strafföreläggande, åtalsrestriktioner och processuella tvångsmedel. Dessa frågor utreds f.n. på skilda håll och utredningsarbetet kan väntas leda till lagstiftning i olika hänseenden under den tid de sakkunniga arbetar. De sakkunniga bör emellertid överväga om en straffrättsreform efter angivna riktlinjer kräver ytterligare ändringar i straffprocessuellt hänseende.

Bortsett från kriterierna för de olika straffbarhetsgraderna och straffsatserna bör det inte vara någon huvuduppgift för de sakkunniga att föreslå ändringar i den straffrättsliga uppbyggnaden av de särskilda brotten. Som tidigare har nämnts kan det dock finnas anledning för de sakkunniga att pröva behovet av närmare precisering eller avgränsning av de för olika brott gällande rekvisiten i samband med att straffvärdegränserna dras upp.

I den kriminalpolitiska debatten har frågan också väckts om de nuvarande brottsrekvisiten verkligen täcker alla former av straffvärda beteenden på det ekonomiska området vilka blivit möjliga som en följd av förändringar i samhället. Här avses då sådana beteenden som innebär att någon begagnar otillbörliga medel i affärsverksamhet eller vid ingående av avtal eller annars vid ekonomiska transaktioner. Det kan t.ex. vara fråga om utnyttjande av ena partens underläge för att därmed kunna göra en obehörig vinst.

Behovet av vidgad kriminalisering av ekonomiska brott har utretts i Danmark och Norge. Förslag har lagts fram om införande av nya straffbestämmelser och om ändring av nu gällande straffbud. Förslagen innebär bl.a. att straffansvaret för bedrägeri

vidgas till att avse gärningar förövade av oaktsamhet. I Norge föreslås detsamma ske också när det gäller ocker. Genom ett sålunda utvidgat straffansvar skulle bättre förutsättningar finnas för att kunna ingripa mot de personer som verkar i bakgrunden, ofta som finansiärer av brottslig verksamhet, och därefter skördar vinster av brotten. I detta syfte diskuteras också i de danska och norska utredningarna möjligheten att införa en generalklausul på förmögenhetsbrottens område, vilken för svenska förhållanden skulle närmast svara mot den civilrättsliga generalklausulen i 33 § avtalslagen. De danska förslagen har nyligen lett till lagstiftning.

De problem som har aktualiserats i de danska och norska utredningsförslagen bör i vårt land i första hand kunna lösas på annat sätt än genom kriminalisering. Redan nu förekommer skärpt reglering och kontroll inom t.ex. fastighets- och hyresrätten, bolags- och föreningslagstiftningen samt bankväsendet. Det finns anledning att fortsätta utbyggnaden på civilrättslig och förvaltningsrättslig väg av denna kontrollapparat, så att otillbörliga affärstransaktioner förhindras.

Därmed utesluts inte att man noga bör följa utvecklingen även från straffrättslig utgångspunkt. De sakkunniga bör sålunda vid sin översyn av förmögenhetsbrotten vara oförhindrade att med anledning av nya erfarenheter ta upp frågan om ändringar eller tillägg till BrB:s bestämmelser om förmögenhetsbrotten. Enligt min mening finns det därvid redan anledning att speciellt uppmärksamma straffbestämmelserna om bedrägeri och ocker. De förutsättningar som nu gäller för straffbarhet kan ibland medföra att straffansvar kan utkrävas endast hos den gärningsman vars otillbörliga agerande sker öppet (t.ex. i en bedrägerisituation) medan de personer som håller sig i bakgrunden och träder in först på ett senare stadium kan gå fria. De sakkunniga bör också pröva om behov och förutsättningar finns att införa en allmän straffbestämmelse om ansvar för efterföljande medverkan. En bestämmelse om detta skulle i så fall inbegripa vissa förfaranden som inte täcks av nuvarande bestämmelse om s.k. fordringshäleri i 9 kap. 6 § BrB. En straffrättslig generalklausul torde däremot knappast ha någon funktion att fylla i vårt land mot bakgrund av övriga sanktionsmöjligheter som står till samhällets förfogande och som jag har berört i det föregående.

I detta sammanhang uppkommer bl.a. också frågan om behovet av straffrättslig reglering av s.k. datamissbruk. I allt större utsträckning kommer maskinella hjälpmedel såsom datorer m.m. till användning inom olika verksamhetsområden bl.a. för kontroll, bokföring och överföring av medel. Därmed har öppnats tekniska möjligheter för brottslig verksamhet av delvis ny art. I många fall bör nu gällande straffbestämmelser kunna tillämpas på de förfaranden som det här kan vara fråga om. Odiskutabelt står vi emellertid inför en utveckling som kan behöva mötas genom nya eller ändrade straffbestämmelser. Det bör vara en uppgift för de sakkunniga att närmare uppmärksamma hithörande problem. Jag vill slutligen framhålla att innehållet och omfattningen av en vidgad kriminalisering av datamissbruk påverkas av hur kontroll- och säkerhetsfrågorna löses. De sakkunniga bör i detta hänseende samråda med datasamordningskommittén (Fi 1971:03)."

Statsrådet Romanus anförde såsom tilläggsdirektiv:

"Regeringen bemyndigade förra året dåvarande chefen för justitiedepartementet, statsrådet Geijer, att tillkalla tre sakkunniga för att se över lagstiftningen om förmögenhetsbrott.

I direktiven till kommittén anförs bl.a. att nuvarande regler om dessa brott till stora delar är ett resultat av SRK:s arbete på 1930-talet. Det konstateras vidare att den efterföljande sociala och ekonomiska utvecklingen har medfört ändrade levnadsbetingelser för de flesta människor. Denna utveckling i förening med en ökad medvetenhet om de kriminalpolitiska problemen måste enligt direktiven antas ha medfört vissa förändringar i den allmänna synen på förmögenhetsbrotten. Samtidigt har samhällslivets omdaning på olika områden lett till förändringar också beträffande arten och omfattningen av skilda förmögenhetsbrott.

I direktiven erinras vidare om att BRÅ:s styrelse anslutit sig till den uppfattning som redovisas i en rapport (BRÅ 1974:3) Kriminalpolitiskt utvecklingsarbete, som har lagts fram av en av rådet tillsatt arbetsgrupp för kriminalpolitiska frågor och enligt vilken det på kriminalpolitikens område bör vara en primär uppgift att se över lagstiftningen om förmögenhetsbrott.

Efter hänvisning till bl.a. vissa nyligen genomförda begränsade ändringar i BrB:s bestämmelser om grov stöld och rån (prop. 1975/76:42) anges det som en betydelsefull uppgift att vid en samlad översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott sätta in de straffrättsliga åtgärderna mot dessa brott i ett vidare kriminalpolitiskt sammanhang. Med utgångspunkt i en jämförelse mellan straffvärdet hos förmögenhetsbrotten med det som gäller andra brottskategorier, särskilt de s.k. moderna brotten - bl.a. skatte- och valutabrott, trafikbrott och illegal narkotikahantering - men också brott av traditionell natur - t.ex. misshandel och andra brott mot person - står det enligt föredragandens mening klart att förmögenhetsbrotten i nuvarande lagstiftning och rättstillämpning generellt sett tillmäts ett förhållandevis alltför högt straffvärde.

Vad gäller de allmänna riktlinjerna för kommitténs arbete anges till en början att översynen bör gå ut på att anpassa lagstiftningen på detta område till det moderna samhällets värderingar. Däri ingår att ompröva nuvarande straffvärdegränser och straffbarhetsgrader. En viktig uppgift anges vara att undersöka om det finns förutsättningar för en allmän sänkning av straffnivån för förmögenhetsbrotten för att i detta hänseende åstadkomma en bättre anpassning till annan brottslighet. Det framhålls också som angeläget att väsentligt minska utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott. I stället bör tillämpningsområdet för medelsvåra och ringa brott vidgas.

Direktiven innehåller i fortsättningen en närmare redogörelse till vägledning för kommittén såvitt gäller bl.a. frågorna om avgränsningen av grova brott, straffsatser samt behovet av ändringar av eller tillägg till BrB:s bestämmelser på grund av nya erfarenheter om avarter på det ekonomiska området. I anslutning till förstnämnda fråga hänvisar föredraganden bl.a. till en and-

ra rapport, (BRÅ 1975:3) Förmögenhetsbrotten - Riktlinjer för en översyn, från BRÅ:s kriminalpolitiska arbetsgrupp. Denna rapport kan enligt föredraganden tjäna som en värdefull utgångspunkt för kommitténs arbete.

Jag kan för egen del i allt väsentligt ansluta mig till min företrädares uppfattning om behovet av en samlad översyn av förmögenhetsbrotten samt angående de frågor som därvid bör ägnas särskild uppmärksamhet. Som framgått vid riksdagens behandling av den tidigare nämnda propositionen angående ändringar i BrB:s bestämmelser om bl.a. grov stöld (JuU 1975/76:16) samt motionen 1975/76:1998, i vad den avsåg direktiven till förevarande kommitté, (JuU 1975/76:25 och prop. 1975/76:80 s. 110-121) råder det emellertid delade meningar om lämpligheten av en reform i enlighet med de närmare riktlinjer som min företrädare angivit. Mot bakgrund härav och med hänsyn till den vikt som skyddet för den enskildes integritet och egendom måste tillmätas anser jag att kommittén inte bör vara bunden av de metoder och lösningar som angivits i de ursprungliga direktiven. Kommittén bör sålunda mera allsidigt och förutsättningslöst kunna pröva de straffbarhetsgrunder och straffvärdegränser som bör gälla för förmögenhetsbrotten. Enligt min mening bör vidare kommittén utökas med ytterligare en ledamot."

1.2 KOMMITTENS ARBETE

1.2.1 Arbetets organisation

Vårt arbete har i huvudsak bedrivits på följande sätt. Kommitténs expert Nils Jareborg har efter hand förelagt kommittén promemorior med utkast till lagtext och motiv. I promemoriorna diskuterade frågor har bearbetats inom kommittén, ofta i första hand av ett arbetsutskott, bestående av ordföranden, sekreteraren, Jareborg och kommitténs andre expert Torsten Jonsson, och dessutom i stor utsträckning av sekreteraren i samråd med Jareborg. Promemorior på grundval av de vunna resultaten har härefter utarbetats av sekreteraren och legat till grund för kommitténs ställningstaganden.

Samråd har skett med olika utredningar med direktiv som haft anknytning till förmögenhetsbrotten. Datasamordningskommittén, som nämns i våra direktiv, hade slutfört sitt arbete innan frågan om datorbrottsligheten blev aktuell för oss.

Av samråd som förekommit förtjänar att särskilt framhållas, att vi fortlöpande haft kontakt med fängelsestraffkommittén (Ju 1979:04). Vid sammanträden den 5 februari 1982 i Malmö och 8 juni 1983 i Stockholm lade representanter för vår utredning (arbetsutskottet) fram de resultat vi kommit till för fängelsestraffkommitténs ordförande och andra företrädare för den kommittén. Denna har givit oss del av sitt arbete främst när det gäller frågor om olika brotts straffvärde.

Vi har i anslutning till behandlingen av häleribrottet haft överläggningar med ordföranden och sekreteraren i utredningen (Ju 1980:06) för att se över gällande ordning i fråga om godtrosförvärv av stöldgods m.m.

Slutligen kan nämnas att representanter för kommittén deltagit i olika av BRÅ och RÅ anordnade konferenser och seminarier angående datorbrottslighet och ekonomisk brottslighet.

1.2.2 Nordiskt samarbete

I såväl Finland som Norge pågår för närvarande omfattande lagstiftningsarbete på straffrättens område.

I Finland avgav en straffrättskommitté år 1976 ett principbetänkande för en revision av den gällande finska strafflagen av år 1889. (Betänkandet finns sedan år 1977 översatt till svenska språket.) Härefter tillsattes den 31 mars 1980 en projektorganisation med uppgift att på basis av betänkandet och ett betydande antal yttranden däröver lägga fram förslag till en totalreform av strafflagen. Strafflagsprojektet, för vilket justitierådet Henrik Grönqvist är ordförande, är formellt en lagberedningsgrupp inom justitieministeriet. - Vi har genom vår arbetsgrupp samrått med Grönqvist och andra företrädare för strafflagsprojektet, första gången i anslutning till ett av det svenska justitiedepartementet den 3 december 1980 på Haga slott anordnat nordiskt möte om vissa straffrättsliga frågor.

Vid nämnda möte lade Grönqvist fram en del synpunkter som kan antas bliva vägledande vid revisionen av förmögenhetsbrotten. En allmän strävan är att undvika alltför kasuistiska stadganden och i stället höja straffbudens abstraktionsnivå. Men det gäller att inte gå för långt, eftersom man då kan komma i konflikt med legalitetsprincipen. I brottsbeskrivningarna vid gradindelade brott är tanken att uttömmande beskriva omständigheter som kvalificerar en gärning som grovt brott. Med stöd av generalklausuler o.dyl. är det möjligt att undgå att tillämpa stadgandet för det grövre brottet, om en tillämpning av det skulle framstå som obillig. Däremot bör privilegieringsbestämmelser innehålla enbart exempel och inte uttömmande ange när det lindrigare stadgandet blir tillämpligt. Beträffande straffskalorna tänker man sig fem olika grovhetsgrader. Därigenom vinns en viss enhetlighet, och dessutom kommer normalstraffet att ligga ganska nära de straff som i lagen nämns som minimum och maximum. De fem olika typerna av straffskalor skulle gälla för alla brott utom de allra grövsta, såsom mord och dråp.

Fortsatta överläggningar med företrädare för strafflagsprojektet har ägt rum i Helsingfors den 21-23 januari 1981, i Stockholm den 16 och 17 september 1982 samt i Helsingfors den 7 och 8 december 1982.

I Norge, vars strafflag är från år 1902, är en straffelovkommisjon under ledning av professor Anders Bratholm sysselsatt med att utarbeta en ny strafflag, i vilken enligt direktiven även en viss del av specialstraffrätten bör integreras. Kommissionen, vars direktiv är allmänt hållna, avser i första hand att utarbeta ett principbetänkande och att först därefter ge sig i kast med de särskilda brotten. Dess arbete beräknas komma att pågå åtskilliga år. Samråd har skett även

med Bratholm och några av hans medhjälpare, men det läge vari det norska utredningsarbetet befinner sig har inte, bortsett från vissa särskilda frågor, möjliggjort något mera i detalj gående samarbete.

I Danmark anses det inte för närvarande föreligga något behov av någon mera genomgripande revision av strafflagen, som antogs år 1930. I centrum för det lagstiftningsarbete, som pågår och avser partiella reformer, står straffelovrådet under ledning av professor Knud Waaben. Straffelovrådets nuvarande huvuduppgifter är nedkriminalisering och utformningen av brottspåföljderna. År 1975 genomfördes såsom led i bekämpningen av den ekonomiska kriminaliteten ändringar i strafflagen, varvid tillkom §§ 300 a-c. Straffelovrådets förslag i fråga om denna lagstiftning finns omnämnd i BRÅ-rapporten 1975:3 Förmögenhetsbrotten - Riktlinjer för en översyn. Vid besök i Köpenhamn den 4 februari 1982 har vår arbetsgrupp vid överläggningar med Waaben och statsadvokaten Finn Meilby m.fl. tagit del av erfarenheter av den tillkomna lagstiftningen. Den finns berörd i detta betänkande i avsnitten 4.4.3, 10.2.1 och 13.2.7.

1.2.3 Återstående utredningsarbete

Enligt 1976 års direktiv skall vi lägga fram förslag som anpassar lagstiftningen på förmögenhetsbrottens område till det moderna samhällets värderingar. Som en huvuduppgift kan anges att ompröva nuvarande straffvärdegränser och straffbarhetsgrader och därvid inskränka utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott och undersöka möjligheterna att åstadkomma en lämpligare gränsdragning mellan normala och ringa fall av förmögenhetsbrott. En annan huvuduppgift är att i fråga om straffsatserna undersöka förutsättningarna för en allmän sänkning av straffnivån för sådana brott. En tredje huvuduppgift är att undersöka om nya företeelser, huvudsakligen inom området för s.k. ekonomisk brottslighet, har medfört behov av ändrade rekvisit för bl.a. bedrägeri och ocker. Särskilt bör behovet av straffrättslig reglering av datamissbruk undersökas. Tilläggsdirektiven från år 1977 ansluter sig i stort sett till de ursprungliga direktiven, men enligt dessa bör kommittén mera allsidigt och förutsättningslöst kunna pröva de straffbarhetsgrunder och straffvärdegränser som bör gälla för förmögenhetsbrotten. Såsom närmare redovisas i avsnitt 3 har vi vid våra överväganden om reformbehovet i anslutning till direktiven funnit skäl att ställa frågan, om den nuvarande konstruktionen av förmögenhetsbrotten är ändamålsenlig. Fortsatta överväganden har lett till att vi funnit försvarligt att även behandla frågor som inte uttryckligen berörts i direktiven. Översynen av förmögenhetsbrotten har härigenom utvidgats till en tämligen total om- och överarbetning av straffbestämmelserna för dessa brott, låt vara att

översynen i första hand inriktats på de områden som särskilt utpekats i direktiven. Vad nu sagts har i sin tur lett till att arbetet blivit omfattande och tidskrävande.

I slutet av år 1982 uttalades önskemål om att kommittén under sommaren 1983 skulle redovisa de resultat till vilka kommittén kommit, och i slutet av juni 1983 erhöll vi besked om att kommittén skulle upplösas med utgången av september 1983. Det har inte varit möjligt att inom den sålunda angivna tidsramen slutföra arbetet, men i betänkandet redovisade förslag innehåller dock fullständig lagtext och motiv till en total reglering av förmögenhetsbrotten med undantag för gäldenärsbrott. Vi har vidare inte före betänkandets avgivande tagit slutlig ställning till regler som erfordras för lösningen av frågor om konkurrens mellan olika förmögenhetsbrott. I vart och ett av de aktuella brottsbalkskapitlen har därför en paragraf reserverats för konkurrensregler.

Till frågor som återstår hör överväganden angående ändrade regler för åtalspreskription med anledning av våra förslag till utformning av stöld- och häleribrotten.

Ytterligare tillkommer följande ändringar i straffbestämmelser i BrB utanför förmögenhetsbrottens område. Dessa har omnämnts i betänkandet.

(1) Straffbestämmelserna för hemfridsbrott och olaga intrång enligt 4 kap. 6 § BrB behöver ändras med anledning av att vi föreslår att vid inbrottsstöld konkurrensen mellan stöldbrottet och intrångsbrottet skall bedömas på ett annat sätt än för närvarande (se 3.4.4 och 12.3, 3 §). Brottsbeskrivningen för olaga intrång bör dessutom förses med ett tillägg som klargör att s.k. plankning omfattas av stadgandet (se 13.2.2).

(2) I 4 kap. 10 § BrB bör föreskrivas ansvar för försök till sådant hemfridsbrott eller olaga intrång som skulle bedömas som grovt brott (12.3, 13 §).

(3) Straffbestämmelsen för brukande av osann urkund enligt 15 kap. 11 § andra stycket BrB bör förses med ett tillägg för att missbruk av en handling som ej utgivits skall omfattas av straffbestämmelsen (se 14.2.2).

(4) Om i enlighet med förslaget 23 kap. 7 § BrB upphävs krävs att gällande bestämmelser för koppleri och främjande av otukt enligt 6 kap. 7 § BrB förses med tillägg som klargör att bestämmelserna omfattar även gärningar som sker för att bereda annan vinning.

Förslag erfordras slutligen till ändringar i lagstiftning utanför BrB.

(1) Vi har sålunda förutsatt att olovligt förfogande över avbetalningsgods i stället för att utgöra brottsbalksbrott skall vara straffbelagt i konsumentkreditlagen (1977:981) och lagen (1978:599) om avbetalningsköp mellan näringsidkare m.fl. (se 12.2.7).

(2) Vidare föreslår vi att fyndförseelse skall straffbeläggas i de särskilda lagarna om fynd, såsom lagen (1938:121) om hittegods (se 12.2.7).

(3) Vårt förslag till reglering av häleribrotten bör föranleda ändring i lagen (1938:274) om rätt till jakt, lagen (1950:596) om rätt till fiske samt stöldgodslagen (1974:1065) (se 15.3.2 och 15.4, 1 §).

(4) I den mån den av oss föreslagna straffbestämmelsen för efterföljande oredlighet, som förutsätter ett förbrott, skall bli tillämplig när någon skaffat sig ekonomiska tillgångar genom brott enligt narkotikastrafflagen eller annan speciallagstiftning, förutsätts att detta anges i sistnämnda lagstiftning (se 15.4, 1 §).

1.2.4 Alternativförslag

Enligt våra planer har vi förberett två alternativförslag, men det har inte varit möjligt att presentera dem i betänkandet. Enligt det ena förslaget skulle nuvarande kapitelindelning bibehållas, men i övrigt skulle det nära ansluta till det som framläggs. I det andra alternativförslaget skulle anges de ändringar och tillägg som skulle bli nödvändiga i gällande lagstiftning, om utredningsuppdraget enligt 1976 års direktiv tolkades på snävaste möjliga sätt. Tanken med alternativförslagen var närmast att belysa fördelarna med det förslag som nu framläggs i jämförelse med mindre ingripande ändringar.

I detta sammanhang må vidare nämnas att enligt planer som vi haft men av tidsskäl tvingats överge skulle betänkandet även innehålla redogörelser för olika konkurrensproblem, som inte kan lösas genom lagstiftning, samt överväganden angående en rad allmänna frågor bl.a. rörande gärningar förövade utom riket, försökspunkter, förverkande, oaktsamma gärningars straffvärdhet och vissa processuella frågor.

2 FÖRMÖGENHETSBROTTEN

2.1 BROTTSBALKSREFORMEN

Brottsbalkens bestämmelser om de särskilda brotten och därmed sammanhängande allmänstraffrättsliga frågor grundas på SRK:s arbete under åren 1937-1953. Detta inleddes med en översyn av förmögenhetsbrotten. År 1940 avgav SRK ett betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrotten utom skadegörelsebrotten (SOU 1940:20). Detta förslag antogs med smärre justeringar av riksdagen år 1942 (prop. 1942:4). År 1944 avgav SRK ett betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten, vilket även innefattade förslag till lagstiftning om skadegörelsebrotten (SOU 1944:69). Detta förslag ledde till ny lagstiftning om dessa brott år 1948 (prop. 1948:80). De åren 1942 och 1948 antagna bestämmelserna om förmögenhetsbrott överfördes sedan, såvitt avser brottsbeskrivningarna i huvudsak utan ändringar, till brottsbalken, som i dessa delar närmast grundas på SRK:s år 1953 avgivna förslag till brottsbalk (SOU 1953:14). BrB antogs år 1962 och trädde i kraft den 1 januari 1965 (prop. 1962:10 och prop. 1964:10).

SRK byggde i sin tur på det arbete på skapande av en ny strafflag som professor Johan C.W. Thyrén hade utfört under åren 1909-1933. Såvitt gäller förmögenhetsbrotten lade denne fram förberedande utkast till strafflag i två volymer (1920 respektive 1922). Dessa innehåller även redogörelser för den svenska rättsutvecklingen. En översikt över ändringarna i strafflagen under åren 1865-1960 finns i NJA II 1962 s. 603 ff.

Förmögenhetsbrotten regleras numera i 8-12 kap. BrB. I 8 kap. behandlas stöld, rån och andra tillgreppsbrott, i 9 kap. bedrägeri och annan oredlighet och i 10 kap. förskingring och annan trolöshet. I 11 kap. upptas gäldenärsbrotten, och bestämmelserna om skadegörelsebrott återfinns i 12 kap. BrB.

Efter tillkomsten av BrB har förmögenhetsbrotten undergått mindre ändringar. Sålunda har tillämpningsområdet för grov stöld och rån inskränkts 1975. Vissa former av bedrägligt beteende har av- och nedkriminaliserats 1976. År 1980 tillkom en ny typ av häleri. I

övrigt har lagändringarna utanför 11 kap. haft karaktären av följdändringar till annan lagstiftning.

I en bilaga till detta betänkande återges 8-10 och 12 kap. BrB i nu gällande lydelse. Det har inte synts vara nödvändigt att på annat sätt inledningsvis ge en översikt över innehållet i dessa kapitel. De särskilda brottsbegreppen och straffsatserna kommer att redovisas närmare i samband med övervägaganden rörande förslag till lagändring. Inte heller där kommer emellertid redogörelsen för gällande rätt att bli djupgående. Det finns inte anledning att i detalj redovisa rättsläget, när utförliga och lättillgängliga framställningar finns i lagförarbeten, kommentar- och handbokslitteratur.

Vissa kriminalstatistiska uppgifter redovisas i avsnitten 11 och 16.

2.2 SYSTEMATIK

När SRK år 1940 lade fram sitt betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrotten fanns de då gällande reglerna om förmögenhetsbrott samlade i 20-24 kap. av 1864 års strafflag. I dessa kapitel fanns även en del brott som inte brukar hänföras till förmögenhetsbrotten, t.ex. förfalskningsbrott. 20 kap. handlade om stöld och snatteri, 21 kap. om rån och utpressning, 22 kap. om bedrägeri och annan oredlighet, däribland även (sak)förskingring och trolöshet mot huvudman, 23 kap. om bedräglig, oredlig eller vårdslös gäldenär och 24 kap. om åverkan och olovligt fiskande. SRK ansåg att denna kapitelindelning inte utgjorde något på en enhetlig tankegång uppbyggt system, ehuru den gav uttryck för erfarenhetsmässigt grundade kriminalpolitiska synpunkter.

Thyrén hade under sitt arbete på en strafflagsreform tänkt sig förmögenhetsbrotten indelade i dels brott mot särskilda rättigheter, nämligen brott mot sakrätter, immaterialrätter och obligationsrätter, och dels brott mot förmögenheten i dess helhet. I sina förberedande utkast till strafflag sammanförde Thyrén sålunda i ett avsnitt brotten (sak)förskingring, hittegodsdelikt, stöld, rån, utpressning, åverkan (i vinningssyfte) och bodräkt. Det gemensamma för dessa brott såg Thyrén i att de utgjorde lukrativa kränkningar av äganderätt till flyttbar sak; dock skulle rån och utpressning även innefatta fall av angrepp medelst våld eller tvång på förmögenheten i dess helhet. För den inbördes indelningen av brotten mot sakrätter tillmätte Thyrén besittningssituationen stor betydelse såtillvida att han betraktade angrepp på äganderätt till sak i angriparens besittning som en försvagad form av kränkning.

Såsom brott mot annans förmögenhet i dess helhet behandlade Thyrén i ett annat avsnitt bedrägeri, ocker, trolöshet (däribland s.k. fordringsförskingring), äga-

res kränkning av pant- eller retentionsrätt, olovligt försäljande av annans sak samt dubbelkrav.

Konkursbrotten, dvs. brott mot obligationsrätter, hade Thyrén tänkt behandla i ett tredje avsnitt, men vid hans död hade arbetet härpå inte påbörjats. Dessutom lämnade han i sina utkast åtskilligt obehandlat, t.ex. olovligt brukande och ett flertal brottstyper av bedrägeriliknande art. Anledningen härtill var att han utgick från en grundläggande indelning av kriminaliserade gärningar i brott och förseelser och från att förseelserna inte skulle behandlas i strafflagen.

SRK ansåg systematiken i lagstiftningen vara av stor betydelse för tolkningen av lagen. Om bestämmelser som sakligt hör ihop återfinns i ett sammanhang, blir det lättare att uppfatta deras rätta innebörd. Brottsbalksbrotten indelades i fyra huvudgrupper efter de angripna intressenas art, nämligen brott mot person, förmögenhetsbrott, brott mot allmänheten och brott mot staten. Huvudgrupperna indelades i kapitel efter sättet för brottets förövande. Utnyttjandet av denna indelningsgrund bygger på uppfattningen att brott som förövas på ett visst sätt vanligen begås av brottslingar av samma psykologiska typ. SRK lade vidare vikt vid att uppställningen borde vara lättfattlig för gemene man. Vid beaktande av dessa synpunkter fann man den indelning, som Thyrén föreslagit och som för övrigt var vanlig i utländska strafflagar, lämna mycket övrigt att önska. Sålunda innebar enligt Thyréns förslag t.ex. såväl stöld som förskingring angrepp på annans äganderätt; enligt SRK var brotten mycket olika varandra och begicks i regel av brottslingar av helt skilda typer. Det förhållandet att ett brott kränkte en viss rättighet, t.ex. äganderätt, ansågs i allmänhet säga litet eller intet om brottets eller brottslingens beskaffenhet. Frågan hur en äganderättskränkning skedde kriminalpsykologiskt ansågs spela en större roll än själva det faktum att äganderätt kränktes. Det kunde vidare hända att brottsligheten måste anses likartad vare sig äganderättskränkning var för handen eller ej, såsom vid å ena sidan sakförskingring och å andra sidan s.k. penningförskingring (fordringsförskingring). Ett annat skäl mot att indela förmögenhetsbrotten efter angreppsobjekt var enligt SRK "att den kränkta rättighetens art stundom bestämmes av yttre formella omständigheter och inte av sakens egen natur", såsom vid avbetalningssäljares äganderätt till det sålda godset, där äganderätten var avsedd att endast utgöra säkerhet för köpeskillingen. Slutligen erinrade SRK om att ett förmögenhetsbrott av visst slag ansågs föreligga trots att något angreppsobjekt, som enligt Thyréns mening kännetecknade detta slags brott, inte kränktes i det särskilda fallet. Även om den angripne olovligen åtkommit den egendom varom var fråga och följaktligen inte hade någon rätt som förtjänade skydd, så kunde det enligt SRK inte tillåtas andra att straffritt frånhända honom egendomen; själva förfaringssättet - att stjäla, att bedraga, osv. - måste vara förbjudet i ett ordnat samhälle.

Av angivna skäl valde SRK således sättet för brottets förövande som grund för indelningen av förmögenhetsbrotten i olika kapitel, samtidigt som man i största möjliga utsträckning utgick från den då gällande rättens uppställning. Det gemensamma för brotten i nuvarande 8 kap. BrB såg SRK ligga i att de utgör egenmäktiga, med yttre maktmedel företagna angrepp på främmande maktsfär. Brotten i nuvarande 9 kap. BrB karakteriserades som angrepp mot främmande maktsfär med psykiska medel. Nuvarande 10 och 11 kap. BrB ansågs innehålla brott som kännetecknas av missbruk av egen maktsfär, varvid de flesta brotten i 10 kap. har inslag av trolöshet, medan brotten i 11 kap. karakteriserades som brott mot den hänsyn en gäldenär är skyldig sina borgenärer över huvud. De först 1948 reformerade skadegörelsebrotten i 12 kap. beskrevs av SRK som angrepp mot en saks substans; någon vikt lades inte vid vilken maktsfär som var inblandad.

Inom de olika kapitlen i BrB som behandlar särskilda brott har särskild vikt lagts vid de typiska motiven för brottets utförande. Vid förmögenhetsbrotten sker det så att vinningsbrotten nämns först och anses ha det största straffvärdet. Sålunda inleds 8 kap. med stöldbrotten samt rån, medan under beteckningen egenmäktigt förfarande upptas egenmäktiga förmögenhetsangrepp som inte är inriktade på förmögenhetsöverföring. I 9 kap. krävs förmögenhetsöverföring vid huvudbrottet bedrägeri, medan fall av vilseledande som endast leder till skada klassificeras som oredligt förfarande. I detta kapitel är även utpressning och ocker vinningsbrott. I 10 kap. krävs förmögenhetsöverföring vid förskingring, men inte vid olovligt förfogande. Vid trolöshet mot huvudman och behörighetsmissbruk krävs skada, medan det räcker med olägenhet vid olovligt brukande. - I 11 och 12 kap. läggs ingen systematisk vikt vid om förmögenhetsöverföring sker.

Nuvarande indelning av förmögenhetsbrotten ansågs under behandlingen av SRK:s år 1940 avgivna förslag vara lämplig. Några erinringar mot den synes inte heller ha förts fram i samband med antagandet av BrB.

2.3 LAGSTIFTNINGSTEKNIK

Den före 1942 års ändringar gällande lagstiftningen på förmögenhetsbrottens område var kasuistiskt utformad. Många straffbud hade införts när behov av straff yppat sig i särskilda fall. Därför uppkom ofta s.k. luckor i lagen. SRK utformade brottsbeskrivningarna mera generellt och på en högre abstraktionsnivå. I lagtexten infördes beskrivningar som närmare angav de olika brottsbegreppens innebörd. Tidigare hade lagen utgått från begrepp som "stjäla", "bedraga" och "förskingra" såsom kända. SRK sökte använda en enkel och lättbegriplig lagtext, som direkt skulle föra tanken till de avsedda huvudfallen. För bedömande av gränsfallen skulle man i viss utsträckning få lita till det uttryck för lagens anda och mening, som kommittén sökt få fram genom uppställningen av lagstiftningen. En

fullständig lösning av alla tänkbara fall vore i alla händelser inte möjlig att ge i lagtexten, utan framdeles uppkommande oförutsedda frågor måste lämnas att lösas tolkningsvis. Enligt SRK kunde det då vara bättre att ha ett otvetydigt uttryck för lagens anda och mening än en noggrann detaljreglering, som gjorts utan tanke på den föreliggande frågan. I motiven sökte SRK genom exempel och annorledes ingående behandla mera speciella frågor rörande gränserna för brottsbegreppen.

SRK sammanförde spridda stadganden i då gällande rätt till mera omfattande begrepp med vidare straffskala. Mot ett system med få brottsbegrepp med vida straffskalor kunde visserligen invändas, att det skulle kunna leda till att lika fall medförde olika straff i rättstillämpningen. Men ett sådant system var enligt SRK nödvändigt för att straffrättskipningen inte skulle nedsjunka till schablonmässighet (även om det otvivelaktigt ställer större krav på domaren). Om det straffbara området är indelat i alltför många brottstyper med trånga straffskalor, blir den oundvikliga följden enligt SRK dels att luckor uppstår och dels att en gärning ibland måste hänföras till ett lagbud, vars straffskala inte är avpassad därför. För att de särskilda straffskalorna inte skulle bli alltför vida genomfördes beträffande åtskilliga brottstyper en gradindelning av brotten efter brottsfallets svårhet.

Som exempel på SRK:s metod att utnyttja vida brottsbegrepp kan här nämnas att kommittén i sitt år 1940 avgivna förslag under egenmäktigt förfarande inbegripit båda de nuvarande brotten självtäkt och olovlig kraftavledning. Det sistnämnda fick en särskild benämning under departementsbehandlingen och upptogs slutligen i en särskild bestämmelse på inrådan av lagrådet. Självtäktsfallet upptogs i en särskild straffbestämmelse på hemställan av första lagutskottet. Stöldkapitlet blev alltså i dessa delar mer kasuistiskt utformat än SRK hade föreslagit.

SRK:s metod att beskriva de särskilda brotten godtogs i allmänhet av remissinstanserna i fråga om 1940 års förslag. En remissinstans yppade emellertid farhågor för att det straffbara området på vissa punkter inte blivit tillräckligt tydligt avgränsat. En del remissinstanser anmärkte att brottsbeskrivningarna ibland blivit mindre lättfattliga och några ifrågasatte om inte en mera folklig och kasuistisk avfattning vore att föredra. Departementschefen yttrade i anledning härav endast att brottsbeskrivningarna syntes vara avfattade på ett sådant sätt att de med erforderlig tydlighet avgränsade det straffbara området. Lagrådet uttalade att SRK:s metod att beskriva brotten medfört att vissa lagbud kunde te sig tämligen abstrakta men att de allmänt hållna brottsbeskrivningarna ändå var att föredra framför en mera detaljrik lagtext, eftersom en sådan ändå inte skulle kunna ge en fullständig lösning av alla tänkbara fall.

Även före antagandet av BrB riktades en del remisskritik mot lagförslagets ibland alltför vaga och tänjbara brottsbeskrivningar. Såvitt gäller förmögenhetsbrotten kritiserades bl.a. brottsbeskrivningen (skaderekvisitet) vid förskingring; någon ändring i lagtexten skedde dock inte.

Vid BrB:s införande togs ytterligare ett steg från SRK:s ursprungliga förslag mot ökad kasuistik genom att tillgrepp av motordrivet fortskaffningsmedel blev föremål för en särskild straffbestämmelse. SRK hade i förslaget till brottsbalk ändrat stölddefinitionen på det sättet, att för stöld fordrades antingen tillägnelseuppsåt eller uppsåt att bruka det tillgripna utan att återställa det. Skälet därtill var att tillgrepp av bilar dittills regelmässigt bedömts som egenmäktigt förfarande (och alltså inte som stöld) av domstolarna. Dessa tillgreppsbrott hade ökat starkt i antal åren närmast före förslagets avgivande, och de hade tilldragit sig en betydande uppmärksamhet hos allmänheten. Av debatten hade framgått att dåvarande domstolspraxis i fråga om brottsrubriceringen stred mot vad opinionen ansåg naturligt. SRK valde en utvidgad stölddefinition i stället för en särskild bestämmelse om tillgrepp av fortskaffningsmedel. Man fann det vara ur systematisk synpunkt önskvärt att någon ny brottstyp inte skapades; i stället borde en differentiering av ifrågavarande gärningar ske mellan redan existerande brottstyper alltefter gärningsmannens uppsåt och omständigheterna i övrigt. Departementschefen ansåg emellertid i 1958 års lagrådsremiss att gällande stölddefinition borde bibehållas; den av SRK föreslagna kunde komma att omfatta en rad fall av olovligt begagnande förutom dem som egentligen åsyftats. Departementschefen ansåg inte heller att någon särskild straffbestämmelse om tillgrepp av fortskaffningsmedel var behövlig, eftersom frågan fått en tillfredsställande lösning genom praxis. Lagrådet uttalade emellertid att svårbedömda gränsfall kvarstod och förordade en särskild straffbestämmelse för tillgrepp av fortskaffningsmedel. Propositionen kom till följd därav att innehålla en särskild straffbestämmelse om tillgrepp av motordrivet fortskaffningsmedel, vilken antogs av riksdagen.

Genom 1975 års ändring i rånbestämmelsen företogs ett annat ingrepp i planen för förmögenhetsbrottens konstruktion. I ett då tillagt andra stycke i 8 kap. 5 § BrB stadgas att gärningar som i och för sig uppfyller samtliga rekvisit för rån inte skall bedömas som rån, om förfarandet med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt är av mindre allvarlig art; i stället skall dömas för det eller de andra brott som förfarandet innefattar.

I betänkandet SOU 1973:13 kom brottmålsutredningen med ytterligare förslag till mer kasuistiskt utformade bestämmelser. Utredningen föreslog nämligen i första hand att bedrägerikapitlets bestämmelse om s.k. snyltning (bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket BrB) skulle upphävas och att sådant automat-

missbruk, varigenom varor eller tjänster tas i anspråk utan att föreskrivna mynt, polletter e.d. används och som i praxis bestraffats som bedrägligt beteende, skulle straffbeläggas i en särskild ny bestämmelse i stöldkapitlet. Tanken bakom förslaget var att genom upphävande av straffbestämmelsen om snyltning begränsa antalet straffrättsliga ingripanden vid sådana förfaranden till fall, där snyltning skett medelst vilseledande och där således ett vanligt bedrägeribrott föreligger. För att möjliggöra straffrättsliga ingripanden vid automatmissbruk behövdes då en särskild straffbestämmelse. Det nya brottet skulle bestå i olovligt utnyttjande av försäljnings- eller prestationsautomat genom begagnande av andra föremål än sådana som är avsedda för apparaten. (Om apparaten tas i anspråk på annat sätt, t.ex. genom att den bryts upp och plundras, föreligger stöld.) I fråga om bestämmelsen om snyltning föreslog utredningen i andra hand, att den skulle begränsas till att avse endast vissa särskilt uppräknade fall, där någon under förutsättning av kontant betalning skaffar sig förmåner utan att göra rätt för sig. Detta senare förslag förelades riksdagen som emellertid beslöt att behålla bestämmelsen om bedrägligt beteende i huvudsak oförändrad. Utredningens förslag hade kritiserats av lagrådet bl.a. för sin kasuistiska utformning, vilken enligt lagrådet skulle leda till både tillämpningssvårigheter och irrationella resultat när det gällde en del gärningstyper. I och med att stadgandet om bedrägligt beteende i huvudsak inte ändrades, blev det inte nödvändigt att specialreglera automatmissbruk och någon bestämmelse kom inte heller till stånd. Justitieutskottet uttalade i sammanhanget - i likhet med lagrådet och vissa remissinstanser - att det föreligger behov av närmare undersökningar angående möjligheten till en enhetlig straffrättslig reglering av förfaranden med automater, datorer och andra liknande apparater samt hänvisade till att utredningen angående förmögenhetsbrotten bl.a. fått till uppgift att närmare undersöka problemen kring den straffrättsliga regleringen av s.k. datamissbruk.

Ett sista exempel på nytillkommen lagstiftning av kasuistisk karaktär är den nya form av häleri som 1980 infördes i 9 kap. 6 § andra stycket BrB. Enligt detta döms för häleri, om någon i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, förvärvar eller, på sätt som är ägnat att försvåra ett återställande, mottar något som skäligen kan antas vara frånhänt annan genom brott. Bestämmelsens slutliga utformning härrör väsentligen från lagrådet.

3 REFORMBEHOVET

3.1 INLEDNING

Enligt 1976 års direktiv bör kommittén främst inrikta sig på bedömningar i följande hänseenden:

- förmögenhetsbrottens straffvärde i förhållande till andra typer av brott;
- gränsdragningen mellan grova och medelsvåra brott samt mellan medelsvåra och ringa brott;
- det straffbara områdets nedre gräns;
- straffskalorna;
- vissa straffprocessuella frågor;
- det straffbelagda området vid bedrägeri;
- det straffbelagda området vid ocker;
- det straffbelagda området vid efterföljande medverkan; och
- behovet av straffrättslig reglering av s.k. datamissbruk.

Enligt 1977 års direktiv bör kommittén mera allsidigt och förutsättningslöst kunna pröva de straffbarhetsgrunder och straffvärdegränser som bör gälla för förmögenhetsbrotten.

Behovet av en reform på förmögenhetsbrottens område sammanhänger bl.a. med samhällsutvecklingen under de senaste fyra decennierna. I 1976 års direktiv - som i dessa delar bygger på redogörelsen i BRÅ-rapporten 1975:3 s. 23-32 - nämns särskilt den allmänna välståndsutvecklingen, strukturförändringar inom handel och näringsliv, utbyggnaden av försäkringsväsendet, det socialpolitiska reformarbetet, den tekniska utvecklingen och den allmänna brottsutvecklingen. Samtidigt sägs emellertid att man inte kan räkna med någon radikal förändring i den allmänna inställningen till kriminaliseringen av förmögenhetsbrott; däremot framhålls att en markant ändring skett i den allmänna synen på lagöverträdarna.

Vi delar uppfattningen att det inte är att räkna med någon radikal förändring i den allmänna inställningen till kriminaliseringen av förmögenhetsbrott. Vi har därför inte ansett det vara erforderligt att lämna en ingående redogörelse för samhällsutvecklingen i rele-

vanta hänseenden efter 1940. För inställningen till kriminaliseringen av förmögenhetsbrott är det huvudsakligen endast mycket generella drag i utvecklingen som kan vara av betydelse, och de får anses vara allmänt kända. En annan sak är att exempelvis strukturförändringar inom handel och näringsliv kan föranleda ändrade brottskonstruktioner inom ramen för det kriminaliserade området eller smärre jämkningar av vad som skall vara kriminaliserat.

I viss mån annorlunda är dock förhållandet i fråga om gäldenärsbrotten. Vid en nyreglering, som är påkallad av att den tekniska utformningen av dessa brott enligt en allmänt omfattad bedömning inte är helt tillfredsställande, kan nämligen ett ställningstagande till huruvida nuvarande omfattning av det straffbelagda området är välmotiverad inte ske utan beaktande av bl.a. ändrade arbetsmarknadspolitiska förhållanden.

Av det följande torde framgå att nuvarande lagstiftning är behäftad med brister i olika hänseenden. Bristerna kan i stort sett sägas vara av tre slag. Det rör sig till en del om brister som betingas av ändrade värderingar till följd av den allmänna samhällsutvecklingen. Vidare är det brister som beror på att den tekniska utvecklingen möjliggör nya former av brottslighet eller straffvärda förfaranden. Slutligen är det fråga om brister som sammanhänger med svagheter i konstruktionen av det straffrättsliga systemet eller med lagstiftningstekniken.

I detta kapitel lämnas en översiktlig framställning över reformbehovet. Avsikten med den är närmast att ge en antydan om vilka frågor vi ansett oss böra ta ställning till. Härvid har reformbehov som betingas av brister i det straffrättsliga systemets uppbyggnad och lagstiftningstekniken behandlats något utförligare, vilket sammanhänger med att direktiven med något undantag inte berör hithörande spörsmål.

3.2 MÖJLIGT REFORMBEHOV BETINGAT AV ÄNDRADE VÄRDERINGAR

Förändrade värderingar rörande förmögenhetsbrottens straffvärde kan vid en reform allmänt uttryckt leda till
- avkriminalisering;
- nykriminalisering;
- ändring av straffskalorna;
- ändring av fördelningen på svårhetsgrader;
- ändring av åtalsreglerna; eller
- ändring av lagföringsreglerna.

De praktiskt sett viktigaste lagändringarna efter 1942 års reform har skett på det straffprocessuella området. Främst är att nämna vidgade möjligheter till åtalseftergift, krav på särskild åklagarprövning i vissa fall och vidgat tillämpningsområde för lagföring genom strafföreläggande. Det finns skäl att påstå att ändringar av processuella regler delvis fått tjäna som surrogat för inskränkningar av det straffbelagda områ-

det. Kommitténs uppdrag innefattar teoretiskt sett även utformningen av de till förmögenhetsbrotten knutna särskilda åtalsreglerna. I övrigt får reglerna om åtal och lagföring principiellt betraktas som en fast bakgrund till utredningsarbetet. Detta gäller även reglerna om preskription.

I den mån ändrade värderingar ger anledning till bedömningen, att åtal och lagföring inte skall ske vid vissa typer av gärningar, är tekniken att nå detta resultat genom processuella regler en nödlösning. Det riktiga måste vara att söka åstadkomma en uttrycklig avkriminalisering.

Frågorna om avkriminalisering, nykriminalisering, straffskalornas utformning och fördelningen på svårhetsgrader betonas särskilt i 1976 års direktiv och har varit centrala vid utredningsarbetet. Det kan dock redan här sägas, att utrymmet för nykriminalisering på grund av förändrade (moraliska) värderingar är mycket begränsat. Det kriminaliserade området är redan mycket omfattande. Vid internationella jämförelser framstår regleringen av förmögenhetsbrotten i 8-12 kap. BrB som överlägsen i fråga om att förebygga värderingsmässiga luckor i lagen. Vid vissa brottstyper finns dock anledning att överväga, om det kriminaliserade området är tillräckligt omfattande. I huvudsak rör det sig - såsom framgår av 1976 års direktiv - om den "intellektuella" typ av förmögenhetsbrottslighet som regleras i 9 kap. BrB (bedrägeri, ocker och häleri).

Behovet av avkriminalisering är främst att bedöma mot bakgrunden av att nuvarande reglering innebär att åtskilliga typer av gärningar avseende bestämd egendom är straffbelagda, trots att ingen skada eller olägenhet uppkommer. I praktiken beivras de inte. Skulle undantagsvis anmälan ske, meddelas säkerligen åtalsunderlåtelse. Jämförd med utländska strafflagar framstår BrB här som alltför långtgående, i det att även rena bagateller är belagda med straff, även om man beaktar att i andra länder en del av ifrågavarande gärningar kan vara belagda med straff i författningar som närmast svarar mot våra ordningsstadgor. Dessa synpunkter gäller främst utformningen av egenmäktigt förfarande i 8 kap. 8 § BrB. Det kan nog hävdas att brottsbeskrivningen redan vid 1942 års reform kom att omfatta alltför mycket och således att en avkriminalisering inte främst motiveras av sedan dess förändrade värderingar. Annorlunda är förhållandet beträffande regleringen av laga självtäkt, även om det måste betvivlas att denna var tidsenlig vid BrB:s tillkomst. En lång rad faktorer ger anledning till övervägande, om det finns skäl att utvidga rätten till laga självtäkt. Det räcker med att nämna ökningen av egendom som kan utsättas för brottsligt angrepp, stegringen av antalet tillgreppsbrott och förändringen av ett tidigare tämligen statiskt levnadssätt, vilken bl.a. hänger samman med urbaniseringen och ökningen av tillgången till bilar och andra transportmedel.

Ansvar för förmögenhetsbrott förutsätter - med några undantag - uppsåt. En inte oviktig fråga är om det finns skäl att i större omfattning kriminalisera gärningar där gärningsmannen handlat av oaktsamhet.

3.3 MÖJLIGT REFORMBEHOV BETINGAT AV DEN TEKNISKA UTVECKLINGEN

I 1976 års direktiv nämns frågan om behovet av särskild straffrättslig reglering av s.k. datamissbruk. Vidare pekas på att förutsättningarna för att föröva brott (eller straffvärda gärningar) ändrats bl.a. genom handelns omstrukturering från mindre butiker till varuhus och stora självbetjäningsbutiker, genom spridning av checkkonton och kreditkort o.d. samt genom den ökade användningen av automater i olika sammanhang. I huvudsak får nog BrB:s reglering av förmögenhetsbrotten sägas ha visat sig vara väl anpassbar till de antydda, i själva verket radikala förändringarna. På tre punkter har emellertid luckor visat sig föreligga:

(1) ADB-tekniken har gjort det möjligt att i betydande utsträckning ersätta människors handlande med maskinellt förfarande vid hantering av ekonomiska värden. Eftersom bedrägeri förutsätter vilseledande av en fysisk person kan övergången till handläggning med hjälp av datorer leda till att en gärning som förut varit brottslig såsom förmögenhetsbrott inte längre är det.

(2) Delvis sammanhängande med datoriseringen av ekonomiska transaktioner är det förhållandet att ekonomiska värden, som inte existerar på annat sätt än som belopp upptagna i en bokföring, spelar en mycket stor roll i dagens samhälle. Medan kontanter kan bli föremål för tillgrepp och tillägnelse, är sådana "kontopengar" abstrakta, och i en del fall finns ingen tillämplig straffbestämmelse att tillgripa vid uppenbart straffvärda förfaranden.

(3) Nuvarande reglering av straffbelagt brukande förutsätter antingen att annans besittning rubbas (då gärningen bedöms som tillgrepp av fortskaffningsmedel eller egenmäktigt förfarande enligt 8 kap. 7 och 8 §§ BrB) eller att gärningsmannen redan har egendomen i besittning (då gärningen bedöms som olovligt brukande enligt 10 kap. 7 § BrB). Ett brukande av något som inte är i gärningsmannens besittning är således i och för sig inte straffbelagt, om annans besittning inte rubbas. Redan att avgöra om ett brukande innefattar en besittningsrubbning är behäftat med svårigheter (t.ex. vid användning av annans telefon). Viktigare är att det i vart fall numera finns möjligheter att med olika tekniska förfaranden använda annans egendom så att säga på avstånd. Ett exempel är att man med hjälp av telefonnätet och en dataterminal under vissa förutsättningar kan utnyttja annans datoranläggning.

En viss utvidgning av det straffbelagda området är således nödvändig för att man skall kunna ingripa mot vissa typer av straffvärda gärningar, som inte var möjliga att förutse vid 1942 års reform. De ändringar som föreslås är emellertid inte att se blott som åtgärder avsedda att täppa till luckor i lagstiftningen. Vår ambition har genomgående varit att beakta hur straffbestämmelserna bör utformas med hänsyn till den tekniska utvecklingen. Av särskilt intresse har därvid fenomenet "kontopengar" varit.

3.4 MÖJLIGT REFORMBEHOV BETINGAT AV BRISTER I SYSTEMATIK OCH LAGSTIFTNINGSTEKNIK

3.4.1 Kapitelindelningen

Såsom nämnts i 2.2 lade SRK till grund för indelningen i kapitel det sätt varpå förmögenhetsangreppet sker. Därvid gjordes gällande att en sådan systematik kan motiveras med att förövarna av brott enligt sålunda uppställda olika kapitel genomsnittligt representerar olika psykologiska typer. Denna motivering är diskutabel. Redan ett beaktande av hur ofta stöld och skadegörelse eller stöld och häleri förövas av samma personer är ägnat att förringa dess trovärdighet. Detsamma gäller t.ex. erfarenheterna rörande brottsutvecklingen i fråga om checkbedrägerier, närmare belyst i BRÅ-rapporten 1980:4. Det må också erinras om att vanebrottslingar ofta begår förmögenhetsbrott av skilda slag. Åtskilligt talar för att den typ av vinningsbrott en viss person förövar många gånger mer har att göra med hans bedömning av risken för upptäckt vid olika typer av brott och därmed möjligheterna att framgångsrikt föröva en viss typ av brott. SRK:s betraktelsesätt enligt vilket kapitelindelningen ansluter sig till brottslingarnas genomsnittliga psykologiska typ synes vara influerat av en kriminologi, som lägger större vikt vid biologiska och psykiska än vid sociala och samhälleliga faktorer, när det gäller att förklara hur brottslighet uppstår.

Även om SRK:s utgångspunkter vid kapitelindelningen inte skulle anses hållbara, kan det dock inte i och för sig vara tillräckligt skäl för att undanröja en inarbetad systematik. Därav följer ju inte att systematiken är praktiskt olämplig.

Praktiska olägenheter förekommer emellertid till följd av att besittningen tillmäts en avgörande betydelse och av att innebörden av detta begrepp är oklar. Huruvida olovliga förfoganden över annans sak blir att bedöma som brott mot 8 kap. eller 10 kap. BrB är sålunda helt beroende av om ett olovligt besittningstagande eller annan besittningsrubbning sker eller om saken redan befinner sig i gärningsmannens besittning när han olovligen förfogar över den.

Besittning har av gammalt varit ett grundläggande begrepp inom sakrätten och brukar karakteriseras som den faktiska makten eller rådigheten över en sak: besitt-

ningsskydd tillkommer den som i förhållande till saken är i en för en ägare (eller panthavare) normal position. Om ett föremål befinner sig "på sin plats", om dess yttre läge enligt "livets regel" tyder på att det inte är övergivet, förlorat eller eljest utom räckhåll för en innehavare, anses det vara i hans besittning. Straffrättspraxis har i viss mån tenderat att utvidga begreppet (jämfört med den civilrättsliga begreppsbildningen).

Att besittningsbegreppet vållat problem i rättstillämpningen framgår av ett flertal referat i NJA och SvJT. Här skall några exempel lämnas; redovisningen är alltså ingalunda uttömmande.

En förutsättning för att en gärning skall kunna bedömas som stöld är, som nämnts, att gärningsmannen gör sig skyldig till ett olovligt besittningstagande. Detta krav har orsakat problem vid bedömningen av tillgrepp i affärer, sedan formerna för försäljning i stor utsträckning ändrats på det sättet, att det numera ofta är tillåtet att ta sakerna från deras platser i lokalen, varemot det inte är tillåtet att passera en kassaspärr eller - om sådan ej finns - att lämna lokalen utan att göra rätt för sig. Osäkerhet rådde till en början om när ett fullbordat tillgrepp i en sådan affär skulle anses föreligga, dvs. när gärningsmannen skulle anses olovligen ha satt sig i ensambesittning av saken. Bl.a. uppkom frågan om redan ett döljande av en vara inne i en affär innebar att gärningsmannen olovligen satte sig i ensambesittning av varan eller om det borde krävas något mer. Praxis var vacklande också på det sättet att man inte alltid dömde för tillgreppsbrott utan ibland för bedrägeribrott, eftersom bedrägerirekvisiten i allmänhet är uppfyllda när någon passerar en kassaspärr utan att visa upp varan. HD har emellertid stannat för att ådöma ansvar för tillgreppsbrott och har dessutom givit vägledande uttalanden om när besittningsövergångarna skall anses äga rum i olika fall (se särskilt NJA 1972 s. 253). Enbart ett döljande av en vara inne i en butik anses sålunda inte innebära att gärningsmannen får ensambesittning till varan. I butiker med kassaspärr anses fullbordat tillgrepp föreligga först när kunden passerat spärren utan att uppvisa eller betala varan (se även NJA 1965 s. 398). Vad beträffar varuhus med klart skilda avdelningar anses kunden sätta sig i ensambesittning av en vara, om den förs utanför den avdelning där den säljs. (Här har man som synes ovanligt tydligt konstruerat en besittningsövergång för att kunna döma för fullbordad stöld vid en tidpunkt som man ansett rimlig. Det vore annars naturligare att hävda, att varuhusets ägare har sambesittning till saken så länge den finns kvar inom varuhuset.) När det gäller övriga butiker där kunderna själva får plocka åt sig varorna anses ett tillgrepp vara fullbordat först när gärningsmannen lämnar butiken.

Bedömningssvårigheter kan lätt uppkomma när en sak kan "hittas" i den meningen att någon innehavare av rätt till saken inte finns i närheten. Av betydelse för vad upphittaren får göra med saken är om sakens ägare har kastat bort den eller eljest övergivit den eller - om så inte är fallet - om saken är i någons besittning eller ej. (Här bortses för enkelhets skull från fall där upphittaren redan har saken i besittning.) En sak som övergivits av ägaren får vem som helst tillägna sig. Sak som endast kvarglömts eller borttappats får av upphittaren tas i besittning

endast om den inte befinner sig i annans besittning. Kvarglömd eller tappad sak som inte befinner sig i annans besittning får däremot i regel tas i besittning av den som påträffar den (dock ej om man har att räkna med att ägare eller annan rättshavare kommer att söka efter saken på platsen i fråga). Om upphittaren olovligen tillägnar sig en kvarglömd eller borttappad sak, är det således av stor betydelse för brottsrubriceringen om saken är i någons besittning eller ej. Är saken fortfarande i någons besittning blir förfarandet att bedöma som ett stöldbrott, därför att ett olovligt besittningstagande sker; eljest blir gärningen normalt att rubricera som olovligt förfogande.

I rättsfallet NJA 1935 s. 387 dömdes S, som tillägnat sig en väska, vilken kvarglömts av en passagerare ombord på en postångare och upphittats av S:s dotter, för stöld på grund av att väskan såsom kvarglömt gods ansågs ha befunnit sig i fartygsbefälets besittning. I NJA 1939 s. 329 hade en officer under fälttjänstgöring lagt ifrån sig en uniformskappa m.fl. persedlar på en gärdesgård vid en landsväg. Vid truppförbandets förflyttning från platsen blev persedlarna kvarglömda. Senare samma dag tillvaratogs sakerna av en person, som förde dem till sin bostad och hade dem kvar där när polisundersökning några dagar senare anställdes hos honom. HD ansåg att persedlarna ännu vid tiden för omhändertagandet hade varit i ägarens besittning och dömde därför för stöld. (Två justitieråd hade motsatt uppfattning och ville döma för förskingring; enligt gällande rätt vore gärningen enligt denna uppfattning att bedöma som olovligt förfogande.) Härmed kan jämföras NJA 1935 s. 49, där D hade tappat en plånbok på en plats där han utfört visst arbete. Han återvände till platsen efter några timmar för att leta efter plånboken, men den var då försvunnen. R hittade den samma dag. Hovrätten ansåg plånboken vara hittegods, dvs. den ansågs inte vara i någons besittning. (Underrätten hade dömt för stöld. Rubriceringsfrågan prövades inte i HD.) I NJA 1945 s. 45 ansågs ved, som fallit ned på ett stationsområde från järnvägsvagnar eller som vid städning av vagnar fanns kvar i dem, vara varken övergivet gods eller hittegods; veden var alltså kvar i järnvägens besittning. I NJA 1947 s. 582 ansågs en cykel som övergivits av tjuven vara hittegods. Jämför t.ex. SvJT 1966 rf s. 71 (A dömdes för stöld därför att han inte med hänsyn till omständigheterna ägt utgå från att cykeln var övergiven).

I NJA 1940 s. 447 ansågs byggnadsmaterial, som inköpts av ägaren till en sportstugetomt men som av misstag avlämnats på en närliggande, X tillhörig tomt, ändock ha kommit i köparens besittning. När X med tillägnelseuppsåt omhändertog en del av materialet dömdes han därför för stöld.

I NJA 1956 s. 140 hade D köpt en på en viss egendom uppsatt elektrisk ledning av koppar på villkor att han inte fick ta ned och föra bort ledningen förrän han erlagt köpeskillingen. D fick därefter särskilt tillstånd att montera ned ledningen. I samband med nedmonteringen förde han bort och sålde ledningen utan att ha erlagt betalning. HD dömde för egenmäktigt förfarande under motivering att ledningen inte genom nedmonteringen kommit i D:s ensambesittning. Att han inte dömdes för stöld berodde på "hans ställning som köpare". (Underrätten hade dömt för olovligt förfogande och alltså ansett ledningen ha kommit i D:s ensambesittning i och med nedmonteringen. Hovrätten hade dömt för stöld.)

I NJA 1966 s. 107 hade en fastighetsägare från sin skog sålt ett parti ved samt avverkat veden och lagt upp den på sin fastighet. Inmätning och märkning skedde sedan för köparens räkning. Ett sådant förfarande medför enligt 1944 års lag om köpares rätt till märkt virke att veden inte får tas i anspråk för betalning av säljarens skulder; det har alltså i detta avseende samma rättsverkningar som en besittningsövergång. Senare bortförde säljaren veden från upplagsplatsen och förbrukade den. Underrätt och hovrätt dömde för stöld och ansåg alltså att köparen hade besittning till veden. HD dömde för olovligt förfogande på den grund att veden inte kommit i köparens besittning genom märkningen; detta förfarande hade verkan endast som skydd mot säljarens borgenärer. Två justitieråd ville dock döma för stöld; de ansåg att veden genom märkningen kommit i köparens besittning, oaktat den inte kunde anses ha kommit ur säljarens besittning.

I SvJT 1964 rf s. 56 var fråga om ansvar för egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande för B, som på uppdrag av sin arbetsgivare fört en bil till en reparationsverkstad men behållit nycklarna till bilen och följande dag tagit den och nyttjat den olovligen. Hovrättens majoritet dömde för olovligt brukande och ansåg således att B hade besittning till bilen. Underrätten hade dömt för egenmäktigt förfarande, och detsamma ville två ledamöter av hovrätten göra.

I SvJT 1967 rf s. 68 dömdes en passagerare på moped för olovligt brukande. Han ansågs alltså ha mopeden i sin besittning. I NJA 1978 s. 242 frikändes en passagerare i en olovligt tillgripen bil från ansvar för olovligt brukande; han ansågs inte ha haft ens sambesittning till bilen. (Ett justitieråd ansåg dock att sambesittning förelåg och ville döma i enlighet med 1967 års hovrättsfall.)

I ett fall - RH 54:82 - ansågs telefonering på en avstängd telefon, som var inkopplad olovligen, inte utgöra vare sig egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande. Den telefonerande hade redan besittningen till apparaten och närmast tillhörande anslutningar. Genom att telefonera hade hon visserligen berett sig tillträde till övriga delar av telefonsystemet i televerkets besittning, men gärningsmannen ansågs inte på något sätt ha rubbat denna. Inte heller kunde brukandet av telefonapparaten med närmast tillhörande anslutningar anses ha medfört någon skada eller olägenhet för televerket. Två av hovrättens ledamöter fann åtalet för olovligt brukande styrkt.

I vissa fall ter det sig över huvud taget inte naturligt att tala om besittning och besittningsrubbning trots att lagreglernas utformning gör det nödvändigt. I NJA 1946 s. 103 hade en hyresvärd vid utebliven betalning avbrutit avtalad tillförsel av elektrisk ström till en hyresgäst. Han dömdes för egenmäktigt förfarande. Det synsätt som låg bakom rubriceringen torde vara, att hyresvärden rubbade hyresgästens besittning till el-ledningen inom lägenheten genom att göra den ej strömförande och därmed sätta den ur funktion. I rättsfallen NJA 1947 s. 8 och NJA 1954 s. 464 dömdes innehavare av postgirokonto, vilka disponerat över belopp som av misstag krediterats deras konton, för olovligt förfogande. Beloppen ansågs således ha kommit i kontohavarnas besittning trots att det enbart var fråga om oriktiga bokföringsåtgärder. I det senare fallet ansåg en ledamot av hovrätten samt riksåklagaren att det var felaktigt att tala om att

kontoinnehavarna fått besittning till beloppen. I SvJT 1973 rf s. 78 dömdes för olovligt förfogande när A olovligen överlåtit en pantförskriven hyresrätt till ett garage (hovrätten ansåg alltså att A kunde ha en rättighet i besittning).

Härtill kommer att på en rad punkter, där osäkerhet råder om besittningsbegreppets avgränsning, finns över huvud taget ingen vägledande praxis. Som exempel kan nämnas hur besittningsförhållandena skall bedömas när saker tappats i mycket stora omslutna lokaliteter eller när saker befinner sig på mark som är i annans besittning.

Sammanfattningsvis kan sägas

- att tolkningen av "besittning" bereder domstolarna betydande problem;
- att dessa problem kan accentueras genom att straffrättsliga och civilrättsliga bedömningar är olika; och
- att domstolarna ibland ansett sig böra använda besittningsbegreppet på ett sätt som närmast innebär analogisk rättstillämpning i strid mot 2 kap. 10 § RF.

Vidare är att beakta det i 3.3 nämnda förhållandet att det torde finnas ett visst behov av nykriminalisering av olovliga brukanden, som varken innefattar besittningsrubbning eller innebär missbruk av en besittningssituation. Erforderliga bestämmelser kan placeras i 8 eller 10 kap., men i båda fallen uppkommer en viss konflikt med den nuvarande systematiken.

Slutligen kan nämnas att det straffrättsliga besittningsbegreppet knappast har någon förankring i allmänt språkbruk. För gemene man torde hithörande gränsdragningar understundom te sig konstlade. Det förtjänar anmärkas att villfarelse rörande besittningssituationen av denna anledning inte kan tillmätas betydelse för uppsåtsbedömningen; se t.ex. NJA 1956 s. 533.

Den gjorda översikten belyser de tillämpningssvårigheter och den rättsosäkerhet som sammanhänger med den grundläggande betydelse som tillagts besittningsbegreppet. Enligt vår mening kan det därför med fog ifrågasättas om det är ändamålsenligt att bibehålla besittning som grundläggande kriterium för kapitelindelningen.

3.4.2 Brottsbeskrivningarnas grad av precision

Såsom nämnts i 2.3 föranledde SRK:s "syntetiska" lagstiftningsmetod viss kritik av en del remissinstanser därför att den ansågs leda till att det kriminaliserade området blev alltför otydligt beskrivet. Liknande kritik har framförts av bl.a. professorerna Hans Thornstedt och Alvar Nelson, vilka uttalat att SRK:s metod att beskriva brotten i flera avseenden medfört en utvidgad kriminalisering i förhållande till tidigare rätt. Enligt Thornstedt synes 1942 och 1948 års lagstiftningsetapper vara präglade av en önskan att inte lämna något som kunde anses straffvärt utan en straffbestämmelse. Thornstedt och Nelson har också

kritiserat de abstrakta brottsbeskrivningarna ur legalitetssynpunkt. Lagstiftningen överlämnar i stor utsträckning åt domstolarna, och i vissa fall åklagarna, att precisera gränsen mellan brottsligt och icke brottsligt. Lagstiftningsmetoden har lett till att de rättstillämpande myndigheterna i större utsträckning än som är önskvärt måste söka ledning och stöd, inte i själva lagtexten utan i lagens motiv och lagkommentarer. Professor Ivar Agge har påvisat det stora antal värderande element som brottsbeskrivningarna innehåller. Thornstedt har särskilt kritiserat begreppsparet skada-vinning inom förmögenhetsbrotten från den synpunkten att begreppen är svåra att fixera och synes ha skiftande innebörd vid olika brottstyper. (Se t.ex. Thornstedt i SvJT 1958 s. 417 ff, i festskrift till Olivecrona s. 649 ff och i festskrift till Agge s. 369 ff, Nelson i SvJT 1969 s. 207 ff samt Agge i festskrift till Eberstein s. 7 ff.)

Tanken att kriminaliseringen omfattar alltför mycket och att en del brottsbegrepp är otillräckligt preciserade återkommer i BRÅ-rapporten 1975:3 s. 36.

Den nu antydda kritiken kan i här relevant hänseende sägas gå ut på att det är något tveksamt om de krav, som den straffrättsliga legalitetsprincipen ställer, är tillgodosedda i tillräcklig utsträckning. Såvitt gäller lagstiftningens utformning tar sig legalitetsprincipen uttryck i tanken att brottsbeskrivningarna skall vara "tillräckligt" bestämda. Härmed förstås dels att de skall vara i rimlig utsträckning begripliga för den enskilde medborgaren (den socialpedagogiska funktionen), dels att det skall råda en rimlig kompetensfördelning mellan lagstiftare och rättstillämpare (kompetensfördelningsfunktionen) och dels att det skall vara möjligt att avgöra om rättstillämparna överskrider sin kompetens (kontrollfunktionen).

Vid varje begrepp med anknytning till verkligheten måste man räkna med ett större eller mindre område, där det är osäkert om begreppet är tillämpligt. Begreppets kärna klargörs enklast genom definitioner som går ut på att utpeka typfall, dvs. exempel på fall där det är helt klart att begreppet är tillämpligt. Denna teknik kan också användas när det gäller att dra gränser inom det osäkra området, men gränsdragningen sker då punktvis. Vill man ha relativt skarpa gränsdragningar utan att göra vidlyftiga uppräkningar av fall, som anges falla på ena eller andra sidan om gränsen, måste man använda en analytisk metod, enligt vilken man anger tillräckliga förutsättningar för begreppets användning. Härvidlag är det en fördel att utnyttja teknisk terminologi; det går att dra skarpare gränser med termer som är mer preciserade än de som förekommer i allmänt språkbruk.

Legalitetsprincipens socialpedagogiska funktion fullgörs lättast genom en teknik, som går ut på att i ter-

mer som är lättbegripliga för allmänheten ange typexempel. Däremot är den analytiska metoden under användning av tekniska termer mest tjänlig, när det gäller att fullgöra kompetensfördelnings- och kontrollfunktionerna.

I BrB kombineras de två nämnda definitionsmetoderna. Men brottsbeskrivningarna har utformats främst med tanke på de praktiskt betydelsefulla huvudfallen, medan gränsdragningsfrågor i stor utsträckning lämnats obesvarade. Resultatet har blivit - och detta är inte mindre praktiskt betydelsefullt - att det ofta framstår som osäkert var gränsen för det brottsliga går. Det kan inte anses tillräckligt att lösningar på en del av de problem som kan uppkomma redovisas i motiven. SRK:s synpunkt att tolkningen av ett stadgande på ett avgörande sätt underlättas av att brottsbeskrivningen på ett otvetydigt sätt ger uttryck för bestämmelsens grundläggande tankegång synes vara alltför optimistisk.

Sammanfattningsvis kan sägas att den i BrB valda lagstiftningstekniken att lägga mindre vikt vid gränsdragningen kring det straffbelagda området än vid brottsbegreppens kärna och "lagens anda och mening" innebär vissa risker för rättssäkerheten.

3.4.3 Konkurrensfrågor

Lagstiftningstekniken har konsekvenser också i andra hänseenden. Inriktningen på att kriminalisera "typiska" förfaranden leder till en del systematiska problem. Genom att gränserna kring olika brottstyper lämnats relativt öppna blir det ibland svårt att dra gränserna mellan olika brottstyper. Över huvud taget är konkurrensproblem föga beaktade vid konstruktionen av förmögenhetsbrotten. Här kan nämnas fyra olika typer av konkurrensproblem som är av stor praktisk betydelse.

(1) Frågan om vad som är brottsenhet: När har ett och när har flera brott förövats vid överträdelse av en viss straffbestämmelse?

(2) Frågan om hur dubbelkriminalisering skall beaktas: När skall en och när skall flera straffbestämmelser tillämpas? (De enskilda förmögenhetsbrotten "kolliderar" i betydande utsträckning med andra förmögenhetsbrott, andra brottsbalksbrott och specialstraffrättsliga brott.)

(3) Frågan om när i och för sig kriminaliserade för-, sido- och efterhandlingar skall anses vara medbestraffade, dvs. inte komma under bedömning t.ex. därför att bestraffning av ett "huvudbrott" utgör tillräcklig sanktion eller därför att en sådan handling inte består i annat än ett fullföljande av det uppsåt som krävs för "huvudbrottet". Ett exempel är att den som

förövat stöld inte döms också för efterföljande häleri och olovligt förfogande.

(4) Frågan om bedömningen av seriebrott. Om en person stjäl egendom, som är värd 10 000 kronor, genom ett brott, blir den rättsliga bedömningen väsentligen annorlunda än när han når samma resultat genom att föröva hundra olika brott. I nuvarande domstolspraxis kan förmärkas en tendens att bortse från hur många brott som i verkligheten har förövats och i stället döma för viss brottslighet under viss tid "i klump", en tendens som torde vara särskilt märkbar vid förskingring. En följd härav kan bli att man dömer för preskriberade brott eller under felaktig brottsrubricering (för hög svårhetsgrad) eller enligt en felaktig straffskala. Till förekommande av dylika misstag är det av vikt att redan på lagstiftningsstadiet ta ställning till bedömningen av seriebrottslighet.

3.4.4 Grova brott

Enligt gällande rätt sker klassificeringen av ett brott (t.ex. stöld) såsom grovt brott under hänsynstagande till samtliga omständigheter vid brottet. I en del straffbud ges vägledande exempel på faktorer, som bör leda till att ett brott bedöms som grovt. Dessa särskilt utpekade omständigheter är alltså inte brottsrekvisit på det sättet att de är nödvändiga eller tillräckliga för placering av brottet i den högre svårhetsgraden. I domstolspraxis har dock kunnat förmärkas en viss benägenhet att lägga större vikt vid de särskilt utpekade omständigheterna än som förutsattes vid lagstiftningens tillkomst.

I 1976 års direktiv sägs att de sakkunniga bör inrikta sig på att söka precisera området för grova brott till sådana omständigheter vilka medför att brottet måste behandlas som så kvalificerat och allvarligt att det bör tillmätas ett särskilt högt straffvärde.

Även i samband med klassificeringen av brott såsom grova uppkommer vissa konkurrensproblem. Vid åtskilliga brottstyper i BrB kan enligt lagtexten eller lagmotiven förövandet av ett visst brott föranleda att ett annat brott bedöms som grovt. Man dömer således för ett brott i stället för två och ofta åberopas det "undertryckta" brottet i domslutet. Ett vanligt exempel är "grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning" (i själva verket rör det sig dock om grovt bedrägeri medelst brukande av falsk urkund, som förfalskats av bedragaren). Den antydda metoden skall emellertid användas bara i "normalfall". I andra fall kan det bli aktuellt att döma för två brott, t.ex. grovt bedrägeri och grov urkundsförfalskning eller bedrägeri och urkundsförfalskning. I ytterligare andra fall döms endast för ett brott, varvid det andra brottet "konsumeras".

Denna teknik för konkurrensbedömning är komplicerad. Med något undantag kommer den till uttryck i lagtexten

endast vid förmögenhetsbrotten. Den kan inte sägas vara accepterad i andra rättsordningar. Den kan leda till en fördunkling av vilka intressen som kränks vid ett brottsligt förfarande. Sålunda döms enbart för stöld även om en inbrottsstöld huvudsakligen kränker den personliga integriteten (i form av hemfridsbrott). En bagatellstöld i förening med en relativt allvarlig skadegörelse bedöms som ett stöldbrott. Den bakomliggande ståndpunkten att vinningsbrottet alltid är det viktigaste (utom när ett vinningsbrott förenas med mord) får anses vara diskutabel.

3.4.5 Övrigt

Såsom berörts ovan i 2.3 innebär existensen av vissa brottstyper att man inte helt undvikit tämligen kasuistiskt utformade straffbud. I den mån dessa faller inom ramen för andra straffbud kan regleringen innebära att man skapat onödiga juridiska komplikationer. Särskilt nuvarande 8 kap. BrB måste anses utgöra en onödigt komplicerad reglering av tämligen enkla förfaranden. Sålunda är det tveksamt om det är rimligt att bibehålla den särskilda kriminaliseringen av bodräkt. Det kan nämnas att specialregleringen medför att strafföreläggande inte kan förekomma vid detta brott, trots att fråga är om en privilegiering. Andra exempel är tillgrepp av fortskaffningsmedel och vissa former av egenmäktigt förfarande. I BRÅ-rapporten 1975:3 (s. 36) sägs att det är uppenbart att problem kring brottsrubricering och lagtekniska frågor ofta är svårlösta och tar betydande tid i anspråk för rättsvården. Samtidigt antyds att en del problem kanske kan lösas genom att man konstruerar nya, mer kasuistiskt beskrivna brottstyper. Härtill kan anmärkas att man genom att införa nya "konkurrerande" brottstyper skapar nya gränsdragningsproblem. Det är därför inte givet att rättstillämpningen är betjänt av en sådan lagstiftning.

Tagande av vissa naturalster bedöms enligt 12 kap. 2 § andra stycket BrB som åverkan. Av den där gjorda ålderdomliga uppräkningen skall anses motsättningsvis framgå att tagande av vissa andra naturalster är tillåtet. Samtidigt är det klart att ett tagande av ytterligare andra naturalster anses vara otillåtet utan att bedömas som åverkan. Förmögenhetsbrottens systematiska utformning ger i och för sig inte anledning till ett sådant motsatsslut som är förutsatt. Det måste anses vara en brist att lagstiftningen inte är tydligare på detta praktiskt betydelsefulla område. Även andra frågor som rör den s.k. allemansrätten är inte beaktade på ett realistiskt sätt i lagen. Exempelvis innefattar även det minsta tillgrepp av en del av ett träd straffbelagd åverkan.

I 23 kap. 7 § BrB sägs att ansvar som är stadgat för det fall att någon genom brott bereder sig vinning eller tillägnar sig något skall jämväl ådömas, då någon avsiktligen bereder annan vinning eller tillägnar annan något. Genom denna bestämmelse kompletteras så-

ledes alla vinningsrekvisit vid förmögenhetsbrotten. (Enligt ordalydelsen är den visserligen inte tillämplig vid ocker, men avsikten är att den skall tillämpas också vid detta brott.) Det råder en viss oklarhet om hur "avsiktligen" skall tolkas, och bestämmelsen är mycket svår att tillämpa vid en del brott, såsom häleri.

3.5 SLUTSATS

Enligt 1976 års direktiv skulle det inte vara någon huvuduppgift för kommittén att föreslå ändringar i den straffrättsliga uppbyggnaden av de särskilda brotten, men det tillades att det kunde finnas anledning att pröva behovet av närmare precisering eller avgränsning av de för olika brott gällande rekvisiten i samband med att straffvärdegränserna dras upp. Den i detta kapitel företagna genomgången torde utvisa att det på en rad punkter finns skäl att ställa frågan, om den nuvarande konstruktionen av förmögenhetsbrotten är ändamålsenlig. Vi har därför funnit oss böra gå ett steg längre än som förutsattes i nämnda direktiv och i anslutning till 1977 års direktiv vid översynen av förmögenhetsbrotten mera allsidigt pröva de straffbarhetsgrunder som bör gälla för dem. Därvid har vi ansett det försvarligt att även behandla frågor som inte uttryckligen berörts i direktiven men som under alla omständigheter kan antas bli aktualiserade inom en nära framtid, t.ex. regleringen av allemansrätten och förfoganden över s.k. kontopengar. I enlighet med denna bedömning har utredningsarbetet bedrivits i syfte att föreslå en total revision av förmögenhetsbrotten.

4 PRINCIPER FÖR EN REFORM

4.1 KAPITELINDELNINGEN

4.1.1 Allmänna överväganden

Vid en samlad översyn av förmögenhetsbrotten är - särskilt mot bakgrund av vad som redovisats i 3.4.1 angående olägenheterna med att använda besittningsbegreppet som kriterium vid gränsdragningen mellan 8 kap. och 10 kap. BrB - den fråga som först anmäler sig, om översynen bör företas inom ramen för nuvarande kapitelindelning eller om ett försök bör göras att finna en bättre lösning. I 1976 års direktiv sägs att systematiken för brottens uppdelning i skilda kapitel om möjligt bör behållas. Detta är ett uttryck för den ganska självklara tesen att kapitelindelningen skall behållas, om inte tämligen starka skäl talar för en ändring.

En indelning i kapitel av förmögenhetsbrotten kan inte ske utan att man noga beaktar vad som skall indelas. De särskilda brottstyperna är resultatet av en invecklad historisk utveckling. Alla viktigare brottstyper kan spåras långt tillbaka i tiden. Det är givet att t.ex. 1942 års reform inte skulle ha sett ut som den gjorde, om man inte i hög grad velat knyta an till traditionella begreppsbildningar. Häri ligger en stor styrka, i det att man kan behålla en ungefärlig överensstämmelse mellan det juridiskt-tekniska språkbruket och det allmänna språkbruket vid de viktigare förmögenhetsbrotten. Detta hänsynstagande till traditionen är dock inte enbart av godo. Nya brottsbegrepp skapas med beaktande av redan existerande brottsbegrepp. Resultatet blir att det straffbelagda området beskrivs i termer, som inte representerar en enhetlig systematik.

Detta tar sig bl.a. uttryck i att de olika brottsbegreppen utformats utan att hänsyn tagits till att i det praktiska livet de olika brottsbegreppen i betydande utsträckning griper in i olika tidsskeden av konkreta händelseförlopp. Den som förövat en stöld eller ett bedrägeri begår regelmässigt därefter en rad andra brott avseende samma brottsobjekt, såsom upprepade hälerier, olovligt förfogande, olovligt brukande osv. (Sådana spänningar inom systemet brukar sällan bekymra praktiskt verksamma jurister. I juridisk doktrin behandlas de inom den del av konkurrenslåran, som handlar om medbestraffade - eller "straffria" - för- och efterhandlingar.) En helt rationell konstruktion av förmö-

genhetsbrotten skulle förutsätta att brottsbegreppen - i förening med uttryckliga konkurrensregler - beaktar tidsaspekten hos brottsliga förfaranden; därutöver skulle givetvis krävas en systematik som begagnar sig av enhetliga indelningsgrunder.

Ett försök att skapa ett system, där beskrivningen av de olika brotten beaktar tidsaspekten på ett sätt som undanröjer konkurrensproblem, skulle sannolikt bli så komplicerat att resultatet på ett uppseendeväckande sätt skulle strida mot traditionell lagstiftningsteknik. En upplösning av hävdvunna begrepp såsom stöld, bedrägeri, utpressning och ocker skulle medföra att allmänheten skulle stå oförstående inför lagstiftningens innehåll.

En omläggning av kapitelindelningen framstår som motiverad endast om den påtagligt underlättar konstruktionen av brottsbegrepp, som förenklar rättstillämpningen, och om den inte försämrar möjligheterna för lekmän att tillgodogöra sig lagstiftningens innehåll och att relatera det till det allmänna språkbrukets begrepp. De spänningar inom systemet som är en ofrånkomlig följd av att brottstyperna konstrueras utan beaktande av tidsperspektivet och i anslutning till traditionella brottsbegrepp spelar liten roll för allmänheten. Rättstillämpningens krav kan tillgodoses genom uttryckliga ställningstaganden till olika typer av konkurrensfrågor.

Olika omständigheter kan inverka på frågan om ändring av kapitelindelningen. Såsom nämnts i 3.3 finns det sålunda skäl för nykriminalisering av en del gärningar, som inte utan problem kan inpassas i nuvarande systematik. Det gäller främst brukande av annans egendom, som man inte har i besittning, utan att annans besittning rubbas. Även en del förfaranden rörande "kontopengar" kan kanske bereda svårigheter i systematiskt hänseende. Såsom skall beröras i nästa avsnitt är vidare placeringen av häleribrotten i 9 kap. 6 och 7 §§ BrB diskutabel.

Vad nu sagts kan inte i och för sig motivera en ändrad kapitelindelning. Däremot blir en sådan nödvändig, om stöldbrottet ges ändrat innehåll på så sätt att olovligt besittningstagande inte vidare upptas såsom särskilt rekvisit. Besittningsbegreppet kan då inte längre användas såsom kriterium vid gränsdragningen mellan 8 och 10 kap. BrB.

Våra överväganden i sådan riktning har föranletts av de i avsnitt 3.4.1 belysta olägenheter och problem som hänger samman med besittningsbegreppet.

I BrB:s konception är stölden förbunden med ett olovligt besittningstagande. Hos äldre stöldbegrepp utnyttjas emellertid inte alltid detta kriterium. Inte heller torde ett olovligt besittningstagande vara en oundgänglig del av det allmänna språkbrukets stöldbegrepp. I engelsk och östtysk lagstiftning har man relativt nyligen utan kända olägenheter övergivit tillgreppsrekvisitet. Det samma gäller beträffande åtskilliga delstater i USA. Det är också vår uppfattning att det för stölden karakteristiska bör vara den olovliga tillägnelsen av annans egendom, inte ett

olovligt besittningstagande. Med ett sådant stöldbegrepp slipper man många av de juridiska problem, som är förenade med att besittningsbegreppet används som centralt demarkationskriterium. Den positiva effekten förstärks givetvis, om man följdriktigt avstår från att använda besittning eller frånvaro av besittning som brottsrekvisit vid mindre allvarliga gärningar än olovlig tillägnelse. I sammanhanget kan erinras om att skadegörelsebrottet inte är uppdelat på två former i anledning av olika besittningslägen, en systematisk inkonsekvens som för närvarande föranleder besvärliga konkurrensproblem i relationen mellan skadegörelse och olovligt förfogande.

Fördelarna med att införa ett stöldbegrepp, som lägger vikt vid tillägnelse i stället för besittningstagande, och att även i övrigt i möjligaste mån undvika besittningsbegreppet vid konstruktionen av brottsbegreppen är således enligt vår mening påtagliga. Vi är därför övertygade om att en reglering av förmögenhetsbrotten, som förutsätter en ändrad kapitelindelning, är överlägsen nuvarande reglering. Den kan enligt vår mening göras tillräckligt mycket bättre för att motivera en omläggning.

Det är givet att en omläggning under en övergångsperiod kommer att medföra besvär för rättstillämpningen. En ändrad systematik kräver en inlärningsprocess. Tankebanorna hos i första hand domare, åklagare, polismän och advokater måste ändras. Den invändningen ligger nära till hands att den nuvarande systematiken är inarbetad och fungerar nöjaktigt. Det rör sig emellertid härvidlag om omställningssvårigheter vilkas betydelse ej skall överdrivas. Väsentligare är att på längre sikt vinsterna av en enklare systematik torde vara betydande. Trots att man i den akademiska undervisningen på juristlinjen lägger särskild vikt vid förmögenhetsbrotten, är det för många studerande mycket svårt att få grepp om denna materia. Med en reform följer också konsekvenser för rättsstatistiken och övergångsvis ökade kostnader för rättsväsendets informationssystem (RI). Sistnämnda konsekvenser är uppenbarligen inte av beskaffenhet att få stå hindrande i vägen för en reform. Över huvud taget är frågan om kostnader som föranleds av en reform inte oroväckande. Den kommer nämligen att leda till besparingar genom ett i flera avseenden enklare förfarande med ökad användning av strafföreläggande i enkla fall och minskad användning av den kostnadskrävande brottspåföljden fängelse etc.

Vi har vid våra överväganden kommit till det resultatet att vi bör lägga fram ett förslag, som innebär ett ändrat stöldbegrepp och en ändrad kapitelindelning.

4.1.2 Kriterier för kapitelindelningen

Om ett besittningstagande inte längre är nödvändigt för att en stöld skall kunna förövas, blir den första uppgiften att finna ett annat kriterium för fördelning av brottstyper på olika kapitel än besittningssituationen.

En möjlighet vore givetvis att över huvud taget inte ha mer än ett kapitel eller kanske två (varvid häleri och annan "efterföljande medverkan" skulle kunna placeras för sig i ett kapitel). Detta skulle innebära att åtminstone nuvarande stöld, bedrägeri, utpressning och förskingring - och kanske också skadegörelse - jämte delar av tillämpningsområdena för en del andra brottstyper skulle få slås samman till en central brottstyp. Liksom många olika sätt att åstadkomma personskada bedöms som misshandel skulle många olika sätt att åstadkomma förmögenhetsskada kunna bedömas inom ramen för en enda brottsbeskrivning. Så långt har vi givetvis inte velat gå. På förmögenhetsbrottens område är variationen av brottsliga förfaranden mycket stor. En nyanserad begreppsbildning ger lagstiftaren ökad möjlighet att styra utvecklingen. Genom att lagstiftaren anger straffvärdet hos olika brottsliga förfaranden får de rättstillämpande myndigheterna vägledning vid utredningsarbetet och bedömningar av straffvärdet i konkreta fall.

Det kriterium, som enligt vår bedömning är enklast att använda och som också är förankrat i allmänt språkbruk, utnyttjas redan i nuvarande stöldbegrepp. Det går inte att stjäla annat än konkreta föremål. Visserligen har man i en del länder, såsom Frankrike och Schweiz, på grund av att lagstiftningen är föråldrad utvidgat kretsen av möjliga stöldobjekt till att omfatta även fordringar. Men i t.ex. nordisk och tysk rätt har ett sådant steg inte tagits.

Distinktionen mellan konkreta objekt och abstrakta objekt är en elementär distinktion, som alla människor behärskar. Ett konkret objekt identifieras genom sin existens i rummet. Det är förnimbart genom syn och känsel och ibland även genom övriga sinnen. Objekt som inte har en viss varaktighet och stabilitet är knappast straffrättsligt intressanta; det är poänglöst att knyta äganderätt eller andra rättigheter till dem.

Tanken är således att i 8 kap. placera de brott som förutsätter att brottsobjektet är ett konkret objekt. Dit skulle då föras skadegörelsebrotten i nuvarande 12 kap. men också från 10 kap. sakförskingring, olovligt förfogande, olovligt brukande och fyndförseelse. Ett konsekvent genomförande av denna tanke skulle vidare innebära, att brott som förutsätter att brottsobjektet inte är ett konkret objekt utgör en annan huvudkategori av brott. Nackdelarna med en sådan ordning är emellertid betydande. Nuvarande bedrägeri, utpressning, ocker, trolöshet mot huvudman och behörighetsmissbruk skulle behöva upplösas och fördelas på de två brottskategorierna. Valet skulle stå mellan att helt överge hävdvunna begrepp såsom bedrägeri, utpressning och ocker och att ge dem ett nytt innehåll, som föga

skulle stämma överens med traditionellt språkbruk. Båda alternativen skulle innebära ett alltför högt pris för uppnåendet av en fullständigt konsekvent systematik. Strafflagstiftningen skulle genom att på detta sätt släppa kontakten med allmänt språkbruk och traditionella juridiska kategorier antagligen under avsevärd tid framstå som "orealistisk" och svår att tillämpa.

Lösningen ur dilemmat består i att i stället för "brott som förutsätter att brottsobjektet inte är ett konkret objekt" tala om "brott som inte förutsätter att brottsobjektet är ett konkret objekt" eller, tydligare, brott som inte nödvändigtvis förutsätter att brottsobjektet är ett konkret objekt. Härigenom kan bedrägeri, utpressning och ocker behållas med principiellt oförändrat innehåll. Ett bedrägeri kan även fortsättningsvis avse ett konkret objekt, men det behöver inte göra det. De spänningar, som till följd av denna begreppsbildning uppstår i systemet, kan lösas genom uttryckliga ställningstaganden till konkurrensfrågor.

Placeringen av häleribrotten i 9 kap. 6 och 7 §§ BrB stämmer inte särskilt väl överens med idén att 9 kap. skall innehålla brott, som innebär att annans rättssfär angrips med psykiska medel. Utmärkande för häleribrotten är att de förutsätter ett förbrott. Eftersom detta inte behöver vara ett förmögenhetsbrott, talar åtskilligt för att häleribrotten bör utgöra en kategori för sig, särskilt som de uppvisar nära släktskap med vissa brott mot staten, i synnerhet skyddande av brottsling enligt 17 kap. 11 § BrB. I åtskilliga utländska strafflagar behandlas olika brott, vilka liksom häleribrotten innefattar någon sorts efterföljande medverkan, för sig (så t.ex. i västtysk rätt).

En möjlighet vore att fördela häleribrotten i enlighet med de uppställda huvudkriterierna för kapitelindelningen. Sakhäleri skulle då föras till det kapitel, som innehåller bl.a. stöldbrottet, varemot andra typer av häleribrott skulle föras till det kapitel som innehåller bl.a. bedrägeribrottet. Vid revisionen av häleribrotten har vi emellertid funnit det vara mindre lämpligt att låta sakhäleriet utgöra en för sig avgränsad brottstyp, främst därför att onödiga komplikationer då skulle uppstå, när häleriobjektet är en fordran (skall man döma för sakhäleri när fordringen materialiserats i ett skuldebrev?). Även andra skäl talar för att motsvarigheterna till nuvarande häleribrott placeras i ett särskilt kapitel.

Frågan om kapitelindelningen hänger naturligtvis också samman med hur många kapitel som står till förfogande. Eftersom revisionen nu gäller fyra kapitel, ligger det närmast till hands att utforma förslaget i skepnad av fyra kapitel. Att lämna något kapitel tomt torde inte innebära någon fördel. Visserligen kan det finnas ett behov av att i BrB inkorporera de s.k. särskilda strafflagarna - trafikbrottslagen, narkotikastrafflagen, skattebrottslagen och varusmugglingslagen - men ett sådant företag underlättas nog inte av att något enstaka brottsbalkskapitel blir ledigt. Det kan nämligen knappast hävdas att det är viktigare

att någon av dessa strafflagar förs över till BrB än de andra. Såvitt vi kan förstå förutsätter en antydd modernisering av BrB att större delen av balken omnumreras, vilket för övrigt kan bli en näraliggande åtgärd i samband med att den pågående revisionen av påföljdssystemet slutförs.

Vid utnyttjande av de två huvudkriterierna för indelningen av förmögenhetsbrotten i olika kapitel får vi följande tablå:

	Brott som nödvändigtvis förutsätter att brottsobjektet är ett konkret objekt	Brott som inte nödvändigtvis förutsätter att brottsobjektet är ett konkret objekt
Brott som inte förutsätter ett förbrott	Stöld, rån, skadegörelse osv.	Bedrägeri, utpressning, ocker osv.
Brott som förutsätter ett förbrott	Häleri, osv.	

Valet mellan tre och fyra kapitel beror på om vad som återstår i nuvarande 10 kap. (fordringsförskingring, trolöshet mot huvudman och behörighetsmissbruk) skall föras till samma kapitel som innehåller bedrägeri, utpressning, ocker m.m. (nuvarande 9 kap.). Frågan är inte sakligt viktig, särskilt som vi föreslår att vad som återstår av 10 kap. omkonstrueras radikalt: kvar blir bara två grundläggande brottstyper. När vi stannat för att behålla en motsvarighet till nuvarande 10 kap., har det framför allt berott på dels en önskan att inte i onödan göra 9 kap. längre än andra kapitel rörande brott mot enskild och dels en önskan att hålla en plats öppen, om man till BrB vill föra en kommande lagstiftning rörande industrispionage och annan brottslighet, som nu på ett otillfredsställande sätt är reglerad i lagen om illojal konkurrens.

4.2 BROTTEN

4.2.1 Inledning

I detta avsnitt redovisas på vad sätt vårt förslag avviker från gällande rätt i fråga om indelningen av det kriminaliserade området i olika brott. Det som redovisas är endast resultatet av våra överväganden. Varför vi kommit fram till detta resultat kommer att närmare utvecklas i senare kapitel. Trots att den följande översikten bygger på senare delar av betänkandet, torde den underlätta förståelsen av förslagets innebörd.

Ordet "brott" används i en rad olika betydelser. För att klargöra förslagets innebörd är det nödvändigt att göra vissa preciseringar. Med brott eller brottstyp förstås i det följande ett brott i abstrakt mening, dvs. varje gärningstyp som är belagd med straff enligt en till just den gärningstypen anpassad

straffskala. Sålunda är i gällande rätt t.ex. stöld och förskingring, men också stöld och snatteri, olika brottstyper. Någon vikt läggs inte vid om det finns en särskild brottsbeteckning. Häleri, som inte är ringa eller grovt brott, och häleri, som är ringa brott, är därför olika brottstyper. Särskilda kategorier eller arter av brott utgörs av sådana som bildas av en grundläggande brottstyp och kvalificerade och privilegierade former därav. I gällande rätt utgör stöld, snatteri, bodräkt och grov stöld en sådan särskild brottskategori, nämligen stöld eller stöldbrott. De sammansatta brottstyperna rån och grovt rån får anses utgöra en sådan särskild brottsart - rån eller rånbrott - eftersom de inte enbart är kvalificerade former av stöld utan även kvalificerade former av utpressning. Med varianter av en brottstyp förstår vi slutligen de underarter av en brottstyp, som kan uppställas därför att brottstypen definieras med hjälp av olika alternativa brottsbeskrivningar. Sålunda finns det i gällande rätt tre varianter av vartdera rån (stöldfallet, utpressningsfallet, motvärnsfallet) och egenmäktigt förfarande, två varianter av trolöshet mot huvudman, sex varianter av behörighetsmissbruk och fyra varianter av häleri. Även förskingring förekommer i gällande rätt i två varianter - sakförskingring och fordringsförskingring - även om detta i lagtexten blott kommer till synes genom uttrycket "utgiva egendomen eller redovisa för denna".

4.2.2 Brottsarter

Sedan omfånget av vad som bör behandlas i 8 kap. bestämts efter de ovan i 4.1.2 angivna kriterierna, är uppgiften att avgöra hur många brottskategorier (brottsarter) som behövs för att göra adekvata bedömningar av olika typer av angrepp på individuellt bestämd fysisk egendom. Det är klart att "tillägnelse" och "skadegörelse" bör förekomma som särskilda kategorier. "Rån" innehåller enligt rådande begreppsbestämning dels element av stöld och/eller utpressning och dels element av våldsbrott och/eller frihetskränkning. Denna särskilda brottsart är egentligen onödig, och antagligen skulle rättstillämpningen underlättas, om man i stället dömde för både förmögenhetsbrott och brott mot person. Närmast av hänsyn till tradition och allmänt språkbruk har rån emellertid behållits som en särskild brottsart. Den återstående materian i 8 kap. bör enligt vårt bedömande kunna fördelas på två brottsarter.

I 9 kap. behålls nuvarande centrala brottsarter. Beträffande utpressning gäller detsamma som nyss sagts om rån. Häleribrotten flyttas till 12 kap. och preciseras i tre olika brottsarter. Nuvarande 12 kap. uppgår i 8 kap. Detsamma gäller stora delar av nuvarande 10 kap. Vad som återstår av 10 kap. sammanförs till två brottsarter (behörighetsmissbruk och undandräkt). Detta innebär att de två varianterna av nuvarande förskingring - sakförskingring och fordringsförskingring - uppgår i stöld respektive behörighetsmissbruk. Vi har dock övervägt att behålla förskingring som en särskild brottsart med samma omfång som nuvarande fordringsförskingring.

Vidare förekommer vissa justeringar av gränsen mellan förmögenhetsbrott och andra brott i och utanför BrB. Såvitt gäller de olika brottsarterna har detta betydelse endast på det sättet att fyndförseelse och olovligt förfogande vid kreditköp eller avbetalningsköp förs till specialstraffrätten.

Resultatet av den förändrade indelningen i olika brottsarter framgår av följande tabell.

	Gällande rätt	Förslaget
8 kap.	stöld rån egenmäktigt förfarande olovlig kraftavledning	stöld rån skadegörelse egendomsbrott besittningsintrång
9 kap.	bedrägeri (inklusive oredligt förfarande) "snyltning" utpressning ocker häleri svindleri ockerpantning	bedrägeri utpressning ocker spekulationsbrott
10 kap.	förskingring olovligt förfogande trolöshet mot huvudman behörighetsmissbruk olovligt brukande fyndförseelse	behörighetsmissbruk undandräkt
12 kap.	skadegörelse tagande av olovlig väg	häleri efterföljande oredlighet häleriförseelse

4.2.3 Brottstyper

Den föreslagna indelningen i grundläggande brottskategorier (brottsarter) utvisar en viss minskning av antalet begrepp. Vad förslaget innebär i fråga om reducering av juridiska kategorier framgår dock först när man beaktar förändringarna i fråga om antalet brott (brottstyper). I nedanstående tabell görs en jämförelse mellan gällande rätt och förslaget.

Gällande rätt	Förslaget
stöld (8:1) snatteri (8:2) bodräkt (8:3) grov stöld (8:4) rån (8:5) grovt rån (8:6)	stöld (8:2) grov stöld (8:3) rån (8:4) grovt rån (8:5) skadegörelse (8:6) grov skadegörelse (8:7)

Gällande rätt	Förslaget
tillgrepp av fortskaffningsmedel (8:7) (ringa) tillgrepp av fortskaffningsmedel (8:7) (grovt) tillgrepp av fortskaffningsmedel (8:7) egenmäktigt förfarande (8:8) (grovt) egenmäktigt förfarande (8:8) självtäkt (8:9) olovlig kraftavledning (8:10)	egendomsbrott (8:8) grovt egendomsbrott (8:9) besittningsintrång (8:10)
bedrägeri (9:1) bedrägligt beteende (9:2) grovt bedrägeri (9:3) utpressning (9:4) (ringa) utpressning (9:4) (grov) utpressning (9:4) ocker (9:5) (grovt) ocker (9:5) häleri (9:6) (ringa) häleri (9:6) (grovt) häleri (9:6) häleriförseelse (9:7) oredligt förfarande (9:8) svindleri (9:9) (ringa) svindleri (9:9) (grovt) svindleri (9:9) ockerpantning (9:10)	bedrägeri (9:1) grovt bedrägeri (9:2) utpressning (9:3) grov utpressning (9:4) ocker (9:5) grovt ocker (9:6) spekulationsbrott (9:7) oredligt förfarande (9:8)
förskingring (10:1) undandräkt (10:2) grov förskingring (10:3) olovligt förfogande (10:4) trolöshet mot huvudman (10:5) (grov) trolöshet mot huvudman (10:5) behörighetsmissbruk (10:6) olovligt brukande (10:7) (fyndförseelse) (10:8)	behörighetsmissbruk (10:1) undandräkt (10:3) grovt behörighetsmissbruk (10:2)
skadegörelse (12:1) åverkan (12:2) grov skadegörelse (12:3) tagande av olovlig väg (12:4)	häleri (12:2) grovt häleri (12:3) efterföljande oredlighet (12:4) häleriförseelse (12:5)

Enligt 1976 års direktiv bör kommittén "konsekvent sträva efter att tilldela förmögenhetsbrotten särskild straffsats för ringa brott". Ett skäl härför är önskemålet att kunna utnyttja strafföreläggande vid alla brottsarter, där strafflatituden innehåller böter. I vårt förslag tillgodoses det i direktiven angivna önskemålet. Gällande rätt skulle behöva kompletteras med ytterligare åtta nu inte existerande brottstyper för att det skulle bli möjligt att med en oförändrad systematik i övrigt använda strafföreläggande i den utsträckning som i direktiven framställts såsom önskvärd. Särskilda straffskalor skulle sålunda behöva införas för de lindrigaste formerna av bodräkt, olovlig kraftavledning, ocker, oredligt förfarande, ockerpantning, olovligt förfogande, trolöshet mot huvudman och behörighetsmissbruk.

Ett sätt att beskriva förslagets innebörd är att säga att antalet brottstyper har halverats. Reduceringen är delvis skenbar, ty de mindre allvarliga fallen av flera olika brottsarter har sammanförts med varandra för att möjliggöra förenklade konkurrensbedömningar. Jämförelsen mellan antalet brottstyper blir därför i någon mån missvisande. Det bör också sägas att även om antalet brottstyper har halverats, så har antalet varianter av brottstyper ökats. Åtskilliga varianter i förslaget har dock tagits med för att förtydliga redan gällande reglering eller för att åstadkomma nykriminalisering. Dessutom kan sammanförandet av två brottstyper så att de blir olika varianter av en brottstyp innebära en påtaglig förenkling genom att det i gränsfall blir obehövligt att ta ställning till hur en gärning skall klassificeras. Slutligen är också att beakta att nuvarande häleri upplösts i två skilda brottsarter. Ett av huvudsyftena med förslaget är att möjliggöra avsevärda förenklingar vid den juridiska bedömningen av förmögenhetsbrott. Vi tror att de föreslagna brottstypernas konstruktion tillgodoser detta syfte.

4.2.4 Straffvärde

En grundläggande typ av straffvärdebedömning avser om det över huvud taget finns skäl att kriminalisera en viss gärningstyp. Frågan vad som bör beläggas med straff är i detta sammanhang identisk med frågan i vilken omfattning avkriminalisering bör ske och i vilken omfattning det straffbelagda området bör utökas genom nykriminalisering.

Sådana straffvärdebedömningar, som avser vilka straffsatser som bör knytas till de olika brottstyperna, behandlas närmare i kapitlet om straffskalor.

I detta sammanhang vill vi endast framhålla följande.

Fängelsestraffkommittén (Ju 1979:04) behandlar bl.a. frågor om straffskalor, påföljdsval och straffmätning. Samråd har skett med denna kommitté, men våra skilda

tidsplaner gör att vi inte kan avvakta resultatet av dess arbete i fråga om straffskalor innan vi lägger fram vårt förslag.

Ett brotts straffskala, vari fängelse ingår, skall bestämmas utan hänsyn till verkställighetsregler. Lagstiftningen om villkorlig frigivning bör därför inte beaktas i detta sammanhang. Fängelsepåföljden måste vidare betraktas såsom ett enhetligt straff oavsett att verkställigheten av fängelse kan gestalta sig olika i skilda fall.

I 1976 års direktiv uttalar departementschefen att det enligt hans mening står klart "att förmögenhetsbrotten i nuvarande lagstiftning och rättstillämpning generellt sett tillmäts ett förhållandevis alltför högt straffvärde." Kommitténs huvuduppdrag anges vara "att anpassa lagstiftningen på detta område till det moderna samhällets värderingar". En omprövning av nuvarande straffvärdegränser anges böra ske mot bakgrunden av en jämförelse mellan straffvärdet hos förmögenhetsbrotten och straffvärdet hos andra brottskategorier, främst skatte- och valutabrott, trafikbrott, illegal narkotikahantering, brott mot miljö- och naturvårdsintressen, brott på arbetslivets område samt misshandel och andra brott mot person.

I tilläggsdirektiven, enligt vilka kommittén bör kunna mera allsidigt och förutsättningslöst pröva de straffbarhetsgrunder och straffvärdegränser som bör gälla för förmögenhetsbrotten, betonas den vikt som skyddet för den enskildes integritet och egendom måste tillmätas.

I anslutning till uttalandena i direktiven vill vi framhålla att en jämförelse mellan olika arter av brott beträffande straffvärde endast i begränsad utsträckning kan ske på rationella grunder med utgångspunkt i ett ställningstagande till vikten av de olika intressen som kränks eller hotas.

När det gäller att dra slutsatser i fråga om brotts straffvärde med ledning av de påföljder som ådöms vid olika arter av brott, försvåras en sådan bedömning på flera sätt. Vid brottsbalksbrott förekommer, om det bortses från mycket allvarlig brottslighet, i en dominerande omfattning alternativa påföljder till fängelse - främst skyddstillsyn och villkorlig dom - vid vilka brottets straffvärde inte påverkar påföljdens innehåll. En annan omständighet är att återfall och annan upprepad brottslighet förekommer vid förmögenhetsbrotten i större utsträckning än vid många andra brottsarter. Det kan antas att straffmätningen i det konkreta fallet påverkas särskilt av upprepade återfall, vilket likaså försvårar straffvärdebedömningen på grundval av ådömda påföljder.

Vi delar den av departementschefen i 1976 års direktiv uttalade uppfattningen att det är "angeläget att väsentligt minska utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott". Vi anser också att det finns skäl att justera den nedre gränsen för brott av den s.k. normalgraden.

Eftersom en brottstyps straffvärde kommer till uttryck i straffskalan, är det mest närliggande sättet att markera en ändring i bedömningen av straffvärde att ändra straffskalan vid en viss brottstyp. Straffskalorna är emellertid i allmänhet så vida, att man genom en sådan åtgärd inte nödvändigtvis på önskvärt sätt påverkar påföljdsval och straffmätning. Vill man åstadkomma en allmän sänkning av straffnivån vid förmögenhetsbrotten är det verksammare att vid gradindelade brottsarter förskjuta brottstypernas inbördes straffvärde och endast i andra hand utnyttja möjligheten att ändra i straffskalorna.

4.2.5 De olika brottsarternas inbördes straffvärde

De olika brottsarterna bland förmögenhetsbrotten har ansetts kunna fördelas på tre svårhetskategorier:

I	besittningsintrång, häleriförseelse, undandräkt
II	egendomsbrott, spekulationsbrott, efterföljande oredlighet
III	stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, behörighetsmissbruk, häleri

Den särskilda "sammansatta" brottsarten rån placeras i en särskild kategori IV. Skälet härtill är främst att rånbrottet konsumerar grova brott mot person, vilkas straffmaximum är högre än vad som kan komma i fråga vid "rena" förmögenhetsbrott.

4.2.6 Brottstypernas inbördes straffvärde

Vid uppdelningen av de olika brottsarterna i svårhetsgrader (grovt brott etc.) har vi inte funnit skäl att utöka antalet straffskalor jämfört med vad som följer av kategoriseringen av brottsarterna i svårhetsgrader (I-IV). Det innebär t.ex. att stöldbrotten bör förekomma i tre svårhetsgrader, egendomsbrott i två svårhetsgrader och besittningsintrång i en svårhetsgrad. Rånbrottet har indelats i två svårhetsgrader, varav den lägsta tillmäts samma straffvärde som den högsta svårhetsgraden vid de "rena" förmögenhetsbrotten.

För att tillgodose syftet att åstadkomma en allmän sänkning av straffnivån har - vid en jämförelse med gällande rätt - gränserna mellan svårhetsgraderna förskjutits "uppåt". I stället för att i första hand lita till en ändring av straffskalorna har vi alltså ändrat innehållet i brottstyperna. Detta medför bl.a. att utrymmet för användande av strafföreläggande ökas mycket kraftigt. Just önskemålet att i vidaste möjliga

mån kunna använda strafföreläggande har tillsammans med önskemålet att kunna ådöma villkorlig dom och skyddstillsyn även vid brott i den lägsta svårhetsgraden varit avgörande för konstruktionen av denna lägsta svårhetsgrad, till vilken vi - med avvikelse från vad som rekommenderas i 1976 års direktiv - knutit en straffskala som vid sidan av böter innehåller fängelse. (Konstruktionen medför även att vissa straffprocessuella problem löses automatiskt.) Vi menar oss härigenom ha nått de resultat, som uppställs som önskvärda i 1976 års direktiv, samtidigt som ytterligare fördelar uppstår. En konsekvens av den nya konstruktionen är emellertid att det inte längre är möjligt att tala om "ringa" brott vid alla gärningar, som omfattas av den lägre svårhetsgraden. Därför används i stället uttrycket "mindre allvarligt brott". Det blir härigenom möjligt att karakterisera de tre övriga svårhetsgraderna som respektive "allvarligt brott", "särskilt allvarligt brott" och "synnerligen allvarligt brott".

När det gäller gränsdragningen till den högsta svårhetsgraden har i enlighet med vad som sägs i 1976 års direktiv tanken varit att försöka nå större precision än med nuvarande metod med vägledande exempel eller ej ens sådana. Den metod vi valt innebär att ansvar för grovt brott skall ådömas endast om minst ett av särskilt angivna krav är uppfyllt och dessutom brottet vid en helhetsbedömning är att bedöma som grovt. Jämfört med gällande rätt innebär förslaget en "avtappning" av den högsta svårhetsgraden. Preciseringen av gränsen förenas nämligen med en skärpning av de särskilt angivna kraven för att ett brott skall klassificeras som grovt. Ett sätt att i många fall genomföra en sänkning av tillämpligt straffminimum består i att vi föreslår ett övergivande av metoden att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad. Denna åtgärd är ett led i strävandet att förenkla konkurrensläran.

Principerna för gränsdragningen mellan olika svårhetsgrader utvecklas närmare i avsnitt 11.

På nästa sida presenteras en grafisk översikt över förhållandet mellan brottstyperna och deras straffvärden. För att den skall vara begriplig, bör nämnas att i 8 kap., 10 kap. och 12 kap. de lägsta svårhetsgraderna vid vissa brottsarter sammanförts med en annan brottsart med lägre straffvärde. Skälen härför berörs nedan i avsnitt 11.

I Mindre allvarligt brott	II Allvarligt brott	III Särskilt allvarligt brott	IV Synnerligen allvarligt brott
Egendomsbrott	Stöld	Grov stöld	
		Rån	Grovt rån
	Skadegörelse	Grov skadegörelse	
	Grovt egendomsbrott		
Besittningsintrång			
Oredligt förfarande	Bedrägeri	Grovt bedrägeri	
	Utpressning	Grov utpressning	
		Rån	Grovt rån
	Ocker	Grovt ocker	
	Spekulationsbrott		
Undandräkt	Behörighetsmissbruk	Grovt behörighetsmissbruk	
Häleriförseelse	Häleri	Grovt häleri	
	Efterföljande oredlighet		

4.3 VISSA LAGTEKNISKA FRÅGOR

4.3.1 Kapitlens innehåll

Det grundläggande mönstret för de kapitel i BrB som reglerar de olika brotten är följande: straffbestämmelser - regler om osjälvständiga brottsformer - särskilda åtalsregler. I förslaget behålls detta mönster. Före den paragraf, som reglerar åtalsfrågor, har vi dock reserverat en paragraf för bestämmelser om vissa konkurrensfrågor. Vad som skall upptas häri har främst att göra med prioritetsförhållanden mellan olika brottstyper inom och utom ifrågavarande kapitel. I gällande lagstiftning berörs sådana frågor i en mer begränsad utsträckning, och det sker då direkt i eller i omedelbar anslutning till brottsdefinitionerna. Se t.ex. nuvarande 8 kap. 7 § ("om gärningen ej är belagd med straff enligt vad förut i detta kapitel är sagt") eller 8 kap. 8 § ("i annat fall än särskilt i detta kapitel omförmäles"). Sådana tillägg till brottsdefinitionerna gör att de blir mindre lätta att läsa. För en reglering av vissa konkurrensfrågor i en särskild paragraf i varje kapitel talar också att det är lättare att i en sådan placera uttryckliga regler av mer allmän räckvidd, t.ex. sådana som avser förhållandet mellan brotten i olika kapitel.

Inom kapitlen behandlas de olika brottskategorierna i en ordning, som nära anknyter till gällande rätt. Brottsarter med högre straffvärde placeras i princip före brottsarter med lägre straffvärde. Ordningen i 8 kap. - stöld, rån, skadegörelse - och i 9 kap. - bedrägeri, utpressning, ocker - härrör från gällande lagstiftning. Det kan i och för sig diskuteras om inte utpressning bör komma före bedrägeri (på grund av att utpressning har företräde vid konkurrens), men frågan är utan påtaglig saklig betydelse.

Brott som klassificeras som grova (kvalificerade brottstyper) placeras efter grundformerna, t.ex. grov stöld efter stöld. Detta motiveras främst av önskemålet att vid regleringen av det grova brottet på ett naturligt sätt kunna hänvisa till grundformens brottsrekvisit.

Privilegierade brottstyper placeras i BrB före kvalificerade brottstyper. Förslaget innebär en annan ordning i och med att mindre allvarliga fall av ett flertal brottsarter sammanförs till en brottstyp. Nuvarande system behålls dock på det sättet att en hänvisning ges i den paragraf, som innehåller beskrivningen av brottsartens rekvisit. I den paragraf, där stöld definieras, sägs således att mindre allvarliga fall av stöld skall bedömas som egendomsbrott enligt en annan paragraf.

Varje brottstyp, som har en särskild beteckning, tilldelas en särskild paragraf. Såvitt gäller förmögenhetsbrotten innebär detta ingen ändring jämfört med nuvarande lagstiftning. En markant ändring sker däre-

mot i fråga om antalet privilegierade och kvalificerade brottstyper, som inte har en egen brottsbeteckning. I förslaget har alla kvalificerade och alla privilegierade brottstyper en egen brottsbeteckning.

4.3.2 Straffbestämmelsernas utformning

Den från SRK härrörande tekniken att beskriva det straffbelagda området kan sägas gå ut på att man helst bör i en enda sats definiera brottet, ge det en brottsbeteckning, ange straffsatsen och eventuellt också ange relationen till andra brott. Denna teknik kan leda till att själva brottsdefinitionen görs mycket kortfattad eller - såsom vid brotten sabotage och spioneri - att en mer utförlig brottsbeskrivning kan bli onödigt svårläst.

När brottsdefinitionen upptar olika alternativa förfaranden har man för att texten inte skall bli alltför svårbegriplig delat upp den under utnyttjande av "kopplingsformuleringar" såsom i häleriparagrafen (9 kap. 6 §): "Detsamma skall gälla, om ..." och "För häleri dömes likaledes den, som ...". Ett liknande lagtekniskt grepp finner man t.ex. i 10 kap. 5 § tredje stycket: "... dömes enligt vad i första stycket sägs ...". Variationen på formuleringar är ganska stor.

På senare år har lagstiftningstekniken förnyats bl.a. genom att det blivit vanligt att redovisa olika alternativ i punktform, varvid varje alternativ förses med ett ordningstal. Denna teknik har också vunnit inträde i BrB genom 1981 års lagstiftning om miljöbrott (13 kap. 8 a §).

Under utredningsarbetet har vi prövat ett flertal olika sätt att beskriva det straffbelagda området. Vi har därvid funnit att de klaraste formuleringarna uppnås, när den nämnda tekniken att redovisa olika alternativ i punktform utnyttjas i vid utsträckning. Den ger ökade möjligheter att utan konstlade formuleringar göra brottsdefinitionerna mer precisa. Det blir också något lättare att godta att vad som förut varit olika brottstyper förs samman inom ramen för ett brottsbegrepp.

Det har varit mer problematiskt att ta ställning till om det mönster som 13 kap. 8 a § BrB exemplifierar skall anses vara normgivande. Detta mönster kan återges på följande sätt:

> Den som (eventuellt: i annat fall än som sägs i ...)
> 1. gör x,
> 2. gör y, eller
> 3. gör z
> döms (eventuellt: om inte ...) för visst brott till visst straff.

Vi har stannat för att utforma straffbestämmelserna efter ett annat mönster än det som 13 kap. 8 a § BrB exemplifierar. I föregående avsnitt nämndes att konkurrensregler inte medtagits i själva brottsbeskrivningen. I samma syfte att göra texten mera lättläst har undantagsregler, som rör brottstypen i dess helhet, ofta brutits ut och placerats i ett särskilt stycke. En mer påtaglig avvikelse från mönstret i 13 kap. 8 a § är att straffsatsen inte anges i själva brottsdefinitionen utan i ett särskilt stycke. Skälet är främst att vi bedömer det vara mindre lämpligt att det först efter en kanske mycket utförlig beskrivning blir utsagt vilket brott som definieras.

Möjligen vore det bästa att - efter mönster av Tyska förbundsrepublikens strafflag - använda en modell där brottsbeteckningen ges i en överskrift:

0 § Visst brott
Till visst straff döms den som
1. gör x,
2. gör y, eller
3. gör z.

Härmed skulle emellertid avvikelsen från BrB:s nuvarande utformning bli alltför stor.

En annan formulering som teoretiskt sett kan komma i fråga är följande:

För visst brott döms den som ... till visst straff.

Denna formulering är säkert bra vid korta brottsbeskrivningar. När brottsbeskrivningarna är komplicerade framträder nackdelarna med varje formulering som går ut på att i en formel återge brottsbeteckning, brottsdefinition och straffsats.

Enligt vår bedömning tillgodoses kraven på begriplighet och utförlighet bäst om följande modell används:

För visst brott döms den som
1. gör x,
2. gör y, eller
3. gör z.
Straffet för visst brott är visst straff.

Grundmodellen kompletteras där så behövs med ett tredje stycke av innehåll att om brottet är att anse som mindre allvarligt skall det dömas enligt en annan paragraf.

Såsom redan nämnts förekommer dessutom undantagsregler i särskilda stycken. Sålunda kan t.ex. stadgas att ansvar inte skall ådömas i ringa fall. I förslagets 8 kap. har denna metod att särskilt ange vad som är gemensamt för flera alternativ utnyttjats på en mer allmän nivå. I 1 § första stycket upptas ett brottsrekvisit som är gemensamt för alla brott i kapitlet. Det kan givetvis diskuteras, om en sådan utbrytning är

lämplig, men helt klart är att man härigenom når en avsevärd förenkling av beskrivningen av de olika brotten. I 1 § andra stycket ges en allmän undantagsregel.

Vidare är att nämna att vi funnit det motiverat att i särskilda stycken eller paragrafer uppta ett antal legaldefinitioner. Denna teknik möjliggör preciseringar av det straffbelagda området utan att själva brottsbeskrivningarna tyngs på ett sätt som gör dem svårtillgängliga.

Förslaget innehåller legaldefinitioner av "tillägnelse" (8 kap. 2 § andra stycket), "råntvång" (8 kap. 4 § andra stycket), "laga självtäkt" (8 kap. 11 §), vad som skall anses vara "äganderätt till lös sak i samband med överlåtelse" (8 kap. 12 §), delvis vad som skall anses vara "missbruk av förtroendeställning" (10 kap. 1 § andra stycket) samt "hälerigods" (12 kap. 1 § första stycket) och "hälerifordran" (12 kap. 1 § andra stycket). I 12 kap. 1 § tredje stycket förklaras när efterföljande oredlighet enligt 12 kap. 4 § kan komma i fråga. 12 kap. 1 § får härigenom karaktär av portalparagraf som anger den yttre ram av förbrott, efter vilka brott enligt 12 kap. kan aktualiseras.

Ytterligare ett tekniskt grepp, nu inom ramen för själva brottsbeskrivningarna, är att utnyttja mönstret regel - undantag så snart det därigenom blir lättare att klargöra omfattningen av det straffbelagda området än genom enbart en positiv formulering. Det kan hänvisas till 8 kap. 4 § första stycket (rån), 8 kap. 8 § första stycket 2 och 3 (egendomsbrott) samt 8 kap. 10 § första stycket 2 (besittningsintrång).

Tekniken att ange ordningsnummer för olika alternativ används även i de paragrafer som reglerar kvalificerade brottstyper, osjälvständiga brottsformer och åtalsregler. I de paragrafer som är avsedda för konkurrensregler bör varje bestämmelse ges ett ordningsnummer.

Såsom nämnts i 4.2.6 regleras de kvalificerade brotten på ett nytt sätt. Förutom en helhetsbedömning krävs att åtminstone ett särskilt (i regel ett av flera alternativa) rekvisit är uppfyllt. Genomgående utnyttjas följande mönster för paragrafernas utformning:

> För grovt brott döms den som förövar brott som sägs i 0 §, om
> 1. a,
> 2. b, eller
> 3. c,
> dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.
> Straffet för grovt brott är visst straff.

4.3.3 Kapitelrubrikerna

Rubrikerna i 3-22 kap. i BrB har principiellt konstruerats så att de utpekar en särskild klass av brottstyper, dvs. det antyds att de i varje kapitel upptagna brottstyperna utgör en från någon synpunkt enhetlig klass, som på ett okonstlat sätt kan ges en viss rubrik. Det är naturligtvis inte ägnat att förvåna att denna tanke inte är helt genomförbar. Det är ofrånkomligt att vissa brottstyper på lika goda grunder kan föras till olika kapitel. Ej heller avgränsningen mellan de stora grupperna av brottstyper är självklar. Flera skyddsobjekt kan vara berörda och ibland kan det vara svårt att avgöra vilket skyddsobjekt som är det centrala. Det kan t.ex. vara tveksamt, om häleri bör anses vara ett brott mot enskild eller ett brott mot staten. I rubriken till 17 kap. finns numera ett tillägg "m.m.". Sakligt sett funnes anledning att göra ett sådant tillägg till åtskilliga andra kapitelrubriker.

Förmögenhetsbrottens kapitelrubriker avviker i viss mån från andra i och med att i 8-10 kap. anges en eller flera brottskategorier som exempel:

8 kap. Om stöld, rån och andra tillgreppsbrott
9 kap. Om bedrägeri och annan oredlighet
10 kap. Om förskingring och annan trolöshet
12 kap. Om skadegörelsebrott

Rubrikernas utformning kan kortfattat kritiseras på följande sätt. I 8 kap. regleras även brott, som inte är tillgreppsbrott. I 10 kap. regleras även brott, som kan karakteriseras som "trolöshet" endast om man önskar uttrycka sig på ett grovt missvisande sätt. Det är i vart fall tveksamt, om tagande av olovlig väg bör kallas för ett skadegörelsebrott. De brott som finns i 9 kap. kan visserligen alla anses vara någon sorts "oredlighet", men denna beteckning passar lika bra för åtskilliga brott i 10 kap. (och kanske även i 8 kap.).

I ett stadium av utredningsarbetet har kapitlen i förslaget tilldelats följande rubriker:

8 kap. Om egendomsbrott
9 kap. Om oredlighetsbrott
10 kap. Om behörighetsmissbruk
12 kap. Om häleribrott

Vad gäller 10 och 12 kap. är terminologin godtagbar. Mot "oredlighetsbrott" kan samma invändning riktas som mot nuvarande rubrik till 9 kap. Termen "egendomsbrott" är i och för sig adekvat, men eftersom den i förslagets 8 kap. 8 § upptagna brottstypen getts benämningen "egendomsbrott" kan den inte användas; en term bör inte i samma lagtext ges två olika betydelser.

Den metod som utnyttjats kan betecknas som en renodling av nuvarande metod att - i 8-10 kap. - ge exempel på de i respektive kapitel upptagna brottsarterna. Vi har konsekvent utgått från formeln "Om x och y m.m.".

Det vore inte omotiverat att använda "Om häleribrott" som rubrik till 12 kap., särskilt om 11 kap. även i fortsättningen kommer att bära rubriken "Om gäldenärsbrott". Förslaget innehåller emellertid följande rubriker:

8 kap. Om stöld, rån och skadegörelse m.m.
9 kap. Om bedrägeri, utpressning och ocker m.m.
10 kap. Om behörighetsmissbruk m.m.
12 kap. Om häleri m.m.

4.3.4 Brottsbeteckningarna

Av nuvarande brottsbeteckningar behåller förslaget "stöld", "grov stöld", "rån", "grovt rån", "skadegörelse", "grov skadegörelse", "bedrägeri", "grovt bedrägeri", "utpressning", "ocker", "häleri", "häleriförseelse", "undandräkt", "oredligt förfarande" och "behörighetsmissbruk". Särskilt vid de brott som betecknas med de fyra sista benämningarna är tillämpningsområdena väsentligen annorlunda än enligt gällande rätt. Enligt vår bedömning är dock dessa termer ej så väl inarbetade att detta utgör någon beaktansvärd nackdel. Det väsentliga är att de framstår som adekvata.

De nytillkomna brottsbeteckningarna "grov utpressning", "grovt ocker", "grovt häleri", och "grovt behörighetsmissbruk" torde inte vara kontroversiella.

Helt nya är brottsbeteckningarna "egendomsbrott", "grovt egendomsbrott", "besittningsintrång", "spekulationsbrott" och "efterföljande oredlighet".

Av de brottsbeteckningar, som utgår, avser "bodräkt", "tillgrepp av fortskaffningsmedel", "självtäkt", "olovlig kraftavledning", "ockerpantning" och "tagande av olovlig väg" tämligen speciella brottstyper, som är överflödiga enligt förslagets uppläggning. Det är inte heller angeläget att behålla dem av hänsyn till rättstraditionen. Ett sådant argument gör sig däremot gällande i fråga om "förskingring" och kanske också "trolöshet mot huvudman". Förslaget innebär att nuvarande sakförskingring uppgår i stöld, varemot fordringsförskingring slås samman med trolöshet mot huvudman och huvudformen av behörighetsmissbruk till en brottsart, som benämns "behörighetsmissbruk". Ett behållande av termen "förskingring" skulle förutsätta att nuvarande fordringsförskingring blir en särskild brottsart. Ett alternativ vore att behålla "trolöshet mot huvudman" som beteckning för en brottstyp som skulle innefatta nuvarande fordringsförskingring och trolöshet mot huvudman. Vi har emellertid funnit att hänsynen till traditionen här bör vika för de tämligen betydande förenklingar ur tillämpningssynpunkt som förslaget torde medföra.

Förslagets metod att föra samman mindre allvarliga brott av flera brottskategorier till en brottstyp innebär att ytterligare några brottsbeteckningar blir överflödiga. "Bedrägligt beteende" torde kunna undvaras utan saknad. Termen "åverkan" har en mer traditionsfylld historia, men ordet har använts i ganska skiftande betydelser och synes i allmänt språkbruk närmast åsyfta tämligen omfattande skadegörelse, särskilt på fast egendom. Den enda betydande nackdelen med förslagets uppläggning är att det inte längre går att använda termen "snatteri" som brottsbeteckning. Ordet associeras så klart med småstölder (i form av tillgrepp) att det inte längre är adekvat, när stöldbegreppet vidgas till att avse olovlig tillägnelse (oberoende av olovligt besittningstagande). Dessutom måste snatteri enligt allmänt språkbruk gälla så ringa värden, att termen knappast är förenlig med den föreslagna omläggningen av gränsdragningen mellan svårhetsgraderna. Enligt förslaget skall termen "egendomsbrott" användas i stället för "snatteri" och "åverkan" men också bl.a. "olovligt brukande" och åtskilliga fall av "egenmäktigt förfarande". Termen "egendomsbrott" kan i förstone synas vara färglös. Det kan dock antas att uttrycket efter en viss tids bruk får den språkliga klang som svarar mot dess juridiska innehåll. Vi har emellertid inte varit helt främmande för att i stället använda "egenmäktigt förfarande". Vi menar dock att detta uttryck är väl långt och att det mindre väl täcker tillägnelsefallen. Ytterligare en möjlighet vore att använda "olovligt förfogande", som ju också blir överflödigt genom förslagets utformning. Vi kan dock inte se att denna term i något avseende skulle vara lämpligare än "egendomsbrott".

"Svindleri" är enligt vår mening inte helt rättvisande, eftersom "svindlare" närmast är liktydigt med "storbedragare". "Spekulationsbrott", som vi använder i stället för "svindleri" efter förebild i ett finskt lagförslag, är väl inte heller en helt lyckad term men torde vara lämpligare, i vart fall om ytterligare gärningar, som klart har karaktär av otillåten spekulation, tas med i brottsbeskrivningen.

Brottsbeteckningen "fyndförseelse" blir överflödig i och med att ifrågavarande gärningar enligt förslaget ej längre straffbeläggs i BrB.

4.3.5 Citering av lagrum

En tanke bakom förslagets utformning är att underlätta avfattningen av domslut och andra myndigheters åtgärder, som innebär att hänvisning skall ske till en brottstyp bland förmögenhetsbrotten. I princip tilldelas varje brottstyp ett särskilt namn och en särskild paragraf. Det skall t.ex. i ett domslut aldrig behöva hänvisas till ett visst stycke eller en viss punkt i en paragraf. Det skall alltså räcka med att döma till ansvar för ett visst brott enligt en viss paragraf. Om en stöld förövats på sådant sätt eller under sådana omständigheter att brottet är att anse

som mindre allvarligt, skall det enligt förslaget dömas för egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § BrB. Detta innebär att 8 kap. 2 § sista stycket inte skall behöva åberopas. Ej heller bör det vara nödvändigt att ange vilken punkt i 8 § som är tillämplig. Motsvarande bör gälla åklagarens stämningsansökan.

Vad nu sagts får även betydelse för olika typer av kriminalstatistik. Framför allt för kriminologisk forskning och det därpå baserade rättspolitiska och brottspreventiva arbetet är det givetvis av intresse att statistiken återspeglar en mängd distinktioner. Vi kan dock inte se att det finns skäl att i statistiken återge t.ex. vilken punkt i en paragraf som domstolen funnit vara tillämplig. En bärande tanke bakom förslaget är att i möjligaste mån underlätta juridiska bedömningar bl.a. genom att se till att det i en rad tveksamma situationer blir överflödigt att göra en gränsdragning, eftersom det inte har någon betydelse för vilket brott som förövats. Det kan då inte vara rimligt att man likväl skulle vara tvungen att göra sådana gränsdragningar för att tillgodose statistikens krav. (En annan sak är att det kan finnas anledning att vid vissa brottsarter ha en mer detaljerad statistik, varvid kategoriseringen inte återspeglar lagtextens begreppsbildning - t.ex. i fråga om inbrottsstölder, bilstölder, checkbedrägerier och bankrån.)

4.4 PRECISERINGEN AV DET STRAFFBELAGDA OMRÅDET

4.4.1 Allmän diskussion

Såsom nämnts ovan i 3.4.2 anses legalitetsprincipen inte bara ställa krav på att lagstöd skall finnas för varje fällande brottmålsdom utan också på att detta lagstöd skall vara av en viss beskaffenhet. Vore det tillräckligt att lagstöd finns i en mycket obestämd straffbestämmelse, skulle en fällande dom kunna vara så litet förutsebar att skillnaden mellan rättstillämpning i enlighet med lagen och rättstillämpning i strid mot lagen (t.ex. retroaktiv eller analogisk rättstillämpning) i praktiken skulle försvinna. En straffbestämmelse av innehåll, att den som otillbörligen tillfogar annan ekonomisk skada skall dömas till straff inom en viss skala, skulle säkerligen lösa många problem för lagstiftaren, men den vore oacceptabel för medborgarna, eftersom det vore utomordentligt svårt att förutse när man riskerar straff. Riskerna för en mycket ojämn tillämpning från myndigheternas sida vore betydande. Visserligen är riskerna för ett repressivt missbruk antagligen ganska små i dagens svenska samhälle, men detta kan inte motivera att man skapar missbruksmöjligheter. En annan nackdel med mycket obestämd lagstiftning är att den kanske inte alls blir tillämpad. När myndigheterna inte får någon närmare ledning för ett ställningstagande till frågan, om ett ingripande bör ske, kan det lätt bli så att man avstår från att ingripa utom i uppenbara fall eller när särskilda omständigheter gör sig gällande. En relativt preciserad lagstiftning är således önskvärd både av hänsyn till medborgarna - rättssäkerhetsintresset - och av hänsyn till rättsordningens effektivitet - brottspreventionsintresset.

Samtidigt är det givetvis så att brottsdefinitionerna måste göras tämligen abstrakta och generella. De måste utformas så att det straffbelagda området beskrivs på ett överskådligt sätt. Kasuistisk lagstiftning kan bli mycket komplicerad i ett modernt samhälle. När den tekniska utvecklingen och andra samhälleliga förändringar sker snabbt, bör lagstiftningen vara så generellt utformad att den lätt kan anpassas till nya former av straffvärda förfaranden. Ju mer komplicerat samhället är, desto större är behovet av att lagstiftningen är enkel.

Vårt förslag utgör ett försök att konstruera en lagtext som är så enkel som möjligt, samtidigt som den är anpassbar till nya förhållanden och ger erforderlig vägledning för de rättstillämpande myndigheterna och medborgarna. Härvid har givetvis olika intressen fått vägas mot varandra, men vid formuleringen av lagtexten har särskild vikt lagts vid behovet att styra rättstillämpningen. De flesta medborgare kommer inte i en sådan kontakt med BrB:s text att denna bör utformas med tanke på att den skall direkt tjäna som informationskälla. Allmänheten inhämtar kunskaper om de straffrättsliga normerna på annat sätt, och det viktiga är att grunddragen i begreppsbildningen är någorlunda lättfattliga och att det över huvud taget är möjligt att på ett konkretiserat sätt klargöra lagstiftningens innebörd.

I enlighet med den antydda tankegången behålls sådana inarbetade brottskategorier som rån, bedrägeri, utpressning och ocker, och åtminstone i viss mån utnyttjas SRK:s metod att förtydliga lagstiftningens innebörd genom exempel. Den ger emellertid också anledning till en starkare betoning av gränsdragningsfrågor, och därvid är att beakta att en relativt tydlig gränsdragning är möjlig endast om man medvetet väljer kriterier, som låter sig uttrycka på relativt entydigt sätt, och om man dessutom är beredd att använda en juridisk-teknisk begreppsbildning, som inte alltid är lätt att förstå för den icke rättsbildade och som endast ungefärligt eller inte alls har motsvarigheter i allmänt språkbruk.

Här kan inte ske någon fullständig genomgång av alla överväganden som skett i syfte att i högre grad än i nuvarande lagstiftning tillgodose kraven på begriplighet och precision. Att övergivandet av besittningsbegreppet som centralt begrepp vid konstruktionen av brottsbegreppen innebär en vinst är uppenbart. Begreppet "sak" (konkret föremål, inklusive mark och växtlighet) är åtskilligt lättare att hantera. I en rad avseenden har förtydliganden skett. Även om lagspråkets abstraktionsnivå inte sänkts, måste det vara en fördel att ställning medvetet tagits till en mängd gränsdragningsfrågor och att detta kommit till uttryck i lagtexten.

Vårt mål kan således sägas ha varit att åstadkomma en överskådligare, enklare och mer preciserad konstruktion av det straffbelagda området. Svårigheterna att förverkliga en sådan målsättning är naturligtvis stora, vilket bl.a. belyses av framställningen i närmast följande avsnitt. Där berörs vissa delar av förslaget, om vilka det med fog måste sägas att graden av obestämdhet är påtaglig.

4.4.2 Osjälvständiga generalklausuler

En generalklausul kan definieras som en rättslig bestämmelse, som är formulerad i mycket allmänna, abstrakta eller obestämda termer. Eftersom all lagstiftning måste ske med hjälp av allmänna, abstrakta och obestämda termer, kan en generalklausul identifieras endast i relation till ett visst normativt sammanhang, där således en viss bestämmelse framstår som särskilt allmänt, abstrakt eller obestämt formulerad.

Generellt kan sägas att fördelen med en generalklausul är att den är "elastisk", i det den möjliggör att rättsliga behov kan tillgodoses utan lagändring. En motsvarande nackdel är att det är osäkert när bestämmelsen kan komma att tillämpas. För straffrättens del aktualiseras frågan, om utnyttjande av generalklausuler i lagstiftningen innebär ett åsidosättande av legalitetsprincipen i den del den innefattar ett krav på att lagstiftningen skall vara så klar att det med rimlig grad av säkerhet kan förutses om en domstol kommer att finna att brott är förövat.

Det finns anledning att skilja mellan självständiga och osjälvständiga generalklausuler. Beträffande självständiga generalklausuler hänvisas till 4.4.3 nedan. En osjälvständig generalklausul är meningsfull endast i samband med andra bestämmelser. En osjälvständig generalklausul är antingen utvidgande eller inskränkande.

En utvidgande generalklausul finner man t.ex. i 2 § polisinstruktionen (1972:511), enligt vilken polisen generellt åläggs - vid sidan av och som sammanfattning av vad som sägs i en rad andra bestämmelser rörande polisens verksamhet - att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. I straffrätten kan som utvidgande generalklausuler karakteriseras främst alla bestämmelser som lägger grovt brott av en viss brottsart under en svårare straffskala. Såsom nämnts i 4.2.6 och 4.3.2 har vi försökt att vid gränsdragningen mellan grovt brott och normalformen åstadkomma en starkare styrning av klassificeringen.

Utvidgande generalklausuler kan även sägas uppträda inom ramen för sådana brottsbeskrivningar som följer schemat: "För brott döms den som genom att göra a, b eller c eller på annat sätt gör x ...". Sådana bestämmelser kan dock sällan innebära något hot mot rättssäkerheten. Genom den exemplifiering som sker och som egentligen orsakar att det över huvud taget kan bli

tal om en generalklausul främjas tvärtom förståelsen av bestämmelsens innebörd och därmed även rättssäkerheten. Några exempel från förslaget:

9 kap. 1 § första stycket 2: genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, företa ändring i datorprogram eller i upptagning för automatisk databehandling eller på annat sätt olovligen påverkar resultatet av automatisk databehandling ...
9 kap. 5 § första stycket 2: ränta eller annan ekonomisk förmån ...
9 kap. 7 § första stycket 1: offentliggör eller på annat sätt bland allmänheten sprider ...
9 kap. 7 § första stycket 2: vid bildande av aktiebolag eller annat företag ...

Bland kriterierna för grovt bedrägeri, grov utpressning och grovt ocker i 9 kap. 2, 4 och 6 §§ förekommer uttrycket "utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet ...".

I stället för "på annat sätt" kan man använda t.ex. uttrycken "på annat dylikt sätt", "på annat sådant sätt" eller "på annat jämförbart sätt". Skillnaden är att i dessa fall ställs krav på en påtaglig analogi med de angivna exemplen, och tillämpningsområdet blir därigenom åtskilligt mer begränsat. Normalt innebär dock denna teknik att själva gränsen blir mer obestämd. Några exempel från förslaget:

8 kap. 2 § andra stycket 2: tillgodogöra ... genom att förbruka, överlåta eller på annat jämförbart sätt förfoga över den.

8 kap. 8 § första stycket 4: olovligen skadar, förstör, överlåter eller på annat jämförbart sätt olovligen förfogar...

12 kap. 2 § första stycket 2: genom krav, överlåtelse eller på liknande sätt hävdar ...

12 kap. 4 § första stycket 2: genom att ta emot gåva eller på liknande sätt bereder sig eller annan vinning ...

Bland kriterierna för grov stöld i 8 kap. 3 § förekommer uttrycket "vapen, sprängämne eller annat sådant farligt hjälpmedel".

Ett ur legalitetssynpunkt diskutabelt straffbud förekommer i förslagets 9 kap. 1 § första stycket 4. Som bedrägeri skall bedömas att någon skaffar sig förtäring, transport, hotellrum eller annat dylikt, som tillhandahålls allmänheten under förutsättning av kontant betalning, om han underlåter att göra rätt för sig. Vårt förslag är emellertid mindre oklart än motsvarande stadgande i gällande rätt.

I förslagets 8 kap. 1 § andra stycket förekommer uttrycket "bär, svampar, nötter, kottar, blommor, örter eller liknande naturprodukter". Här rör det sig emellertid om en undantagsregel. Varje analogisering sker alltså till fördel för den som kan tänkas vara brottslig.

En ur straffrättslig synpunkt inskränkande osjälvständig generalklausul begränsar brottstyperna på ett särskilt obestämt sätt genom att korrigera en skarpare gränsdragning i mildrande riktning. Den tidigare nämnda förvaltningsrättsliga utvidgande generalklausulen i polisinstruktionen fungerar straffrättsligt som en inskränkande osjälvständig generalklausul. Detsamma kan sägas om t.ex. reglerna om nöd och nödvärn i 24 kap. BrB.

De tydligaste exemplen på inskränkande generalklausuler finner man vid gränsdragningen mellan normalfall och ringa brott eller - i förslagets terminologi - mellan allvarligt och mindre allvarligt brott. Avgörande för klassificeringen är en helhetsbedömning. Vi har inte sett det som möjligt att på samma sätt som vid gränsdragningen mot grovt brott dessutom uppställa vissa särskilda rekvisit. Dock skall märkas att vid åtskilliga av förmögenhetsbrotten kommer liksom nu i praktiken en med inflationen föränderlig värdegräns att utgöra det primära klassifikationskriteriet.

Ur legalitetssynpunkt är givetvis gränsen mellan brott och icke brott viktigare än gränsen mellan olika brott. Den typ av inskränkande osjälvständig generalklausul som går ut på att ringa fall undantas från kriminaliseringen är därför mer diskutabel.

Exempel finner man i förslagets 9 kap. 5 § (ocker), 9 kap. 7 § (spekulationsbrott), 12 kap. 2 § (häleri), 12 kap. 4 § (efterföljande oredlighet) och 12 kap. 5 § (häleriförseelse); vidare görs undantag för fall där gärningen avser ringa värde i rånparagrafen (8 kap. 4 §).

Enligt vår uppfattning måste olägenheterna med att ha så relativt oklara undantagsregler vägas mot olägenheterna hos förefintliga alternativ. Ett är att avstå från att kriminalisera förfaranden som anses vara straffvärda; i de ifrågavarande fallen finge så mycket lämnas utanför straffbestämmelserna att detta alternativ inte är realistiskt. Ett annat alternativ är att kriminalisera ej straffvärda förfaranden och söka nå balans genom att föreskriva särskild åklagarprövning eller särskilda åtalsvillkor. Ur den enskildes synvinkel blir det inte därmed bättre klargjort vad som är otillåtet, och lagstiftningen framstår som missvisande. Metoden att föreskriva undantag för ringa fall är flitigt brukad i svensk strafflagstiftning.

Åtminstone vid brotten i 12 kap. vore det möjligt att i betydande utsträckning i lagtext konkretisera vad som är ringa fall. Vi har under utredningsarbetet tagit fram utkast till sådan lagtext. Vi har emel-

lertid avstått från att fullfölja tanken. Anledningen är att ett sådant förslag måste innebära en markant brytning med BrB:s lagstiftningsstil; redovisningen av undantag skulle bli alltför utrymmeskrävande. Under dessa förhållanden framstår det naturligtvis som särskilt viktigt att i motiven diskutera vad som bör anses utgöra ringa fall.

4.4.3 Självständiga generalklausuler

En självständig generalklausul kännetecknas av att den har sin mening och betydelse utan att vara kopplad till andra bestämmelser som omedelbart skall beaktas. På straffrättens område innebär det att ett brott, konstruerat som en självständig generalklausul, definieras i mycket allmänna, abstrakta eller obestämda termer.

En huvudtyp av generalklausul har strukturen "För brott döms den som gör x eller y eller något dylikt", dvs. bestämmelsen tillåter öppet analogisk rättstillämpning. Samtidigt som det inte kan uteslutas att en sådan bestämmelse i praktiken kan fungera utan större vådor för rättssäkerheten än bestämmelser som har strukturen "För brott döms den som gör x eller y", måste dock fasthållas vid att dylika brottsbeskrivningar i princip innefattar sådana risker för rättssäkerheten att de inte skall tillåtas.

Om några brottsdefinitioner bland de nuvarande förmögenhetsbrotten på annat sätt skulle kunna anses ha karaktär av generalklausul, torde i främsta rummet bestämmelserna om häleri och svindleri komma i beaktande. Vad gäller häleri har vi försökt att bestämma det kriminaliserade området på ett åtskilligt klarare sätt. Vid svindleri (spekulationsbrott) har vi inte sett någon möjlighet att åstadkomma några nämnvärda förbättringar. Även nuvarande reglering av trolöshet mot huvudman och behörighetsmissbruk (enligt 10 kap. 6 § första stycket) kan sägas ha en viss anstrykning av generalklausul. Ej heller i detta fall har vi funnit någon annan lösning med bibehållande av bedömningarna rörande vad som bör vara straffbelagt.

När det talas om generalklausuler i straffrätten, avses i regel självständiga generalklausuler, som är åtskilligt mer obestämda än nyss nämnda bestämmelser och som därtill fyller funktionen att utgöra en reservbestämmelse. I danska strafflagen finns sedan 1975 en bestämmelse (§ 300 b) med innehåll att den straffas som, utan att föröva ocker, "ved ingåelse af en aftale på utilbørlig måde benytter sig af modpartens økonomiske vanskeligheder eller i øvrigt af dennes underlegne stilling". Lagstiftningen baserar sig på det danska Straffelovrådets udtalelse om økonomisk kriminalitet (14 jan. 1974). I praktiken har § 300 b över huvud taget inte använts. Detta kan endast till en del förklaras av att straffskalan (med fängelse i högst sex månader som straffmaximum) är sådan, att preskription inträder efter två år. En möjlig förklaring är

att de rättstillämpande myndigheterna varit obenägna att göra bruk av denna straffbestämmelse. Det kan nämnas att Straffelovrådet ansåg det vara betänkligt att införa en sådan bestämmelse som § 300 b och inte kan sägas ha rekommenderat att så skulle ske.

I enlighet med sitt uppdrag lade Straffelovrådet även fram ett förslag till en generalklausul, enligt vilken den straffbelagda gärningen skulle bestå i att handla "i åbenbar strid med redelig framgångsmåde indenfor det pågaeldende område". Straffelovrådet avstyrkte emellertid bestämt att en sådan bestämmelse skulle införas, och något förslag framlades inte i folketinget.

En redogörelse för Straffelovrådets förslag i nu berörda delar finns i BRÅ-rapporten 1975:3 s. 107-110. På s. 111 och 112 berörs ett liknande förslag från en arbetsgrupp inom norska justitiedepartementet. Detta förslag har inte lett till lagstiftning.

I BRÅ-rapporten avvisas (s. 126) tanken att införa en generell straffbestämmelse (av den typ som inte kom att införas i Danmark). I 1976 års direktiv sägs att de problem, som har aktualiserats i de danska och norska utredningsförslagen, i vårt land i första hand bör kunna lösas på annat sätt än genom kriminalisering. Det påpekas att redan nu förekommer skärpt reglering och kontroll inom t.ex. fastighets- och hyresrätten, bolags- och föreningslagstiftningen samt bankväsendet och uttalas att det finns anledning att fortsätta utbyggnaden på civilrättslig och förvaltningsrättslig väg av denna kontrollapparat, så att otillbörliga affärstransaktioner förhindras. Det kan även hänvisas till BRÅ-rapporten s. 117-120.

Kommittén delar denna negativa inställning till en straffrättslig generalklausul, som skulle påminna om 33 § avtalslagen. Någon ytterligare motivering för att avstå från att införa en sådan straffbestämmelse synes inte erforderlig; det finns ju knappast något som talar för att så bör ske. Härmed är dock inte automatiskt givet att det inte finns anledning att införa en motsvarighet till danska strafflagens § 300 b. Varken direktiven eller BRÅ-rapporten tar ställning i den frågan. Enligt vår mening gör sig emellertid invändningarna mot en mera allmän generalklausul gällande med nästan samma styrka i fråga om ett sådant straffstadgande som § 300 b. De principiella betänkligheterna kan på intet sätt uppvägas av det praktiska behov som må finnas av en sådan bestämmelse. Även om det är för tidigt att dra några bestämda slutsatser av den uteblivna användningen av den danska straffbestämmelsen står det dock klart att den hittills inte fått den betydelse som det talades om vid tillkomsten, nämligen att regleringen skulle medföra en väsentligt ökad möjlighet att bekämpa skadlig ekonomisk verksamhet.

Sammanfattningsvis är således att säga att det finns starka principiella betänkligheter mot ett straff-

stadgande av den typ som danska strafflagens § 300 b exemplifierar, och då inget praktiskt behov av en så generellt formulerad bestämmelse kunnat förmärkas, saknas anledning att närmare överväga huruvida en sådan bör införas. En helt annan sak är om vissa förfaranden som täcks av § 300 b kan anses vara straffvärda. Det nu gjorda ställningstagandet påverkar inte frågan, om ockerbestämmelserna bör utvidgas eller kompletteras i annan form än genom att införa en generalklausulartad straffbestämmelse.

4.4.4 Övrigt

Det är önskvärt att det straffbelagda området inte avgränsas med hjälp av språkliga uttryck, om det kan förutses att de skulle leda till särskilda tolkningssvårigheter eller svårigheter att förutse om en gärning kan föranleda bestraffning. All erfarenhet visar dock att man i ganska stor utsträckning får nöja sig med att använda ganska obestämda uttryck. Vi har därför på en rad punkter nödgats begagna sådana formuleringar. Delvis rör det sig emellertid om begrepp som utnyttjas också i gällande rätt och som kan anses ha blivit ganska väl preciserade genom rättspraxis och motivuttalanden.

Exempel på denna typ av uttryck finner man bl.a. i förslagets 8 kap. 1 § ("ekonomisk skada", "olägenhet"), 8 kap. 8 § ("men för ägande- eller säkerhetsrätt"), 9 kap. 5 § ("trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning"), 9 kap. 7 § ("bör ha särskild kännedom", och 10 kap. 1 § ("missbruka", "redovisningsskyldighet"). Som exempel på nytillkomna uttryckssätt, som kanske kan uppfattas som alltför obestämda, kan nämnas: "intrång i annans besittning" och "mindre hinder för dennes utövning av besittning" i 8 kap. 10 §, "ränta eller annan ekonomisk förmån, som är uppenbart oskälig" i 9 kap. 5 §, "främjar den brottsliges möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla tillgång som härrör från brottet" och "bereder sig eller annan vinning av att den brottslige skaffat sig tillgångar genom brottet" i 12 kap. 4 §. För en enhetlig rättstillämpning är det naturligtvis särskilt viktigt att motiven utformas med omsorg i anslutning till dessa och likartade formuleringar.

Särskilt svårt är det att undvika bedömningsbegrepp vid preciserandet av kriterier för grova brott. Här måste användas sådana uttryck som "stort värde" (8 kap. 3 §, 9 kap. 6 §, 12 kap. 3 §) "stor ekonomisk skada" (8 kap. 7 §, 9 kap. 2 och 4 §§, 10 kap. 2 §), "mycket kännbar ekonomisk skada" (8 kap. 3 och 7 §§, 9 kap. 2, 4 och 6 §§, 10 kap. 2 §, 12 kap. 3 §), "farligt hjälpmedel" (8 kap. 3 §), "skyddslösa eller utsatta ställning" (8 kap. 3 och 5 §§), "ansvarsfull förtroendeställning" (8 kap. 3, 9 kap. 2 och 6 §§, 10 kap. 2 §), "livsfara" (8 kap. 5 §), "svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom" (8 kap. 5 §), "synnerlig råhet" (8 kap. 5 §), "väsentlig skada ... egendom av stor kulturell betydelse" (8 kap. 7 §), "innebär

risk för eller medför betydande ekonomisk skada eller olägenhet" (8 kap. 9 §), "utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet" (9 kap. 2, 4 och 6 §§), "allvarligt våld på person" (9 kap. 4 §) och "innebär eller framstår som allvarlig fara för någons säkerhet till person" (9 kap. 4 §); "allvarligt våld på person" används även i råndefinitionen (8 kap. 4 §), där man också finner uttrycket "överhängande allvarlig fara för ... säkerhet till person".

Det kan här vara motiverat att ånyo betona att rättssäkerhetssynpunkterna gör sig mindre gällande vid gränsdragningar inom det kriminaliserade området än vid gränsdragningen mot det tillåtna. Förslaget innebär en påtagligt fastare gränsdragning mellan normalgraden och grovt brott, trots att denna precisering sker med hjälp av ganska obestämda termer, vilka för övrigt på avgörande punkter förtydligas i motiven.

4.5 ALLMÄN MÅLSÄTTNING - SAMMANFATTNING

I allmänna ordalag kan vår huvudmålsättning sägas vara att genom avkriminalisering och nykriminalisering åstadkomma en mer tidsenlig avgränsning av det straffbelagda området vid förmögenhetsbrotten och att genom förändring av straffskalorna och gränsdragningen mellan brottens svårhetsgrader åstadkomma en ordning som bättre stämmer överens med den allmänna bedömning av förmögenhetsbrottens straffvärde, som under de senaste decennierna vuxit fram inom vårt kulturområde. Den angivna huvudmålsättningen kan genomföras på olika sätt. I insikt om att vårt förslag är ingripande och att därför ett genomförande därav förutsätter att ytterligare viktiga mål nås vid sidan av dem som innefattas i huvudmålsättningen, har till denna också förts att genom förslagets utformning åstadkomma påtagliga processekonomiska vinster.

Som exempel på avkriminalisering kan nämnas att brott enligt 8 kap. i förslaget förutsätter skada eller olägenhet, att området för laga självtäkt utvidgas och att ringa fall av häleri o.d. inte skall föranleda ansvar. Nykriminalisering sker genom en särskild bestämmelse om datorbedrägeri, utvidgning av tillämpningsområdet för ocker och nuvarande "olovligt brukande" samt en nyreglering av häleri och annan efterföljande medverkan.

I utredningsarbetet har gällande lagstiftning tagits som utgångspunkt. Uppgiften har varit att göra de korrigeringar som framstått som befogade. Ett sådant tillvägagångssätt erbjuder arbetsekonomiska fördelar och underlättar förändringar genom anknytning till accepterade uppfattningar och traditionell begreppsbildning. Att helt rasera nuvarande systematik och begreppsbildning skulle kunna ge möjlighet att presentera mer rationella lösningar, men sannolikt skulle under en övergångsperiod så många problem uppstå att priset härför är för högt. Att dessutom helt förut-

sättningslöst ompröva straffvärdet för olika typer av gärningar på förmögenhetsbrottens område skulle vara en så tidskrävande och antagligen praktiskt föga betydelsefull arbetsuppgift att den inte varit aktuell.

Vad gäller straffskalorna kan nämnas att böter - dock minst sextio dagsböter - föreslås ingå i straffskalan för brott som inte faller inom den lägre svårhetsgraden och att antalet straffskalor har begränsats till fyra.

I fråga om brottens svårhetsgrader föreslås genomgripande förändringar i syfte att förskjuta gränsen mellan de olika graderna, så att fler brott klassificeras som hemmahörande i en lägre grad. Förslaget innebär i denna del att för en stor mängd konkreta brott straffminimum sänks även om straffskalorna skulle vara oförändrade. Tekniskt sett sker det genom att den lägre svårhetsgraden utvidgas från "ringa brott" till "mindre allvarliga brott" och att för klassificering av ett brott i den högsta svårhetsgraden uppställs vissa nödvändiga förutsättningar. Vidare begränsas i jämförelse med gällande rätt antalet omständigheter som kan föranleda att ett brott placeras i den högsta svårhetsgraden. Detta sker delvis genom att förövandet av ett brott inte längre skall kunna medföra att ett annat brott placeras i högre svårhetsgrad. I stället skall enligt förslaget i erforderlig utsträckning dömas för båda brotten i brottskonkurrens.

Metoderna för att nå processekonomiska vinster kan sammanfattas på följande sätt.

Genom förändringen av indelning i svårhetsgrader kommer mängden av brott som kan beivras genom strafföreläggande att öka kraftigt.

Lagstiftningstekniken inriktas på att på olika sätt förenkla systematik och begreppsbildning samt underlätta den juridiska hanteringen av förmögenhetsbrotten. Sålunda försöker vi genom förslaget åstadkomma att det straffbelagda området avgränsas på ett klarare sätt och att gränserna mellan olika brottstyper framgår tydligare. Antalet brottstyper skärs ned kraftigt och dubbelkriminalisering undviks. Det juridiska hanterandet av mindre allvarliga brott förenklas ytterligare genom att denna grad av ett flertal brottsarter förs samman till en brottstyp. Detta sker vid egendomsbrott, oredligt förfarande, undandräkt och häleriförseelse.

Ytterligare processekonomiska vinster uppnås om riktlinjer för konkurrensbedömning uppställs, varigenom rättsliga bedömningar kan underlättas på ett verksamt sätt.

Av grundläggande betydelse för förslagets utformning har varit en önskan att bättre anpassa lagstiftningen till allmänt rådande uppfattningar och värderingar. Detta gäller dock mindre den språkliga och rent lag-

stiftningstekniska utformningen. Ytligt sett är förslaget mer komplicerat än gällande lag, eftersom åtskilligt mera är uttryckligen reglerat. Anpassningen rör främst vissa grundläggande drag i förslaget. Vi tror oss nå bättre anpassning till allmänt språkbruk genom det utvidgade stöldbegreppet och bättre förankring i allmän begreppsbildning genom att frånta besittningsbegreppet den centrala roll det nu har. Vi anser oss nå bättre värderingsmässig förankring bl.a. genom att lägga vikt vid den skada som uppkommer för den som drabbas av ett brott i stället för att betona vinningsmotivet och genom att med förändrade konkurrensregler möjliggöra att domsluten ger uttryck för vad som är det primärt brottsliga ur den angripnes synpunkt. När t.ex. en gärningsman förövar en bagatellartad stöld och därvid skadegörelse och hemfridsbrott framstår som det väsentliga, är det inte rimligt att han döms enbart för stöld eller grov stöld. I linje med dessa tankegångar ligger även vår strävan att i möjligaste mån undvika distinktioner som måste framstå som konstlade.

5 VISSA KONKURRENSFRÅGOR

5.1 INLEDNING

Enligt straffrättsligt språkbruk föreligger konkurrens (eller sammanträffande av brott) när en domstol ställs inför frågan om den skall döma över flera brott förövade av en viss gärningsman. Konkurrensfrågor kan gälla antingen fastställande av hur många brott någon skall dömas för eller hur man skall förfara, när det är konstaterat att påföljd skall ådömas för flera brott. Tillämpliga lagregler för lösning av sistnämnda typ av problem finner man i 1 kap. 6 §, 25 kap. 5 §, 26 kap. 2 § och 32 kap. 7 § samt 34 kap. BrB och 1973 års lag om disciplinstraff för krigsmän. Konkurrensfrågor av den förstnämnda typen regleras endast undantagsvis och i begränsat hänseende i lagtext, nämligen genom s.k. subsidiaritetsklausuler. Som exempel kan nämnas "i annat fall än förut i detta kapitel är sagt" i 10 kap. 4 § BrB, "om gärningen icke är belagd med straff enligt 1-3 §§" i 10 kap. 5 § BrB och "Till straff enligt denna kungörelse skall ej dömas, om gärningen är belagd med straff i brottsbalken eller lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott" i 167 § första stycket vägtrafikkungörelsen (1972:603).

Här finns endast anledning att gå in på konkurrensproblem som har att göra med hur många brott någon skall dömas för och därmed indirekt frågan hur många brott som förövats.

Nuvarande lagreglering av straffmätning vid sammanträffande av brott går tillbaka till 1938 års reform på området. I fråga om den bedömning som avser hur många brott någon förövat sades inget i prop. 1938:191 med förslag till lag om ändring i vissa delar av strafflagen m.m. I SOU 1937:24 med förslag till ändrad lagstiftning om sammanträffande av brott uttalades bl.a. följande (s. 68):

"... innan fråga blir om användningen av konkurrensreglerna, måste det ... vara avgjort att vad som ligger en tilltalad till last icke är blott enkel brottslighet enligt visst lagrum. Det är härvid, i tvivelaktiga fall, fråga om tolkning av särskilda rum i strafflagens speciella del; därvid komma emellertid till användning vissa allmänna grundsatser, som utarbetats inom teori

och praxis. I många hithörande fall, då vid första påseende en flerfaldig brottslighet kan synas föreligga, leder tolkningen till det resultat, att konkurrensen endast är skenbar (bl.a. hör hit s.k. exklusiv lagkonkurrens). --- Även flera upprepade gärningar, varigenom ett enda brott kommer till utförande, skola, såsom tidigare anmärkts, i många fall bestraffas utan någon tillämpning av det nuvarande 4 kap. --- Dessa, och andra liknande, gränsbestämningar mellan enkel och flerfaldig brottslighet måste enligt förslaget ske efter samma grunder som hittills; det är följaktligen icke påkallat att här lämna någon närmare utveckling av de principer, som därvid äro att tillämpa.

I förarbetena till BrB förekommer på ett flertal ställen uttalanden i konkurrensfrågor i anslutning till överväganden rörande de särskilda brotten, men några allmänna principer för konkurrensbedömning redovisas inte. Hos strafflagberedningen finner man (SOU 1956:55 s. 315):

"I beredningens förslag meddelas icke några bestämmelser angående vad som skall anses utgöra ett brott eller flera brott. I detta hänseende åsyftas ingen förändring i vad som nu gäller."

Det problematiska med detta upprepade hänvisande till vad som redan gäller är - såsom Madeleine Löfmarck visat i Straffrättens konkurrensproblem - att vad som kan anses gälla är inte så mycket mer än en terminologi avseende lösningar på olika konkurrensproblem och enighet om hur man bör förfara i vissa vanliga typfall. I praktiken har den inte särskilt utförliga redogörelsen i brottsbalkskommentaren varit vägledande (I s. 58-63; se även II s. 66-68).

Ansatser till utvecklande av principer för konkurrensbedömning finner man i Löfmarcks angivna arbete och i Jareborg, Förmögenhetsbrotten s. 314-335. Under senare år har konkurrensproblematiken också behandlats av Strahl i Allmän straffrätt i vad angår brotten s. 410-433.

Konkurrensfrågor har givetvis stor betydelse även vid den antalsräkning av brott som måste ske vid upprättande av polisstatistik. Denna problematik behandlas av Leif G.W. Persson i Om antalsräkning av brott. Juridisk doktrin och statistisk lämplighet. Några synpunkter på ett tvärvetenskapligt problem. (Promemorior från SCB. Nr 1973:11.)

Av den straffrättsliga litteraturen framgår bl.a. följande:

- konkurrensläran är mycket komplicerad;
- konkurrenslärans terminologi är invecklad, svårbegriplig och vacklande;
- konkurrenslärans distinktioner görs på olika sätt, och vissa problem uppkommer av att en del distinktioner ibland förbises;
- allmänna principer för konkurrensbedömning har på allvar börjat formuleras först under 1970-talet, men det är svårt att avgöra i vilken mån de kan sägas utgöra "gällande rätt";

- i betydande utsträckning förbises konkurrensfrågor av de rättstillämpande myndigheterna;
- konkurrensfrågor uppmärksammas sällan på ett tillfredsställande sätt i lagstiftningsärenden; och
- det är uppenbart att konkurrensläran behöver förenklas och förtydligas.

I praktiken har konkurrensfrågor måhända sin största betydelse vid förmögenhetsbrotten. I vart fall har konkurrensfrågor ständigt aktualiserats under vårt utredningsarbete. Det har redan från början stått klart att en rationell lagstiftning genomgående förutsätter uttryckliga ställningstaganden i en rad olika typer av konkurrensfrågor. Sådana ställningstaganden försvåras givetvis av att konkurrensläran är så komplicerad och oklar. I denna situation har det framstått som naturligt att försöka formulera den konkurrenslära, mot vars bakgrund regleringen i lagtext och motiv av olika konkurrensfrågor sker enligt vårt förslag. För att en sådan formulering skall vara meningsfull räcker det inte med att anknyta till "gällande" lära. Det är just denna som är alltför komplicerad och oklar. Det är inte heller tillfredsställande att göra vissa terminologiska klarläggande och kanske redovisa vissa allmänna principer till precisering av gällande lära. Det finns då en risk att den rådande anmärkningsvärt komplicerade situationen kompliceras ytterligare. Ett framsteg på detta område kan ske enbart genom att medvetet sträva efter en påtaglig förenkling av konkurrensproblematiken. Enligt vår bedömning är en sådan förenkling möjlig att åstadkomma.

Av skäl som nämnts i det föregående är det inte möjligt att i detta betänkande lämna en utförlig redogörelse för hur olika konkurrensproblem i detalj bör lösas. För att en sådan redogörelse skall bli begriplig måste den samordnas med en beskrivning av principer för lösning av konkurrensfrågor. Det är inte möjligt att nu gå in på problematiken på annat sätt än genom att teckna huvuddragen i en förenklad och förtydligad konkurrenslära. Se vidare 5.2. På två punkter måste emellertid en utförligare diskussion äga rum.

Den ena gäller s.k. verklig lagkonkurrens. Enligt gällande rätt kan förövandet av ett brott utgöra en försvårande omständighet vid ett annat brott så att detta placeras i en högre svårhetsgrad. Frågan om denna ordning bör behållas måste besvaras innan man tar ställning till utformningen av rekvisiten för grova förmögenhetsbrott. Vi besvarar den nekande i 5.3.

Särskilda svårigheter är förknippade med bedömningen av seriebrottslighet. Det ligger nära till hands att använda yrkes-, vane- eller planmässighet som kriterium för grovt brott. Gängse metoder för bestämning av brottsenhet leder emellertid i allmänhet till att valet står mellan att döma för många brott i en svårhetsgrad eller för många brott i en högre svårhetsgrad; sakligt sett vore det rimligare att bedöma brottsligheten som en helhet. Den enligt vår mening

mest tilltalande lösningen är att ställa upp en särskild konkurrensregel, som också undanröjer behovet att använda yrkes-, vane- eller planmässighet som särskilt kriterium vid grova brott. Se närmare 5.4.

5.2 HUVUDDRAGEN I EN FÖRENKLAD KONKURRENSLÄRA

Det är oundvikligt att skilja mellan två olika former av konkurrens: konkurrens mellan brottstyper och konkurrens rörande konkreta gärningar.

Vid konkurrens mellan brottstyper - dvs. sammanträffande av olika straffbestämmelsers tillämpningsområden - har man att skilja mellan två huvudtyper av konkurrenssituationer. Vid subordination är klassen av gärningar som utgör den ena brottstypen mindre än och en delklass av klassen av gärningar som utgör den andra brottstypen. Vid interferens sammanfaller delvis klasserna av gärningar som utgör vardera brottstypen. Skillnaden kan grafiskt åskådliggöras med hjälp av två cirklar. Vid subordination ligger den ena cirkeln helt inom den andra cirkeln. Vid interferens ligger den ena cirkeln delvis över den andra.

I subordinationsfallet har man ofta att göra med en av lagstiftaren åsyftad privilegiation (i gällande rätt t.ex. snatteri och bodräkt i förhållande till stöld) eller kvalifikation (t.ex. grov stöld i förhållande till stöld). (Det torde inte finnas skäl att belasta terminologin med "specialitet" som beteckning för privilegiation och kvalifikation.)

Lösningen vid konkurrens mellan två brottstyper kan vara antingen att en av straffbestämmelserna är tillämplig eller att båda straffbestämmelserna är tillämpliga. Vid subordination är alltid endast den speciellare bestämmelsen att tillämpa. Vid interferens är situationen mer komplicerad. Såsom vid alla konkurrenssituationer måste dock reglerna utformas i syfte att undvika orättvis eller onödig (dubbel) bestraffning, och det går att uppställa vissa principer till ledning för utformandet av detaljerade konkurrensregler. Det är en viktig uppgift vid beredande av ny lagstiftning att ta ställning till vilken relation som bör råda mellan (åtminstone tämligen ofta) interferera nde straffbud och till i vad mån uttryckliga subsidiaritetsklausuler bör upptas i lagtext.

Den rättsliga bedömningen av enstaka gärningar påverkas naturligtvis av hur frågor om konkurrens mellan brottstyper löses. Situationen är ju den att någon genom ett visst förfarande formellt har överträtt mer än en straffbestämmelse. Konkurrensreglerna - som ju såvitt gäller brottstyper verkar på ett abstrakt plan - avgör ordningsföljden för straffbestämmelsernas tillämpning.

Om enligt konkurrensreglerna bara en straffbestämmelse är tillämplig, kan bara ett brott vara förövat. På det konkreta planet kan konkurrensen då sägas vara skenbar. Visserligen har formellt mer än en straffbestäm-

melse överträtts, men bara ett brott är förövat. T.ex. kan samtliga rekvisit för följande brott samtidigt vara uppfyllda: åverkan - bodräkt - snatteri - stöld, men bara ett av dem kan vara förövat (i exemplet är prioritetsordningen identisk med den angivna ordningen).

Om konkurrensreglerna inte ger vid handen att en brottstyp har företräde framför en annan, har däremot vid formell överträdelse av mer än ett straffbud mer än ett brott förövats. T.ex. vid vissa angrepp mot djur som tillhör en annan förövas både skadegörelse och djurplågeri. På det konkreta planet kan konkurrensen då sägas vara verklig.

När ett problem avseende konkurrens rörande konkreta gärningar kan lösas med hjälp av reglerna om konkurrens mellan brottstyper är konkurrensen alltid olikartad (eftersom mer än en straffbestämmelse aktualiseras).

Olikartad konkurrens föreligger emellertid därutöver i en mängd olika situationer så snart över huvud taget mer än en straffbestämmelse kan tillämpas på vad någon gjort under en viss tidsperiod. Den regel som bör gälla för dessa fall är att konkurrensen är verklig, dvs. mer än ett brott är alltid förövat.

Om det är teoretiskt möjligt att på ett konkret förfarande tillämpa samma straffbestämmelse flera gånger sägs konkurrensen vara likartad. Problemet är att avgöra vad som är brottsenhet. Varierande kriterier brukar användas, och det är inte annat än undantagsvis möjligt att i lagtext ge anvisning om hur brottsenheten bör bestämmas. Frågan bör dock alltid ägnas uppmärksamhet vid varje tillfälle en ny brottstyp skapas och om möjligt bör sådana uttryckssätt användas som väl stämmer överens med den valda lösningen av brottsenhetens avgränsning. Under alla omständigheter bör i motiven redovisas vilka kriterier som bedömts vara relevanta.

I sammanhanget finns anledning att beröra en språklig fråga, som under senare år rönt viss uppmärksamhet i olika lagstiftningsärenden. Det rekommenderas numera att man i lagtext undviker s.k. nakna substantiv. I stället bör man använda singularisformen jämte obestämd artikel eller pluralisformen. Att följa denna rekommendation vid avfattandet av straffbestämmelser kan emellertid få olyckliga konsekvenser. Använder man singularisformen - "Den som tillägnar sig en sak ..." - kan texten bli missvisande i fråga om när mer än ett brott är förövat. Använder man pluralisformen - "Den som tillägnar sig saker ..." - kan texten inte ge uttryck för vad som krävs för att brott skall vara förövat (det krävs ju inte att mer än en sak är brottsobjekt).

Beträffande bedömningen av seriebrottslighet hänvisas till 5.4.

I alla fall där bedömningen av ett konkret förfarande leder till att endast ett brott är förövat (skenbar

konkurrens, likartad eller olikartad) kan gärningsmannen givetvis inte dömas för mer än ett brott. Men i de fall där bedömningen blir att mer än ett brott är förövat (verklig konkurrens, likartad eller olikartad) kvarstår att avgöra för hur många brott gärningsmannen skall dömas.

Den fråga som härmed aktualiseras är i vilken mån det är behövligt att döma för alla brott som någon förövat. Problemet innefattar att avskilja s.k. straffria eller medbestraffade för-, sido- och efterhandlingar. För de tänkbara lösningarna bör användas beteckningarna lagkonkurrens (någon har förövat mer än ett brott, men skall dömas bara för ett) och brottskonkurrens (någon har förövat mer än ett brott och skall dömas för samtliga).

Den logiska uppbyggnaden av den skisserade konkurrenslärans systematik är följande:

Utgångspunkten är att en viss person under en viss tidsperiod förövat en gärning, varpå mer än en straffbestämmelse teoretiskt är tillämplig, eller vad som möjligen är mer än en brottslig gärning.

Det första steget innefattar att klarlägga vilka straffbestämmelser som är teoretiskt tillämpliga på det brottsliga förfarandet.

Det andra steget innefattar att bland dessa straffbestämmelser utrensa alla som är subsidiära i förhållande till någon annan tillämplig bestämmelse. (Eftersom vi befinner oss på det konkreta planet går det att utrensa endast sådana straffbestämmelser som överträtts samtidigt med att en annan straffbestämmelse - som har företräde enligt reglerna om konkurrens mellan brottstyper - har överträtts.) Finner man att mer än en straffbestämmelse är att tillämpa på det brottsliga förfarandet, har mer än ett brott förövats, dvs. konkurrensen är verklig.

Det tredje steget innefattar att klarlägga hur många brott som förövats. Det sker genom att man beträffande varje tillämplig straffbestämmelse, som är relevant enligt vad som är utrett under det andra steget, fastställer hur många brott som förövats. Är bara en straffbestämmelse aktuell kan det visa sig att bara ett brott är förövat, dvs. konkurrensen är skenbar.

Det fjärde steget, slutligen, består i att fastställa för hur många brott vederbörande skall dömas. Från de förövade brotten tas fall, där särskild bestraffning är obehövlig.

I praktiken finns ofta anledning att avvika från ordningen i denna modell. Vissa tankebanor är så etablerade att de knappast behöver komma till medvetet uttryck: t.ex. att tjuven inte skall dömas för både stöld och häleri är så självklart att det är överflödigt att aktualisera häleribestämmelsen (på steg ett). Erfarenheter av standardbedömningar under senare steg - det andra

och det fjärde - gör alltså att det sker en utrensning bland de i och för sig tillämpliga straffbestämmelserna innan man på allvar tar itu med konkurrensbedömningen.

De distinktioner som utnyttjas är följande:

(A) Konkurrens mellan brottstyper - Konkurrens rörande konkreta gärningar;
(B) Subordination - Interferens;
(C) Skenbar konkurrens - Verklig konkurrens;
(D) Likartad konkurrens - Olikartad konkurrens; och
(E) Lagkonkurrens - Brottskonkurrens.

Under alla omständigheter måste det vara möjligt att skilja mellan förövandet av ett eller flera brott (C) och mellan att en eller flera straffbestämmelser aktualiseras (D). I praktiken måste utrymme finnas att avstå från att döma för alla förövade brott (E), såvida man inte övergår till helt nya, rent tidsmässiga, kriterier för bestämning av brottsenhet, vilket torde bereda olösliga processuella problem.

Det finns två alternativa sätt att slopa distinktionen (B). Ett går ut på att så snart mer än en straffbestämmelse formellt har överträtts så har mer än ett brott förövats. I detta fall blir också distinktionen (A) utan betydelse, liksom distinktionen (C) vid olikartad konkurrens. Priset för denna förenkling är emellertid oacceptabelt. Vi skulle t.ex. vara tvungna att säga att den som - enligt gällande rätt - förövat snatteri också förövar stöld, vilket skulle göra privilegierande straffbestämmelser meningslösa. Det andra alternativet innefattar att behandla alla fall av interferens så att endast en av straffbestämmelserna är tillämplig. I detta fall blir det nödvändigt att behålla distinktionen (A). Konsekvenserna av denna lösning är svåröverskådliga, men klart är att den skulle leda till sakligt sett synnerligen otillfredsställande olikheter i bedömningen av jämförbara brottsliga förfaranden och den korrekta klassificeringen av konkurrensfrågans natur får en alltför stor betydelse.

Den enda ytterligare förenkling som synes vara möjlig är att låta distinktionerna (A) och (B) sammanfalla, dvs. att på det konkreta planet anse konkurrensen alltid vara skenbar i subordinationssituationer och alltid verklig i interferenssituationer. Ett ställningstagande härtill kräver utförliga, ännu ej gjorda överväganden. I praktiken skulle förenklingen innebära att utrensningar i interferensfall, som nu sker på plan (B), i stället skulle äga rum på plan (E).

De distinktioner som utrensas genom den skisserade konkurrensläran är dels distinktionen mellan s.k. verklig lagkonkurrens och (annan) lagkonkurrens (se 5.3) och dels distinktionen mellan idealkonkurrens och realkonkurrens, dvs. skillnaden mellan att vad som eventuellt är mer än ett brott förövats genom en gärning eller genom flera gärningar (denna skillnad har för närvarande en viss betydelse för valet mellan skenbar och verklig konkurrens).

Härtill kommer den avsevärda förenklingen att lösningen verklig konkurrens bör gälla utan undantag vid olikartad konkurrens, som inte lösts redan genom till-

lämpning av reglerna om konkurrens mellan brottstyper.

Ur praktisk synvinkel är kanske allra viktigast att ställning uttryckligen tas till en lång rad särskilda konkurrensfrågor.

För tillämpning av en konkurrenslära av det innehåll som legat till grund för vårt arbete och som här delvis antytts krävs inga andra lagstiftningsåtgärder än ett undanröjande av möjligheten att låta ett brott utgöra en omständighet som gör att ett annat placeras i en högre svårhetsgrad.

5.3 S.K. VERKLIG LAGKONKURRENS

I förarbetena till BrB - främst i samband med 1948 års reform - rekommenderar SRK ett särskilt förfarande vid vissa fall av lagkonkurrens, dvs. när det döms för blott ett brott. I en del straffbestämmelser upptogs förövandet av ett brott som en omständighet som kan föranleda att ett annat brott bedöms som grovt. Den rekommenderade ordningen är att man skall nämna båda brottsbeteckningarna i domen i enlighet med exemplet "A döms enligt 9 kap. 3 § och 14 kap. 1 § BrB för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning", ehuru A egentligen endast döms för ett brott, nämligen grovt bedrägeri. Skälet för att förfara på detta sätt är närmast socialpedagogiskt; i motiven talas om "hänsyn till domens allmänpreventiva funktion" (SOU 1944:69 s. 253). Höjningen i svårhetsgrad behöver inte avse steget till grovt brott; t.ex. bedrägligt beteende förövat med hjälp av osann försäkran kan rubriceras som bedrägeri medelst osann försäkran. Förfarandet är möjligt även i fall där det inte av lagtexten framgår att förövandet av ett brott är en omständighet som omvandlas till en försvårande omständighet vid ett annat brott.

De praktiskt viktiga fallen gäller konkurrens mellan bedrägeribrott eller förskingringsbrott och förfalskningsbrott, brott enligt 15 kap. 10 och 11 §§ BrB eller bokföringsbrott samt konkurrens mellan gäldenärsbrott och brott enligt 15 kap. BrB, främst mened eller ovarsam utsaga. I enlighet med SRK:s tankegång borde kombinationer såsom "grovt rån medelst grov misshandel" och "grovt egenmäktigt förfarande medelst misshandel" vara den riktiga rubriceringen; i praktiken torde de dock vara sällsynta. Detsamma gäller kombinationer, där ett förmögenhetsbrott konsumeras: "undertryckande av urkund medelst egenmäktigt förfarande", "grov penningförfalskning i förening med bedrägeri" och "förgripelse mot tjänsteman medelst skadegörelse". I specialstraffrätten har förfarandet främst betydelse vid konkurrens mellan skattebedrägeri och förfalskningsbrott. I övrigt torde det knappast spela någon roll där inte ett förmögenhetsbrott är inblandat. Ett exempel på där i lagtext utanför förmögenhetsbrotten anges att förövandet av ett brott skall kunna påverka svårhetsgraden hos ett annat brott finns

i 17 kap. 8 § andra stycket BrB: vid bedömande av om otillbörligt verkande vid röstning skall anses som grovt brott är särskilt att beakta bl.a. om brottet förövats med våld eller hot om våld.

Såsom antytts har man i praxis inte alltid anammat SRK:s tankegång. Men såvitt gäller vanliga kombinationer av brott kan nog sägas att domstolarna följer rekommendationen; särskilt gäller detta vid konkurrens mellan bedrägeri och förfalskning.

Det rättsliga läget är emellertid åtskilligt mer komplicerat än det nu sagda ger vid handen, även om man bortser från att det kan finnas andra brottstyper inblandade (vid konkurrens mellan bedrägeri och förfalskning finns också brukande av det förfalskade med i bilden). Både t.ex. bedrägeri och urkundsförfalskning förekommer i tre svårhetsgrader. Antalet kombinationer är således nio. Skulle man alltid döma för ett brott - ett bedrägeribrott - skulle antalet domsmöjligheter vara två, nämligen bedrägeri medelst ... och grovt bedrägeri medelst ... Detta är nu inte alls meningen. Så snart situationen är litet ovanlig har man tänkt att det inte skall dömas för ett brott, utan (minst) två. Det kan t.ex. finnas anledning att inte gå upp ett steg i skalan av de tre bedrägeribrotten: då skall man döma särskilt för förfalskningen. Förfalskningen kan vara särskilt grov: då blir den knappast tillräckligt beaktad om man går upp ett steg bland bedrägerierna. Det verkar också finnas en oskriven regel att man inte får hoppa två steg, dvs. gå från bedrägligt beteende till grovt bedrägeri under hänvisning till förfalskningsbrottet.

Man kan även tänka sig att konkurrensen löses så att det ena brottet påverkar straffmätningen för det andra brottet, men inte föranleder placering i högre svårhetsgrad, dvs. det betraktas blott som en försvårande omständighet.

Tekniken att döma för ett brott men åberopa två behandlas i litteraturen under rubriken "verklig lagkonkurrens" eller blott "lagkonkurrens" (i motsats till "skenbar lagkonkurrens"); även termen "lagkonkurrens med citering" förekommer. Se närmare Brottsbalkskommentaren I främst s. 60-61, 375-377, II främst s. 66-68, Strahl, Om påföljder för brott s. 205-208, Löfmarck, a.a. särskilt s. 23, 93-97, Jareborg, Förmögenhetsbrotten s. 332-335, Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten s. 415-416 och 423-425.

Till ytterligare förtydligande av vad som kan anses vara gällande rätt, åtminstone såvitt gäller konkurrens mellan bedrägeribrott och urkundsförfalskning, skall här återges ett avsnitt från Brottsbalkskommentaren I (s. 60-61):

"Lagkonkurrens är för handen, när det föreligger endast ett brott men två (eller flera) straffbud skall, väl icke tillämpas, men åberopas i domen. Någon bestämmelse som föreskriver hur man skall förfara vid lagkonkurrens finnes icke, och ej heller är

uttryckligen stadgat vilka fall som är att betrakta som fall av lagkonkurrens. Men förhandenvaron av sådan konkurrens antydes dock i vissa lagrum. Ett exempel är det, att någon förfärdigar en falsk handling och med denna tillnarrar sig pengar. Att detta är bedrägeri är tydligt. Bland exemplen på vad som kan göra ett bedrägeri till grovt nämnes i 9:3, att bedragaren begagnat falsk handling. Man ser därav, att fallet i regel bör bedömas som grovt bedrägeri. Av att lagen låtit förfalskning göra bedrägeriet till grovt bör man förstå, att den tilltalade i regel icke skall dömas också för förfalskning. Det räcker med straff för grovt bedrägeri. Han dömes därför endast för ett brott, nämligen grovt bedrägeri, men det anses lämpligt att i domen utsäga att bedrägeriet skett medelst förfalskning och att citera även 14:1. Han dömes för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning jämlikt 9:3 jämförd med 14:1.

Som sagt finnes icke föreskrivet, att man på grund av lagkonkurrens skall åberopa också annat straffbud än det man tillämpar. Att underlåta detta är inte något sakligt betydelsefullt fel. Det enda viktiga är, att straffet icke sättes under minimum i något av lagrummen, men att så icke får ske är självklart.

Om bedrägeri sker medelst förfalskning som är grov, t.ex. emedan det förfalskade är domstols originalprotokoll, faller förfalskningen under 14:3. Straffskalan är där sådan, att förfarandet synes icke bli tillräckligt bestraffat såsom grovt bedrägeri. Straffskalan i 9:3 får anses icke avse att täcka ett fall av grov förfalskning. I ett sådant fall anses man därför böra döma både för grovt bedrägeri och för grov förfalskning jämlikt 9:3 och 14:3 i brottskonkurrens. Det är också möjligt att bedrägeriet, ehuru det skett medelst förfalskning, är så obetydligt att det icke kan bedömas som grovt utan bör bedömas enligt 9:1, eller t.o.m. enligt 9:2 såsom bedrägligt beteende. Även i detta fall föreligger brottskonkurrens."

Det bör observeras, att lagmotiven inte innehåller motsvarigheter till de mer allmänna resonemangen i texten. Vidare förutsätts att blott ett brott är förövat, nämligen ett bedrägeribrott. Av skäl som här inte kan beröras (se t.ex. Löfmarck, a.a. s. 113-121) kan detta knappast vara riktigt. Visserligen döms bara för ett brott, men mer än ett brott är förövat. Slutligen skall man lägga märke till påståendet i det andra stycket att det är självklart att inte minimum för någondera brottstypen får underskridas. Eftersom den tilltalade bara döms för ett brott, finns emellertid bara en straffskala att beakta, och det kan inte finnas något lagligt hinder för att underskrida det högre minimum som kan förekomma i ett åberopat, men ej tillämpat lagrum; detta vore än klarare, om inte ens sådant brott anses vara förövat som sägs i det (enbart) åberopade lagrummet.

Vid ett ställningstagande till om nu beskrivna ordning bör behållas är att beakta att två skilda frågor måste hållas i sär. Den ena - som något olyckligt kommit i förgrunden vid begreppsbildningen - är vilka lagrum som bör åberopas. Den andra - och långt viktigare - är om förövandet av ett brott bör föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad (varvid man

dömer blott för ett av brotten). Frågorna hänger kanske samman i ena riktningen: den första aktualiseras rimligen främst när man bestämt sig för att förövandet av ett brott skall kunna föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad.

Att man tillåter en sådan uppflyttning avgör emellertid på intet sätt hur den första frågan skall besvaras. I gällande rätt är det inte ovanligt att uppflyttning sker utan citering av annat lagrum, t.ex. när vid kombinationen stöld och skadegörelse eller hemfridsbrott döms för grov stöld.

Tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott placeras i högre svårhetsgrad introducerades utan närmare motivering. Lagmotiven är ytterst knapphändiga. Förebilder torde inte finnas i utländsk rätt. Den står emellertid i samklang med SRK:s inriktning att främst lagstifta för de vanliga typfallen och betonandet av ekonomisk vinning som ett särskilt förkastligt brottsmotiv.

Det är möjligt att den som är van att döma för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning och för grov stöld (under konsumtion av skadegörelse, egenmäktigt förfarande och/eller skadegörelse) finner detta vara enkelt och behändigt. Den bakomliggande juridiken är emellertid komplicerad. Man måste kunna skilja mellan normalfall och andra fall. I dessa senare är det i stor utsträckning oklart hur man bör förfara. Även i normalfallen är emellertid graden av komplikation alltid högre än när brottskonkurrens anses föreligga. Det måste ju alltid tillkomma en sammanslagningsoperation och i de fall där lagtexten ej direkt anger ett annat brott som relevant - detta gäller t.ex. vid stöld - kan krävas en ganska besvärlig straffvärdebedömning.

Det torde inte vara särskilt vågat att hävda att de nu behandlade konkurrensreglerna uppfattas och tillämpas på ett sätt som innebär en ojämn rättstillämpning. Endast en konkurrenslära, som präglas av enkelhet, har möjligheter att nå enhetlig tillämpning. Sannolikt spelar variationen i tillämpning inte så stor roll för påföljdsbestämningen. I allmänhet grundar sig denna på en helhetsbedömning av förefintlig brottslighet. Det kan dock inte uteslutas att den förändring av tillämplig straffskala som kan ske genom att man har att döma för ett brott i en högre svårhetsgrad i stället för två lindrigare brott pressar upp straffmätningen. Redan önskemålet att förmögenhetsbrottens straffvärde bättre skall anpassas till rådande värderingar talar därför starkt för att man bör överge nuvarande ordning och i stället döma i brottskonkurrens för t.ex. bedrägeri och urkundsförfalskning eller stöld och skadegörelse. Argumentet förstärks när man beaktar att någon förklaring egentligen aldrig givits varför det skulle ske en radikal förhöjning av straffvärdet av vissa brottskombinationer men inte av andra. Det är otvivelaktigt i viss mån godtyckligt när ett brott anses böra föranleda att ett annat placeras i högre svårhetsgrad.

Praktiskt betydelsefullt är att lärans komplexitet och oklarheter gör det osäkert när preskription har inträtt. Även önskemålet att strafflagstiftningen skall vara klar och begriplig talar för att man avstår från att utnyttja tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott hänförs till en svårare straffskala. Rättstillämpningen skulle förenklas och det skulle bli klarare när straffrättsligt ingripande kan ske.

Ytterligare en synpunkt är följande. Vid många egendomsangrepp kränks också andra intressen. Det kan röra sig om fridskränkningar (t.ex. genom hemfridsbrott), kränkningar av kroppslig integritet (t.ex. genom misshandel) eller personlig frihet (t.ex. genom olaga hot); de båda sista sammanförs här för enkelhets skull under "personkränkningar". Vad gäller personkränkningar finns i gällande rätt en viss prioritetsordning, även om den inte alltid är helt klar. Gällande prioritetsordning när det gäller fridskränkning framstår som högst egendomlig, om man tar ledning av straffskalorna, men det kan lämnas därhän i detta sammanhang. Det betydelsefulla är att man kan räkna med att det finns vissa prioritetsordningar. Antag nu, att någon i ett sammanhang förövar flera brott: (1) personkränkning, (2) fridskränkning, (3) stöld och (4) skadegörelse. Bortsett från fall, där personkränkningen är synnerligen allvarlig, dömer man nu alltid enbart för stöld. Dvs. brottet (3) får s.a.s. sluka de andra brotten och svälla upp till en svårare stöld, eventuellt i form av ett rånbrott. Detta gäller i regel även om stölden i och för sig är det lindrigaste av de fyra brotten.

Försöker man rangordna vikten av de olika intressen som kränks genom de olika brotten torde man, utifrån rådande värderingar, komma till att personkränkningar principiellt är allvarligare än egendomskränkningar eller fridskränkningar i form av intrång. Allvarligare fall av hemfridsbrott torde tillmätas lika högt straffvärde som ordinär stöld av saker som lätt kan ersättas. Vår allmänna bedömning av relationen mellan tillägnelsebrott och skadegörelsebrott är att det i straffvärdehänseende inte är möjligt att sätta den ena typen av brott framför den andra; ett skademotiv är lika förkastligt som ett vinningsmotiv.

Det sagda innebär, att rådande praxis inte stämmer överens med vissa värderingar som ligger till grund för vårt förslag. Det är inte rimligt att stölden alltid skall framhävas som det väsentliga brottet och undertrycka andra intressekränkningar. Vill man döma för ett brott, vore det mer adekvat att i varje konstellation utvälja det väsentligaste intresseangreppet och låta detta konsumera övriga brott och flytta upp brottet i en högre svårhetsgrad. Med en sådan ordning skulle man dock göra ont värre. Priset för mer adekvata rubriceringar skulle bli en än mer komplicerad konkurrenslära och tidskrävande avvägningar utan nämnvärd praktisk betydelse.

På anförda grunder har vi stannat för att i vårt förslag frångå tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad. Vi menar att de rättsliga bedömningarna härigenom blir enklare, klarare och kanske också rättvisare. Avgörande för om man skall döma för ett eller flera brott blir de principer, som bör uppställas för val mellan lagkonkurrens och brottskonkurrens. Det blir ingalunda nödvändigt att alltid döma för flera brott i brottskonkurrens; framför allt blir konsekvensen av den föreslagna ordningen inte att man skall döma i brottskonkurrens för alla brott som förövats.

De rättsliga konsekvenserna av vårt ställningstagande är främst att i åtskilliga fall lindrigare straffskalor blir tillämpliga och preskriptionstiderna förkortas. Eftersom det är relativt sällsynt att övre delen av straffskalorna utnyttjas behöver man inte räkna med att ett adekvat straff inte skall kunna ådömas. Förkortningen av preskriptionstid behöver inte vara någon nackdel; från rättvisesynpunkt torde den innebära en fördel.

Om förövandet av ett brott således inte längre skall påverka hur ett annat klassificeras finns inte längre skäl att vid sidan att det eller de lagrum, som hänför sig till det eller de brott, varför gärningsmannen döms, åberopa något annat lagrum. Förutsättningarna för existensen av fenomenet "verklig lagkonkurrens" finns inte längre. Detta konstaterande förutsätter dock att det inte finns något annat sätt varigenom den som förövar ett brott kan påverka straffvärdet hos ett annat av honom förövat brott än genom att placeringen i svårhetsgrad blir en annan.

Det är emellertid tänkbart att någon förövar brott A och brott B och döms endast för brott B, samtidigt som förövandet av brott A påverkar straffmätningen vid brott B utan att brott B placeras i en högre svårhetsgrad. Dvs. brott A är en försvårande omständighet vid brott B. I denna situation kunde man tänka sig att det vore motiverat att åberopa också brott A, trots att gärningsmannen endast döms för brott B. I så fall skulle s.k. verklig lagkonkurrens uppstå i en ny skepnad.

Ett förfarande av antydd art förekommer veterligen inte i svensk rätt. Enligt vår mening bör det inte heller förekomma, därför att det bör vara uteslutet att förövandet av ett brott betraktas som en försvårande omständighet vid ett annat brott. Att någon förövat brott A - varför han inte döms - skall inte påverka straffvärdet hos ett annat brott B. Finns det skäl att vid straffmätningen beakta förövandet av brott A, skall dömas särskilt för A, dvs. gärningsmannen skall dömas för brotten A och B i brottskonkurrens. Om man skulle tillåta att brottet A vore jämförligt med vilken som helst försvårande omständighet som förhöjer brottet B:s straffvärde, så vore man i färd med att undergräva konkurrenslärans bärande tanke. Det

gäller ju att urskilja för vilket eller vilka brott någon skall dömas. Att samtidigt säga att gärningsmannen inte döms för brott A och att han ändå skall få högre straff därför att han har förövat brott A går inte ihop. (Det sagda motsägs inte av att t.ex. en tjuv, som också förövar häleri genom att sälja det stulna bör få högre straff än en tjuv som frivilligt lämnar tillbaka det stulna till ägaren och därför inte också förövar häleri. Den förre straffas inte hårdare på grund av häleriet, utan den senare straffas lindrigare på grund av att en förmildrande omständighet föreligger.)

5.4 SERIEBROTTSLIGHET

I SvJT 1970 rf s. 50 dömdes en kvinna till villkorlig dom för grov förskingring medelst urkundsförfalskning; rådhusrätten hade dömt till fängelse och två ledamöter av hovrätten delade den meningen. Brottsligheten avsåg sammanlagt närmare 69 000 kr, varav den tilltalade själv behållit omkring 9 000 kr; återstoden hade använts för att dölja tidigare förskingringar. Varje förskingring hade gällt smärre belopp - högst 500 kr - och brotten hade förövats under mer än fem års tid. Försvårande var att förskingringarna hade dolts genom förfalskningsåtgärder och vilseledande bokföring och att en förtroendeställning hade missbrukats. Såvitt framgår av referatet talade åklagaren om brottsligheten såsom "gärningen", dvs. i singularis, medan dissidenterna i hovrätten använde pluralis. I övrigt framgår ingenting om hur många brott som ansetts vara förövade eller om man över huvud taget tänkt på att de tidigaste brotten skulle kunna vara preskriberade, därför att de inte vore att bedöma som grov förskingring. Referatet ger anledning till slutsatsen att minst tvåhundra olika förskingringsbrott förövats och att alla var att bedöma som grov förskingring (men påföljden blev alltså villkorlig dom).

I andra fall föreligger inga andra försvårande omständigheter än att brott upprepats: varje brott ingår i en serie av likartade brott. Man kan t.ex. jämföra att någon genom tio stöldbrott stjäl sammanlagt 1 000 kr och att någon stjäl samma belopp vid ett tillfälle. Den förre har förövat tio brott och den senare ett: skall man då döma den förre för tio snatterier och den andre för en stöld? Det torde inte vara ovanligt att i dylika fall båda döms för stöld utan att domslutet närmare motiveras. För att komma till detta resultat måste man emellertid göra ett konstgrepp beträffande den förre: varje snatteri rubriceras som stöld. Motiveringen härför kan endast vara att varje gärning ingår i en serie av likartade brott. (T.ex. i NJA 1974 s. 88 bedömdes ett tillgrepp av byxor värda 75 kr som stöld, därför att brottet ingick i en serie av likartade brott.)

Vid bedrägeri t.ex. genom försäljning av lotter från en tombola som "spätts ut" med extra nitlotter (NJA 1947 s. 674) eller under angivande av felaktigt syfte

med lotteriet (NJA 1964 s. 268) kan varje bedrägeribrott - mot envar lottköpare - avse ett obetydligt belopp, men den sammanlagda vinsten för bedragaren kan bli mycket stor. I sammanhanget kan nämnas att enligt motiven kan ett (!) bedrägeri anses vara av särskilt farlig art därför att det riktar sig mot allmänheten eller eljest mot en större personkrets.

Av exemplen framgår att reglerna om brottsenhet ibland leder till egendomliga resultat. För allmänhet och domstolar är det väsentliga att ett visst brottsligt förfarande kan mötas med en adekvat brottspåföljd, och det är då av mindre intresse hur många brott som förövats. Men det är givetvis otillfredsställande att detta mål nås på uppenbart konstlad väg eller helt enkelt genom att man struntar i konkurrenslärans regler om brottsenhet.

Enligt vår mening är tendensen hos domstolar och åklagare att se vissa typer av förmögenhetsbrottslighet under en viss period såsom en enhet helt rimlig. Man undviker vid en sådan helhetsbedömning bl.a. rabatteffekter som kan uppkomma när brottslighet sprids ut. I bedrägerifall av exemplifierad art undviker man högst olyckliga konsekvenser av att konkurrensreglerna inte passar för alla typer av fall.

Det som inte är lika rimligt är att antalet förövade brott förblir oförändrat - ehuru det normalt inte kommer till uttryck i domen - vid uppflyttning i en adekvat svårhetsgrad. En serie på tvåhundra förskingringar om 500 kr bör inte uppfattas som tvåhundra grova brott och torde inte heller göra det av dem som finner förfarandet utgöra grov förskingring. Det räcker med att man dömer för ett brott. Konkurrensläran bör därför justeras så att möjlighet ges att i vissa fall döma för ett brott - eller såsom för ett brott - i högre svårhetsgrad, när i verkligheten flera brott förövats under en viss tidsperiod.

Innan den närmare utformningen av en sådan regel övervägs bör något sägas om vilka rättsliga konsekvenser den får. Givet är att en annan straffskala blir tillämplig, när det döms för brott i en högre svårhetsgrad; detta bör också i förekommande fall få betydelse för användningen av straffprocessuella tvångsmedel. Undantagsvis kan bedömningen av försöks- eller förberedelsehandlingar påverkas. Vissa konsekvenser uppkommer vad gäller brottsenhet och rubricering vid medverkan.

Det blir nödvändigt att ta ställning till när preskriptionstid skall börja löpa. Antag att någon förövat brotten A, B och C, som alla uppfyller rekvisiten för stöld. Tillsammantagna uppfyller de rekvisiten för grov stöld. För att kunna döma för grov stöld när en längre tid förflutit sedan brotten förövades måste man veta när ansvar för grov stöld preskriberas. En möjlighet är att preskriptionstid börjar löpa från A för hela brottsligheten; detta är knappast rimligt efter-

som det som anses vara grov stöld kan ha kommit till stånd långt senare, och vid långa brottsserier blir man kanske tvungen att välja mellan att finna allt vara preskriberat och att göra godtyckliga uppdelningar. En annan möjlighet är att preskriptionstid börjar löpa från C. Men det innebär att preskriptionstiden för brottet A kan utsträckas mycket långt. Det rimligaste alternativet är att låta varje brott preskriberas för sig, men att man - i exemplet - tillämpar preskriptionstiden för grov stöld, inte preskriptionstiden för stöld. Dvs. man kan i åtalet ta med alla stöldbrott, som förövats inom ramen för preskriptionstiden för grov stöld, och döma för en grov stöld. Det fjärde alternativet - att i stället använda preskriptionstiden för enkel stöld - kan knappast godtas. Det skulle lätt kunna leda till att domstolarna i onödan finner flera brott i högre svårhetsgrad vara förövade för att slippa ogilla talan på grund av inträffad preskription.

Ingen konkurrenslära kan förhindra att en brottslig verksamhet kan bedömas olika därför att den kan bli föremål för upptäckt och lagföring på varierande sätt, om man inte är villig att ständigt riva upp fattade beslut. I nyss använda exempel kanske brotten A, B och C upptäcks och lagförs ett och ett, dvs. gärningsmannen döms tre gånger för stöld. I en del fall påverkas bestämningen av påföljd av reglerna i 34 kap. BrB; i andra av att återfall skett. Det skulle vara alltför komplicerande om den konkurrensregel, som nu är under övervägande, skulle innesluta att hänsyn tas till gärningar som redan varit föremål för lagakraftvunnen dom eller eljest handläggs i annat mål. Resning till den tilltalades nackdel, därför att flera brott skulle ha kunnat bedömas som ett brott av högre svårhetsgrad, skall inte kunna ske. De enda beslut som skall kunna behöva rivas upp är åklagares beslut om avskrivning på grund av inträffad preskription. Om brottet A upptäcks isolerat och är preskriberat om det bedöms som en stöld, kan ju inte åtal ske. Men vid senare upptäckt av B och C kan ett åtal för grov stöld innesluta A, om preskriptionstiden för grov stöld inte förlupit. Det är otvivelaktigt en nackdel att ett beslut skall behöva rivas upp, men saken torde vara av mycket begränsad praktisk betydelse.

För att konkurrensregeln skall få överblickbara konsekvenser torde det vara erforderligt att begränsa dess tillämpning till fall där omfattningen av ekonomisk skada eller eljest ekonomiskt värde (t.ex. av vinning) påverkar placeringen i svårhetsgrad. Eftersom regeln kan vara behövlig även vid bedömning av sådana brott som t.ex. skattebedrägeri, koppleri och dobbleri finns inte skäl att begränsa dess tillämplighet till förmögenhetsbrotten.

För att en konkurrensregel av antydd art skall vara motiverad torde böra krävas att upprepningen av brott inte beror på tillfälligheter. Ett dylikt krav står i överensstämmelse med nu förekommande bedömningar, en-

ligt vilka vikt läggs vid om ett brott ingår i en serie av likartade brott. En erforderlig begränsning kan enklast uttryckas som ett krav på vanemässighet eller planmässighet hos brottsligheten; häri innesluts fall av yrkesmässig kriminalitet.

Diskussionen har hittills gällt enkla situationer. Det blir emellertid nödvändigt att ta ställning till hur man skall förfara vid en vane- eller planmässig serie av brott, som är av varierande svårhetsgrad. Någon har t.ex. förövat en grov stöld, tre stölder och fyra snatterier. Det är givet att den sammanlagda brottsligheten uppfyller kraven för grov stöld, eftersom redan ett av brotten gör det. Den enklaste lösningen måste vara att man i sådana fall ändå dömer för bara ett brott i högsta möjliga svårhetsgrad för den sammanlagda brottsligheten, dvs. i exemplet för grov stöld. I annat fall måste man förfara på följande sätt. I exemplet har man att fastslå att det särskilt skall dömas för den redan konstaterade grova stölden. Därnäst skall undersökas om den återstående brottsligheten sammantagen uppfyller kraven för grov stöld. Är svaret jakande skall dömas för ytterligare en grov stöld, är det nekande skall dömas för minst tre stölder: man har ju vidare att undersöka om de fyra snatterierna tillsammantagna kan bedömas såsom en stöld.

Med nuvarande utformning av reglerna om sammanläggning av straffskalor skulle den enklare lösningen innebära att den som handlar vane- eller planmässigt uppnår vissa fördelar i det att en stor mängd brott, som redan befinner sig i högsta svårhetsgraden, tillsammans med andra brott av lägre svårhetsgrad bedöms såsom ett brott - därmed skulle uteslutas den förhöjning av straffmaximum som sker när någon skall dömas för mer än ett brott. Det synes emellertid vara möjligt att tolka 26 kap. 2 § BrB så att denna effekt uteblir. Att fängelse "må användas som gemensamt straff för flera brott" kan uppfattas så att regeln är tillämplig även när nu diskuterade konkurrensregel aktualiseras. Förutsättningen är att man noga skiljer mellan att någon skall dömas för flera brott och att någon skall dömas såsom för ett brott (ehuru han skall dömas för flera brott). Är man klar över att konkurrensregeln endast medför att någon skall dömas såsom för ett brott uppstår alltså inga rabatteffekter för den som handlar planmässigt eller vanemässigt.

Ytterligare en komplikation uppkommer när det visar sig att en serie av t.ex. stölder tillsammantagna inte når upp till vad som krävs för grov stöld. Skall man döma för ett flertal stölder i brottskonkurrens eller såsom för en stöld (med förhöjt straffmaximum enligt 26 kap. 2 § BrB)? Då några nackdelar inte är förenade med den senare lösningen och den innebär en förenkling i och med att samma förfaringssätt blir tillämpligt, oberoende av om man råkar kunna döma för brott enligt en högre svårhetsgrad, är den att föredra.

Den föreslagna konkurrensregeln innehåller sammanfattningsvis följande.

(1) Någon skall dömas för mer än ett brott.
(2) Alla brotten tillhör samma brottskategori.
(3) Vid placeringen av ett brott i en viss svårhetsgrad inom brottskategorin är (bl.a.) att ta hänsyn till den ekonomiska skada som tillfogats annan eller eljest det ekonomiska värde som brottet avser.
(4) Brottsligheten kan antas vara planmässig eller vanemässig. (Det ligger i linje med syftet att möjliggöra rimliga straffvärdebedömningar att något sänka kraven på bevisning av plan- eller vanemässighet.)
(5) Om villkoren i (1)-(4) är uppfyllda, skall domstolen döma såsom för ett brott. Härvid kan brottsligheten rubriceras såsom brott i en högre svårhetsgrad, men det är inte nödvändigt. Reglerna om förhöjda straffskalor vid brottskonkurrens är tillämpliga.

En sådan konkurrensregel kan fungera väl utan att lagstiftning sker. Det torde också innebära oöverstigliga svårigheter att med konventionell lagstiftningsteknik åstadkomma en bestämmelse som fyller någon funktion.

Situationen blir annorlunda om man skulle välja att låta en särskild konkurrensregel gälla i alla fall av plan- eller vanemässig brottslighet. Att ta ställning härtill tillkommer emellertid närmast fängelsestraffkommittén (Ju 1979:04).

Situationen blir också annorlunda om man väljer att reglera den del av konkurrensregeln som direkt påverkar placeringen i svårhetsgrad. För en sådan reglering talar att bestämningen av kriterierna för grova förmögenhetsbrott är avhängig av hur man i konkurrenshänseende förfar med yrkesmässig och vanemässig brottslighet. En bestämmelse i hithörande hänseende skulle kunna ges följande innehåll:

> Om någon skall dömas för flera brott, skall rätten döma såsom för ett brott av högre svårhetsgrad, om den sammanlagda brottsligheten med hänsyn till ekonomisk skada eller ekonomiskt värde samt övriga omständigheter uppfyller kraven för sådant brott och det kan antas att brottsligheten är planmässig eller vanemässig.

(Uttrycket "samt övriga omständigheter" behövs för att erinra om att vid fördelning på svårhetsgrader måste alltid en helhetsbedömning äga rum. Om regeln inte görs obligatorisk, blir det nödvändigt att uppställa hjälpregler. - En sådan bestämmelse skulle kunna placeras som 9 § i 1 kap. BrB. På samma sätt som 1 kap. 6 § BrB inte åberopas vid tillämpning, skulle inte heller denna behöva åberopas.)

Mot intagande i BrB av en sådan bestämmelse som den här skisserade talar dock att den lätt kan komma att tolkas motsättningsvis, så att den däri uttryckta principen ej skulle vinna beaktande i andra fall än när flera brott i lägre svårhetsgrad bedöms såsom fråga vore om ett brott i högre svårhetsgrad. Därtill kommer att fängelsestraffkommittén kan komma att föreslå införande av särskilda bestämmelser om bedömningen av plan- och vanemässig brottslighet. Övervägande skäl talar således tills vidare mot att i BrB införa en särskild bestämmelse om att man i vissa fall skall kunna döma såsom för ett brott i högre svårhetsgrad i stället för brott i lägre svårhetsgrad.

6 STÖLDBEGREPPET

6.1 GÄLLANDE STÖLDBEGREPP

Stöld enligt gällande rätt gör sig den skyldig till som olovligen tar en sak som tillhör någon annan med uppsåt att tillägna sig saken, under förutsättning att gärningen innebär förmögenhetsskada.

6.1.1 Tillgreppsrekvisitet

Med att ta en sak avses i gällande stöldbestämmelse att ta saken i besittning. En förutsättning för stöld är således att gärningsmannen inte redan har saken i sin ensambesittning. Däremot anses det möjligt att ta en sak som sambesitts med annan genom att skilja denne från besittningen till saken.

Besittningstagandet skall vara olovligt. Denna förutsättning är uppfylld, när saken tas ur annans besittning utan hans samtycke. Besittningshavarens formella samtycke till ett besittningstagande anses i regel medföra att detta blir lovligt, även om samtycket skulle vara civilrättsligt ogiltigt, exempelvis på grund av vilseledande. Stöldbestämmelsen uppställer emellertid inte något ovillkorligt krav på en besittningskränkning, eftersom även vissa fall då en sak utom besittning tillgrips har ansetts böra bestraffas som stöld, t.ex. tillgrepp av sak från en död människa eller av föremål som nedlagts i en grav.

Kravet på olovligt tagande begränsar kretsen av möjliga stöldobjekt till sådana som kan tillgripas, dvs. lösa saker, inklusive från fast egendom löstagbara saker. Immateriella ting, såsom rättigheter, kan inte tillgripas.

6.1.2 Tillägnelseuppsåtet

För stöldansvar krävs att gärningsmannen har uppsåt att tillägna sig det tagna.

Innebörden av begreppet tillägnelse enligt gällande rätt är inte helt klar. SRK ville i begreppet lägga in ett krav på att gärningsmannen inte endast tillfälligt brukade en sak utan gjorde sig till herre över den som

om han vore dess ägare. Detta krav skulle enligt SRK vara uppfyllt, om gärningsmannen behöll saken och därigenom så att säga upptog den bland sina ägodelar, om han sålde den eller på liknande sätt tillgodogjorde sig dess värde eller om han konsumerade den (SOU 1940:20 s. 96).

Enligt den vid tillkomsten av SRK:s förslag gällande rätten ansågs stöld föreligga även om gärningsmannen endast hade uppsåt att tillfälligt dra nytta av en tillgripen sak, förutsatt att denna genom gärningen definitivt frånhändes ägaren. I rättstillämpningen hade det därför ansetts vara stöld om någon tillgrep och tillfälligt använde en cykel eller en båt för en färd samt därefter övergav den. I sådana fall borde enligt SRK tillägnelseuppsåt inte anses föreligga utan gärningen bedömas som egenmäktigt förfarande.

Uttalanden i förarbetena till 1942 års lagstiftning utvisar emellertid att departementschefen och lagrådet inte helt delade SRK:s uppfattning om innebörden av tillägnelsebegreppet. Utan att uttryckligen ta avstånd från SRK:s tillägnelsebegrepp uttalade departementschefen att det kunde antas att tillgrepp av en cykel även enligt förslaget skulle komma att bedömas som stöld i många fall när gärningsmannen endast tillfälligt nyttjat cykeln (prop. 1942:4 s. 84). Lagrådet anförde i fråga om s.k. billån att det saknades giltigt skäl att inte betrakta ett biltillgrepp som stöld, om fordonet förstörts eller eljest gått förlorat eller dess återställande till ägaren varit förenat med betydande svårigheter, även om gärningsmannen inte tillägnat sig fordonet i den bemärkelsen att han upptagit det bland sina ägodelar eller på annat sätt tillgodogjort sig dess värde (a. prop. s. 190).

I praxis gjorde sig en viss osäkerhet gällande i detta hänseende efter år 1942. Kritik riktades mot att tillgrepp av bil i avsevärd utsträckning bedömdes som egenmäktigt förfarande. I sitt slutbetänkande (SOU 1953:14) föreslog SRK därför en utvidgning av brottsbeskrivningen för stöld på det sättet, att uppsåt att bruka det tillgripna utan att återställa det jämställdes med uppsåt att tillägna sig det tillgripna (a. bet. s. 267 ff). Departementschefen avböjde emellertid SRK:s förslag på grund av att den föreslagna lydelsen skulle komma att omfatta fall av olovligt begagnande som det för den allmänna rättsuppfattningen inte var naturligt att hänföra till stöld. Enligt departementschefen hade biltillgreppsfallen fått en tillfredsställande lösning i praxis genom avgöranden av högsta domstolen (framför allt NJA 1954 s. 240, vari HD accepterat ett tillägnelsebegrepp som innebär att tillägnelse sker även genom ett tillfälligt brukande, om ägaren genom gärningen definitivt blir av med saken).

På inrådan av lagrådet infördes emellertid den särskilda bestämmelse om tillgrepp av fortskaffningsmedel som nu gäller (8 kap. 7 § BrB) för att undvika ofrån-

komliga gränsdragningsproblem och verklighetsfrämmande bedömningar av huruvida gärningsmannen haft eventuellt uppsåt att definitivt frånhända ägaren fordonet (prop. 1962:10 s. B 442 och 443 samt s. C 197).

Eftersom bestämmelsen om tillgrepp av fortskaffningsmedel är subsidiär till stöldbestämmelsen, har införandet av förstnämnda bestämmelse i princip dock inte löst de tidigare problemen, även om det kan förmodas att tillkomsten av den har påverkat tolkningen av tillägnelsebegreppet i riktning mot större överensstämmelse med vad SRK avsåg (se Brottsbalkskommentaren I s. 308).

I vissa sammanhang har framkommit en benägenhet att anse tillägnelse ske redan vid ett omhändertagande av en sak i avsikt att olovligen behålla den (se t.ex. Brottsbalkskommentaren I s. 442 och SvJT 1964 rf s. 33). En sådan tolkning borde emellertid vara utesluten, eftersom nu gällande brottsbeskrivning för stöld förutsätter att tagande med tillägnelseuppsåt är något annat än tillägnelse.

6.1.3 Kravet på ekonomisk skada

Kravet på ekonomisk skada begränsar stöldobjekten till saker som antingen har ett marknadsvärde eller representerar ett förmögenhetsvärde på sådant sätt att tillgreppet medför risk för ekonomisk förlust för sakens ägare.

Med marknadsvärde avses värde på den allmänna marknaden. En sak som enbart har svartabörsvärde anses inte ha marknadsvärde. På grund härav är det osäkert om exempelvis cannabis kan stjälas enligt gällande rätt. Saker med enbart affektionsvärde kan inte vara stöldobjekt.

Exempel på saker som i praxis ansetts representera ett förmögenhetsvärde på sådant sätt att de kan vara föremål för stöld är bankböcker, postanvisningar och pantsedlar. Huruvida enkla skuldebrev är stöldobjekt är tveksamt. Detsamma gäller olika typer av kontokort. Tillgrepp av icke ifyllda checkblanketter har inte ansetts utgöra stöld.

Pass, körkort och andra legitimationshandlingar anses inte heller kunna stjälas. Kostnader som åsamkas ägaren vid anskaffande av nya handlingar bedöms inte som skada i stöldbestämmelsens mening.

Kravet på att en stöld skall innebära ekonomisk skada medför också att en stöld inte föreligger om gärningsmannen lämnar fullgod ersättning för det tagna.

6.2 FÖRSLAGETS STÖLDBEGREPP

Såsom aviserats i avsnitt 4.1.1 föreslår vi ett stöldbegrepp med ett innehåll som i ett avseende väsentligt skiljer sig från nu gällande stöldbegrepp främst för

att åstadkomma frigörelse från besittningsbegreppet. Enligt förslaget är det för stöldbrottet karakteristiska den olovliga tillägnelsen av annans egendom och inte ett olovligt besittningstagande. Förslagets stöldbegrepp skiljer sig från det nuvarande även i det avseendet att ett stöldbrott enligt förslaget inte nödvändigtvis behöver innebära ekonomisk skada; det är tillräckligt att gärningen innebär olägenhet.

Enligt gällande rätt kan en olovlig tillägnelse av en sak - olovlig i den bemärkelsen att den sker utan ägarens giltiga samtycke - beroende på omständigheterna föranleda ansvar, i uppsåtliga fall, för stöld, bodräkt, rån, egenmäktigt förfarande, bedrägeri, utpressning, ocker, förskingring, olovligt förfogande eller häleri (jämte olika grader av dessa brott). Ansvar för olovlig tillägnelse av annans sak av oaktsamhet kan komma ifråga endast som häleriförseelse. När det i fortsättningen talas om olovlig tillägnelse avses uppsåtlig sådan.

Olovlig tillägnelse som sker efter ett olovligt tillgrepp med tillägnelseuppsåt bedöms enligt gällande rätt som ett led i det genom tillgreppet förövade brottet, vilket kan vara att bedöma som stöld (eller de specialfall därav som skall rubriceras som bodräkt eller rån) eller som egenmäktigt förfarande. Avgörande för om gärningen utgör stöldbrott eller egenmäktigt förfarande är, om den innebär ekonomisk skada eller inte.

Tillägnelse av egendom som gärningsmannen kommit över genom vilseledande, olaga tvång eller utnyttjande av en ockersituation utgör bedrägeri, utpressning (ev. rån) respektive ocker, förutsatt att gärningen innebär förmögenhetsöverföring.

Olovlig tillägnelse av en sak som anförtrotts gärningsmannen utgör förskingring eller, om gärningen inte innebär förmögenhetsöverföring, olovligt förfogande. Bestämmelsen om olovligt förfogande är i princip tillämplig på varje fall av olovlig tillägnelse av sak som är i gärningsmannens besittning. Om saken kommit i gärningsmannens besittning genom brott, som innefattar tillägnelse eller skett med tillägnelseuppsåt, döms dock, såsom beskrivits ovan, endast för detta brott.

Tillägnelse av en sak som någon annan redan tidigare frånhänt ägaren genom brott utgör i regel häleri. Stöld av något som är stulet anses dock konsumera häleri (NJA 1944 s. 656). Hur det skall bedömas om någon genom vilseledande, olaga tvång eller utnyttjande av en ockersituation förvärvar en sak från någon som i sin tur frånhänt ägaren den genom brott är mera osäkert. Det är också tveksamt om den som anförtrotts stöldgods av en tjuv gör sig skyldig till förskingring gentemot tjuven, när han olovligen tillägnar sig godset (se Elwin, Häleribrottet s. 312 med hänvisning i not 54 samt s. 313).

Såsom anförts ovan i 4.1.2 finns det starka skäl som talar för att även i fortsättningen behålla brottsbenämningarna bedrägeri, utpressning och ocker för sådana fall då en tillägnelse möjliggörs genom vilseledande, olaga tvång eller utnyttjande av en ockersituation. I övrigt innebär nuvarande systematik en onödigt invecklad straffrättslig reglering av olika fall av tillägnelse. Framför allt har oklarheter om besittningsbegreppets innebörd vållat problem (se ovan i 3.3 och 3.4.1). Om besittningsförhållandena inte får någon betydelse för rubriceringen av olika fall av tillägnelse, kan nuvarande stadganden om stöld, egenmäktigt förfarande (tillägnelsefallet), sakförskingring och olovligt förfogande sammanföras till en gemensam bestämmelse. Ett mindre antal brottstyper innebär såsom tidigare framhållits färre gränsdragningsproblem.

Förslaget innebär att all olovlig tillägnelse av annan tillhörig sak, vare sig gärningen sker i samband med ett olovligt tillgrepp eller avser egendom som anförtrotts gärningsmannen eller av annan orsak befinner sig i dennes besittning, utgör stöldbrott, såvida gärningen inte också uppfyller rekvisiten för bedrägeri, utpressning, ocker eller häleri. Huruvida tillägnelsen sker i samband med ett olovligt tillgrepp eller avser egendom som anförtrotts gärningsmannen eller av annan orsak befinner sig i dennes besittning saknar betydelse för rubriceringen. (Nu nämnda faktorer kan däremot påverka straffmätningen.) En ytterligare förutsättning för att en gärning skall betecknas som stöld är att den innebär åtminstone olägenhet för sakens ägare. Däremot krävs alltså inte såsom för närvarande att gärningen innebär ekonomisk skada.

Förslagets stöldbegrepp torde i stor utsträckning stämma överens med vad som av många kallas stöld redan i dag. Att ta pengar ur en anförtrodd kassa eller att utan lov för egen räkning sälja en sak som man fått låna eller att vägra lämna tillbaka den och i stället behålla den som sin egen, anser nog de flesta vara "stöld". Likaså kallar nog de flesta tillgrepp av körkort och andra legitimationshandlingar för stöld.

Under stöldbegreppet enligt vårt förslag faller vissa lindrigare fall av olovlig tillägnelse, för vilka stöldbeteckningen kan anses mindre passande. De är dock inte många eller särskilt vanliga. Främst gäller det sådana fall av nuvarande olovligt förfogande som består i att någon, som anförtrotts pengar för annans räkning med skyldighet att hålla dem avskilda, olovligen blandar samman dem med egna medel under sådana förhållanden att sammanblandningen måste anses innebära olägenhet för den berättigade utan att gärningen innebär ekonomisk skada för denne (se nedan i 6.5). Även för vissa andra fall, där gärningsmannen omedelbart gottgör ägaren sakens värde men tillägnelsen trots detta måste anses olovlig och till olägenhet för ägaren, kan stöldbenämningen vara olämplig. Detta har vi emellertid inte ansett böra hindra den föreslagna nedskärningen av antalet brottstyper, eftersom berörda

gärningar blir att bedöma såsom den lindrigare graden av stöldbrottet, dvs. egendomsbrott.

6.3 STÖLDOBJEKT

Liksom för närvarande kan enligt förslaget endast konkreta föremål, saker, vara stöldobjekt.

Ibland framförs den åsikten att stöldbestämmelsen borde kunna ha även annat än konkreta saker som brottsobjekt, närmast för att därmed lättare kunna användas vid angrepp på nya företeelser i samhället. En sådan utvidgning skulle innebära att även sådant som rättigheter och idéer skulle kunna vara föremål för stöld. Det kan emellertid inte gärna komma i fråga att utvidga stöldbegreppet på sådant sätt att vad som helst, som någon enligt lag har ensamrätt till, skulle kunna stjälas. En utvidgning av stöldbestämmelsens tillämpningsområde till att omfatta olovlig tillägnelse inte bara av konkreta föremål utan även av immateriella rättigheter skulle främst få till följd att stöldbestämmelsen skulle konkurrera med den särskilda lagstiftning som redan finns på det immaterialrättsliga området, såsom upphovsrättslagen (1960:729), patentlagen (1967:837) och lagen (1931:152) om illojal konkurrens. Att samordna stöldbestämmelsen med den särskilda regleringen på dessa områden vore i och för sig möjligt, men det skulle vara komplicerat och knappast innebära några vinster.

Som saker räknas också t.ex. värdepapper, gas och vätska. Uttrycket sak inbegriper självfallet även pengar i form av sedlar och mynt. Även djur betraktas som saker. På grund av kravet på att stöldobjektet skall tillhöra annan kan emellertid endast tamdjur och infångade vilda djur stjälas. Vilda djur i frihet är inte föremål för äganderätt.

Endast lösa saker kan enligt förslaget vara stöldobjekt. Även detta är i överensstämmelse med gällande rätt. Med lös sak avses därvid varje sak som inte är fast förenad med marken. En fast sak kan ofta förvandlas till en lös sak genom att avskiljas. Vad som är att hänföra till lösa respektive fasta saker avgörs alltså oberoende av den civilrättsliga gränsdragningen mellan fast och lös egendom. Ett föremål kan vara en fast sak, trots att det civilrättsligt utgör lös egendom, såsom en byggnad på annans grund. Mycket av vad som enligt jordabalken utgör tillbehör till fastighet och därmed fast egendom är å andra sidan lösa saker i den mening som här avses.

Det vore i och för sig möjligt att låta även fasta saker, såsom fastigheter och byggnader, vara stöldobjekt. Olovlig tillägnelse av sådan egendom kan tänkas ske i form av ockupation eller tvesalu. Vi har emellertid inte velat kalla dessa gärningstyper för stöld. Ockupation av fastighet eller byggnad blir i stället att bedöma som olaga intrång eller som egendomsbrott enligt förslagets 8 kap. 8 § (vid olovlig användning

av egendomen). Tvesalu av fastighet utgör enligt förslaget likaså egendomsbrott (8 kap. 8 § första stycket 4).

Även saker utan egentligt förmögenhetsvärde kan enligt förslaget vara stöldobjekt (se nedan i 6.5).

Liksom enligt gällande rätt kan enligt förslaget endast saker som tillhör någon annan än gärningsmannen stjälas. Att någon är delägare i en sak hindrar emellertid inte att han begår stöld, om han olovligen tillägnar sig en meddelägares andel i saken. Saker som inte ägs av någon kan inte stjälas (t.ex. bortkastade saker och vilda djur).

För en speciell situation, nämligen vid överlåtelse av en sak, reglerar förslaget vem som straffrättsligt skall anses vara ägare i olika stadier av överlåtelsetransaktionen (8 kap. 12 §).

Vid överlåtelse av lös sak genom köp eller byte sker i civilrättsligt hänseende enligt vedertagen uppfattning en successiv övergång av äganderätten i sådana fall då inte avtal, erläggandet av köpskillingen och besittningsövergången sker samtidigt (Undén, Svensk sakrätt I s. 120 f). I straffrättsligt hänseende synes köparen dock för närvarande betraktas som ägare redan i och med avtalet. Sålunda har köpare, som mot säljarens uttryckliga förbud tagit en köpt sak i sin besittning utan att dessförinnan ha erlagt avtalad ersättning, inte ansetts kunna dömas för stöld (NJA 1956 s. 140). Vidare anses en säljare, som olovligen använder en såld sak som han har kvar i sin besittning, göra sig skyldig till olovligt brukande (Brottsbalkskommentaren I s. 464).

Enligt vår uppfattning finns, såvitt gäller förhållandet mellan överlåtare och förvärvare när en lös sak överlåts, inte anledning att i straffrättsligt hänseende betrakta förvärvaren som ägare, förrän han utgivit avtalad motprestation eller dessförinnan rättsenligt fått saken i sin besittning. Enbart det förhållandet att någon träffat avtal om köp av en viss sak bör inte befria honom från ansvar för stöld, om han därefter olovligen tillägnar sig saken.

6.4 OLOVLIG TILLÄGNELSE

I stöldbestämmelsens andra stycke definieras vad som avses med att tillägna sig en sak.

6.4.1 Tillägnelsebegreppet

Förslagets definition av tillägnelsebegreppet avser att i stort sett ge begreppet samma innebörd som SRK ville ge det (jfr ovan i 6.1.2). För att tillägnelse skall anses föreligga skall alltså krävas att gärningsmannen upptar stöldföremålet bland sina ägodelar eller eljest behandlar föremålet som om det tillhörde honom.

Tillägnelse kan ske antingen genom att någon införlivar en sak med sin eller annans egendom (p. 1) eller genom att någon tillgodogör sig eller annan saken eller dess värde (p. 2). Sker detta olovligen är tillägnelsen olovlig.

Definitionen anger två olika sätt att införliva en sak med egen eller annans egendom (tillägnelse enligt punkten 1), nämligen att ta eller behålla den. Den som tar en sak i avsikt att olovligen behandla den som om den vore hans egen och således inte acceptera annans äganderätt till saken, bör anses därmed olovligen införliva saken med sin egendom och alltså olovligen tillägna sig den. Med förslagets stöldbeskrivning ligger det inte någon motsägelse i detta (jfr ovan sist i 6.1.2). Definitionen av tillägnelsebegreppet innebär att tillägnelse anses ske på ett så tidigt stadium att utrymme saknas för något tagande med tillägnelseuppsåt.

Med att ta en sak avses i förslaget att omhänderta den i rent fysisk bemärkelse och inte nödvändigtvis, såsom i gällande stöldbestämmelse, att ta den i besittning. Denna innebörd av ordet ta torde stämma bättre överens med en mera lekmannamässig uppfattning av ordets betydelse. Den innebär främst den skillnaden i förhållande till gällande rätt, att den som en gång omhändertagit en sak inte kan ta den en gång till (utan att först ha återställt den), något som däremot anses kunna ske för närvarande, om den som omhändertagit saken innehar den i sambesittning med annan. Att skilja sambesittaren från dennes besittning i ett sådant läge anses vara att ta saken på nytt enligt gällande rätt (jfr bedömningen av tillgrepp i självbetjäningsbutiker).

Med förslagets innebörd av ordet ta är det inte oförenligt att ett tagande kan ske av en sak som är i gärningsmannens ensambesittning. Den som exempelvis fått i uppdrag att förvara en sak på en viss plats åt någon annan kan anses ta saken och alltså på detta sätt införliva den med sin egendom, om han tar den från platsen i avsikt att olovligen sälja den för egen räkning. I en sådan situation kan emellertid gärningsmannen lika gärna sägas ha införlivat saken med sin egendom genom att behålla den, och det saknar betydelse på vilket sätt tillägnelsen anses ha skett.

När en stöld sker genom tagande är normalt själva omhändertagandet av saken olovligt. Detta är dock inte något ovillkorligt krav. Även i sådana fall då själva omhändertagandet av saken är lovligt, såsom när det gäller tagande av en vara från en hylla i en självbetjäningsaffär eller av en lånebok i ett bibliotek, kan gärningsmannen olovligen införliva saken med sin egendom redan i samband med omhändertagandet av den, nämligen om detta sker i avsikt att olovligen behålla saken. I praktiken krävs naturligtvis ett synligt bevis för gärningsmannens avsikter.

Om införlivandet inte sker redan i samband med tagandet kan det ske senare, genom att gärningsmannen olovligen behåller saken.

Även den som innehar en sak för annans räkning kan olovligen tillägna sig saken genom att olovligen behålla den och därmed införliva den med sin egendom. Den som innehar en annan tillhörig sak tillägnar sig saken så snart han vidtar en åtgärd som visar att han beslutat sig för att behålla den för egen räkning, dvs. som sin egen, och inte hålla ägaren den till handa. Olovlig tillägnelse av annans sak föreligger däremot inte t.ex. när någon utan lov behåller en hyrd sak efter den avtalade hyrestidens utgång, om avsikten endast är att, visserligen mot ägarens vilja, förlänga hyrestiden. Ett sådant förfarande kan dock utgöra egendomsbrott enligt 8 § första stycket 2 (olovlig användning av annans sak).

Tillägnelse enligt definitionens andra punkt sker när någon tillgodogör sig eller annan en sak eller dess värde genom att förbruka, överlåta eller på annat jämförbart sätt förfoga över den. Att olovligen förbruka eller överlåta en sak är typiska sätt att olovligen tillägna sig en sak som man innehar. Olovlig pantsättning och olovlig upplåtelse av nyttjanderätt mot vederlag utgör andra sätt att olovligen tillgodogöra sig en saks värde i förslagets mening. Att olovligen låna ut en sak som tillhör någon annan innebär inte ett tillgodogörande som här avses, men ett sådant förfarande kan ofta tas som tecken på att gärningsmannen behållit saken som sin egen, dvs. införlivat den med sin egendom i den mening som avses i punkten 1.

Ett annat sätt att olovligen tillgodogöra sig en sak eller dess värde är att betala en skuld till någon med pengar som olovligen tagits från denne. I ett sådant fall innefattar redan själva tagandet tillägnelse enligt punkten 1. Så är däremot inte fallet vid s.k. persedelstillgrepp, dvs. sådana i samband med militärtjänstgöring inte ovanliga förfaranden att någon tillgriper kronans persedlar från en kamrat, för att vid tjänstgöringens slut kunna fullgöra sin redovisningsskyldighet gentemot kronan med det tillgripna i stället för med de ursprungligen utkvitterade persedlarna, som förkommit. Enligt förslaget innebär redovisningen av persedlarna i ett sådant läge att gärningsmannen olovligen tillgodogör sig dessas värde och alltså olovligen tillägnar sig dem.

Definitionen av tillägnelsebegreppet innebär att en gärningsman inte tillägnar sig en sak endast genom att bruka den, om avsikten är att detta skall ske bara under relativt begränsad tid. För bedömningen av om en tillägnelse skett eller ej har det inte någon betydelse om gärningsmannen, efter att ha brukat saken under sådan begränsad tid, återställer den eller kastar bort den eller överger den på annat sätt. Biltillgrepp som innebär att gärningsmannen olovligen tar och brukar samt därefter överger bilen utgör därför stöldbrott,

endast om gärningsmannen överger bilen efter ett så långvarigt brukande att han under den tiden måste anses ha behållit bilen tills vidare som sin egen. Gärningsmannens uppfattning om ägarens möjligheter att inom rimlig tid återfå bilen saknar betydelse för frågan om en stöld är begången eller inte.

Ett övergivande av en sak kan dock naturligtvis ske under sådana former att det blir att bedöma som skadegörelse.

En person som först olovligen införlivar en sak med sin egendom genom att ta den, sedan pantsätter den och slutligen överlåter den, kan därigenom sägas tillägna sig saken på tre olika sätt och kan dömas för stöld för vilken som helst av dessa handlingar, vilket kan vara en fördel från utredningssynpunkt. Endast en tillägnelsehandling avseende samma sak bör dock medföra ansvar för gärningsmannen. Övriga förfaranden som uppfyller kraven på tillägnelse bör anses vara medbestraffade för- eller efterhandlingar till denna. Det bör observeras att medverkan till en olovlig tillägnelse kan föranleda ansvar för medverkan till stöld även om huvudgärningsmannen inte döms för just denna tillägnelse utan den för hans del utgör en medbestraffad för- eller efterhandling till en annan tillägnelsehandling.

Med vårt förslag till reglering av stöldbrottet och innebörden av tillägnelserekvisitet krävs ett ställningstagande till spörsmålet om åtalspreskription vid detta brott. Man frågar sig om preskriptionstid skall börja löpa från den första tillägnelsehandlingen även då denna sedermera följs av andra sådana handlingar eller - vilket synes tillrådligt - om tiden skall börja räknas först från tillägnelsehandling, varigenom gärningsmannen gör sig av med saken. Under alla förhållanden krävs en särskild bestämmelse, som klargör hur frågan skall lösas.

Enligt definitionen tillägnar sig någon en sak inte bara när han införlivar den med sin egendom eller tillgodogör sig själv saken eller dess värde utan även när han införlivar saken med annans egendom eller tillgodogör någon annan saken eller dess värde. En stöldgärning som exempelvis en ställföreträdare för en juridisk person förövar för den juridiske personens räkning bedöms alltså på samma sätt som en stöld för egen räkning. Likaså är det stöld enligt förslaget att exempelvis olovligen tappa bensin direkt i tanken på någon annans bil. Genom denna brottsbeskrivning (och liknande konstruktioner i vissa andra bestämmelser) blir nuvarande bestämmelse i 23 kap. 7 § BrB onödig och kan upphävas. Såsom anförts i 3.4.5 är denna bestämmelse i vissa avseenden oklar och svår att tillämpa.

6.4.2 Tillägnelse i butik

Förslagets stölddefinition innebär, såsom redan antytts, att ett delvis nytt betraktelsesätt bör kunna anläggas på fullbordanspunkten vid stölder i butiker. När det första tagandet inte är lovligt, uppstår enligt gällande rätt inga speciella problem vid bedömningen av stölder i butiker. I andra fall, dvs. numera de allra flesta, har man i praxis tillgripit ur civilrättslig synpunkt godtyckliga laborationer med besittningsbegreppet, för att på lämpligt ställe få till stånd ett andra tagande (där sambesittning övergår till ensambesittning) som är olovligt. Eftersom förslaget innebär att inget olovligt tagande erfordras, blir det avgörande i stället när gärningsmannen olovligen införlivar saken med sin egendom.

Redan ett döljande av en vara inne i en butik bör kunna föranleda ansvar för stöld enligt förslaget, nämligen om döljandet kan anses vara ett otvetydigt uttryck för gärningsmannens avsikt att därmed införliva varan med sin egendom utan att göra rätt för sig. I fall då en stöld inte kan anses föreligga på ett så tidigt stadium synes följande böra gälla.

I butiker med kassaspärr torde resultatet av förslagets stöldbegrepp bli att en stöld normalt anses ske när spärren passeras utan att varan betalas. Senast därigenom får gärningsmannen nämligen anses olovligen införliva varan med sin egendom genom att behålla den. Resultatet blir således i huvudsak detsamma som nuvarande praxis lett fram till, men det grundas på ett resonemang som torde vara mer begripligt. På samma sätt torde resultatet av en bedömning av stölder i varuhus med klart avgränsade avdelningar enligt förslagets stöldbestämmelse bli detsamma som enligt rådande praxis. Skälet är dock att gärningsmannen, genom att lämna den avdelning där varan skulle ha betalats, klargör att han behåller varan som sin egen.

I butiker utan spärr och med dörr mot gatan kan för närvarande en stöld inte fullbordas förrän dörren passeras. Denna lösning kan inte sägas framstå som rättspolitiskt motiverad. Det blir svårt att gripa den som stjäl och det är svårt att förstå, varför en stöld inte kan fullbordas inne i affären. Enligt förslaget blir inte en viss rumsgräns avgörande. En stöld bör kunna anses fullbordad när en gärningsman ger sig i väg mot dörren, bort från butikspersonalen, i avsikt att lämna butiken utan att betala för varan.

6.4.3 Innebörden av att en tillägnelse är olovlig

Avgörande för om en gärning är olovlig i stöldbestämmelsens mening är, om den är otillåten i förhållande till ägaren. Förvärv i strid med offentligrättsliga förbud, såsom förbud att utan tillstånd förvärva explosiva varor, innebär självfallet inte att gärningen är olovlig i den bemärkelse som här avses.

Om ett föremåls ägare på ett giltigt sätt godkänner att någon annan tillägnar sig föremålet, kan tillägnelsen alltså aldrig innefatta stöld. Detta gäller även om saken innehas av någon annan som blir av med den och därigenom förorsakas skada eller olägenhet. Den som med ägarens samtycke tar ifrån en panthavare panten gör sig endast skyldig till besittningsintrång enligt 8 kap. 10 § eller egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 4.

Ägarens samtycke behöver inte nödvändigtvis ha kommit till uttryck för att gälla. Det räcker med att ett inre samtycke faktiskt finns. Ett inre samtycke bör skiljas från ett s.k. hypotetiskt samtycke, dvs. ett samtycke som inte finns men som skulle ha lämnats, om ägaren fått tillfälle att ta ställning. Hypotetiskt samtycke torde enligt gällande rätt inte fria från ansvar i dessa sammanhang, och det finns anledning att behålla den ordningen, huvudsakligen därför att det är svårt att motbevisa en invändning om att gärningsmannen trodde att ägaren skulle ha samtyckt, om denne blivit tillfrågad (Jareborg, Brotten II s. 18).

En ägares formella samtycke till en tillägnelse kan emellertid inte alltid få till följd att denna blir lovlig vid tillämpningen av stöldbestämmelsen. Ett samtycke kan nämligen av olika anledningar vara ogiltigt.

En omyndigs samtycke till en tillägnelse är ogiltigt, om det avser egendom som den omyndige inte själv får råda över. Samtycke som avges under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten är ogiltigt enligt lagen (1924:323) om verkan av avtal som slutits under inflytande av rubbad själsverksamhet. Ett samtycke kan också vara ogiltigt på grund av att det tillkommit genom tvång, svek eller ocker (28 - 31 §§ avtalslagen 1952:218) eller enligt bestämmelserna i 32 och 33 §§ avtalslagen. Eftersom ägarens samtycke till tillägnelse av en honom tillhörig sak är en rättshandling på förmögenhetsrättens område, blir det reglerna om rättshandlingars giltighet på detta område, som blir avgörande för om tillägnelsen är lovlig eller ej, och inte den allmänna samtyckesläran inom straffrätten.

En konkursgäldenär får inte råda över egendom som hör till konkursboet (20 § konkurslagen). Rättshandlingar i strid med förbudet är i princip ogiltiga (21 § konkurslagen). Konkursgäldenären betraktas dock som ägare även till den egendom som ingår i konkursboet. Rättshandlingen är inte ogiltig i förhållande till gäldenären utan endast i förhållande till konkursboet. Förvärv av konkursegendom med gäldenärens samtycke är därför inte olovlig i stöldbestämmelsens mening men kan föranleda ansvar för medverkan till gäldenärsbrott.

Om en tillägnelse som sker med stöd av ägarens formella samtycke är olovlig på grund av detta är ogiltigt,

krävs för att gärningsmannen skall ådra sig ansvar för stöldbrott att hans uppsåt omfattar att samtycket inte gäller. Ytterligare ett krav är att gärningen innebär skada eller olägenhet.

Den som tillägnar sig en sak enligt ett avtal som är ogiltigt exempelvis därför att det ingåtts av en omyndig eller av någon, som handlat under inflytande av rubbad självverksamhet, begår alltså enligt förslaget stöldbrott, om han vid tillägnelsen har uppsåt som täcker att avtalet är ogiltigt och att detta dessutom innebär skada eller olägenhet för medkontrahenten. Ett avtal som innebär att denne får en motprestation, som motsvarar det utgivnas värde, torde normalt medföra att avtalet inte kan anses innebära skada eller olägenhet.

Den som uppsåtligen utverkat ägarens samtycke genom tvång, svek eller utnyttjande av en ockersituation tillägnar sig likaså saken olovligen, men liksom för närvarande skall en sådan gärning enligt förslaget normalt bedömas som rån alternativt utpressning, bedrägeri eller ocker. För att en gärning skall utgöra bedrägeri eller utpressning krävs dock att den innebär ekonomisk skada. Straffbestämmelserna för bedrägeri och utpressning skulle omfatta alltför mycket om de uppställde krav på blott olägenhet. Denna begränsning i förhållande till stöldbestämmelsen får till följd att den som genom annat tvång än råntvång eller genom vilseledande förmår någon att utlämna en sak, som har enbart affektionsvärde eller i övrigt saknar egentligt förmögenhetsvärde, inte gör sig skyldig till bedrägeri eller utpressning utan till stöld, om samtliga rekvisit härför är uppfyllda.

Om den som enligt avtal med ägaren förvärvat en sak mottar denna utan att då ha uppsåt som omfattar att det föreligger en ogiltighetsanledning, gör han sig inte skyldig till brott i samband med mottagandet. Är mottagaren i god tro, vilket inte är detsamma som att han saknar uppsåt i förhållande till ogiltighetsanledningen, kan han i vissa fall göra ett godtrosförvärv.

Enligt avtalslagens regler kan ägarens rättshandling vara ogiltig gentemot en medkontrahent, trots att inte denne utan en tredje person utövat tvång, gjort sig skyldig till svikligt förledande eller utnyttjat en ockersituation. Samtycke som framtvingats av en tredje person genom våld på person eller hot som innebär trängande fara är i princip ogiltigt oavsett medkontrahentens goda tro (28 § andra stycket avtalslagen). Samtycke som tillkommit på grund av lindrigare tvång, svikligt förledande eller utnyttjande av en ockersituation, blir däremot gällande gentemot en medkontrahent i god tro (29-31 §§). Detsamma gäller samtycke som givits av misstag (32 §). Om överlåtarens rättshandling på grund av medkontrahentens goda tro blir gällande gentemot denne, sker ett giltigt fång.

Senare vunnen kunskap om att överlåtarens samtycke tillkommit genom t.ex. svek saknar då rättslig betydelse.

Avtal som ingåtts av en omyndig ägare och gäller egendom varöver denne inte får råda är ogiltigt oavsett god tro hos medkontrahenten. Detsamma gäller avtal som slutits under inflytande av rubbad själsverksamhet.

Om ägarens samtycke inte gäller gentemot medkontrahenten kan denne, även om han inte begår brott vid mottagandet, enligt förslaget göra sig skyldig till stöldbrott genom att senare förfoga över saken med kännedom om att hans förvärv är ogiltigt. För stöldansvar krävs att gärningsmannen förfogar över saken på ett sätt som innebär att han tillägnar sig den, t.ex. genom att sälja eller pantsätta den. Den som endast behåller saken i ett sådant läge gör sig inte skyldig till stöldbrott, eftersom han då inte utför någon handling som innefattar tillägnelse av saken.

När ett förvärv av fungibel egendom, t.ex. pengar, är ogiltigt, kan förvärvaren ådra sig ansvar för stöldbrott endast om han vid mottagandet har uppsåt som omfattar att motpartens rättshandling är ogiltig eller får sådant uppsåt innan motpartens äganderätt upphör. Har gärningsmannen innan han blev på det klara med att rättshandlingen är ogiltig blivit ägare till egendomen genom att blanda samman den med sin övriga egendom av samma slag kan han inte dömas för stöldbrott.

Att ansvar för stöldbrott kan komma i fråga i samband med att någon fått egendom om hand på grund av ett avtal, som visar sig vara ogiltigt, innebär inte någon utvidgad kriminalisering. Enligt gällande rätt motsvarar varje olovlig tillägnelse av en sak i gärningsmannens besittning rekvisiten för olovligt förfogande. När någon enligt avtal förvärvat en sak, men det visar sig att motpartens rättshandling är ogiltig, gör sig förvärvaren därför enligt ordalydelsen i 10 kap. 4 § BrB skyldig till olovligt förfogande, om han förfogar över saken så att rätte ägaren berövas sin rätt. Möjligen är det tveksamt hur kravet på att den rättsberövande åtgärden sker olovligen tolkas i praxis i olika situationer vid tillämpningen av denna bestämmelse. Samtycke som givits av misstag anses dock inte göra en tillägnelse lovlig (se t.ex. SvJT 1976 rf s. 14). Bestämmelsen om olovligt förfogande innehåller inget skaderekvisit. Förslagets krav på att en olovlig tillägnelse skall innebära åtminstone olägenhet innebär därför i princip en begränsning av det kriminaliserade området.

Överlåtelse som med stöd av lag sker utan ägarens samtycke, t.ex. enligt stöldgodslagen (1974:1065) eller lagen (1950:104) om rätt för hantverkare att sälja gods som ej avhämtats, motsvaras självfallet av en lovlig tillägnelse på förvärvarens sida.

Den som förvärvar en sak som obehörigen överlåts av annan än ägaren gör sig däremot skyldig till stöldbrott, om han har erforderligt uppsåt och gärningen innebär skada eller olägenhet för ägaren. Är det fråga om en sak som annan redan frånhänt ägaren genom brott, kan häleribestämmelsen bli tillämplig i stället för stöldbestämmelsen. Brister det i uppsåtet men sker ändå inget godtrosförvärv, kan förvärvaren göra sig skyldig till stöldbrott genom att sälja, pantsätta eller förbruka saken sedan han fått kännedom om att överlåtelsen inte inneburit att han på ett giltigt sätt förvärvat äganderätten. Eventuellt uppsåt är tillräckligt. Sker däremot ett godtrosförvärv har förvärvaren slutgiltigt förvärvat äganderätten till saken och gör sig inte skyldig till brott, om han förfogar över saken sedan han fått kännedom om att överlåtaren inte var behörig att förfoga över den.

6.5 KRAV PÅ EKONOMISK SKADA ELLER ANNAN OLÄGENHET

Förslagets stöldbestämmelse uppställer inte krav på att gärningen ovillkorligen skall innebära ekonomisk skada. Som redan nämnts får detta till följd att även saker utan egentligt förmögenhetsvärde, såsom legitimationskort, pass och checkblanketter, kan bli föremål för stöld. Vidare innebär slopandet av kravet på ekonomisk skada att full ersättning för saken i och för sig inte utesluter stöldansvar. Motivet härför är att s.k. tvångsköp för den som inte vill sälja en sak kan vara ett lika allvarligt angrepp som vad som nu är stöld.

En allmän förutsättning för att brott enligt 8 kapitlet skall föreligga är emellertid enligt dess 1 § att gärningen innebär åtminstone olägenhet.

Tvångsköp av en sak som bjuds ut till försäljning till fast pris kan i allmänhet inte anses innebära skada eller olägenhet. Ofta rör det sig om fall då tillfälligtvis ingen butikspersonal finns tillgänglig. Ibland kan också en sådan gärning vara lovlig enligt lokal sedvänja.

Även pengar kan tvångsköpas. Detta sker t.ex. när någon olovligen växlar pengar. Att olovligen växla pengar är enligt förslaget normalt inte brottsligt på den grund att gärningen inte innebär skada eller olägenhet. En sådan gärning kan emellertid utgöra brott om de mynt gärningsmannen växlar till sig av någon anledning har ett värde utöver det nominella.

Den som med egna medel sammanblandar pengar, som han mottagit för annans räkning med skyldighet att hålla dem avskilda, tillägnar sig pengarna. Om gärningsmannen saknar vilja att redovisa motsvarande belopp till huvudmannen, innebär sammanblandningen självklart skada för ägaren, och ansvar för stöldbrott kan därmed komma i fråga.

I andra fall beror det på omständigheterna huruvida sammanblandningen kan anses vara till skada eller olägenhet för den berättigade.

Om sammanblandning sker med endast en del av gärningsmannens egna medel, så att huvudmannen därefter har samäganderätt till ett större belopp och storleken av hans andel är klar, innebär gärningen inte skada eller olägenhet för huvudmannen. Även om sammanblandningen är total, så att beloppet därefter ingår i gärningsmannens hela förmögenhetsmassa, kan en tillämpning av redovisningslagens (1944:181) regler få till följd att sammanblandningen inte kan anses innebära skada eller olägenhet för den berättigade. Detta blir fallet om sammanblandningen sker på ett så tidigt stadium efter mottagandet, att mottagaren inte är i dröjsmål med avskiljandet och mottagaren har medel till motsvarande belopp omedelbart tillgängliga för att avskiljas. Huvudmannen har då kvar sin separationsrätt till beloppet och sammanblandningen saknar således betydelse för hans sakrättsligt skyddade rätt till detta.

En sammanblandning som sker en längre tid efter mottagandet av redovisningsmedlen får i princip anses innebära olägenhet för den berättigade, eftersom dennes äganderätt byts ut mot en fordringsrätt, som inte är förenad med separationsrätt. Enligt gällande rätt utgör varje sammanblandning i detta senare skede brott, nämligen olovligt förfogande. Situationen kan emellertid vara sådan att sammanblandningen framstår som föga straffvärd. Enligt förslaget bör en tillfällig sammanblandning av ett mindre belopp inte föranleda ansvar, om gärningsmannen är likvid och solvent och villig att redovisa. Risken för huvudmannen är försumbar om beloppet är litet i förhållande till gärningsmannens ekonomiska situation. Den berättigade återfår separationsrätt till beloppet, om gärningsmannen inte är insolvent när det förnyade avskiljandet sker. Eftersom en sammanblandning emellertid, åtminstone teoretiskt, innebär en något osäkrare rätt för den berättigade, bör en sammanblandning av ett större belopp däremot aldrig anses tillåten. En sammanblandning som inte innebär ekonomisk skada men dock olägenhet torde inte böra bedömas som ett allvarligare stöldbrott än egendomsbrott enligt förslagets 8 kap. 8 §.

Om den redovisningsskyldige, såsom normalt sker, sätter in de mottagna pengarna på bankräkning eller motsvarande, upphör huvudmannens äganderätt till vissa sedlar och mynt. Huvudmannen har däremot separationsrätt till innestående belopp, om detta är avskilt genom insättningen. Detsamma gäller belopp som den redovisningsskyldige tar ut för huvudmannens räkning och inte sammanblandar med andra medel på sådant sätt att separationsrätten upphör. Obehöriga uttag eller överföringar från sådan räkning eller underlåtenhet att hålla uttagna belopp avskilda kan inte föranleda ansvar enligt 8 kapitlets bestämmelser men väl för behörighetsmissbruk eller undandräkt enligt 10 kapitlet.

Tillämpningen av nuvarande bestämmelse om olovligt förfogande är i dessa sammanhang förenad med vissa problem.

Redovisningslagens bestämmelser förutsätter att den redovisningsskyldige skall få sammanblanda eller förbruka redovisningsmedlen i samband med mottagandet, om han har motsvarande belopp omedelbart tillgängligt för att avskiljas och ett avskiljande sedan sker utan dröjsmål från mottagandet. Förfarandet innebär dock att huvudmannens äganderätt till de ursprungliga medlen upphör. Eftersom bestämmelsen om olovligt förfogande inte innehåller något krav på vare sig skada eller olägenhet, är alltså rekvisiten för detta brott formellt uppfyllda även i sådana fall då huvudmannen oavbrutet har kvar separationsrätt till motsvarande belopp. Bestämmelsen i 10 kap. 4 § BrB tillämpas dock inte på det sättet. Straffrättsligt fingeras att huvudmannens äganderätt till de medel som skulle ha hållits avskilda återuppstår i de medel som utan dröjsmål från mottagandet av de förstnämnda medlen avskiljs för huvudmannens räkning. Vad som skett under mellantiden betraktas som ogjort.

Om redovisningsmedlen sätts in på bankräkning i syfte att de skall vara förbehållna huvudmannen anses denne vid tillämpningen av 10 kap. 4 § BrB ha äganderätt till kontomedlen, trots att det civilrättsligt är fråga om en fordringsrätt gentemot banken. Vidare anses att den redovisningsskyldige har besittning till bokförda belopp, om han har dispositionsrätt över kontomedlen. Den som olovligen förfogar över kontomedlen anses därför göra sig skyldig till olovligt förfogande.

Denna bedömning leder till lika behandling av sådana fall då gärningsmannen olovligen förfogar över huvudmannen tillkommande sedlar och mynt och sådana då han olovligen förfogar över redovisningsmedel på ett konto, men den kan ifrågasättas från legalitetssynpunkt.

6.6 FÖRSLAGETS STÖLDBEGREPP I BELYSNING AV REGLERINGEN I VISSA ANDRA LÄNDER

Den redogörelse som här lämnas för den straffrättsliga regleringen av stöldbrotten i utländsk rätt begränsas till en översiktlig jämförelse mellan förslagets stöldbegrepp och stöldbestämmelserna i några nordiska och andra europeiska lagar.

Dansk, norsk och finsk strafflagstiftning skiljer, liksom den gällande svenska lagstiftningen, på olovligt tillgrepp av annans egendom med tillägnelseuppsåt och olovlig tillägnelse av annans sak som redan är i gärningsmannens besittning, så att endast förstnämnda förfarande utgör stöld. Tillägnelse av annans sak som gärningsmannen har i sin besittning kallas i Danmark "underslaeb", i Norge "underslag" och i Finland "förskingring". Inte i något av dessa länder kräver emellertid sistnämnda brottstyper, till skillnad mot det svenska förskingringsbrottet, att det rör sig om "anförtrodd" egendom.

De norska och finska strafflagarna är för närvarande föremål för översyn. I Norge har man ännu inte påbörjat översynen av bestämmelserna om de särskilda brotten. I Finland diskuteras att slopa kravet på olovligt besittningstagande för stöld och att alltså införa ett stöldbegrepp som i stort sett överensstämmer med det här föreslagna.

Enligt västtysk, österrikisk och fransk rätt utgör tillgrepp ett nödvändigt rekvisit för stöld.

I engelsk rätt slopades tillgreppsrekvisitet vid stöld med införandet av "Theft Act" år 1968. Dessförinnan förutsatte stöldbrottet ("larceny") ett olovligt besittningstagande. Besittningsbegreppets oklarhet har i engelsk rätt orsakat stora problem (se t.ex. J.C. Smith, The Law of Theft, s. 9). Olovlig tillägnelse av egendom som på ett rättsenligt sätt kommit i gärningsmannens besittning benämndes före 1968 års lagstiftning "embezzlement" eller "fraudulent conversion". Nu nämnda tre brottstyper sammanfördes genom 1968 års Theft Act till ett brott, nämligen "theft".

Stöld enligt engelsk rätt definieras på följande sätt:

"(1) A person is guilty of theft if he dishonestly appropriates property belonging to another with the intention of permanently depriving the other of it; and "thief" and "steal" shall be construed accordingly.
(2) It is immaterial whether the appropriation is made whith a view to gain, or is made for the thief's own benefit."

Definitionen av "appropriates" lyder:

"(1) Any assumption by a person of the rights of an owner amounts to an appropriation, and this includes, where he has come by the property (innocently or not) without stealing it, any later assumption of a right to it by keeping or dealing with it as owner.
(2) Where property or a right or interest in property is or purports to be transferred for value to a person acting in good faith, no later assumption by him of rights which he believed himself to be acquiring shall, by reason of any defect in the transferor's title, amount to theft of the property."

"Appropriation" torde närmast kunna översättas med "tillägnelse" men förefaller att vara fullbordad på ett mycket tidigt stadium. I Smiths tidigare omnämnda lagkommentar (a.a. s. 9) uttalas beträffande tagandefallet av stöld att det t.ex. utgör fullbordad stöld, om en ficktjuv fattar tag i en klocka i offrets ficka, även om ficktjuven sedan inte lyckas få med sig klockan. "Appropriation" föreligger nämligen enligt definitionen så snart någon bemäktigar sig ägarbefogenheter med avseende på annans egendom, och om detta sker med avsikt att varaktigt beröva ägaren egendomen blir förfarandet att bedöma som stöld.

För stöldansvar enligt engelsk rätt krävs inget vinningsuppsåt. Inte heller föreligger krav på att gärningen skall innebära ekonomisk skada. Full ersättning till föremålets ägare utesluter alltså inte stöldansvar.

Östtysklands strafflag, som är från år 1968, skiljer mellan brott mot socialistisk egendom och mot folkhushållningen samt brott mot personlig eller privat egendom. Brotten mot personlig eller privat egendom är "Diebstahl" (stöld), "Betrug" (bedrägeri), "Verfehlung" (ringa stöld eller bedrägeri), "Untreue" (närmast trolöshet mot huvudman) samt "Vorsätzliche Sachbeschädigung" (skadegörelse).

Brottsbeskrivningen för stöld är utformad på följande sätt:

"Wer Sachen wegnimmt, die persönliches oder privates Eigentum sind, um sie sich oder anderen rechtswidrig zuzueignen, oder wer solche ihm übergebene oder auf andere Weise in seinen Besitz gelangte Sachen sich oder anderen rechtswidrig zueignet, wird wegen Diebstahls zum Nachteil persönlichen oder privaten Eigentums zur Verantwortung gezogen."

Brottsbeskrivningen omfattar således både olovligt tillgrepp med tillägnelseuppsåt och olovlig tillägnelse av egendom som anförtrotts gärningsmannen eller på annat sätt kommit i hans besittning.

7 VISSA FRÅGOR RÖRANDE ALLEMANSRÄTTEN

7.1 TAGANDE AV NATURALSTER

7.1.1 Utvecklingen på straffrättens område

I äldre svensk rätt ansågs endast "kulturprodukter", i motsats till rena naturalster, vara objekt för stöld. Med rena naturalster avses naturprodukter som inte i något avseende varit föremål för mänskligt arbete i form av produktion, bearbetning eller hopsamlande.

Ovannämnda synsätt låg till grund för den straffrättsliga regleringen i 1734 års lag. Stöldbrottet i missgärningsbalken avsåg tillgrepp av kulturprodukter. Tillgrepp av vissa uppräknade naturprodukter skulle enligt byggningabalken bestraffas såsom åverkan (Thyrén, Förberedande utkast till strafflag III s. 80, 85 och 91).

Vissa naturalster, såsom vilt växande blommor, bär och svampar, torde i alla tider vem som helst fått tillägna sig fritt. Orsaken till särbehandlingen av naturprodukter har uppenbarligen varit att dessa ansetts ha ett obetydligt ekonomiskt värde i förhållande till produkter av mänskligt arbete samt i allmänhet funnits att tillgå i riklig mängd.

Även enligt 1864 års strafflag i dess ursprungliga lydelse kunde tillgrepp av naturprodukter föranleda ansvar blott för åverkan enligt 24 kapitlets bestämmelser. Till följd av skogens ökande ekonomiska betydelse ändrades strafflagen emellertid år 1875. Vissa tillgrepp i skog och mark bestraffades därefter som stöld, om värdet av det tillgripna översteg dåvarande snatterigräns, 15 riksdaler. För stöld skulle den dömas som i skog eller mark med tillägnelseuppsåt fällde träd eller från växande träd tillgrep ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon eller nötter, under förutsättning att värdet av det tillgripna översteg nämnda värde.

I sitt år 1940 avgivna förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrotten bibehöll SRK inte ordningen att hänföra tillgrepp av en fastighets beståndsdelar till olika brottstyper alltefter det tillgripnas beskaf-

fenhet (se SOU 1940:20 s. 121 f). SRK uttalade att den till grund för åverkansbrottens särställning liggande tankegången, att naturalster är av underordnad betydelse för den mänskliga hushållningen, inte längre kunde anses tidsenlig och redan hade måst överges i flera avseenden. Tiden syntes nu SRK mogen att med övergivande av den dåvarande invecklade ordningen ta steget fullt ut och över hela linjen likställa naturprodukter med kulturprodukter såsom föremål för stöld och andra tillgreppsbrott. SRK föreslog därför att åverkansbestämmelserna i 24 kap. helt skulle upphöra att gälla. Enligt en särskild bestämmelse i stöldkapitlet skulle vad i stöldkapitlet stadgades angående tillgrepp gälla även när någon från en fastighet olovligen avskilde eller tog något som hörde till denna. Den av kommittén föreslagna ordningen grundades på åsikten, att strafflagen inte borde ange vilka naturalster det är tillåtet eller inte tillåtet att ta. Strafflagens dåvarande uppräkning av vilka naturalster som inte fick tas utan lov upptogs i en övergångsbestämmelse i förslaget för att markera, att förslaget inte syftade till att åstadkomma ändring i frågan om vilka naturalster som var förbehållna jordägaren. De av kommittén föreslagna straffbestämmelserna utgick alltså ifrån att sådana naturalster som är förbehållna jordägaren skulle vara likställda med andra föremål för tillgrepp samt att det ankom på privaträttens regler att avgöra vilka naturalster som är av sådan beskaffenhet.

1942 års proposition med förslag till ny lagstiftning om förmögenhetsbrott överensstämde i dessa delar med kommitténs förslag.

Enligt riksdagens beslut bibehölls emellertid bestämmelserna om åverkan i 24 kapitlet i strafflagen. Ett skäl härtill var att frågan om åverkansbrotten enligt riksdagen borde prövas i samband med att skadegörelsebrotten behandlades, vilket skedde först senare.

I sitt år 1944 avgivna förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten samt om skadegörelsebrotten (SOU 1944:69) föreslog SRK att strafflagens stöldkapitel skulle tillföras en bestämmelse, enligt vilken olovliga tillgrepp i fastighetsförhållanden skulle bedömas enligt detta kapitels straffstadganden, såvida gärningen inte motsvarade rekvisiten för åverkan enligt 24 kapitlet. Någon ändring i åverkansbestämmelsens dittillsvarande uppräkning av naturprodukter föreslogs inte. SRK ansåg alltjämt att det inte borde ankomma på straffrättens utan på privaträttens regler att slutligt reglera vad som är jordägaren förbehållet och vad som envar får tillägna sig.

I propositionen (prop. 1948:80 s. 304 f) hade den föreslagna bestämmelsen om stöldkapitlets tillämplighet vid olovliga tillgrepp i fastighetsförhållanden såtillvida ändrats, att den uttryckligen gjorde 20 kapitlets bestämmelser tillämpliga endast på tillgrepp av de i åverkansbestämmelsen uppräknade

naturprodukterna. Avsikten med begränsningen var att markera att tagande av andra naturprodukter, exempelvis vilda bär, blommor och svampar, inte alls föll under strafflagens bestämmelser (a. prop. s. 305). Åverkansbestämmelsens uppräkning av de skyddade naturprodukterna överensstämmer med uppräkningen i nuvarande åverkansbestämmelse. Genom 1948 års lagstiftning fick således den straffrättsliga regleringen av tillgrepp av naturprodukter sin nuvarande utformning.

7.1.2 Strävanden att åstadkomma primära civilrättsliga regler om rätt till naturalster

Försök har tidigare gjorts att ställa upp primära civilrättsliga lagregler om rätten att ta naturalster. De har dock inte lett till några resultat.

I lagberedningens år 1909 framlagda förslag till ny jordabalk stadgades, att envar fick ta vilt växande bär och svamp på annans mark, där det kunde ske utan skada på ägor, dock ej på tomtplats eller i trädgård, ej heller mot förbud av ägaren eller den som företrädde honom, intill ett avstånd därifrån av 300 meter.

Någon motsvarighet därtill upptogs inte i lagberedningens år 1947 avgivna förslag till jordabalk. Orsaken angavs vara, att bestämmelsen inte gav någon fullständig bild av jordäganderättens innehåll. Att uttömande ange de befogenheter, som tillkom jordägaren, och de inskränkningar i hans rätt, som följde av olika författningar eller av allmänt vedertagna grundsatser om vad som brukade kallas "alle mans rätt" syntes lagberedningen möta stora svårigheter. I fråga om den ofta diskuterade rätten att på annans mark plocka bär och svamp fann beredningen det riktigast att, om en sådan reglering kunde anses påkallad, detta skedde genom särskild lagstiftning utom jordabalkens ram, såsom var fallet med exempelvis de inskränkningar i jordägarens rätt, varom stadgades i skogsvårdslagstiftningen.

1909 och 1947 års jordabalksförslag lades aldrig fram för riksdagen. I de senare jordabalksförslagen togs inte frågan om allemansrätten och dess inverkan på jordägarens rätt upp på nytt.

Frågan om rätten till växande bär m.m. har emellertid vid en rad tillfällen genom motioner kommit under riksdagens prövning (se t.ex. tredje lagutskottets utlåtande 1961 nr 30).

Naturvårdsutredningens betänkande "Naturen och samhället" (SOU 1962:36) med förslag till naturvårdslag innehöll ett avsnitt med förslag till riktlinjer för lösningar av vissa allemansrättsliga frågor. Enligt utredningens mening var det inte tillfredsställande, att den viktiga frågan om de envar tillkommande rättigheterna och skyldigheterna på annans mark var

högst ofullständigt reglerade i gällande lagstiftning och att praxis på området i väsentliga delar helt vilade på sedvanerättslig grund. Det fanns enligt utredningen ett trängande behov av att precisera den praktiska innebörden i allmänhetens rättigheter och skyldigheter på annans mark. I fråga om tillgodogörande av naturalster uttalade utredningen (bet. s. 188) bl.a., att strafflagens stadgande om åverkan på ett viktigt område berörde allmänhetens rättigheter och skyldigheter på annans mark och därför syntes böra omnämnas eller inarbetas bland reglerna härom vid en eventuell lagstiftning. I detta fall torde det emellertid enligt utredningen från flera synpunkter inte vara möjligt eller lämpligt att positivt ange vilka naturalster som får tas fritt. Några väsentliga ändringar i den nuvarande regelns materiella innehåll syntes utredningen inte vara påkallad. Däremot ansåg utredningen att det fanns anledning att överväga vissa ändringar som skulle syfta till att anpassa innehållet efter nutida betingelser för rationellt skogsbruk.

Utredningen hemställde att frågan om allmänhetens rättigheter och skyldigheter på annans mark efter remissbehandling av utredningens förslag skyndsamt skulle beredas vidare i syfte att åvägabringa en lagstiftning i ämnet.

I samband med behandlingen av propositionen med förslag till naturvårdslag upptog tredje lagutskottet även allemansrätten till behandling (utlåtande 1964 nr 41).

Utskottet fann att någon riksdagens åtgärd i saken just då inte var påkallad och anförde därvid bl.a. (utlåtandet s. 99):

"... utskottet (vill) till en början understryka sin tidigare uttalade uppfattning att de befogenheter, som nu kan anses rättmätigt tillkomma allmänheten på annans mark, icke i någon mån bör beskäras genom lagstiftning. I det föregående har utförligt redogjorts för naturvårdsutredningens förslag till civilrättslig reglering av allemansrättsliga frågor och remissyttrandena däröver. Av denna redogörelse framgår enligt utskottets mening klart, vilka svårigheter som är förenade med en sådan reglering. Utredningens hemställan om lagstiftningsåtgärder har emellertid icke föranlett någon Kungl. Maj:ts åtgärd och utskottet anser ej heller att någon ny utredning i syfte att åvägabringa civilrättsliga regler på området i dagens läge är påkallad."

Krav på utredning om allemansrätten har i riksdagen framförts även därefter, dock utan att föranleda någon riksdagens åtgärd (se bl.a. tredje lagutskottets utlåtande 1965 nr 6 samt jordbruksutskottets utlåtanden 1975/76 nr 5 och 1976/77 nr 10).

7.1.3 Gällande rätt

Till grund för bestämmelserna i 8 kap. och 12 kap. BrB avseende tillgrepp av naturalster förutsätts alltjämt ligga det synsättet att rena naturalster inte är föremål för stöldbrott eller egenmäktigt förfarande i andra fall än när så särskilt anges (se lagrådets yttrande i anledning av 1958 års remiss av förslaget till brottsbalk, prop. 1962:10 s. B 446 f). Genom hänvisningen i 8 kap. 11 § första stycket till de i 12 kap. 2 § andra stycket uppräknade naturprodukterna anges att tillgrepp av sådana i skog eller mark kan utgöra brott enligt 8 kapitlet, såvida gärningen inte är ringa. Om tillgreppet är att anse som ringa skall gärningen bedömas som åverkan, dvs. som den lindrigare graden av skadegörelse. Däremot sägs inte något om vad som gäller i fråga om naturalster på andra områden.

Gällande rätt innebär alltså att olovliga tillgrepp i skog och mark i ringa fall likställs med sådana gärningar som innefattar skadegörelse på skogen eller marken. Med nuvarande syn på skadegörande handlingar såsom generellt mindre straffvärda än handlingar som innebär vinning för gärningsmannen, anses denna reglering innebära ett bibehållande av tidigare gällande ordning att behandla tillgrepp av naturprodukter lindrigare än tillgrepp av andra saker (Brottsbalkskommentaren I s. 507).

Utan att det sägs något därom i lagtexten framgår av motivuttalanden att åverkansbestämmelsen skall ha företräde inte bara framför 8 kapitlets bestämmelser utan även framför förskingringskapitlets bestämmelse om undandräkt. Om en brukare eller annan innehavare av en fastighet olovligen tillägnar sig sådant som avses i 12 kap. 2 § andra stycket och gärningen är att anse som ringa skall han enligt motiven dömas för åverkan och inte för undandräkt (SOU 1944:69 s. 395, jfr Brottsbalkskommentaren I s. 508). (Eftersom 10 kapitlet inte såsom 8 kapitlet innehåller någon hänvisning till de i 12 kap. 2 § andra stycket uppräknade naturprodukterna förutsätts alltså, något inkonsekvent, att ifrågavarande naturprodukter utan vidare är föremål för förskingring.)

De naturalster som räknas upp i 12 kap. 2 § andra stycket och som alltså är förbehållna markägaren är växande träd och gräs samt vissa delar av växande träd, nämligen ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter och kåda. Vidare ingår i uppräkningen "vindfälle, sten, grus, torv eller annat sådant, som ej är berett till bruk".

Såsom framgått av den historiska översikten har uppräkningen i 12 kap. 2 § andra stycket ett mycket gammalt ursprung och tillkom under andra samhällsförhållanden än de nuvarande. Den torde i dag inte kunna tolkas bokstavligt. Helt bagatellartade tillgrepp av exempelvis gräs, ris, löv eller sten torde inte anses brottsliga (se Bengtsson, Allemansrätt och markägar-

skydd s. 104 f och Jareborg, Brotten II s. 25 f). Till stöd för en rätt att ta mindre mängder sten brukar åberopas att gruvlagstiftningen förutsätter att vem som helst får ta mineralprover.

Även i övrigt lämnar uppräkningen visst utrymme för tvekan vilka naturalster som omfattas av straffskyddet. Lagen anger växande träd men inte buskar. Större buskar torde dock i detta sammanhang jämställas med träd (se Bengtsson, a.a. s. 104 och Jareborg, a.a. s. 26).

Det är vidare oklart vilka produkter som inbegrips i uttrycket "annat sådant, som ej är berett till bruk". Trots att lagtexten närmast synes ge vid handen att därmed avses naturprodukter som kan jämställas med vindfälle, sten, grus och torv, dvs. icke levande material, har vid tillämpningen av motsvarande äldre stadgande, vari visserligen endast talades om "vindfälle eller annat sådant, som ej till bruk upphugget eller berett är", därunder inbegripits tång (NJA 1891 s. 400) och renmossa (SvJT 1924 rf s. 25). Tillgrepp av grönmossa har däremot ansetts straffritt (SvJT 1924 rf s. 42). Avgörande för bedömningarna synes ha varit om naturprodukterna haft nämnvärt ekonomiskt värde.

Av uppräkningen i 12 kap. 2 § BrB anses motsättningsvis följa att det är tillåtet för vem som helst att i skog och mark ta andra naturprodukter, såsom vilda blommor, bär, svampar och kottar. En del av den s.k. allemansrätten har på detta sätt reglerats i BrB (Brottsbalkskommentaren I s. 509).

Åverkansbestämmelsen är tillämplig på tillgrepp av naturalster i "skog eller mark". Innebörden av uttrycket "skog eller mark" är inte helt klar. Med skog torde avses skogsmark, vare sig skogen vuxit helt fritt eller en gång planterats. Skog på en plantskola anses dock undantagen. Markbegreppet är mera obestämt. Till mark i åverkansbestämmelsens mening torde i vart fall inte vara att hänföra sådant som allmänt brukar betecknas som tomt, trädgård eller park. Utanför markbegreppet faller enligt Bengtssons mening även åker och kultiverad äng (Bengtsson, a.a. s. 105). Det torde dock allmänt anses vara tillåtet att ta rena naturalster, såsom vilt växande blommor och bär, även från åkrar och kultiverade ängar. En annan sak är att det enligt 12 kap. 4 § BrB kan vara straffbelagt att beträda sådana områden (jfr Jareborg, a.a. s. 26). Enligt en mening är emellertid tillgrepp av nu nämnda naturalster straffria var de än förövas, varom mera i det följande. Vad som odlats på åkrar och ängar är kulturprodukter och därmed stöldobjekt.

Enligt brottsbalkskommentatorerna (Brottsbalkskommentaren I s. 508) syftar begränsningen till skog och mark endast till att särskilja de privilegierade fallen från de normalt straffbara, inte att göra tillgrepp på någon plats straffria. Tillgrepp av de enligt

12 kap. 2 § andra stycket jordägaren förbehållna naturprodukterna torde utan vidare anses straffbelagda enligt 8 kapitlets bestämmelser, om gärningen förövas i exempelvis en trädgård. (Med den tidigare redovisade grundsynen att rena naturalster inte är objekt för stöld eller egenmäktigt förfarande, utom när så särskilt anges, skulle detta kunna ifrågasättas såvitt gäller tillgrepp av sådant som växer vilt i en trädgård. Slutsatsen bör emellertid snarare vara att den nämnda grundtanken åtminstone inte numera upprätthålls konsekvent.)

Hur det förhåller sig med sådant som fritt får tas i skog och mark, såsom vilda blommor, bär och svampar, när sådana alster växer vilt i tomt eller trädgård, råder det delade meningar om i doktrinen. Undén (Svensk Sakrätt I s. 76) anser att äganderätten till sådana naturalster, oavsett var de växer, kan förvärvas genom ockupation. Äganderätten skulle alltså enligt Undén inte i något fall tillkomma markägaren. Den som olovligen går in i annans trädgård och plockar vilt växande blommor skulle därmed inte kunna dömas för annat brott än möjligen tagande av olovlig väg enligt 12 kap. 4 § BrB eller hemfridsbrott enligt 4 kap. 6 § BrB. Bengtsson synes närmast vara av samma mening som Undén (Bengtsson, a.a. s. 106 f). Av annan mening är däremot Jareborg (a.a. s. 26), som anser att tillgrepp av sådana produkter i en trädgård är brottsliga.

7.1.4 Förslaget

Den nuvarande straffrättsliga regleringen av tagande av naturalster är inte tillfredsställande.

Gällande regler är i viss mån inkonsekventa när det gäller synen på naturalster såsom objekt för förmögenhetsbrott. Stadgandena i 8 kap. 11 § första stycket och 12 kap. 2 § andra stycket BrB är utformade enligt den grundtanken att naturalster i princip inte är objekt för stöldbrott. Nämnda regler gäller emellertid endast tagande av naturalster i skog eller mark. Vad som gäller beträffande naturalster på andra områden har lagstiftaren inte uttryckligen tagit ställning till. På grund härav råder det olika uppfattningar om hur tillgrepp av exempelvis vilda bär och svampar på annans tomtmark skall bedömas. Det är vidare svårt att se skälet till att förskingringsbestämmelserna i motsats till stöldbestämmelserna utan vidare anses tillämpliga vid olovlig tillägnelse av naturalster.

Uppräkningen i 12 kap. 2 § andra stycket, som skall ange området för vad som utgör straffbelagda tillgrepp av naturalster i skog och mark, har ett klart otidsenligt innehåll. Det är vidare otillfredsställande att området för vad som envar fritt får ta i skog och mark kan bestämmas endast genom en på intet sätt självklar motsatstolkning av nämnda bestämmelse.

Förslaget innebär att det i inledningsbestämmelsen till 8 kapitlet anges att omhändertagande av vissa särskilt uppräknade naturalster i skog och mark inte omfattas av kapitlets straffbestämmelser. Sådana tillgrepp kan därmed inte utgöra förmögenhetsbrott, men väl brott enligt naturvårdslagstiftningen.

Tillgrepp av naturalster i andra fall skall däremot bedömas enligt 8 kapitlets bestämmelser om stöld osv., oavsett var tillgreppet sker. Vi har inte funnit skäl att behålla beteckningen "åverkan" för lindriga fall av straffbelagda sådana tillgrepp i skog eller mark. Såsom skäl mot att slopa det särskilda åverkansbrottet har i tidigare sammanhang åberopats, att beteckningen "åverkan" skulle innebära en mindre belastning för brottslingen än snatteribeteckningen (se t.ex. i första lagutskottets utlåtande 1942 nr 18 s. 21 f). Förslagets benämning på bl.a. mindre allvarliga fall av såväl stöld som skadegörelse, nämligen egendomsbrott, kan inte anses innebära att den dömde stämplas som en viss typ av kriminell person. Brottsbeteckningen har medvetet valts för att den är tämligen neutral.

Enligt förslagets 8 kap. 1 § andra stycket är kapitlets bestämmelser om stöld, skadegörelse osv. inte tillämpliga på gärning som består att i skog eller mark plocka bär, svampar, nötter, kottar, örter eller liknande naturprodukter.

Rätten för vem som helst att i skog och mark fritt plocka vilda blommor, bär och svampar, i den mån naturvårdslagstiftningen inte lägger hinder i vägen, torde f.n. vara obestridd. Det måste anses vara en fördel att lagen direkt anger att straffbestämmelserna avseende stöld etc. inte är tillämpliga vid tillgrepp av dessa produkter.

Förslagets uppräkning av undantagna naturalster innefattar förutom bär, svampar och blommor även andra örter samt nötter, kottar och andra naturprodukter, som kan jämställas med de uttryckligen omnämnda, exempelvis alla sorters vilda frukter, mossor och lavar. I förhållande till gällande uppräkning i 12 kap. 2 § andra stycket innebär förslaget den ändringen, att det medger ett fritt tagande av gräs samt av nötter och ollon från växande träd. Nötter och ollon torde i dag inte ha större ekonomiskt värde för markägaren än bär, och det finns därför anledning att behandla dessa naturprodukter på samma sätt. Detsamma gäller i allmänhet gräs. På platser där skogsbete förekommer kan växande gräs dock fortfarande ha ett beaktansvärt ekonomiskt värde. Eftersom stadgandet i 8 kap. 1 § andra stycket endast undantar gärningar, som består i att "plocka" de angivna naturprodukterna, kan detta stadgande inte anses göra det tillåtet att

slå gräs eller att tillgodogöra sig gräset genom att släppa ut djur på bete. (Sistnämnda förfarande innebär åtminstone olovlig användning av annans mark och utgör därmed egendomsbrott enligt förslagets 8 kap. 8 § första stycket 2.)

Användningen av ordet "plocka" innebär vidare att stadgandet inte ger rätt att gräva upp hela örter. Att ta något eller några exemplar av hela växter torde emellertid många gånger vara straffritt av den anledningen att gärningen inte innebär skada eller olägenhet för markägaren.

Undantaget i 8 kap. 1 § andra stycket gäller endast omhändertagande av naturalster i skog eller mark.

Naturalster på annans tomt eller liknande område är enligt förslaget utan undantag objekt för stöld och skadegörelse. Tillgrepp av sådana är alltså brottsligt, om gärningen innebär skada eller olägenhet.

Begreppet "skog" i 8 kap. 1 § andra stycket är avsett att tolkas på samma sätt som i gällande rätt. Därmed avses alltså all skogsmark, vare sig skogen vuxit helt fritt eller planterats. Liksom för närvarande skall skog på en plantskola vara undantagen.

Med "mark" avses i förslaget övriga områden utanför tomt, trädgård eller (prydnads)park. Även åkrar och ängar är alltså "mark" i förslagets mening. Vad som växer vilt på sådana områden bör vem som helst fritt få ta. Såsom ovan anmärkts anses detta vara tillåtet även för närvarande. Åkrar med växande gröda får visserligen inte beträdas, vare sig enligt gällande rätt eller enligt förslaget, men det finns inte anledning att förbjuda allmänheten att ta vilda bär och blommor som växer i utkanterna av en åker. Odlade bär och växter är inte naturprodukter utan kulturprodukter och omfattas därmed inte av undantagsbestämmelsen var de än växer.

Tillgrepp i skog eller mark av andra naturprodukter än de som anges i 8 kap. 1 § i förslaget skall, såsom tidigare berörts, bedömas enligt straffbestämmelserna i kapitlet. Detta gäller t.ex. tillgrepp av annan växtlighet än den undantagna, såsom träd och buskar eller delar därav, samt av andra sådana i nuvarande 12 kap. 2 § andra stycket uppräknade naturalster som vindfälle, sten, grus och torv. Avgörande för om sådana tillgrepp är brottsliga blir om rekvisiten för stöld eller skadegörelse är uppfyllda.

För att den som utan lov tillägnar sig andra naturalster än de i 8 kap. 1 § undantagna skall ådra sig ansvar för stöldbrott krävs att gärningen innebär skada eller olägenhet.

Hela träd torde oftast ha något ekonomiskt värde för markägaren eller annan rättshavare. Vid tillgrepp av sådana är stöldrekvisiten därför i allmänhet uppfyllda. Vid bedömningen av om tillgrepp av hela träd eller buskar innebär skada eller olägenhet måste även växtlighetens eventuella skönhetsvärde för markägaren eller annan rättshavare beaktas.

Gärningar som består i att någon utan lov tar delar av träd eller buskar måste bedömas ur två synvinklar. En sådan gärning kan vara brottslig antingen som stöldbrott, om den innefattar en tillägnelse som i sig innebär skada eller olägenhet, eller som skadegörelse, om den innebär att kvarvarande växtlighet skadas. Fall kan tänkas där en gärning uppfyller rekvisiten för båda dessa brottsformer. Den gemensamma brottsbeteckningen för mindre allvarliga gärningar blir egendomsbrott.

Vid tillgrepp av delar av sådan växtlighet i obetydliga mängder, såsom enstaka kvistar från ett träd, torde förlusten av det tagna i sig sällan innebära sådan skada eller olägenhet för någon berörd att gärningen skall bedömas som stöldbrott.

Huruvida skadegörelsebrott föreligger är beroende av om tillgreppet innebär skada på kvarvarande växtlighet. Skada på denna får anses föreligga, om t.ex. ett träd som har ekonomiskt värde genom ingreppet blir mindre livsdugligt, eller om ingreppet medför en märkbar försämring av skönhetsvärden. Denna reglering innebär en viss begränsning av det kriminaliserade området vid en jämförelse med ordalagen i gällande 12 kap. 2 § andra stycket men medför inte att det blir möjligt att utan risk för straffansvar tillägna sig större mängder av delar av träd och buskar. Att utan lov ta exempelvis mer än obetydliga mängder kvistar eller näver av växande träd är i allmänhet brottsligt.

Vad gäller övriga i nuvarande 12 kap. 2 § andra stycket uppräknade naturprodukter, nämligen "vindfälle, sten, grus, torv eller annat sådant, som ej är berett till bruk" blir för den straffrättsliga bedömningen i stort sett samma omständigheter avgörande som redovisats i fråga om delar av växtlighet.

Helt bagatellartade tillgrepp av sådana produkter bör kunna anses straffria av den anledningen att de inte innebär skada eller olägenhet för markägaren. Tillgrepp av större mängder av sådana naturprodukter torde däremot normalt utgöra stöld eller skadegörelse. Tillgrepp av sådana produkter som "beretts till bruk", exempelvis av vindfälle som någon samlat ihop eller eljest börjat ta hand om, eller av grus från en bearbetad grustäkt, torde alltid innebära skada eller olägenhet för rättsinnehavaren.

Ur förmögenhetsrättslig synvinkel synes det inte finnas anledning att ha en strängare syn på mindre ingrepp i naturen än den som här redovisats. Däremot kan det kanske från naturvårdssynpunkt finnas skäl att i hårt exploaterade områden skydda naturen ytterligare. Möjlighet för länsstyrelse att ge särskilda föreskrifter till skydd för naturen finns redan i dag enligt naturvårdslagen (1964:822) och dessa möjligheter kan utökas, om så anses önskvärt.

7.2 ATT FÄRDAS ÖVER ANNANS MARK

7.2.1 Historik

En rätt att oberoende av markägarens tillstånd färdas i annans skog och utmarker har funnits sedan mycket lång tid i Sverige. Denna färdselrätt är en förutsättning för den i föregående avsnitt behandlade rätten att fritt tillgodogöra sig vissa naturalster på annans mark.

Rätten för envar att färdas fritt över annans mark torde av ålder ha gällt endast i utmarker, däremot inte på tomt, åker, äng, plantering eller område för annat särskilt bruk. I 1734 års lag fanns i byggningabalken 25 kap. 9 § straff utsatt för den som "gör sig farväg eller gångstig över annans åker eller äng".

I 1864 års strafflag stadgades straff för den som tager olovlig väg eller gångstig över annans tomt, åker, äng, plantering eller andra ägor, vilka därav kan skadas (24 kap. 11 §).

Straffstadgandet i 1864 års strafflag var föremål för olika tolkningar. Enligt en uppfattning var det generellt förbjudet att på annat än väg eller stig färdas över tomt, åker, äng eller plantering, oavsett om färdsättet i det särskilda fallet innebar risk för skada på fastigheten. Huruvida färdsel över annan mark var tillåten berodde däremot på om färdsättet innebar risk för skada. Enligt en annan uppfattning skulle även i fråga om beträdande av åker eller äng göras en bedömning, om färdsättet i det enskilda fallet inneburit risk för skada.

Angående äldre rätt se t.ex. SOU 1940:12 s. 268 ff samt förhandlingarna vid det 23:e nordiska juristmötet i Köpenhamn 1963 bilaga X.

7.2.2 Gällande rätt

I likhet med vad som gäller i fråga om rätten att fritt tillgodogöra sig vissa naturalster, anses den i allemansrätten ingående rätten att färdas över annans mark motsättningsvis framgå av strafflagstiftningen.

Enligt 12 kap. 4 § BrB skall den som tar olovlig väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav, dömas för tagande av olovlig väg till böter.

Att ta väg innebär enligt motiven att åka, rida eller gå över område som inte utgör väg (SOU 1944:69 s. 397). Till väg räknas även gångstig, gårdsplan och andra områden som används för trafik. Att färdas över sådana områden är därför inte att ta väg, såvida inte gränserna för den befintliga vägen överskrids (genom att t.ex. någon kör bil på en smal gångstig).

Tomt och plantering är alltid skyddat område. Att utan lov färdas över andra områden är straffbart enligt 12 kap. 4 § endast i den mån områdena kan skadas av färdsättet. Det erfordras inte att faktisk skada inträffat.

Tomt och plantering är inga exakta begrepp. För tolkningen av tomtbegreppet har fastighetsindelningen betydelse endast såtillvida, att en fastighets gräns utgör den yttersta gränsen för det skyddade området. I fråga om fastigheter av större omfattning kan tomten utgöra endast en del därav. Tomtmark är främst mark omkring ett boningshus. Storleken av det område omkring huset som skall anses som tomtmark, synes i allmänhet bestämmas främst av hänsyn till det hemfridsintresse, som i varje särskilt fall anses rimligen böra skyddas (Bengtsson, Allemansrätt och markägarskydd s. 45, tredje lagutskottets utlåtande 1961 nr 30 s. 2 och SOU 1962:36 s. 181). I vad mån områden kring andra typer av byggnader - utanför område som utgör tomt kring boningshus - skall anses som tomtmark är tveksamt (Bengtsson, a.a. s. 47 ff).

Med "plantering" avses ett intensivt brukat område av relativt begränsad storlek, såsom en trädgård eller en som prydnad underhållen parkanläggning. Möjligen räknas också anläggning kring plantskolor o.d. hit (Bengtsson, a.a. s. 51 och SOU 1962:36 s. 181).

Till område som lätt kan skadas av varje färdsätt kan hänföras åker med växande gröda. På övriga områden, såsom ängs- och skogsmark, är det främst färdsättet som avgör, om färd över området är tillåten. Att gå över en äng är tillåtet men andra färdsätt kan vara brottsliga.

Det är osäkert i vilken mån upprepade olovliga färder över annans mark får ses som en enhet vid tillämpningen av 12 kap. 4 § BrB, så att en serie färder, som var och en för sig inte är av beskaffenhet att kunna skada ägan, bedöms vara brottsliga av den anledningen att de tillsammantagna medför en risk för utslitning (se Bengtsson, a.a. s. 51 och Brottsbalkskommentaren I s. 512).

Gärning som innebär att en väg upptas i den mening som avses i gällande 8 kap. 11 § andra stycket och 10 kap. 7 § BrB, vare sig det är fråga om ett regelrätt vägbyggnadsföretag eller ett upptagande av väg genom upprepade körslor, skall inte medföra ansvar enligt 12 kap. 4 § utan för egenmäktigt förfarande enligt nämnda 8 kap. 11 § andra stycket eller, om vägen

upptas av den som innehar fastigheten, för olovligt brukande enligt 10 kap. 7 § (SOU 1944:69 s. 397). Det är tveksamt om lagstiftaren tänkt sig att någon genom ett upprepat gående över annans mark skulle kunna anses uppta väg.

Att olovligen färdas över annans mark kan innefatta hemfridsbrott eller olaga intrång. I så fall döms endast för sådant brott.

Även markägaren kan göra sig skyldig till brott enligt 12 kap. 4 § BrB om han inte själv innehar fastigheten.

Färd med motorfordon på annat än väg över barmarksområde är oftast av beskaffenhet att kunna skada marken. Sådan färdsel över annans mark är alltså sällan tillåten utan markägarens tillstånd.

Enligt terrängkörningslagen (1975:1313) råder därutöver generellt förbud mot körning i terräng med terrängfordon och motorfordon i hela landet. Förbudet gäller körning på barmark samt på snötäckt skogsmark med plant- eller ungskog, om det inte är uppenbart att körningen kan ske utan risk för skada på skogen (1 §). Inom vissa delar av fjällområdet gäller särskilda bestämmelser.

Förbudet mot terrängkörning har tillkommit främst av naturvårdshänsyn och avser inte att reglera allemansrättsliga frågor (prop. 1975/76:67 s. 33). Lagen gäller även mot markägaren själv. Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot lagen eller emot förbud eller föreskrift, som meddelats med stöd av lagen, kan dömas till böter, om gärningen inte är ringa.

Regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer får föreskriva undantag från det generella förbudet i fråga om körning i räddningstjänst eller viss näringsutövning eller när det annars föreligger särskilda skäl (2 §).

I terrängkörningsförordningen (1978:594) har regeringen medgett en del undantag från förbudet, bl.a. för statlig eller kommunal tjänsteman i tjänsteärende, för sjukvårdspersonal i yrkesutövning, för brandstyrka i räddningstjänst samt i jordbruk och skogsbruk (1 §). Länsstyrelse får föreskriva ytterligare undantag om särskilda skäl föreligger (5 §).

Den som färdas i terräng skall enligt 36 § terrängtrafikkungörelsen (1972:594) anpassa färdväg, hastighet och färdsätt i övrigt så att människor och djur inte störs i onödan och att skador på annans mark och växtlighet undviks. Den som bryter mot denna föreskrift kan enligt 71 § 5 nämnda kungörelse ådömas penningböter.

De ovan angivna undantagen från det generella terrängkörningsförbudet medför inte rätt att färdas över annans mark i strid med straffbestämmelsen i 12 kap. 4 § BrB. Färd över annans mark med motorfordon förutsätter därför i regel markägarens tillstånd.

7.2.3 Förslaget

Gällande bestämmelse om tagande av olovlig väg motsvaras av 8 kap. 10 § första stycket 1 i förslaget. Enligt förslaget skall den som olovligen, på annat än väg, färdas över tomt, plantering eller åker med växande gröda, dömas för besittningsintrång. Beskrivningen av den straffbelagda handlingen har i förslaget förtydligats på det sättet att lagtexten klart anger att vad som avses är färd på annat än väg över viss mark. De av bestämmelsen skyddade områdena har inskränkts till tomt, plantering och åker med växande gröda. På sådana områden är det enligt förslaget förbjudet att färdas, oavsett färdsätt, utan tillstånd av markägare eller annan innehavare av fastigheten. Uttrycket "åker med växande gröda" innefattar även helt nysådd åker.

Nuvarande uttryck "annan äga, som kan skadas därav" bibehålls inte i förslaget. Det bereder tillämpningssvårigheter och ger föga ledning för den som överväger att ta sig fram över annans mark, i vart fall vid gång, cykling eller ridning. Bland annat är det oklart vad som avses med "skada" i detta sammanhang. Om begreppet skada i 12 kap. 4 § BrB skall ges samma innebörd som i skadegörelsebestämmelsen, torde det innebära att en obetydlig eller en snabbt övergående skada inte beaktas. En enstaka färd över annan mark än tomt, plantering eller åker med växande gröda torde sällan kunna innebära risk för annat än en obetydlig och snabbt övergående skada på naturen, om färdsättet är gång, cykling eller ridning. Såsom påpekats i föregående avsnitt är det osäkert i vilken mån upprepade färder skall beaktas vid bedömningen av skaderisken.

Såvitt rör andra färdsätt än körning med terrängfordon eller motorfordon innebär förslaget att den som utan lov färdas över annan mark än tomt, plantering eller åker med växande gröda, inte ådrar sig straffansvar för färden som sådan. Undantagsvis kan sådant färdande vara straffbart såsom skadegörelsebrott eller som egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 2 (olovlig användning av fastigheten). För detta krävs att gärningen förorsakat en mera bestående effekt på fastigheten.

Skadegörelsebrott föreligger om färden förorsakar en inte endast obetydlig eller snabbt övergående skada på mark eller växtlighet. När flera samtidigt och i samförstånd med varandra färdas över annans mark kan hänsyn tas till det sammanlagda resultatet av deras

färdande (såsom vid en militärövning eller en ridskoleutflykt). När flera människor oberoende av varandra färdas över annans mark måste däremot envars färdsätt bedömas för sig.

Den som endast färdas över annans mark kan inte anses använda fastigheten så att egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 2 föreligger. Därtill fordras en mera ingripande åtgärd med fastigheten. Gärningar som för närvarande anses utgöra ett upptagande av väg kan dock innefatta en användning av fastigheten i förslagets mening. Bestämmelsen om egendomsbrott är emellertid avsedd att tillämpas endast på gärning som inte utgör annat brott enligt 8 kapitlet än besittningsintrång. Bestämmelsen om skadegörelse skall alltså ha företräde.

Färd med motorfordon på annat än väg torde såsom tidigare uttalats ofta innebära risk för skada även vid färd över annat område än tomt, plantering eller åker med växande gröda. Terrängkörningslagen förbjuder körning i terräng med motorfordon på barmark och på snötäckt skogsmark med plant- eller ungskog, om det inte är uppenbart att körningen kan ske utan skada på skogen. Terrängtrafikkungörelsen innehåller en bestämmelse om straff för den som vid tillåten körning i terräng färdas ovarsamt.

Enligt vår mening ger lagstiftningen om terrängtrafik jämte förslagets bestämmelser om skadegörelsebrott tillräckligt skydd mot olovlig trafik med motorfordon som kan medföra skada på marken.

8 LAGA SJÄLVTÄKT

8.1 GÄLLANDE RÄTT

8.1.1 Besittningsskyddet och grunderna för dess utformning

Besittning till lös eller fast egendom åtnjuter enligt gällande rätt straffrättsligt skydd, i princip oberoende av den materiella rätten till egendomen.

Den som olovligen rubbar annans besittning gör sig skyldig till egenmäktigt förfarande enligt 8 kap. 8 § BrB eller, om gärningsmannen handlar för att själv ta sig rätt, till självtäkt enligt 8 kap. 9 § BrB (jfr 8 kap. 11 § andra stycket BrB), såvida gärningen inte utgör annat brott enligt samma kapitel.

Besittningsskyddet är ett nödvändigt komplement till äganderättsskyddet. Utan skydd för besittningen som sådan skulle en ägare som olovligen berövas en sak alltid behöva åberopa sin äganderätt och eventuellt föra bevis därom för att kunna återfå egendomen. Detsamma gäller andra som med viss rätt innehar egendom, såsom panthavare och nyttjanderättshavare.

Att vid varje besittningsrubbning kräva bevis från den tidigare besittningshavaren att han innehade egendomen med någon rättstitel, skulle innebära ett orimligt krav. Det är långt ifrån säkert att en person kan bevisa en riktig åtkomst av alla sina tillhörigheter.

Enligt nuvarande ordning räcker det med att den som berövats besittningen bevisar sin föregående besittning för att han skall få myndighets hjälp till restitution.

För att fylla sin funktion måste besittningsskyddet vara allmänt och i princip gälla till förmån till och med för oredliga besittare.

Besittningsskyddet gentemot enskilda, oberoende av den materiella rätten till egendomen, torde också bygga på den tankegången att samhället har inrättat domstolar och exekutiva myndigheter för att tillämpa lagarna och

upprätthålla ordningen. Tvister mellan medborgarna skall avgöras genom hänvändelse till dessa myndigheter.

8.1.2 Rätten till självtäkt

När någon vunnit besittning till egendom genom att olovligen rubba annans besittning till denna, har den tidigare besittaren emellertid tillagts en viss begränsad rätt att göra intrång i den senares besittning för att själv ta sig rätt. Varje besittningsförhållande som någon utan rätt rubbat får nämligen på färsk gärning återställas av den vars besittning rubbats eller som är i dennes ställe. Även om det inte kan ske på färsk gärning utan först senare är det tillåtet att ta tillbaka det man vidkänns, vare sig det är tappat eller stulet, från "den som är lösker man eller misstänkt vilja rymma" (16 § p. 6 KF 1864:11 s. 101 samt p. 3 övergångsbestämmelserna till lag 1942:378, vilka bestämmelser enligt 14 § BrP fortfarande skall gälla).

Före 1942 års ändringar i strafflagen var rätten till självtäkt enligt övergångsbestämmelserna till 1864 års strafflag begränsad till att omfatta en rätt att på färsk gärning återta stulet gods samt att från den "som är lösker man eller misstänkt vilja rymma" återta det man vidkändes, vare sig det var tappat eller stulet. Genom punkten 3 i övergångsbestämmelserna till 1942 års lagstiftning utvidgades rätten till självtäkt på färsk gärning till att avse ett återställande av varje besittningsförhållande som någon utan rätt rubbat. Enligt motiven innebar utvidgningen att ett rubbat besittningsförhållande fick återställas inte blott om det rubbats genom stöld utan även när det skett genom egenmäktigt förfarande (NJA II 1942 s. 522).

Andra rättsregler, som tillåter ett rubbande av annans besittning, såsom reglerna om avtäkt i fiske- och jaktlagstiftningen, finns det inte anledning att gå in på i detta sammanhang.

Ordalagen i nuvarande bestämmelse om självtäkt synes inte förutsätta att besittningen rubbats genom en gärning som är brottslig. Laga självtäkt torde kunna utövas även gentemot den som olovligen rubbat annans besittning men som går fri från ansvar för brott på grund av bristande uppsåt, exempelvis därför att han trott sig ha besittningshavarens samtycke.

Den som olovligen med tillägnelseuppsåt tar en sak som tillhör annan men samtidigt lämnar fullt vederlag för sakens värde begår enligt gällande rätt inte stöldbrott utan egenmäktigt förfarande. Punkten 3 i övergångsbestämmelserna till 1942 års lagstiftning synes medge självtäkt oberoende av att motprestationen samtidigt återställs.

Eftersom självtäkt är tillåten endast efter en besittningsrubbning som skett "utan rätt" anses det inte tillåtet att möta olaga självtäkt med självtäkt (Brottsbalkskommentaren III s. 451).

Uttrycket "färsk gärning" är tämligen obestämt men torde avse en ganska kort tidrymd. Enligt Jareborg (Brotten II s. 58) upphör rätten till självtäkt på färsk gärning sedan maximalt ett dygn förflutit.

Enligt 8 kap. 8 § första stycket 2 BrB kan motstånd mot laga självtäkt genom våld eller hot om våld föranleda ansvar för egenmäktigt förfarande, dock endast om självtäkten sker för att återställa ett besittningsförhållande som rubbats genom tillgrepp, däremot inte om besittningsförhållandet rubbats på annat sätt, t.ex. genom att en väg avstängts.

Laga självtäkt är förenad med nödvärnsrätt, om den sker på bar gärning och avser återtagande av egendom. Den som söker betvinga någon som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning handlar nämligen i nödvärn enligt 24 kap. 1 § BrB. För nödvärnsrätt krävs alltså att ett återtagande sker direkt på brottsplatsen eller under det att gärningsmannen kontinuerligt förföljs från denna.

Det kan ifrågasättas om nödvärnsbestämmelsen är tänkt att självständigt reglera i vilken omfattning det är tillåtet för den som frånhänts egendom genom brott att ta tillbaka egendomen (jfr Jareborg, Brotten II s. 58).

Frågeställningen är främst av intresse i sådana fall då egendom frånhänds ägaren genom annat brott än tillgreppsbrott, exempelvis genom bedrägeri eller utpressning. Det är inte otänkbart att den som vilseletts att utlämna en sak upptäcker att han blivit lurad omedelbart efter det att han lämnat ut saken och därför vill ta tillbaka den. Den som tvingats att utge viss egendom kan ångra sig direkt (t.ex. på grund av att tvånget upphör) och försöka ta tillbaka egendomen.

Den som utlämnat en sak under inflytande av en villfarelse eller på grund av tvång (som inte är av så allvarlig art som råntvång) torde enligt gällande rätt inte anses ha blivit utsatt för en besittningsrubbning. Rätt till självtäkt skulle i så fall inte kunna stödjas på de bestämmelser till vilka 14 § BrP hänvisar.

Däremot skulle ordalagen i 24 kap. 1 § BrB i och för sig kunna ge stöd för återtaganderätt på bar gärning, även i de fall förbrottet inte är ett tillgreppsbrott.

Förarbetena till nödvärnsbestämmelsen tyder dock närmast på att lagstiftaren i återtagandefallen endast tänkt på återtagande av tillgripen egendom. I SRK:s förslag till nödvärnsbestämmelse sades detta uttryckligen (22 kap. 3 § i SOU 1953:14 s. 66). Ingenting i propositionen till BrB (prop. 1962:10) antyder att lagtextens slutliga utformning syftat till att utvidga nödvärnsrätten till att gälla vid återtagande av egendom som frånhänts någon på annat sätt än genom tillgrepp.

Även brottsbalkskommentatorerna synes förutsätta att nödvärnsbestämmelsen i nu ifrågavarande hänseende anknyter direkt till den reglering av laga självtäkt, vartill hänvisas i 14 § BrP, och att 24 kap. 1 § BrB sålunda endast anger i vilken utsträckning nödvärnsrätt föreligger när självtäkt är tillåten enligt de bestämmelser som avses i 14 § BrP (Brottsbalkskommentaren II s. 672).

Med denna tolkning av 24 kap. 1 § BrB kan den som blivit av med en sak genom t.ex. bedrägeri, utpressning eller förskingring inte åberopa nödvärnsbestämmelsen för rätt att återta saken, ens om det skulle kunna ske på bar gärning.

Rättegångsbalkens regler om beslag gör det dock i viss utsträckning möjligt för en enskild att ta ifrån en gärningsman även sådan egendom som denne åtkommit genom annat brott än tillgreppsbrott. Enligt 27 kap. 1 § RB får nämligen bl.a. föremål som skäligen kan antas vara avhänt någon genom brott tas i beslag. Sådant beslag får verkställas inte bara av myndighet utan även av den som med laga rätt griper den misstänkte (27 kap. 4 § RB). Den som begått brott varpå kan följa fängelse och som anträffas på bar gärning eller flyende fot får gripas av envar (24 kap. 7 § RB). För att en enskild person skall få ta ifrån gärningsmannen egendom som denne åtkommit genom brott krävs alltså att gärningsmannen grips. Beslaget skall anmälas hos undersökningsledaren eller åklagaren.

Om den vars besittning rubbats inte kommer i den situationen att ett återställande kan ske på bar eller färsk gärning måste han enligt gällande rätt anlita myndighets hjälp för att återfå besittningen. Den som efter ett par dagar återfinner sin stulna cykel får inte återta den (om det inte framgår av omständigheterna att den är övergiven). Om någon efter en längre resa återkommer till sin hyreslägenhet och upptäcker att hyresvärden utestängt honom från besittningen genom att byta lås, får han inte själv ta sig in. Den som har rätt att färdas över annans fastighet på grund av ett vägservitut men hindras av att fastighetsägaren satt upp ett hinder över vägen får själv ta bort hindret endast om han råkar komma till platsen i nära anslutning till att hindret anbragts.

8.2 FÖRSLAGET

8.2.1 Besittningsskyddet

Olovligt intrång i annans besittning kriminaliseras i förslagets 8 kap. 10 §. I förhållande till gällande rätt sker en viss inskränkning av det kriminaliserade området, eftersom det krävs att besittningsintrånget innebär skada eller olägenhet för att det skall föranleda ansvar (8 kap. 1 §).

Om en besittningsrubbning innebär skada eller olägenhet för någon som har äganderätt eller säkerhetsrätt

till egendomen, skall gärningen inte föranleda ansvar för besittningsintrång utan för annat brott som kan vara förövat, t.ex. stöld, skadegörelse eller egendomsbrott. Den som olovligen omhändertar en lös sak som tillhör någon annan gör sig sålunda enligt förslaget skyldig till egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 3, om gärningen innebär skada eller olägenhet.

Kravet på att en besittningsrubbning, vare sig den är att bedöma enligt 8 kap. 8 § eller 10 § enligt förslaget, skall innebära åtminstone olägenhet för att föranleda ansvar har uppställts för att avkriminalisera vissa förfaranden som omfattas av nuvarande bestämmelse om egenmäktigt förfarande men som uppenbarligen inte är straffvärda. Det gäller t.ex. sådana fall som att någon "hittar" en sak, som ägaren i själva verket inte "tappat" utan endast glömt kvar och alltså anses ha kvar i sin besittning. Att ta hand om en sådan sak utgör enligt gällande rätt egenmäktigt förfarande enligt ordalagen i 8 kap. 8 § BrB, även om omhändertagandet sker i syfte att återställa saken till ägaren. Olägenhetskravet enligt förslaget är inte uppfyllt om gärningen företas i ägarens intresse. Kravet på olägenhet innebär vidare att besittningsintrång som saknar betydelse för besittaren inte skall föranleda ansvar. Ett besittningsintrång bör dock kunna anses innebära olägenhet även för en besittare som inte har någon materiell rätt till egendomen. Med bortseende från hänvisningen till bestämmelsen om laga självtäkt bereder förslagets bestämmelse om besittningsintrång därför i princip samma skydd för orättmätig besittning som gällande rätt.

8.2.2 Bestämmelsen om laga självtäkt

Förslagets bestämmelse om laga självtäkt i 8 kap. 11 § innebär en i förhållande till gällande ordning utvidgad rätt för enskild att återställa olovligen rubbade besittningsförhållanden. Denna bestämmelse är avsedd att ersätta de nuvarande ålderdomliga bestämmelserna om laga självtäkt.

Om någons besittning till viss egendom olovligen rubbats skall enligt förslaget den ursprunglige besittaren eller någon som är i hans ställe själv få återställa besittningsförhållandet. Denna självtäktsrätt föreligger enligt förslaget i princip oberoende av hur lång tid som förflutit från den tidpunkt då besittningsrubbningen skedde. Nuvarande begränsning till färsk gärning slopas alltså. Om självtäkten består i att någon återtar en sak som olovligen tagits ifrån honom och återtagandet inte sker på bar gärning är självtäkten emellertid tillåten endast om den riktas mot någon som olovligen innehar saken samt under förutsättning dessutom att den vidtagna åtgärden omedelbart anmäls till polismyndighet.

Efter tillkomsten av nuvarande bestämmelser om laga självtäkt har samhällsförhållandena ändrats på ett sätt som gör att det i många situationer inte är rimligt att begära att den som blivit utsatt för ett brottsligt angrepp inte själv skall få återställa den ordning som rådde före brottet annat än på bar eller färsk gärning. Mängden av egendom har mångdubblats liksom antalet tillgreppsbrott. Nya kommunikationsmedel har medfört snabba förflyttningsmöjligheter. Om den som återfinner sin stulna egendom inte får ta tillbaka den direkt utan måste vända sig till en myndighet för att få hjälp, försitts ofta tillfället till återtagande, av den anledningen att egendomen inte blir kvar på platsen. Förslagets reglering torde bättre än den nuvarande stämma överens med allmänhetens uppfattning om i vilken utsträckning det bör vara tillåtet att ta tillbaka sin egendom från någon som olovligen tagit den.

Liksom enligt gällande rätt föreligger enligt förslaget rätt till självtäkt endast efter en olovlig besittningsrubbning. Kravet på besittningsrubbning utesluter att självtäkt får ske när den tidigare besittaren medverkat vid besittningsövergången, såsom fallet är när någon kommer över egendom genom exempelvis bedrägeri eller genom sådan form av stöld enligt förslaget som enligt gällande rätt utgör förskingring.

En olovlig besittningsrubbning sker inte endast när någon olovligen tar en sak utan även när någon olovligen utestänger en annan person från besittning till en fastighet eller del därav, såsom när en fastighetsägare hindrar en innehavare av ett vägservitut att såsom tidigare nyttja vägen eller när en hyresvärd olovligen utestänger en hyresgäst från den förhyrda lägenheten genom att byta lås. Även besittning till hus på annans grund kan olovligen rubbas.

Behovet av en rätt för envar att få återställa ett olovligen rubbat besittningsförhållande även i fall då det inte kan ske på färsk gärning är utan tvivel mest framträdande då det gäller tillgripna saker. Det är i sådana fall som risken är störst för att ett återställande över huvud inte kan ske, om sakens ägare eller annan rättshavare skall vara tvungen att anlita myndighets hjälp. Samtidigt är det i sådana fall inte uteslutet att den hos vilken saken påträffas kan ha förvärvat den i god tro och alltså inte skall behöva avstå från den utan lösen. Ju längre tid som förflutit sedan saken kommit ur behörig innehavares besittning, desto större är risken för att ett godtrosförvärv kan ha skett.

Den föreslagna regeln om laga självtäkt förutsätter visserligen att ett återtagande av en lös sak sker från någon som olovligen innehar saken. Redan den som tror att han tar tillbaka den från en obehörig innehavare går emellertid fri från ansvar för stöld eller egendomsbrott till följd av kravet på uppsåt vid dessa brott. För att inte den till tiden obegränsade själv-

täktsrätten skall medföra risk för rättsförlust för den som i god tro förvärvat äganderätt till egendom som ursprungligen frånhänts rätte ägaren genom brott, har vi stannat för att föreslå att den som återtar en sak senare än på bar gärning skall vara skyldig att anmäla återtagandet till polismyndighet.

Motivet för den föreslagna anmälningsskyldigheten är att de uppgifter som behövs för att identifiera godset och den som återtagit egendomen skall finnas tillgängliga hos polisen. Den som menar sig oriktigt ha blivit av med egendomen kan därmed genom att vända sig till polisen få reda på alla uppgifter som behövs för att få rättelse till stånd. Det kan naturligtvis hända att anmälan om återtagandet sker vid en polismyndighet och att den som blivit av med saken vänder sig till en annan polismyndighet. Kommunikationen mellan polismyndigheter bör emellertid inte orsaka några problem.

Den som underlåter att omedelbart anmäla återtagandet riskerar ansvar, beroende på omständigheterna, för stöld, egendomsbrott eller besittningsintrång.

Vid olovliga besittningsrubbningar i fastighetsförhållanden bör det inte innebära några beaktansvärda rättssäkerhetsrisker att medge oinskränkt rätt till självtäkt utan anmälningsskyldighet. I kravet på att självtäkten skall avse ett återställande av ett rubbat besittningsförhållande ligger att självtäkten får utövas endast av en tidigare besittningshavare eller av någon som handlar för dennes räkning. Givetvis får ett olovligen rubbat besittningsförhållande inte återställas efter ett domstolsbeslut av innebörd att förhållandet efter den olovliga besittningsrubbningen överensstämmer med den materiella rätten.

Det bör observeras att självtäktsrätten endast innebär en rätt att i vissa fall göra intrång i annans besittning eller att flytta saker som tillhör annan för att själv ta sig rätt (8 kap. 8 § första stycket 3 samt 10 § första stycket 2). Att flytta annan tillhöriga saker kan vara nödvändigt för att bereda sig möjlighet till framkomst när man har rätt till sådan. Förslaget innebär inte någon utökad rätt att föröva annan eljest brottslig gärning, exempelvis att utöva våld, hot eller skadegörelse, för att komma till sin rätt.

9 FÖRMÖGENHETSBROTT MED ANKNYTNING TILL DATORER

9.1 DATORTEKNIKENS ANVÄNDNING

Automatisk databehandling (ADB) med datorer används i dag på de flesta områden. Särskilt inom den offentliga förvaltningen, inom post- och bankväsendet samt på handelns område utnyttjas ADB-teknik i stor utsträckning för personregistrering, för medelsöverföringar samt för att underlätta lagerhantering och bokföring m.m. För industrins del har datortekniken lett till att mikrodatorer utnyttjas i tillverkningsprocesser och att datorer styr hela produktionslinjer. (En översikt över datorteknikens användning på olika områden återfinns i Sårbarhetskommitténs lägesrapport ADB och samhällets sårbarhet, Ds Fö 1978:4, s. 58-96. Ytterligare uppgifter kan hämtas ur BRÅ:s rapport 1982:7, Datorteknik, Brottslighet och ADB-säkerhet. Dokumentation från en konferens.)

9.2 KRIMINELLA HANDLINGAR MED ANKNYTNING TILL DATORER

Användningen av datorer på olika samhällsområden avspeglar sig naturligtvis även på det kriminella området och har i viss utsträckning gett upphov till nya former av brottslighet, antingen så att hela eller delar av datorsystem utgjort objekt för kriminella handlingar eller så att tekniken utnyttjats för att utföra eller underlätta brott.

Det finns exempel på att datorer av ideologiska skäl har utsatts för skadegörande handlingar från terroristgrupper. De mest kända händelserna av denna karaktär har utspelats i Italien och i USA. I Frankrike lär under senare tid ha bildats en grupp, som uppger sig ha till enda syfte att förstöra så många datorer som möjligt. Hot om skadegörelse har förekommit i utpressningssyfte. En annan inte ovanlig typ av skadegörande handlingar, riktade mot datorer eller datamedier, är sådana som utförs av missnöjda anställda för att hämnas på arbetsgivaren, ofta sedan de fått besked om uppsägning. Det finns också exempel på "stöld" av datorprogram eller datavara, t.ex. företags kundregister.

Det förekommer att datorer används av obehöriga personer för körning av egna program utan att anläggningens ägare ges möjlighet att debitera användaren för den tid maskinen utnyttjats (s.k. tidsstöld).

En betydande grupp av den kriminalitet, som har sådan anknytning till datorer och ADB-system att den brukar benämnas datorbrottslighet eller ibland databrottslighet, består av gärningar där gärningsmannen utnyttjar ADB-tekniken för ekonomiska överföringar till egen fördel.

I Sverige har termen "datorbrottslighet" hittills vanligen använts som beteckning på kriminella handlingar, som på något inte alltför avlägset sätt har anknytning till datorer. Det förekommer dock att uttrycket används även för beteenden som inte är kriminaliserade men som ändå anses vara straffvärda.

Alltsedan början av 1970-talet har kriminella handlingar med anknytning till datorer och datorsystem ägnats ett stigande intresse. Det finns en hel del litteratur på området, såväl svensk som utländsk (se t.ex. Parker, Crime by computer, Sieber, Computerkriminalität und Strafrecht, Whiteside, Databrott samt Malmsten, Datorrelaterade gärningar i SvJT 1979 s. 249 ff).

Antalet kända fall av datorbrottslighet i Sverige är inte särskilt stort. Det är svårt att uttala sig om hur stor den dolda brottsligheten är på detta område. Rikspolisstyrelsen gjorde år 1977 en sammanställning över fall som kommit till styrelsens kännedom. Sammanställningen, "Databrott i Sverige", grundades på en enkät. Utredningspersonal inom samtliga polisdistrikt tillfrågades om de kunde erinra sig några utredningar rörande datorbrott och ombads att, om så var fallet, lämna vissa uppgifter om dem. Undersökningsmetoden innebar att det redovisade materialet inte kan ses som någon uttömmande kartläggning av dittills inträffade datorbrott som kommit till polisens kännedom. I svaren från de olika polisdistrikten redovisades ett trettiotal fall med sammanlagt 40 gärningsmän.

Inom rikspolisstyrelsen har hösten 1982 bildats en arbetsgrupp med uppgift att utreda och ta ställning till hur datorbrottslighet lämpligen bör hanteras av polis och åklagare. Arbetsgruppen har inlett sin verksamhet med en enkät av samma typ som den tidigare redovisade, denna gång för tiden efter år 1977. Enligt uppgift från arbetsgruppen har de olika polisdistrikten rapporterat sammanlagt ett fyrtiotal ärenden. I materialet ingår 14 domar.

9.3 DATALAGEN

Som ett av de första länderna i världen fick Sverige år 1973 en särskild lag, datalagen (1973:289), med ändamål att reglera datorteknikens användning i vissa avseenden.

Datalagens bestämmelser har till huvudsakligt syfte att förhindra att registrering av personuppgifter med hjälp av automatisk databehandling leder till otillbörliga intrång i enskildas personliga integritet. Ursprungligen innebar lagen att dataregister som innehöll personuppgifter i princip inte fick inrättas eller föras utan tillstånd av datainspektionen. Speciella regler gällde dock för register som inrättades genom beslut av regering eller riksdag.

Genom lagändringar år 1979 (SFS 1979:334) och år 1982 (SFS 1982:446) har den tidigare generella tillståndsplikten mjukats upp. Efter den senaste ändringen krävs tillstånd endast för vissa personregister, framför allt sådana som bedömts vara särskilt känsliga från integritetssynpunkt, dvs. sådana som innehåller t.ex. uppgifter om sjukdomar, brott, politisk uppfattning och religiös tro eller uppgifter som innehåller värdeomdömen om den registrerade (2 § andra stycket). För andra personregister fordras endast att registerföraren anmält sig hos datainspektionen och fått bevis om detta (licens). En sådan licens utfärdas utan prövning och har endast till syfte att underlätta datainspektionens tillsynsverksamhet. Liksom tidigare gäller särskilda regler för personregister som inrättas efter beslut av riksdagen eller regeringen.

I datalagen finns vidare bestämmelser om den registeransvariges skyldigheter sedan personregister inrättats samt om datainspektionens tillsynsverksamhet.

Datalagen innehåller även straffbestämmelser. I 20 § datalagen stadgas straff för den som uppsåtligen eller av oaktsamhet inrättar eller för personregister utan licens eller tillstånd, när sådant erfordras, eller som bryter mot vissa andra av datalagens regler.

Enligt 21 § datalagen skall den som olovligen bereder sig tillgång till upptagning för automatisk databehandling eller olovligen ändrar eller utplånar eller i register för in sådan upptagning dömas för dataintrång till böter eller fängelse i högst två år. 21 § datalagen innehåller emellertid en s.k. subsidiaritetsklausul, enligt vilken den skall tillämpas endast på gärning som inte är belagd med straff i brottsbalken. Försök och förberedelse till dataintrång är kriminaliserade utom i fall då brottet, om det hade fullbordats, skulle ha varit att bedöma som ringa. Bestämmelsen om dataintrång är tillämplig även på gärningar som inte avser personregister och sträcker sig alltså utöver datalagens tillämpningsområde i övrigt. I det förslag som låg till grund för datalagen (SOU 1972:47, Data och integritet) föreslogs att straffbestämmelsen för dataintrång skulle föras in i 4 kap. BrB. Departementschefen ansåg emellertid att bestämmelsen avsåg gärningar av så skiftande karaktär, att den inte på ett naturligt sätt kunde infogas i något av brottsbalkens kapitel (prop. 1973:33 s. 106).

Med upptagning för ADB i 21 § datalagen skall enligt motivuttalanden förstås uppgift som är fixerad på någon form av datamedium och som alltså antingen finns i eller kan matas in i en datamaskin. Varje uppgift som hämtas från ett och samma datamedium utgör en särskild upptagning. I begreppet upptagning för ADB skall vidare ligga att informationen är läsbar endast för ADB-teknik. I den mån en uppgift, som kan matas in direkt i en datamaskin, också är visuellt läsbar skall den enligt motiven inte anses vara en upptagning för ADB (prop. 1973:33 s. 75).

Bortsett från subsidiariteten i förhållande till brottsbalkens bestämmelser har datalagens bestämmelse om dataintrång som synes ett mycket vidsträckt tillämpningsområde.

Datalagstiftningen är för närvarande föremål för översyn. Utredningsarbetet bedrivs av datalagstiftningskommittén, DALK. Det är DALK:s arbete som lett fram till de tidigare nämnda ändringarna i datalagen år 1979 och 1982. Enligt tilläggsdirektiv våren 1980 (Dir 1980:14) skall DALK i fortsättningen pröva bl.a. om inte en generell personregisterlagstiftning, som inte i första hand är inriktad på registreringstekniken, på sikt bör ersätta datalagen.

I samband med 1979 års ändringar i datalagen kritiserade vissa remissinstanser, däribland RÅ, subsidiaritetsklausulen i 21 § datalagen. Dessa remissinstanser påpekade att en i 21 § datalagen beskriven gärning kan utgöra egenmäktigt förfarande eller skadegörelse. Om gärningen inte är grov, blir den tillämpliga straffskalan i sådana fall lägre än om bestämmelsen i datalagen varit tillämplig, något som ansågs otillfredsställande. RÅ framhöll också att försök och förberedelse till egenmäktigt förfarande och skadegörelse inte är straffbara. Eftersom såväl försök som förberedelse till dataintrång är straffbelagda kan detta leda till att ett fullbordat brott bestraffas lindrigare än förberedelse och försök till samma gärning. Enligt RÅ borde 21 § datalagen ändras så att den blir subsidiär till reglerna i brottsbalken endast om gärningen är belagd med strängare straff i balken.

Departementschefen uttalade i propositionen (prop. 1978/79:109 s. 27 f) att straffbestämmelsen i datalagen även i fortsättningen borde vara subsidiär till brottsbalkens regler, eftersom brott som faller under de allmänna straffbestämmelserna i brottsbalken enligt hans uppfattning inte borde särbehandlas enbart därför att ADB använts som hjälpmedel. Straffbestämmelserna och skadeståndsreglerna borde emellertid ses över under DALK:s fortsatta arbete.

I DALK:s tilläggsdirektiv sägs att DALK i sitt fortsatta arbete bör beakta de synpunkter på straffbestämmelsen för dataintrång som remissinstanserna framfört och att samråd i denna del bör ske med förmögenhetsbrottsutredningen.

9.4 AVGRÄNSNING AV UTREDNINGSUPPDRAGET

Datorteknikens utbredning har medfört rättsliga problem av olika slag. Detta sammanhänger bl.a. med att tekniken är förenad med företeelser, som inte var kända och som inte utan vidare låter sig inordnas under ord och uttryck i lagstiftning, som kommit till innan tekniken började utnyttjas i nämnvärd utsträckning.

Som exempel kan nämnas tidigare rådande osäkerhet om i vilken utsträckning reglerna om allmänna handlingars offentlighet i 2 kap. tryckfrihetsförordningen var tillämpliga, när information lagrats på datamedier.

Vidare kan från det immaterialrättsliga området nämnas att det diskuterats i vilken omfattning datorprogram kan anses vara patenterbara uppfinningar respektive i vad mån datorprogram åtnjuter upphovsrättsligt skydd eller skydd enligt lagen (1931:152) med vissa bestämmelser om illojal konkurrens (se Seipel, Datorprogrammens rättsskydd i Nordiskt Immateriellt Rättsskydd 1973 s. 121 ff, samt i SvJT 1974 s. 507 ff, och Olsson, Datorerna och det intellektuella rättsskyddet i Nordiskt Immateriellt Rättsskydd 1981 s. 106 ff).

På det straffrättsliga området är det förenat med svårigheter att inordna ADB-upptagningar under urkundsbegreppet i bestämmelserna om förfalskningsbrotten i 14 kap. BrB. Den tekniska utvecklingen har fått till följd att bestämmelserna i 14 och 15 kap. BrB även i andra avseenden är otidsenliga (se Jareborg, Brotten III s. 34 och 37 f, samt Brottsbalkskommentaren II s. 77 f).

På vissa områden har lagstiftningen anpassats till de nya förhållandena. Genom ändringar år 1976 i tryckfrihetsförordningen har "upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel" uttryckligen jämställts med traditionella handlingar vid tillämpningen av reglerna om allmänna handlingars offentlighet. I samband med att patentlagstiftningen år 1978 ändrades, för att göra det möjligt för Sverige att tillträda 1970 års konvention om patentsamarbete och 1973 års europeiska patentkonvention, förtydligades lagtexten angående vad som kan patenteras, så att det numera bl.a. klart sägs att vad som enbart utgör ett datorprogram aldrig kan vara en uppfinning. (Detta förtydligande torde dock inte lösa alla problem, eftersom begreppet datorprogram inte är entydigt. I motiven till 1 § patentlagen sägs också att det inte är uteslutet att patent kan meddelas på uppfinning som hänför sig till eller utnyttjar datorprogram eller som avser metoder för att styra datorer, se prop. 1977/78:1 s. 323.)

Sedan år 1979 pågår en utredning (Ju 1979:09) om skydd för företagshemligheter. Enligt direktiven bör den ägna uppmärksamhet åt bl.a. de frågor som kan uppkomma på grund av modern teknologi, exempelvis den utbredda användningen av datorer och annan avancerad teknik för lagring och överförande av information (Dir.1979:118).

Upphovsrättsutredningen (Ju 1976:02), som arbetar med en översyn av upphovsrättslagstiftningen, kan förväntas ta ställning till upphovsrättsliga aspekter på material som bearbetas eller lagras i en dator eller som skapas av en dator samt på skyddet för programvara.

Förmögenhetsbrottsutredningens uppgift på detta område får anses vara att undersöka i vilken mån det kan finnas behov av ändrade straffbestämmelser så att datoranknutna gärningar, som innebär angrepp på annans förmögenhet i vedertagen mening, kan få en adekvat straffrättslig behandling. Att ta ställning till vilka åtgärder som kan vara påkallade inom andra områden till följd av datorteknikens utbredning, t.ex. när det gäller förfalskningsbrotten, måste anses ligga utanför utredningsuppdraget. Såsom angetts ovan i 9.3 ingår det bland DALK:s arbetsuppgifter att bedöma, om straffbestämmelsen avseende dataintrång i 21 § datalagen fått en lämplig utformning.

9.5 DATORRELATERADE FÖRMÖGENHETSANGREPP ENLIGT GÄLLANDE RÄTT

9.5.1 Inledning

Gärningar av förmögenhetsbrottslig karaktär med anknytning till datorer kan, beroende på angreppsobjekt och sätt att utföra dem, indelas i olika grupper.

En grupp av gärningar kan sägas ha det gemensamt att de åstadkommer att resultatet av en databehandlingsprocess, datorns s.k. output, blir felaktigt. Det oriktiga resultatet kan i sig innebära att en förmögenhetsskada åstadkoms eller också kan det utnyttjas för att åstadkomma sådan skada eller för att dölja en redan förorsakad skada. Ett sådant felaktigt resultat kan uppnås på olika sätt, såsom genom att oriktiga uppgifter inmatas i en dator eller genom att program ändras.

En annan typ av gärningar är sådana som innebär skadegörande angrepp på s.k. mjukvara, dvs. program och uppgifter lagrade på magnetband eller annat medium.

En tredje kategori av gärningar utgörs av sådana som innebär att någon obehörigen skaffar sig tillgång till program eller data.

Till en fjärde grupp kan hänföras gärningar som innebär att angrepp av mera traditionell art riktas mot datorer med tillbehör i egenskap av saker. Datorer kan stjälas, utsättas för skadegörelse eller användas olovligt.

Under senare år har säkerhetsfrågorna på detta område ägnats ett stort intresse. Svårigheterna att åstadkomma ett fullgott skydd för datorer och databehandlingsprocesser är emellertid avsevärda. Manipulationer är ofta utomordentligt svåra att upptäcka och utreda. Anställd ADB-personal har oftast betydligt större kännedom om hur ett system fungerar än de personer som skall kontrollera verksamheten, däribland revisorerna. Genom datormanipulationer är det, på ett med traditionella brott inte jämförbart sätt, möjligt att omärkligt överföra mycket stora penningbelopp på mycket kort tid.

9.5.2 Oriktiga databehandlingsresultat: Resultat som innebär ekonomisk skada

Uppmärksammade fall av datorbrottslighet är sådana när en gärningsman förser en dator med vilseledande uppgifter för bearbetning eller på annat sätt olovligen påverkar processen, och därigenom åstadkommer ett databehandlingsresultat, som innebär att gärningsmannen tillgodoförs stora penningbelopp.

Oriktiga eller av en dators behöriga användare ej avsedda resultat av en databehandlingsprocess kan åstadkommas på en mängd olika sätt. Vilseledande uppgifter kan lämnas i skriftliga handlingar, som skall utgöra underlag för databehandling, eller via dataterminaler. Hålkort, hålremsor e.d. kan avsiktligen felstansas och hålkort kan tas bort. På magnetband eller andra typer av minnen lagrade data kan olovligen förändras, och felaktigt lagrade data kan utnyttjas på ett otillåtet sätt. Resultatet av en databehandlingsprocess kan också påverkas genom manipulationer med program. Via de konsolterminaler, varifrån en datoranläggnings bearbetningar styrs, är det i princip möjligt att på en mängd olika sätt påverka processen.

Som tidigare nämnts utnyttjas datorteknik i många sammanhang som ett hjälpmedel för att genomföra ekonomiska transaktioner av skilda slag. Så t.ex. utanordnas via riksförsäkringsverkets datorcentral årligen över 90 miljarder kronor. Postgirot hanterar årligen elektroniska transaktioner avseende flera hundra miljarder kronor. Detsamma gäller bankerna.

För en utomstående person utan datatekniska kunskaper innebär datorteknikens användning sällan möjligheter att skaffa sig olovlig vinning med metoder, som avviker från dem som kan användas i sammanhang där datorteknik inte utnyttjas. (Se dock nedan ang. de s.k. bankomatfallen.) Gärningsmannen måste vanligen lämna oriktiga eller vilseledande uppgifter till en handläggare, som har att fatta någon form av beslut, vilket

blir avgörande för resultatet av datorbehandlingen. Enligt gällande rätt är rekvisiten för bedrägeri då uppfyllda. Att den oriktiga överföringen av pengar sker via en dator vållar i dessa fall inga speciella rättsliga problem.

För anställda, samt i viss utsträckning för utomstående med datorkunskap, har användningen av datortekniken däremot gjort det möjligt att med datorns hjälp bereda sig vinning utan inblandning av andra fysiska personer. En handläggare kan t.ex. själv fatta beslut om att ett visst belopp skall tillgodoföras honom genom att via automatisk databehandling krediteras ett honom tillhörigt bankkonto. Den som, utan att ha beslutanderätt i ekonomiska frågor, sysslar med att mata in uppgifter på datamedier för vidare behandling i en dator, kan åstadkomma samma resultat genom att mata in oriktiga uppgifter. En programmerare kan genom att utforma program på ett otillåtet sätt föranleda att han oriktigt krediteras visst belopp. En dataoperatör kan tillgodoföra sig belopp genom obehöriga uppgifter eller instruktioner till datorn. Även en utomstående person med tillgång till en terminal kan, om han överlistar alla säkerhetsspärrar, åstadkomma ett sådant resultat.

Enligt vedertaget betraktelsesätt innebär redan den oriktiga krediteringen i sådana fall att en förmögenhetsöverföring sker. Problemet vid den rättsliga bedömningen av fallen är emellertid att den oriktiga krediteringen inte beror på att någon fysisk person blivit vilseledd till viss handling eller underlåtenhet, såsom krävs för att bedrägeriansvar skall kunna komma i fråga.

Om en anställd själv äger fatta beslut om överföringen har han en sådan ställning att ansvar för trolöshet mot huvudman kan komma i fråga enligt gällande rätt. I andra fall kan ansvar följa för dataintrång enligt 21 § datalagen eller ibland för urkundsförfalskning men inte för något förmögenhetsbrott (bortsett från möjligen egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande) förrän när gärningsmannen disponerar över medlen.

I det tidigare berörda av rikspolisstyrelsen insamlade materialet finns flera fall av denna typ. Här skall redovisas några av dem i syfte att belysa rubriceringsproblemen.

År 1976 dömdes en kommunanställd kamrer, som sedan år 1970 varit chef för kommunens löneavdelning, för grovt bedrägeri för att han under en femårsperiod föranlett kommunen att betala ut sammanlagt omkring 52 000 kronor till honom i form av lön och semesterersättningar, vartill han inte var berättigad. Vilseledandet hade enligt åklagaren bestått i att kamreren med missbruk av sin förtroendeställning lämnat osanna uppgifter i de blanketter som utgjort stansunderlag för automatisk databehandling. Detta hade i sin tur föranlett de oriktiga utbetalningarna till honom. - Brottsrubriceringen kan ifrågasättas av den anledningen att de som utfört stansningsåtgärderna troligen inte haft till uppgift att ta ställning till riktigheten av de beslut som föranlett

stansningsåtgärderna. Huruvida någon annan person vilseletts i sammanhanget framgår inte av domen. Kamrerens ställning innebär att han i varje fall gjorde sig skyldig till trolöshet mot huvudman.

I ett annat fall dömdes en programmerare, med uppgift bl.a. att databehandla ett landstings utbetalningar, för grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning för att han vid olika tillfällen på de magnetband, som upptagit utbetalningarna, insatt sig själv som betalningsmottagare. Genom att via landstinget översända de ändrade magnetbanden till postgirokontoret påstods gärningsmannen ha vilselett personal vid posten att utbetala angivna belopp. - De närmare omständigheterna i målet framgår inte klart av domen. Om det var programmeraren själv som hade till uppgift att på magnetbanden mata in uppgifter om landstingets utbetalningar, torde hans åtgärd att mata in några extra uppgifter knappast utgöra urkundsförfalskning, alldeles oavsett om magnetbanden kan anses vara urkunder. Om programmeraren, när han matade in uppgifterna på magnetbandet, handlade på uppdrag av landstinget, är det också tveksamt, om han kan anses ha vilselett personalen på posten att utbetala beloppet till honom. Det torde inte ankomma på postens personal att pröva huruvida den som gör anspråk på ett visst belopp är materiellt berättigad till det.

En banktjänsteman dömdes år 1976 för bedrägeri. Hon hade via en dator olovligen fört över 5 825 kronor av bankens medel från ett av bankens konton till egna konton. Bedrägeriet bestod i att hon, genom att förtiga de faktiska förhållandena, förmått bankpersonal att betala ut beloppet. Om hon inte kvitterat ut pengarna hade hon för det tidigare förfarandet troligen kunnat dömas för trolöshet mot huvudman. Malmsten har i sin ovan nämnda uppsats påpekat att det är tveksamt huruvida gärningsmannen kunnat dömas för bedrägeri, om hon förutom de oriktigt överförda pengarna på sitt konto haft egna medel, så att det efter uttagen funnits kvar medel till belopp som motsvarade de oriktiga överföringarna.

I ett annat fall från samma år dömdes en banktjänsteman för bedrägeribrott bl.a. för att han vid ett flertal tillfällen olovligen beordrat överföringar från andra konton till sina egna via bankens dator. Gärningsmannen dömdes för bedrägeri trots att ingen människa vilseletts i sammanhanget. Såsom framhållits ovan är detta knappast förenligt med bedrägeribestämmelsens ordalydelse. Däremot hade bestämmelsen om trolöshet mot huvudman kunnat tillämpas.

Samma typ av gärning har i ett annat fall rubricerats som förskingring. För detta brott dömdes nämligen år 1982 en banktjänsteman, som via bankens dataterminal vid flera tillfällen fört över belopp från bankens kundkonto till egna konton. Totalt rörde det sig om närmare 300 000 kronor. Förskingringsbestämmelsens krav på att gärningsmannen skall ha fått de förskingrade medlen i sin besittning torde emellertid inte ha varit uppfyllt i detta fall. Gärningen hade kunnat bedömas som trolöshet mot huvudman.

År 1980 dömdes en byråsekreterare vid en lokal studiestödsnämnd för grov stöld för att han vilselett centrala studiestödsnämnden att via två postgiroutbetalningskort utbetala 20 798 kronor till honom. Gärningen hade möjliggjorts genom att tjänstemannen i studiestödsnämndens datoranläggning matat in uppgifter om att han beviljats studiemedel. Enligt åklagarens gärningsbeskrivning skulle stölden anses riktad mot centrala studiestödsnämnden. Denna bedömning torde inte vara riktig, eftersom det var postverkets pengar som gärningsmannen fick i sin besittning. Postens tjänsteman hade säkerligen på ett enligt gällande stöldbestämmelse ansvarsbefriande sätt samtyckt till besittningstagandet. Gärningen kunde ha bedömts som trolöshet mot huvudman.

En anställd i en slakteriförening dömdes år 1981 för bl.a. bedrägeri för att han vid inköp av köttvaror från arbetsgivaren medelst vilseledande förmått denne att debitera honom varorna till för lågt belopp. Den anställde, som själv ombesörjt invägning och debitering, hade i företagets datoranläggning matat in uppgift om köp av en billigare vara än respektive köp omfattat. Gärningsbeskrivningen innefattade inte påstående om att någon fysisk person vilseletts. Den riktiga brottsrubriceringen torde ha varit trolöshet mot huvudman.

Ett avgörande av HD, NJA 1972 s. 643, bör också nämnas i detta sammanhang. Gärningen innebar i detta fall att bötesbelopp, som gärningsmannen var skyldig att erlägga, oriktigt noterades som betalda. Gärningsmannen hade gjort sig skyldig till parkeringsförseelse vid två tillfällen. Till följd därav hade han fått två inbetalningskort avseende parkeringsböter. På varje inbetalningskort fanns bötesbeloppet 35 kronor angivet. Kortets löpnummer identifierade avsändaren. Löpnumret och bötesbeloppet angavs på kortet inte blott i klartext utan även genom stansade hål för maskinell läsning. I klartext på kortet angavs att det förtryckta beloppet inte fick ändras. Gärningsmannen ändrade ändå de förtryckta beloppen från 35 till 3 kronor och betalade med de ändrade inbetalningskorten de lägre beloppen på ett postkontor. På postgirokontoret avlästes korten därefter endast på maskinell väg. Den maskinellt läsbara texten registrerades på ett magnetband, vilket överlämnades till rikspolisstyrelsen tillsammans med de mikrofilmade inbetalningskorten. Utbetalning från postverket till rikspolisstyrelsen skedde med ledning av de bandade uppgifterna. Av en tillfällighet upptäcktes manipulationerna vid en senare genomgång inom rikspolisstyrelsen av samtliga transaktioner denna speciella betalningsdag. Gärningsmannen dömdes för bedrägeri och urkundsförfalskning. HD uttalade att gärningsmannen vilselett postverket och rikspolisstyrelsen och därigenom förmått dem att behandla inbetalningarna på 6 kronor såsom gällande 70 kr, vilket inneburit vinning för gärningsmannen och motsvarande skada för statsverket. - Av domskälen framgår inte klart om HD ansett bedrägeriet vara riktat mot postverket eller rikspolisstyrelsen. I varje fall mot postverket torde samtliga bedrägerirekvisit ha varit uppfyllda. Posttjänstemannen vilseleddes att ta emot och vidarebefordra ett stanskort som utvisade att postverket för rikspolisstyrelsens räkning mottagit 70 kronor, trots att posten faktiskt endast fått 6 kronor. Resultatet blev att 70 kronor översändes till rikspolisstyrelsen, vilket innebar 64 kronors vinning för gärningsmannen och motsvarande skada för postverket. Rikspolisstyrelsen synes däremot inte ha lidit någon skada.

De s.k. bankomatfallen, dvs. att någon med företeende av sitt eget bankomatkort eller motsvarande får ut pengar via en datoriserad penningautomat, trots att täckning för beloppet saknas på kontot, eller att någon med företeende av annans kort eller ett förfalskat sådant obehörigen får ut pengar, vållade tidigare rubriceringsproblem men skall enligt ett avgörande av högsta domstolen (NJA 1980 s. 224) bedömas som stöld enligt gällande rätt.

I litteraturen redovisas andra sätt på vilka en gärningsman kan med hjälp av en dator tillgodoföra sig stora belopp. Särskilt kända är olika varianter av s.k. avrundningsbedrägerier. Gärningsmannen programmerar då en dator så att den överför små belopp till ett av honom disponerat konto från ett stort antal andra konton eller transaktioner. I amerikansk litteratur brukar metoden kallas för salami-tekniken. Den kan t.ex. utnyttjas vid ränteberäkningar för att runda av summor som slutar på bråkdelar av heltal och dirigera överskotten till gärningsmannens konto. Sådana överföringar kan omärkligt försiggå under lång tid och därmed tillgodoföra gärningsmannen mycket stora belopp. Att utreda om sådana oegentligheter förekommer är mycket tidsödande och därmed kostsamt. I den ovan nämnda boken Databrott beskriver Thomas Whiteside en variant av denna metod. Två programmerare vid ett stort företag i New York programmerade bolagets dator att öka deras veckoavlönade arbetskamraters preliminärskatteavdrag med två cent samt att föra över dessa två cent per anställd och vecka till deras egna skatteinbetalningskonton. Resultatet blev att de varje år fick pengarna i form av överskjutande skatt från statsverket. - Förfarandet att programmera om datorbehandlingen torde enligt gällande svensk rätt inte utgöra annat brott än dataintrång. Med nuvarande tillämpning av bestämmelsen om olovligt förfogande, vilken enligt vår mening dock kan ifrågasättas, skulle förfogandet över skatteåterbäringen troligen bedömas som olovligt förfogande.

I USA har också rapporterats fall där gärningsmän genom obehörig påverkan på en dator ombesörjt att varor tillställts dem. Varorna har de därefter lätt kunnat tillägna sig. I början på 1970-talet dirigerade några okända gärningsmän via Penn Central Railroads dator 217 av företagets godsvagnar till ett ställe, där de sedan kunde omhändertas och säljas. "Fallet Jerry Schneider" beskrivs på flera ställen i litteraturen. Schneider bildade ett företag för försäljning av teleutrustning och skaffade sig all nödvändig materiel genom att lista sig in på ett konkurrerande företags dator och obehörigen rekvirera utrustningen från detta (se Whiteside, a.a. s. 31 och 33 f).

Situationen enligt gällande rätt torde vara den att det alltid finns straffbestämmelser som kan tillämpas, när någon åstadkommit ett oriktigt databehandlingsresultat som innebär ekonomisk skada för annan. Inte sällan rör det sig dock endast om bestämmelser som inte tar sikte på själva förmögenhetsangreppet, såsom bestämmelserna om förfalskningsbrott och dataintrång.

Stadgandet om trolöshet mot huvudman är visserligen ofta tillämpligt, men långt ifrån alla tänkbara gärningsmän på detta område har en sådan förtroendeställning som denna bestämmelse förutsätter.

Förskingringsbestämmelsen är sällan tillämplig i dessa sammanhang.

Stöldbestämmelsen kan användas endast när den oriktiga databehandlingen resulterar i att gärningsmannen med tillägnelseuppsåt olovligen tillgriper en sak som tillhör annan, såsom i bankomatfallen och det ovan beskrivna "fallet Jerry Schneider". Bortsett från bankomatfallen torde denna typ av datorbrottslighet inte vara särskilt vanligt förekommande.

Bedrägeri kan föreligga, men det är ofta svårt att utreda om en fysisk person i sammanhanget blivit vilseledd på ett relevant sätt, eftersom dispositionen kan vara resultatet av ett komplicerat och svåröverskådligt händelseförlopp. Dessutom är det inte sällan en ren tillfällighet, om någon blivit vilseledd såsom krävs för bedrägeriansvar. I en databehandlingsprocess är ofta många människor inblandade, exempelvis handläggare, dataoperatörer, kontrollanter och revisorer. När någon genom oriktiga eller vilseledande uppgifter påverkar databehandlingen så att resultatet därav blir ett annat än det avsedda, innebär detta ibland att en fysisk person på något stadium blir vilseledd till en viss disposition. De personer som under en process handhar och vidarebefordrar data gör det emellertid i stor utsträckning utan att bilda sig någon uppfattning om uppgifternas riktighet och kan därmed inte vilseledas på det sätt som krävs vid bedrägeri.

När gärningsmannen kvitterar ut belopp, som tillgodoförts honom genom datormanipulationen, är bedrägerirekvisiten ofta (men inte alltid) uppfyllda. Försök föreligger i dessa fall inte heller förrän gärningsmannen vidtar en åtgärd för att få ut beloppet.

9.5.3 Oriktiga databehandlingsresultat: Resultat som kan utnyttjas för att åstadkomma ekonomisk skada eller för att dölja en redan förövad brottslig gärning

Oriktiga databehandlingsresultat kan åstadkommas i syfte att utnyttjas i brottsliga sammanhang, utan att resultatet i sig innebär ekonomisk skada för annan.

Ett känt exempel på denna typ av manipulationer är fallet Equity Funding i USA i början av 1970-talet (se Parker, a.a. s. 118 ff och Whiteside, a.a. s. 14 ff).

Equity Funding var ett försäkringsbolag som handlade såväl med ömsesidiga fonder som med försäkringsbrev. För att höja kursen på företagets aktier, som till stor del ägdes av företagsledningen, började några personer i ledningen att till företagets förteckningar över äkta försäkringstagare lägga datorframställda uppgifter om fingerade försäkringstagare. Livförsäkringsbrev avseende även påhittade försäkringstagare såldes till återförsäkringsbolag, vilka enligt avtalen hade att stå försäkringsrisken. Eftersom försäljningsvillkoren gav återförsäkrarna rätt att ett år efter utskriften av varje försäkringsbevis få de premier, som försäkringstagaren betalade in, måste Equity Funding finansiera

betalningarna avseende de fingerade försäkringstagarna genom försäljningar av ännu fler försäkringsbrev gällande sådana försäkringstagare. Företagets dator användes till att behandla de fingerade posterna på ett till synes normalt sätt och till att missleda revisorerna, t.ex. genom att ta fram fingerade kreditupplysningar och hälsointyg. Datorn såg även till att de påhittade försäkringstagarna avled i statistiskt sett normal utsträckning, vilket medförde att återförsäkringsbolagen betalade ut försäkringsbeloppen till Equity Funding. De belopp som återförsäkrarna betalade ut på grund av dessa fingerade dödsfall uppgick till 1 175 000 dollar. Under företagets sista verksamhetsår redovisade det sammanlagt 97 000 dataregistrerade försäkringstagare. 64 000 av dessa var fiktiva. Manipulationerna med påhittade försäkringstagare och andra manipulationer ledde till att 185 miljoner av de 737 miljoner dollar i tillgångar som bolaget upptog i sin sista ekonomiska rapport var obefintliga. Sedan svindeln avslöjats upphörde företaget genom konkurs. Förutom återförsäkrare och aktieägare blev tiotusentals verkliga försäkringstagare ekonomiskt lidande till följd av manipulationerna.

Ett från Sverige känt fall av liknande typ, om än i betydligt mindre skala, ägde rum i samband med förmedling av försäljning av begagnade varor och ledde till åtal och dom för ett par år sedan. Förmedlingen gick till på i stora drag följande sätt. Genom skriftlig försäljningsanmälan upptogs en vara till försäljning vid auktion, som vanligen ägde rum varje vecka, varvid säljaren kunde ange ett minimipris. Varorna visades i förmedlingsföretagets lokaler. Den som önskade köpa en vara antecknade sig på en anbudsblankett och angav därvid bjudet belopp. Uppgifter från försäljningsanmälningar och anbudsblanketter databehandlades. Varje bud som ledde till köp redovisades på en datalista, där varunummer, köparens anbudsnummer och pris angavs. Enligt villkoren blev priset på varan normalt det näst högsta budet med ett tillägg på 10 procent, dock inte högre än det högsta budet. Regeln angavs vara utformad bl.a. för att en köpare skulle kunna avge ett högt bud, dock inte högre än det han var villig att betala, och därmed öka möjligheterna att erhålla varan, ofta till ett lägre pris än det bjudna. Förmedlingsföretaget tog ut en expeditionsavgift på försäljningspriset. Företagets ledning utnyttjade i vissa fall det förhållandet att de hade tillgång till avgivna bud till att, köparna ovetande, lägga in fingerade skriftliga bud på belopp mellan dittills avgivna högsta bud och näst högsta bud. Dessa fingerade bud blev alltså näst högsta bud och höjde köpeskillingen för varan. Att köparna således vilseleddes att erlägga ett för högt pris för varorna bedömdes som bedrägeribrott.

Vid bedömningen av denna typ av fall, där oriktiga databehandlingsresultat utnyttjas i vidare brottslig verksamhet för att åstadkomma skada, vållar inte utnyttjandet av datortekniken några förmögenhetsbrottsliga rubriceringsproblem. Detsamma kan sägas om de fall där oriktiga databehandlingsresultat åstadkoms för att dölja redan förövade brott. Det torde t.ex. inte vara ovanligt att stöld eller förskingring av kontantbelopp döljs genom manipulationer med datorbehandlad bokföring.

Ett tveksamt avgörande från rättspraxis kan dock omnämnas i detta sammanhang. År 1974 dömdes en tjänsteman vid en bilregisternämnd för att han matat in oriktiga uppgifter om en stulen bil till det centrala bilregistret och därigenom möjliggjort för in-

nehavaren att förfoga över den som ägare. I ett annat fall hade samma tjänsteman matat in uppgifter om en fiktiv bil i registret och därmed möjliggjort att en annan person hade tillgång till giltiga registreringsskyltar vid stöld av en bil. Efter stölden rättade tjänstemannen vissa uppgifter om bilen i registret. För det förstnämnda förfarandet dömdes han för häleriförseelse. Hans registreringsåtgärder beträffande den andra bilen bedömdes som tjänstemissbruk enligt då gällande 20 kap. 1 § BrB, i den mån de hade företagits innan han hade fått kännedom om att stölden var utförd, samt som häleri när de företagits därefter. Det måste ifrågasättas om tjänstemannen vid sin terminal kan anses ha tagit sådan "befattning" med egendomen som krävs för att häleribestämmelserna skall vara tillämpliga. Gärningarna torde dock i varje fall ha kunnat bedömas som medhjälp till någon annans hälerigärning.

9.5.4 Skadegörande angrepp på mjukvara

Så kallad mjukvara, dvs. datorprogram och på magnetband, disketter eller andra datamedier lagrade data, kan avsiktligt förstöras på olika sätt. Magnetband etc. med därpå lagrade data kan utsättas för konventionell skadegörelse, så att hela bandet förstörs. På ett magnetband lagrade uppgifter kan emellertid också utplånas, utan att bandet undergår någon yttre förändring, exempelvis genom avmagnetisering, genom order från en terminal eller genom att ett program utformas så att datorn instrueras att utplåna uppgifterna.

Dessa typer av angrepp utförs ofta av missnöjda, ibland redan uppsagda, anställda. Flera sådana fall, som har inträffat utomlands, beskrivs i litteraturen. I Whiteside, a.a. s. 44 f, omtalas bl.a. följande fall.

En anställd i datorcentralen på Irving Trust Company i New York påstås ha angripit magnetband, som innehöll General Electrics alla aktieutdelningskonton, med ett vasst instrument, varvid alla lagrade data blev oanvändbara.

I ett stort försäkringsbolag i USA hann en uppsagd kvinna under uppsägningstiden med att bl.a. radera ut en hel del vitala data från bolagets magnetband (samt vålla kaos i bandarkivet genom att förse banden med fel etiketter eller sätta in dem på fel ställe).

En missnöjd anställd på flickscouternas amerikanska högkvarter i New York raderade ut informationen på flera magnetband i organisationens datorcentral genom att dra en magnet över öppningarna i rullarnas sidflänsar.

En fransk programmerare, som blev uppsagd, utformade ett program som instruerade datorn att radera ut arbetsgivarens samtliga register två år efter det att han slutat sin anställning.

När program eller data går förlorade till följd av att den sak varpå uppgifterna finns lagrade förstörs, är rekvisiten för skadegörelse uppfyllda. I den mån en

sådan gärning uppfyller rekvisiten för undertryckande av urkund enligt 14 kap. 4 § BrB bör sistnämnda bestämmelse, såsom i andra sammanhang, normalt ha företräde.

Även andra typer av angrepp, som får till följd att data som finns lagrade på magnetband och dylika minnen helt försvinner utan att själva mediet försvinner, bör kunna bedömas som skadegörelse, oberoende av på vilket sätt resultatet uppnås. En dylik gärning utgör en sådan upplösning av en helhet som i andra sammanhang anses utgöra skadegörelse (sönderplockning av en maskin, omblandning av stilarna till en färdigsatt bok, se Brottsbalkskommentaren I s. 504). På motsvarande sätt torde det vara skadegörelse att utan ägarens lov ta bort vad som finns upptaget på ett ljudband, något som framstår som särskilt klart i det fall bandet inköpts i inspelat skick. Att utplånade data till äventyrs ersätts med irrelevanta sådana ändrar inte bedömningen, försåvitt inte rekvisiten för förfalskning är uppfyllda.

Det ovan refererade fallet med programmeraren som instruerade datorn att efter två år utplåna en mängd data, bör därför anses utgöra försök till skadegörelsebrott, vilket fullbordades två år senare.

Att utplåna upptagning för automatisk databehandling, dvs. på ett datamedium lagrade data, motsvarar i och för sig också beskrivningen av dataintrång enligt 21 § datalagen. Eftersom bestämmelsen är subsidiär till brottsbalkens straffbestämmelser, har skadegörelsebestämmelserna företräde. Varje utplånande av på exempelvis ett magnetband lagrade data kan dock inte innefatta skadegörelse. För detta bör krävas att gärningen avser en väsentlig del av de på bandet lagrade data. I andra fall kan gärningen därför föranleda ansvar för dataintrång.

9.5.5 Olovligt anskaffande och utnyttjande av program och lagrade data (dataspionage)

Företag kan vara angelägna om att skydda på datamedier lagrade data på grund av att de utgör tekniska hemligheter eller affärshemligheter. Datorprogram kan representera stora värden, eftersom det ofta är tidsödande och därmed kostsamt att konstruera dem.

För samhällsmedborgarna är det önskvärt att registrerade data om personliga förhållanden skyddas.

Datalagens straffbestämmelse om dataintrång (21 §) har tillkommit för att skydda lagrade data mot obehörig åtkomst. Trots att datalagen i övrigt avser endast personregister riktar sig 21 § även mot den som olovligen bereder sig tillgång till andra typer av data. Den är tillämplig också om någon olovligen bereder sig tillgång till ett datorprogram, förutsatt att detta är materialiserat på ett sådant sätt att det är en upptagning för ADB.

Ansvar för dataintrång skall, som nämnts, följa endast för gärning som inte är belagd med straff i brottsbalken. Straffbestämmelserna om förmögenhetsbrott är ofta tillämpliga när någon olovligen bereder sig tillgång till upptagning för ADB.

Den som olovligen bereder sig tillgång till lagrade uppgifter genom att olovligen ta och behålla det magnetband, den diskett etc., varpå uppgifterna är lagrade, kan dömas för stöldbrott. Den som olovligen "lånar" ett band etc. och lämnar tillbaka det efter kopiering kan enligt gällande rätt göra sig skyldig till egenmäktigt förfarande. Om en anställd i ett företag olovligen kopierar företagets band kan rekvisiten för trolöshet mot huvudman vara uppfyllda. Behåller den anställde hela bandet kan förskingring föreligga. Kopiering av lagrade data och av datorprogram kan i viss utsträckning utgöra brott enligt upphovsrättslagen.

Om data eller program obehörigen åtkoms via terminal eller genom annan olovlig användning av en dator, kan enligt gällande rätt rekvisiten för egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande vara uppfyllda.

Det förhållandet att 21 § datalagen är subsidiär till samtliga bestämmelser i brottsbalken ger som synes ett tämligen litet utrymme för tillämpning av den.

Malmsten har i sin i avsnitt 9.2 nämnda uppsats berört en metod att olovligt anskaffa data som möjligen inte skulle kunna föranleda ansvar enligt gällande svensk rätt. Metoden utnyttjades av ett amerikanskt företag i ett fall, som beskrivs utförligare av Whiteside, a.a. s. 36. Ett oljeföretag var intresserat av att köpa oljeborrningsrättigheterna i ett område i Alaska. Geologisk information sändes från en terminal i Alaska till företagets dator på en annan plats. Senare sändes bearbetad information med bl.a. ekonomiska beräkningar tillbaka till terminalen. Ett konkurrerande företag kopplade in sig på linjen mellan terminalen och datorn och fick på det sättet tillgång till den information som sändes. Därigenom kunde det sistnämnda företaget konkurrera ut det förstnämnda i anbudsgivningen.

Malmsten ifrågasätter om en uppgift som sänds direkt från en terminal till en dator kan anses vara en "upptagning" för automatisk databehandling innan datamaskinen mottagit informationen. Om så inte kan anses vara fallet utgör förfarandet att olovligen "avlyssna" linjen inte dataintrång. Om gärningen inte innebär att linjen spärras på något sätt sker ingen besittningsrubbning och gärningen utgör därmed inte egenmäktigt förfarande. Gärningen kan utgöra brytande av telehemlighet enligt 4 kap. 8 § BrB, om den avser uppgift som befordras på televerkets allmänna tele- eller datalinjer, men inte om uppgiften befordras på en privat linje.

Enligt det ovan i 9.3 återgivna uttalandet av departementschefen i propositionen till datalagen bör med upptagning för ADB avses "uppgift som är fixerad på någon form av datamedium och som alltså antingen finns i eller kan matas in i en datamaskin". Med denna innebörd av uttrycket upptagning för ADB bör det kunna innefatta även en uppgift som skrivs in på en terminalskrivmaskin och därefter sänds till en dator.

9.5.6 Angrepp riktade mot datoranläggningar (hårdvara)

Datorer med tillhörande utrustning kan utsättas för fysiska angrepp av olika slag utan att det uppstår några rubriceringsproblem som har samband med själva datortekniken.

Datorer och datakommunikationsutrustning kan bli föremål för tillgrepp. I det av rikspolisstyrelsens arbetsgrupp insamlade materialet finns bl.a. en dom avseende stöld av en skrivenhet till en dataanläggning. Gärningsmannen avsåg att använda skrivenheten till att manipulera med bankböcker och därigenom skaffa fram pengar. En student dömdes år 1979 för egenmäktigt förfarande för att han olovligen lånat hem en dataterminal med modem och telefon från Stockholms universitet samt använt utrustningen för att nyttja den anslutna datorn.

Som omtalats ovan i 9.2 är det inte ovanligt att datorer utsätts för skadegörelse. Vid skadegörande handlingar mot för samhället viktiga dataanläggningar kan även bestämmelserna i 13 kap. BrB om allmänfarliga brott bli tillämpliga.

Att datorer används utan lov och på sådant sätt att ägaren eller den behörige nyttjaren inte ges tillfälle att debitera användaren för tidsåtgången, s.k. tidsstöld, torde vara ganska vanligt förekommande. Enligt gällande rätt kan det därvid, beroende på besittningsförhållandena, bli fråga om att tillämpa bestämmelserna om egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande.

9.6 ÖVERVÄGANDEN OCH FÖRSLAG

Såsom framgått ovan i avsnitt 9.5 bereder de där skildrade olika gärningstyperna med anknytning till datorer endast i begränsad utsträckning straffrättsliga rubriceringsproblem, som direkt hänger samman med utnyttjandet av datortekniken. I likhet med gällande bestämmelser på förmögenhetsbrottens område är förslagets allmänna bestämmelser om förmögenhetsbrott i stor utsträckning tillämpliga, oavsett inblandningen av datorteknik.

Skadegörande handlingar på datorer och annan "hårdvara" bedöms på samma sätt som skadegörelse på annan egendom.

Sådan olovlig användning av en dator som brukar kallas "tidsstöld" kan liknas vid olovlig användning av vilken sak som helst. Olovlig användning av annans egendom utgör för närvarande egenmäktigt förfarande, om gärningsmannen rubbar annans besittning, eller olovligt brukande, om egendomen redan är i gärningsmannens besittning. Eftersom besittningsförhållandena kan vara svårbestämda på datorteknikens område, kan rubriceringsproblem uppstå med denna reglering. Fall kan tänkas där någon olovligen använder en dator utan att vare sig ha den i sin besittning eller olovligen rubba annans besittning. Enligt förslaget kan olovlig användning av annans egendom oavsett besittningsförhållandena utgöra egendomsbrott enligt 8 kap. 8 §.

Skadegörande angrepp på "mjukvara" kan bedömas som skadegörelse enligt förslaget eller som dataintrång (jfr ovan i 9.5.4).

Dataspionage, dvs. olovligt anskaffande och utnyttjande av program eller lagrade data, kan såsom skildrats i 9.5.5 enligt gällande rätt föranleda ansvar för stöld, förskingring, trolöshet mot huvudman, egenmäktigt förfarande, olovligt brukande, dataintrång eller brott enligt upphovsrättslagen, beroende på tillvägagångssätt och gärningsmannens ställning.

Såväl stöld som sakförskingring motsvaras av förslagets stöldbrott. Trolöshet mot huvudman utgör enligt förslaget behörighetsmissbruk enligt 10 kap. 1 §. Nuvarande egenmäktigt förfarande och olovligt brukande utgör i allmänhet egendomsbrott enligt förslagets 8 kap. 8 §.

Dataspionage torde alltså i allmänhet vara åtkomligt med straff för någon typ av brott, såväl enligt gällande rätt som enligt förslaget.

Intresset av att skydda program och lagrade data föranleds ofta av att de utgör affärs- eller yrkeshemligheter. Enligt vad vi erfarit överväger utredningen (Ju 1979:09) om skydd för företagshemligheter att föreslå straffansvar för den som uppsåtligen bereder sig tillgång till företagshemlighet, därvid med företagshemlighet i princip avses teknisk eller kommersiell kunskap, som en näringsidkare håller hemlig. En sådan straffbestämmelse skulle skydda även datorprogram och data som en näringsidkare håller hemliga av kommersiella skäl.

En viss typ av förmögenhetsangrepp kan emellertid med datorteknikens hjälp utföras på ett av tekniken så särpräglat sätt att det finns behov av särskilda brottsrekvisit för just denna typ av gärningar. Det gäller sådana gärningar som består i att gärningsmannen åstadkommer ett oriktigt databehandlingsresultat, som innebär ekonomisk skada för annan. Resultatet innebär vanligen att gärningsmannen tillgodoförs ett visst penningbelopp.

Denna typ av gärningar är det med gällande lagstiftning på förmögenhetsbrottens område svårt att alltid ge en adekvat rubricering och påföljd som förmögenhetsbrott (se ovan i 9.5.2).

Framför allt är det otillfredsställande att ansvar för förmögenhetsbrott inte alltid kan komma i fråga redan i samband med att en förmögenhetsöverföring sker, såsom när medel påförs ett av gärningsmannen disponerat konto, utan först när gärningsmannen senare förfogar över de innestående medlen. Även då kan rubriceringsproblem uppstå.

Förslagets bestämmelser om stöld och behörighetsmissbruk är inte mer användbara i dessa sammanhang än nuvarande bestämmelser om stöld, sakförskingring och trolöshet mot huvudman. Det allmänna bedrägeristadgandet i förslaget (9 kap. 1 § första stycket 1) innebär ingen annan ändring i förhållande till gällande bedrägeribestämmelse än att vinningsrekvisitet slopats. Liksom för närvarande krävs för att bedrägeri enligt denna punkt skall föreligga att en fysisk person blivit vilseledd.

De fall där en förmögenhetsöverföring (eller en förmögenhetsskada) åstadkoms genom att en dator får felaktiga instruktioner i något avseende och inte till följd av att en fysisk person vilseleds att företa en viss disposition, företer sådana likheter med det traditionella bedrägeribrottet, att vi funnit anledning att komplettera bedrägeribestämmelsen med en särskild punkt avseende "datorbedrägeri".

Bedrägeri enligt 9 kap. 1 § första stycket 2 i förslaget begår den som, genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, företa ändring i datorprogram eller i upptagning för automatisk databehandning eller på annat sätt olovligen påverkar resultatet av automatisk databehandling så att det innebär ekonomisk skada.

Förslaget innebär att det inte behöver utredas om någon fysisk person blivit vilseledd i sammanhanget. Detta förhållande saknar nämligen betydelse för brottsrubriceringen. Såväl den som påverkar ett databehandlingsresultat genom att lämna en vilseledande uppgift till en handläggare, vilken har att fatta ett för den vidare databehandlingen avgörande beslut, som en dataoperatör som åstadkommer motsvarande resultat genom att direkt mata in en oriktig uppgift i datorn, kan dömas för bedrägeri med stöd av den särskilda punkten om datorbedrägeri.

Specialmotiveringen till stadgandet om datorbedrägeri ges i avsnitt 13.3.

Brottsbeskrivningen för "datorbedrägeri" innefattar enligt sin ordalydelse även gärningar, som kännetecknas av att någon med otillåtna medel påverkar datoriserade automater att tillhandahålla varor eller tjänster (bankomater, varu-, bensin- och telefonautomater etc.). Sådana gärningar utgör emellertid typiska angrepp avseende bestämd egendom och bör föranleda ansvar för stöldbrott respektive egendomsbrott i form av olovlig användning av annans egendom. Att genom en legaldefinition särskilja datoriserade automater från andra typer av datorer torde ställa sig mycket svårt. Problemet bör lösas genom konkurrensbestämmelser.

Några särbestämmelser utöver den föreslagna bestämmelsen om datorbedrägeri har vi inte funnit erforderliga för att möta nya typer av förmögenhetsangrepp med anknytning till datorer och datorteknik.

Vårt förslag till straffbestämmelse avseende datorbedrägeri företer likheter med ett västtyskt förslag till bestämmelse om "Computerbetrug", vilket hösten 1982 framlades för den tyska förbundsdagen som en del i ett förslag om en andra lag för bekämpande av ekonomisk brottslighet (2. WIKG). Förslaget hann emellertid inte behandlas före valet till den tyska förbundsdagen i mars 1983 och förföll därför i och med detta val. Lagförslagets framtid är beroende av att den nya regeringen lägger fram det på nytt. Så beräknas i vart fall inte kunna ske förrän hösten 1983. Enligt förslaget skulle bestämmelsen ingå som § 263 a i den västtyska strafflagen och ha följande lydelse såvitt gäller brottsbeskrivningen:

"Wer in der Absicht, sich oder einem Dritten einen rechtswidrigen Vermögensvorteil zu verschaffen, das Vermögen eines anderen dadurch beschädigt, dass er das Ergebnis eines Datenverarbeitungsvorganges durch unrichtige Gestaltung des Programms oder Einwirkung auf seinen Ablauf oder durch Verwendung unrichtiger oder unvollständiger Daten beeinflusst, wird mit Freiheitsstraffe bis zu fünf Jahren oder mit Geldstrafe bestraft."

Såvitt gäller utländsk rätt i övrigt på detta område har veterligen inte något europeiskt land infört särskilda straffbestämmelser med sikte på sådan datorbrottslighet som har karaktär av förmögenhetsbrottslighet. I Norge har straffelovrådet emellertid i mars 1983 fått i uppdrag att utreda problem kring datakriminalitet.

I USA finns en komplicerad federal lagstiftning avseende "computer crime". Enligt denna straffbeläggs att någon använder en dator för att planera eller utföra bedrägeri eller för att olovligen tillägna sig eller annan egendom. Straffbestämmelsen omfattar även skadegörelse på datorer. Liknande lagstiftning har införts i ett flertal delstater i USA.

Att efter amerikanskt mönster införa en särskild bestämmelse för olika typer av förmögenhetsangrepp med anknytning till datorer finns det i svensk rätt inte behov av och en sådan reglering skulle mest vara ägnad att skapa konkurrensproblem.

10 O C K E R

10.1 BAKGRUND

10.1.1 Gällande ockerbestämmelse

Gällande bestämmelse om ocker tillkom, bortsett från straffskalan, genom 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrotten. Dessförinnan hade endast s.k. kreditocker, dvs. ocker i samband med försträckning av pengar eller beviljande av anstånd med betalning av skuld, varit kriminaliserat enligt en lag angående ocker från år 1901.

Genom 1942 års lagstiftning blev förutsättningarna för straffbarhet på grund av ocker i sak desamma som förutsättningarna för rättshandlings ogiltighet enligt 31 § avtalslagen (1915:218).

Ocker begår enligt 9 kap. 5 § BrB den som vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag inte skall utgå. Straffet för normalgraden av ocker är böter eller fängelse i högst två år. Om brottet är grovt är straffskalan fängelse lägst sex månader och högst fyra år.

För ocker krävs sålunda att gärningsmannen vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av att annan befinner sig i visst underläge, vilket skall kunna betecknas som trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till gärningsmannen.

Med trångmål avses nödställd belägenhet i ekonomiskt eller fysiskt avseende. För att en ockersituation skall föreligga krävs att ockraren utnyttjar en omständighet som minskar motståndskraften just hos offret. Att utnyttja en allmän bristsituation till att t.ex. sätta upp priset på en vara eller till att betinga sig särskilt hög hyra vid uthyrning av en lägenhet utgör inte ocker.

Med oförstånd avses bristande omdömesförmåga i allmänhet eller beträffande sådana affärer rättshandlingen gäller, däremot inte bristande kännedom om ett speciellt förhållande. I motiven uttalas exempelvis, att om en konstexpert i en konsthandel för lågt pris förvärvar en tavla, som han men inte ägaren inser vara en berömd mästares verk, föreligger inte ocker. Däremot kan köparen göra sig skyldig till ocker om säljaren inte är en konsthandlare utan saknar insikt rörande det slags saker köpet gäller och därför är helt ovetande om att tavlan är särskilt värdefull (SOU 1940:20 s. 144).

Med lättsinne torde avses ekonomiskt lättsinne. Att med huvudsakligen upplånade medel i stor omfattning delta i totalisatorspel har ansetts utgöra ekonomiskt lättsinne (NJA 1963 s. 195).

Personer som står i ett beroendeförhållande till någon annan, i ekonomiskt eller annat avseende, har ansetts vara i behov av särskilt skydd mot att bli ekonomiskt utnyttjade av den starkare. Även här förutsätts att det är ett personligt beroendeförhållande som utnyttjas och inte t.ex. en allmän brist på lägenheter, vilken gör att bostadssökare generellt sett är i underläge i förhållande till fastighetsägarna.

Gärningsmannen skall begagna sig av motpartens underläge vid avtal eller annan rättshandling. Brottsoffrets rättshandling kan vara benefik, dvs. utgöras av gåva eller av testamentariskt förordnande. Kravet på att gärningsmannen skall begagna sig av motpartens underläge innebär att han måste utnyttja situationen till att bereda sig den oskäliga förmånen för att ocker skall föreligga. Hade gärningsmannen kunnat få till stånd samma förmånliga avtal oberoende av motpartens underläge utgör gärningen inte ocker. Om rättshandlingen är en gåva, förutsätts för straffbarhet att gärningsmannen med utnyttjande av situationen på något sätt förmår eller påverkar den andre att ge honom gåvan. Blotta mottagandet av en gåva kan inte utgöra ocker (NJA 1981 s. 718).

I brottsbalkens ockerbestämmelse används uttrycket att gärningsmannen vid avtal eller annan rättshandling "bereder sig" förmån. Uttryckssättet i 31 § avtalslagen är att gärningsmannen begagnar sig av annans underläge till att "taga eller betinga sig" vissa förmåner. Att inte samma uttryck som i avtalslagen används i straffstadgandet, förklaras i motiven till det senare med att man velat vinna närmare överensstämmelse med brottsbeskrivningarna vid bedrägeri och utpressning. I motiven uttalas dock att det torde vara tydligt att brottet är fullbordat redan i och med rättshandlingens företagande även om texten ej särskilt nämner det fallet att gärningsmannen betingar sig en förmån (SOU 1940:20 s. 145).

I praxis har uppbärande av räntor i enlighet med ett försträckningsavtal som tillkommit i en ockersituation bedömts som ocker (NJA 1964 s. 213). Gärningsmannen hade vid avtalets ingående inte insett motpartens underläge, vilket emellertid stått klart för honom när han uppbar räntan (se härom Jareborg, Brotten II s. 196 f samt Strahl i SvJT 1967 s. 428).

Ocker är ett vinningsbrott. För ockeransvar krävs att gärningsmannen berett sig en förmån som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag inte skall utgå. Vad som krävs för att uppenbart missförhållande mellan förmån och vederlag skall anses råda går inte att säga generellt. Särskilt vid kreditgivning är det svårt att uttala sig om när uppenbart missförhållande mellan långivarens och låntagarens prestation skall anses föreligga, framför allt i sådana fall då fordringen är osäker. Långivare anses i viss mån få kompensera sig för förlustrisk genom att ta ut högre ränta, men det är i hög grad osäkert i vilken omfattning sådan kompensation får ske (jfr Jareborg, Brotten II s. 197-199).

Ockerbestämmelsen tillämpas sällan. År 1979 dömdes sex personer för ocker som huvudbrott. Endast en person dömdes för ocker som huvudbrott år 1980. År 1981 var motsvarande antal fyra (källa: Rättstatistisk årsbok 1980, 1981 och 1982).

10.1.2 Tidigare framförda synpunkter på ockerlagstiftningen

SRK hade vid sin översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrotten att ta ställning till en riksdagsskrivelse (1937 nr 278), vari utredning angående effektivare lagstiftning mot ocker förordades. Frågan hade tidigare behandlats av riksdagen. Första lagutskottet hade vid 1928 års riksdag ifrågasatt en sådan lagändring att den som tagit eller betingat sig förmögenhetsförmåner, vilka i sådan grad som förutsattes för ockeransvar överstigit vad efter omständigheterna kunde anses utgöra skälig ränta, skulle anses förfallen till ansvar för ocker, såvida det inte av omständigheterna framgick att förfarandet inte inneburit utnyttjande av en ockersituation. Riksdagen hade godkänt utskottets utlåtande och begärt utredning i frågan. I infordrade yttranden över riksdagsskrivelsen hade vissa länsstyrelser tillstyrkt förslaget om en omkastad bevisbörda, varemot andra av principiella skäl motsatt sig en sådan ordning. Vissa länsstyrelser hade uttalat att det för ansvar borde vara tillräckligt, att uppenbart missförhållande rådde mellan prestation och vederlag och att därutöver inte borde krävas att gärningsmannen utnyttjat den andres trångmål. År 1937 skärptes straffet för ocker. Någon omarbetning av brottsbegreppet hade emellertid inte kunnat ske i samband därmed. Första lagutskottet hade vid sin behandling av förslaget till straffskärpning förordat en ny utredning angående effektivare lagstiftning mot ocker. Den ovan nämnda 1937 års riksdagsskrivelse var utfor-

mad i enlighet med utskottets förslag. SRK avvisade såväl förslaget om en omkastad bevisbörda som tanken på att införa straff för ocker av oaktsamhet. Inte heller förslaget om att slopa kravet på utnyttjande av visst underläge hos motparten beaktades av SRK (SOU 1940:20 s. 143 f).

I ett flertal riksdagsmotioner under 1960- och 1970-talen har begärts utredning om möjligheterna att vidta effektiva åtgärder mot ocker vid försträckning. De åtgärder som ifrågasatts har framför allt varit tillståndstvång vid yrkesmässig utlåningsverksamhet samt olika kontrollåtgärder. Motionärerna har i allmänhet inte funnit anledning till ändrad lagstiftning på det straffrättsliga området. I yttrande över en av motionerna (1962 II:4) berörde RÅ ändå frågan om ansvar för oaktsamt ocker men fann det inte tillrådligt att införa en sådan bestämmelse (se allmänna beredningsutskottets utlåtande år 1962 nr 40). Straffansvar för oaktsamt ocker och införande av omvänd bevisbörda med avseende på den misstänktes kunskaper om målsägandens situation avstyrktes också av Föreningen Sveriges åklagare i ett yttrande över en motion år 1967 (se allmänna beredningsutskottets utlåtande år 1967 nr 5). Motionerna har inte i något fall föranlett någon riksdagens åtgärd. I utlåtande över motionen 1975/76:245 med hemställan om utredning rörande tillståndsgivning för bedrivande av viss låneverksamhet hänvisade näringsutskottet (NU 1976/77:1) till samma utskotts tidigare uttalande år 1971 (NU 1971:40) att man inte borde underskatta möjligheterna att på rättslig väg angripa ockerbetonad låneverksamhet. Utvecklingen efter år 1971 hade enligt utskottet bestyrkt detta. De rättsliga instanserna sades i en rad fall ha med kraft reagerat mot ocker i samband med kreditgivning, och såvitt kunde bedömas hade dessa ingripanden haft en påtaglig sanerande effekt.

10.1.3 Direktiven

I 1976 års direktiv uttalas att det finns anledning att uppmärksamma straffbestämmelsen om ocker, framför allt av den anledningen att gällande förutsättningar för straffbarhet ibland kan medföra att straffansvar kan utkrävas endast hos den gärningsman, vars otillbörliga agerande sker öppet, medan de personer som håller sig i bakgrunden och träder in först på senare stadium kan gå fria.

10.1.4 BRÅ-promemorian om ocker

Inom ramen för BRÅ:s numera slutförda översyn av lagstiftning mot organiserad och ekonomisk brottslighet har utarbetats en promemoria om ocker (BRÅ PM 1983:1 Ocker). I promemorian uppmärksammas den låneverksamhet som bedrivs av s.k. grå lånefirmor. Promemorian utmynnar i ett förslag om ett utvidgat straffansvar för ocker. När de objektiva rekvisiten för ocker föreligger skall gärningsmannen enligt förslaget kunna dömas till ansvar, även om han inte insåg men hade skälig anledning anta att omständigheterna vid avtalet eller

rättshandlingen var sådana som krävs för ocker, dock endast om gärningen begås i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning.

Promemorian har överlämnats till förmögenhetsbrottsutredningen.

I promemorian konstateras att det på senare år tycks ha blivit allt vanligare att vissa firmor och privatpersoner bedriver låneverksamhet, som består i att låna ut företrädesvis mindre belopp på oftast kort tid. Verksamheten bedrivs öppet genom bl.a. annonsering i dagspressen. Denna kreditmarknad är till skillnad mot den reglerade kreditmarknaden inte föremål för vare sig kontroll eller insyn (promemorian s. 24 f).

I promemorian konstateras vidare att det genom lånefirmornas öppna annonsering är relativt lätt att få en uppfattning om vilka firmor som sysslar med låneverksamhet och hur pass utbredd denna verksamhet är. Annonseringen utvisar att verksamheten är koncentrerad till storstadsområdena med tonvikt på stockholmsregionen. Kundkretsen förmodas dock vara mera utspridd. Tillförlitliga uppgifter saknas för bedömning av hur stora belopp som lånefirmorna sammanlagt kan tänkas omsätta och hur många kunderna är (promemorian s. 35 f).

Med utgångspunkt från ett i och för sig litet material (en lånefirmas verksamhet i Malmö) görs i promemorian det antagandet att det finns ett stort antal personer som anser sig vara tvungna att vända sig till en lånefirma för att tillfälligt lösa sina ekonomiska problem samt att dessa personer är beredda att betala dyrt för ett kortfristigt lån och att det alltså är fråga om en lönande verksamhet för den som bedriver den (promemorian s. 37).

Det underläge i förhållande till långivaren, som lånesökandena i regel befinner sig i, har enligt promemorieförfattaren knappast någon motsvarighet i annan näringsverksamhet. Eftersom ett sådant underläge lätt utnyttjas av skrupelfria långivare, sägs det vara angeläget att undersöka vilka möjligheter det finns att sanera verksamheten (promemorian s. 52).

I promemorian diskuteras därefter (s. 53 ff) olika tänkbara åtgärder med detta syfte. En möjlighet som behandlas är att helt förbjuda lånefirmornas verksamhet. En sådan åtgärd anses dock allför ingripande. Att göra lånefirmornas verksamhet beroende av tillstånd eller registrering fordrar kontroll och tillsyn och är förenat med kostnader. Även en sådan åtgärd bedöms som onödigt ingripande. Av olika skäl anses det inte heller lämpligt att införa föreskrifter om maximiavgifter och maximiränta. Det främsta skälet mot regler om maximiränta är enligt vad som anförs i promemorian att det är ogörligt att fastställa en för alla olika låneförhållanden avpassad maximal räntesats. Den utväg som

förordas i promemorian är i stället att utvidga ockerbestämmelsens tillämpningsområde genom att slopa kravet på uppsåt i förhållande till ockersituationen, när långivning sker i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning.

Syftet med förslaget sägs inte vara att komma åt fall som i dag inte utgör ocker. Förslaget sägs i stället avse att förbjuda att någon i näringsverksamhet utnyttjar vad som typiskt sett utgör en ockersituation genom att sänka kravet på bevisning något. I promemorian anförs att det helt allmänt kan sägas att den som i ett avtal är beredd att acceptera att motparten tillförsäkras oskäliga förmåner måste vara i en prekär situation. Redan att låntagaren går med på sådana villkor är enligt promemorieförfattaren ett starkt indicium för att långivaren insett och utnyttjat låntagarens belägenhet till sin fördel.

Som skäl för att inskränka området för oaktsamt ocker till gärningar som sker i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller i större omfattning hänvisas i promemorian till den allmänna tendensen att iaktta försiktighet när det gäller att bestraffa gärningar som begås av oaktsamhet. Skärpningen av ockeransvaret är avsedd att markera att det ställs stränga krav på den som driver låneverksamhet (promemorian s. 68 f).

En viktig följd av ett genomförande av förslaget förmodas bli att det blir lättare för polis och åklagare att utreda ockerbrott som satts i system (promemorian s. 69).

10.2 NORDISK LAGSTIFTNING

10.2.1 Danmark

I 1930 års danska strafflag regleras förmögenhetsbrotten i 28 och 29 kapitlen. Vinningsbrotten (Berigelseforbrydelser), däribland ocker, upptas i 28 kapitlet. I 29 kapitlet upptas övriga förmögenhetsbrott.

År 1975 vidtogs, som ett led i bekämpningen av skadlig ekonomisk verksamhet, ändringar i bl.a. den danska strafflagen och den danska avtalslagen. Därvid ändrades strafflagens ockerbestämmelse (§ 282) något, och i 29 kapitlet infördes en supplerande bestämmelse (§ 300 b) om otillbörligt utnyttjande av annans underlägsna ställning i andra fall (jfr ovan i 4.4.3). Samtidigt infördes straffbestämmelser för "oaktsamt bedrägeri" (§ 300 a) och för efterföljande medverkan (§ 300 c). I avtalslagen infördes en jämknings- och ogiltighetsregel av innehåll att ett avtal kan lämnas utan avseende, helt eller delvis, om avtalet är oskäligt eller om det skulle strida mot ett redbart handlingssätt att göra avtalet gällande. Detsamma gäller även

andra rättshandlingar än avtal. Bestämmelsens innehåll överensstämmer i huvudsak med den svenska avtalslagens 36 §.

Lagändringen byggde på förslag av det danska straffelovrådet. Den närmare bakgrunden till lagstiftningen redovisas i BRÅ-rapporten 1975:3 Förmögenhetsbrotten - Riktlinjer för en översyn s. 101-110.

Ändringen i ockerbestämmelsen innebar att beskrivningen av ockersituationerna ändrades något i syfte att vidga bestämmelsens tillämpningsområde. Tidigare krävdes att gärningsmannen utnyttjade någons "nød, enfoldighed, uerfarenhed eller et over for ham bestående afhaengighedsforhold". Efter 1975 års lagändring krävs för ocker att gärningsmannen utnyttjar någons "betydelige økonomiske eller personlige vanskeligheder, manglende indsigt, letsind eller et bestående afhaengighedsforhold" till att i ett avtalsförhållande uppnå eller betinga sig en prestation, som står i väsentligt missförhållande till motprestationen eller för vilken vederlag inte skall utgå. Straffansvaret för ocker i samband med vederlagsfria rättshandlingar infördes som en nyhet år 1975 i syfte att uppnå rättslikhet med Sverige i detta hänseende.

Den i samband med ändringen i ockerbestämmelsen införda § 300 b stadgar straff för den som "ved ingåelse af en avtale på utilbørlig måde benytter sig af modpartens økonomiske vanskeligheder eller i øvrigt af dennes underlegne stilling". I motsats till ockerbestämmelsen innehåller § 300 b inte något krav på att det skall föreligga ett missförhållande mellan parternas prestationer. Ett sådant missförhållande blir bara en omständighet av betydelse vid en allsidig bedömning av om gärningsmannens handlingssätt kan anses förkastligt.

Enligt § 300 c kan straffansvar komma i fråga för den som förvärvar en fordran som tillkommit genom bl.a. ocker eller som gör en sådan fordran gällande, om han vid förvärvet kände till eller var grovt oaktsam med hänsyn till dess beskaffenhet. Detsamma gäller den som på annat sätt uppsåtligt eller grovt oaktsamt drar otillbörlig fördel av annans ockergärning. Paragrafen är tillämplig även vid andra brott än ocker som förbrott. Den riktar sig mot sådana gärningstyper som enligt svensk rätt utgör fordringshäleri eller vinningshäleri, bortsett från att vissa av de gärningar som enligt dansk rätt kan vara förbrott inte är brott enligt svensk rätt.

Enligt vad vi inhämtat vid kontakter med företrädare för det danska straffelovrådet samt vid besök hos statsadvokaturen for saerlig økonomisk kriminalitet i Köpenhamn, har 1975 års ändring i den danska ockerbestämmelsen inneburit att bestämmelsen fått en väsentligt större praktisk användbarhet. Av största betydelse för denna utveckling synes ha varit ändringarna av uttrycken "nød" och "enfoldighed" till "betydelige

økonomiske eller personlige vanskeligheder" respektive "manglende indsigt". I praxis anses en person ha betydande ekonomiska svårigheter när han saknar medel till avbetalningar eller låneamorteringar. Dansk rätt kriminaliserar s.k. putativa försök, dvs. den som tror att de objektiva rekvisiten för ett brott är uppfyllda kan dömas för försök, även om det skulle visa sig att det i själva verket fattas något på den objektiva sidan. I mål avseende omfattande låneverksamhet av ockerkaraktär har detta utnyttjats av danska åklagare på det sättet att låntagarens erforderliga underläge styrkts genom målsägandeförhör endast i en bråkdel av alla fall. I övriga fall har åtal skett för försök till ocker och även dessa åtal har bifallits. Den danska ockerbestämmelsen synes till följd härav i stor utsträckning kunna tillämpas så snart det föreligger ett uppenbart missförhållande mellan prestationerna på ömse sidor i ett låneförhållande.

Den danska strafflagens § 300 b har däremot visat sig föga användbar. Detta antas bero dels på ockerbestämmelsens vidgade tillämpningsområde, dels på att § 300 b föreskriver ett så lågt straffmaximum (sex månaders fängelse) att brott enligt denna bestämmelse preskriberas redan efter två år. Det kan noteras att straffelovrådet, som formulerade bestämmelsen, redan i samband med att förslaget lades fram (straffelovrådets udtalelse om økonomisk kriminalitet den 14 januari 1974), uttryckte tveksamhet inför lämpligheten av att införa bestämmelsen. Rådet ansåg att kritik kunde riktas mot en så vittgående bestämmelse om utnyttjande av annans underlägsna ställning, eftersom det är karakteristiskt för ett stort antal avtalssituationer att ena parten har ekonomiska svårigheter och att den andra parten utnyttjar denna situation till att uppnå så goda villkor som möjligt. Begränsningen till följd av kravet på att gärningsmannen skall ha handlat på ett "otillbörligt sätt" befarades kunna medföra tillämpningssvårigheter.

10.2.2 Norge

För ocker straffas enligt norsk rätt den som vid rättshandling utnyttjar någons nöd, lättsinne, oförstånd eller beroendeförhållande till att uppnå eller betinga sig vederlag, som med hänsyn till föreliggande omständigheter står i påtagligt missförhållande till det som skall presteras, eller som medverkar därtill. Detsamma gäller den som, efter att ha förvärvat ett krav som härrör från en sådan rättshandling, med kännedom om dess beskaffenhet gör kravet gällande eller överlåter det till annan eller som medverkar därtill (§ 295 i den norska strafflagen).

Den norska ockerbestämmelsen är, i motsats till den danska och den svenska, inte avsedd att vara tillämplig på benefika rättshandlingar.

Den norska Prisloven, daterad den 26 juni 1954 nr 4, innehåller bestämmelser som generellt förbjuder "orimliga" priser och andra "orimliga" avtalsvillkor. Såväl uppsåtlig som oaktsam överträdelse av förbudet är straffbelagd (18 §). Lagens tillämpningsområde omfattar all slags förvärvsverksamhet, varmed avses varje varaktig eller tillfällig ekonomisk verksamhet som drivs mot vederlag. Bestämmelserna i prisloven anses tillämpliga även på avtal om ränta vid försträckning. Eftersom tillämpningen av prisloven mycket lättare leder till fällande dom har den i praktiken medfört att den norska ockerbestämmelsen kommit i bakgrunden (Andenaes, Formueforbrytelsene, s. 173).

En arbetsgrupp inom det norska justitiedepartementet avgav år 1974 en rapport om tänkbara åtgärder mot vissa former av ekonomisk kriminalitet. I rapporten föreslogs, efter mönster av det danska straffelovrådets tidigare avgivna förslag, att kriminaliseringen av såväl bedrägeri som ocker i den norska straffeloven skulle utvidgas till att omfatta även grovt oaktsamma handlingar. Vidare föreslogs införandet av en i förhållande till ockerparagrafen subsidiär bestämmelse om straffansvar för otillbörligt utnyttjande av någons ekonomiska svårigheter eller underlägsna ställning samt en straffbestämmelse om efterföljande medverkan.

Arbetsgruppens förslag har emellertid inte resulterat i lagstiftning. (Den i BRÅ-promemorian om ocker s. 49 lämnade uppgiften om att ansvar för oaktsamt ocker införts i Norge är således inte riktig.)

Den i Norge år 1980 tillsatta strafflagskommissionen med uppdrag att se över hela den norska strafflagstiftningen har hittills sysslat med allmänstraffrättsliga frågor. Arbetet med översynen av de särskilda brotten har ännu inte påbörjats.

10.2.3 Finland

För ocker döms enligt finsk rätt den som "vid avtal rörande förmögenhet eller i samband därmed, med begagnande av annans trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom, tagit eller för sig eller annan betingat fördel i egendom, som står i uppenbart missförhållande till vad av honom givits eller beviljats (38 kap. 10 § i den finska strafflagen). I den finska ockerbestämmelsens andra stycke stadgas straff "där kreditanstalt eller någon annan i övrigt vid långivning tagit eller för sig eller annan betingat ränta eller annan gottgörelse avsevärt utöver de under offentlig kontroll ställda kreditanstalternas vid tidpunkten för ränteavtalets tillkomst i allmänhet gängse ränta...".

Såsom redovisats ovan i 1.2.2 förbereds i Finland en totalreform av strafflagstiftningen.

Vid våra kontakter med företrädare för det finska strafflagsprojektet har vi erfarit att man inom den arbetsgrupp som behandlar bl.a. bedrägeri- och ockerbrotten diskuterar ett förslag till ockerbestämmelse som innebär bl.a. straffansvar för den som vid kreditgivning betingar sig eller annan uppenbart oskälig ränta eller annan ekonomisk fördel.

10.3 FÖRSLAGET

En väsentlig orsak till att gällande straffbestämmelse för ocker sällan tillämpas är säkerligen, såsom anförs i den ovan nämnda BRÅ-promemorian om ocker (promemorian s. 64), att de personer som är utsatta för ocker är obenägna att anmäla brottet. Vid kreditocker är målsäganden ofta beroende av att få låna pengar av gärningsmannen även i fortsättningen. Inte sällan torde låntagaren inte ens inse att brott blivit begånget.

Därtill kommer emellertid att ockerbrott ofta är mycket svåra att utreda och bevisa. Praxis synes tolka rekvisiten trångmål, oförstånd, lättsinne och beroende ställning restriktivt. I allmänhet krävs därför en mycket ingående utredning av målsägandens situation vid tidpunkten för rättshandlingen. Även i de fall där det kan utredas att gärningsmannen faktiskt begagnat sig av motpartens underläge och övriga objektiva rekvisit för ocker är uppfyllda, är det ofta svårt att styrka att gärningsmannens uppsåt omfattat att motpartens situation var sådan som den var. Särskilt svårt är det att komma åt sådana personer som finansierar låneverksamhet men inte själva har någon kontakt med de enskilda låntagarna.

En tänkbar metod att göra ockerbestämmelsen effektivare är att beskriva den utnyttjade ockersituationen mindre restriktivt än i nuvarande bestämmelse och således utsträcka straffansvaret till att omfatta även den som utnyttjar ett, i förhållande till vad som för närvarande krävs, mindre påtagligt underläge hos motparten till att bereda sig en uppenbart oskälig prestation. Som tidigare redovisats har så nyligen skett i Danmark, och resultatet därav synes ha blivit att den danska ockerbestämmelsen numera tillämpas i större utsträckning än tidigare. Vi har övervägt förslag i sådan riktning, t.ex. att efter danskt mönster byta ut nuvarande krav på "trångmål" mot "betydande ekonomiska eller personliga svårigheter".

De uttryck som används i gällande ockerbestämmelse för att ange de olika tänkbara ockersituationerna beskriver emellertid enligt vår mening ganska väl de situationer som generellt bör kunna ge upphov till ocker, om någon begagnar sig därav till att bereda sig en uppenbart oskälig förmån. En annan sak är att det kan vara önskvärt att gällande uttryck tolkas något mindre restriktivt än som hittills skett i praxis. Så bör emellertid kunna ske även utan lagändring, eftersom det är en fråga om nyansskillnader.

Enligt vår mening finns det alltså inte skäl att nämnvärt utvidga straffansvaret för ocker i samband med rättshandlingar i allmänhet på förmögenhetsrättens område. Vårt förslag innebär att det straffbelagda området för ocker i samband med sådana rättshandlingar är i allt väsentligt oförändrat (9 kap. 5 § första stycket 1). En mindre betydelsefull ändring har dock gjorts i beskrivningen av ockersituationen såtillvida att ett av gärningsmannen utnyttjat beroendeförhållande enligt förslaget inte behöver vara en beroendeställning i förhållande till just gärningsmannen utan kan vara ett beroendeförhållande till en tredje person. Härigenom uppnås i detta hänseende överensstämmelse med de danska och norska ockerbestämmelserna. I övrigt har vi behållit samma uttryck för ockersituationerna som i 31 § avtalslagen, även om de kan tyckas vara något ålderdomliga.

Vi delar emellertid den uppfattning som kommit till uttryck i förenämnda BRÅ-promemoria om ocker, att det är angeläget att mera effektivt än hittills kunna komma till rätta med ocker i samband med långivning främst på den s.k. grå lånemarknaden. En effektivare bekämpning av ockerbetonad låneverksamhet torde förutsätta mera långtgående förändringar i gällande ockerlagstiftning. Att ingripandena mot sådan verksamhet varit så få sammanhänger såsom redan framhållits säkerligen med att vid misstanke därom brottsutredningen blir mycket tidsödande och besvärlig. Utformningen av gällande ockerbestämmelse nödvändiggör, när gärningsmannen förnekar brott, omfattande utredning om varje enskild målsägandes personliga och ekonomiska förhållanden och den misstänktes kännedom därom. En sådan utredning försvåras av att de enskilda målsägandena ofta är obenägna att lämna ut uppgifter om sina förhållanden. Det är angeläget att åstadkomma en lösning som utan att rättssäkerheten eftersätts reducerar kravet på bevisning.

Tidigare har såsom nämnts förslag väckts om att effektivisera bekämpningen av ocker på den grå lånemarknaden genom att omkasta bevisbördan och således hänvisa den misstänkte till att söka freda sig från ansvar genom att visa att hans förfarande inte inneburit något utnyttjande av en ockersituation. Dessa förslag har emellertid på, även enligt vår mening, goda skäl tillbakavisats.

I BRÅ-promemorian har man slagit in på en annan, även tidigare diskuterad väg, nämligen att sänka kraven på bevisning om ockersituationen genom att straffbelägga oaktsamt ocker som sker i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning. Inte heller denna lösning är enligt vår mening helt invändningsfri.

Vår främsta invändning mot förslaget om straffansvar vid oaktsamt utnyttjande av en ockersituation är att vi anser det vara principiellt felaktigt att införa oaktsamhetsansvar med det huvudsakliga motivet att

underlätta bevisningen. Påståendet i promemorian, att en bestämmelse i enlighet med den där föreslagna bör underlätta för polis och åklagare att utreda ockerbrott som satts i system, kan också ifrågasättas. Även med en bestämmelse i enlighet med promemorieförslaget måste nämligen i varje enskilt fall utredas att långivaren faktiskt utnyttjat att gäldenären befunnit sig i trångmål eller handlat på grund av oförstånd, lättsinne eller beroende ställning.

Våra överväganden när det gäller bekämpningen av avarterna på den grå lånemarknaden har lett till att vi föreslår att den som i samband med utlåning av pengar bereder sig eller någon annan en uppenbart oskälig ränta eller annan uppenbart oskälig ekonomisk förmån skall drabbas av straff för ocker, oberoende av om långivaren utnyttjat ett underläge hos motparten på det sätt som gällande ockerbestämmelse förutsätter (9 kap. 5 § första stycket 2 i förslaget). I nära överensstämmelse med förslaget i BRÅ-promemorian vill vi begränsa straffbestämmelsen till att avse gärningar som begås i låneverksamhet. Uttryckssättet i vårt förslag utesluter, till skillnad mot promemorieförslaget, att det sålunda utvidgade ockeransvaret kan komma i fråga vid utlåning av pengar i annan näringsverksamhet, exempelvis när ett företag lånar pengar till ett annat.

Vårt förslag innebär i förhållande till förslaget enligt BRÅ-promemorian uppenbarligen större lättnader i utredningshänseende, eftersom utredningen kan koncentreras på förhållandet mellan parternas prestationer. Vårt förslag torde också bättre än promemorieförslaget möjliggöra effektivare ingripanden mot finansiärer av ockerverksamheten. Härtill vill vi foga följande.

Det förhållandet att den som lånar pengar på uppenbart oskäliga villkor regelmässigt befinner sig i en svår situation eller handlar av ekonomiskt oförstånd eller lättsinne anser vi motivera ett slopande av kravet på att detta skall behöva utredas i varje särskilt fall när gärningen förövas i verksamhet som anges i förslaget. Kravet på att gottgörelsen för ett lån skall vara uppenbart oskälig innebär i praktiken att ansvar enligt förslaget inte kommer i fråga i andra lånesituationer än sådana som gällande ockerbestämmelse tar sikte på.

En anledning till att vi har ansett det vara försvarbart att låta det straffbara området för ocker i samband med långivning bestämmas enbart av huruvida gottgörelsen för ett lån är uppenbart oskälig eller inte är att det inom området för långivning ofta är relativt enkelt att konstatera hur de för ett lån uppställda villkoren förhåller sig till de villkor som skulle ha uppställts för ett motsvarande lån på den reglerade kreditmarknaden. Att det på grund av kreditpolitiska åtgärder måhända är mycket svårt för privatpersoner att låna upp medel för oprioriterade ändamål,

bör inte hindra att villkoren för ett lån på den oreglerade marknaden jämförs med de tänkbara villkoren för ett motsvarande banklån.

Borgenärens grad av risktagande måste naturligen få inverka på bedömningen av om en viss gottgörelse för ett lån kan anses uppenbart oskälig eller inte. Att en persons eller ett företags ekonomi är så dålig att ett banklån utan fullgod säkerhet av den anledningen över huvud taget inte skulle ha beviljats, bör emellertid inte berättiga borgenären till hur stor riskpremie som helst. Såsom hittills måste det ankomma på praxis att avgöra vad som är uppenbart oskäligt i sådana fall liksom i andra.

För lån med mycket kort löptid kan en viss ersättning innebära en mycket hög årsränta uttryckt i procent utan att ersättningen därför bör anses uppenbart oskälig.

Det sagda utesluter inte att det kan vara lämpligt att i praxis falla tillbaka på vissa riktlinjer för skälighetsbedömningen. Sålunda kan man tänka sig att förmånerna, omräknade till årsränta, vid lån av ett inte obetydligt belopp under minst sex månader inte bör tillåtas överstiga tre eller fyra gånger riksbankens diskonto, om fordringen är säker. Är fordringen osäker kan det vara motiverat att begränsa riskpremiens storlek så att den beräknade årsräntan aldrig skulle få överstiga 100 %.

Det utvidgade ansvaret för ocker enligt förslagets 9 kap. 5 § första stycket 2 gäller endast med avseende på försträckningsavtal och inte andra avtal om kreditgivning, exempelvis kreditköp. Det kan visserligen tyckas vara inkonsekvent att stadgandet om ocker enligt andra punkten blir tillämpligt vid ett kreditköp, som konstruerats på det sättet att köparen lånar visst belopp till kontantinsatsen av säljaren (eller av annan kreditgivare på grund av överenskommelse mellan denne och säljaren), men däremot inte vid ett kreditköp som innebär att köparen får anstånd med betalningen. Det utvidgade straffansvaret för ocker tar emellertid huvudsakligen sikte på den s.k. grå eller svarta lånemarknaden. På andra områden har bestämmelser införts till skydd för svagare avtalsparter, bl.a. i konsumentkreditlagen (1977:981) och i 36 § avtalslagen (1915:218). Enligt 36 § avtalslagen kan ett avtalsvillkor jämkas eller lämnas utan avseende, om villkoret är oskäligt med hänsyn till avtalets innehåll, omständigheternas vid avtalets tillkomst, senare inträffade förhållanden och omständigheterna i övrigt. Nämnda regler torde fungera på sådant sätt att det inte finns skäl att i vidare mån än som föreslagits slopa kravet på utredning att gärningsmannen utnyttjat ett underläge hos motparten till att bereda sig den oskäliga förmånen.

Förslagets ockerbestämmelse får ett vidare tillämpningsområde än bestämmelsen om civilrättsligt ocker i 31 § avtalslagen. Detta innebär dock inte att straffansvaret når längre än eller ens lika långt som avtalslagens regler om rättshandlingars ogiltighet.

11 GRADINDELNINGEN

11.1 GÄLLANDE ORDNING

11.1.1 Gradindelningens funktion

Såsom tidigare omtalats (ovan i 2.3) innebar 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrotten att spridda stadganden i dittills gällande rätt sammanfördes till mera omfattande brottsbegrepp med vidare straffskalor. Den gradindelning som samtidigt genomfördes i fråga om avsevärt flera brott än tidigare var avsedd att förhindra att straffskalorna blev alltför vida. Gradindelningen tillkom alltså främst för att minska utrymmet för domstolarnas fria skön i straffmätningsfrågor.

Gradindelningen grundar sig på omständigheterna vid brottet. Omständigheter som rör brottslingens person mer än hans gärning skall inte påverka bedömningen av hur allvarligt ett visst brott är men kan inverka på påföljdsbestämningen.

Varje grad av en grundläggande brottsart räknas som en särskild brottstyp. Detta gäller såväl när de lindrigare eller grövre fallen har särskilda brottsbenämningar och regleras i särskilda paragrafer som när det i bestämmelsen avseende det grundläggande brottet endast anges särskilda straffskalor för ringa respektive grova fall.

Gradindelningen har betydelse inte bara för straffmätningen utan även i en rad andra hänseenden.

Enligt reglerna om åtalspreskription i 35 kap. BrB är preskriptionstidens längd beroende av det högsta straff som kan följa på brottet. Eftersom varje grad av en gradindelad brottsart räknas som ett särskilt brott, blir straffmaximum för den grad, vartill gärningen i det särskilda fallet är att hänföra, avgörande för preskriptionstidens längd.

Bestämmelserna om ansvar för försök, förberedelse m.m. har utformats med hänsynstagande till det fullbordade brottets svårhetsgrad. Så är t.ex. försök och förberedelse till stöld, bedrägeri och förskingring straffbelagda gärningar enligt gällande rätt, däremot inte försök eller förberedelse till de lägre graderna av dessa brottsarter.

Möjligheterna att använda de processuella tvångsmedlen häktning och anhållande är beroende av straffskalan för brottet. Enligt huvudregeln får den misstänkte häktas endast om straffmaximum för brottet är minst ett års fängelse. Vid lägre straffmaximum får häktning ske endast i mer speciella fall. En misstänkt som saknar stadigt hemvist inom riket får häktas vid flyktfara. Kan det antas att påföljden i det särskilda fallet stannar vid böter får häktning dock inte ske (24 kap. 1 § RB). Oberoende av brottets svårhetsgrad får den häktas som är okänd eller som saknar känt hemvist inom riket och skäligen kan befaras fly utomlands (24 kap. 2 § RB). Anhållande förutsätter i sin tur i regel att det föreligger häktningsskäl (24 kap. 5 § RB).

För de centrala förmögenhetsbrottens del betyder detta att häktning och anhållande enligt huvudregeln inte kan tillgripas vid misstanke om brott som är att hänföra till den ringa graden av dessa brottskategorier.

I stället för att väcka åtal får åklagare utfärda strafföreläggande beträffande visst brott, om straffmaximum för brottet inte överstiger sex månaders fängelse. Strafföreläggande får dock inte avse strängare straff än etthundra dagsböter (48 kap. 4 § RB). I fråga om de centrala förmögenhetsbrotten kan strafföreläggande således utfärdas beträffande en viss gärning, om den bedöms som ringa brott, men inte om den utgör brott av normalgraden.

Användningen av vissa påföljder är också beroende av straffskalan för brottet. Överlämnande för vård enligt lagen (1981:1243) om vård av missbrukare i vissa fall kan såsom huvudregel komma i fråga endast om straffmaximum för brottet inte överstiger ett års fängelse (31 kap. 2 § BrB). Såvitt gäller de centrala förmögenhetsbrotten kan denna påföljd alltså i princip användas endast om brottet är att anse som ringa. Vid allvarligare brottslighet erfordras att det föreligger särskilda skäl för sådant överlämnande. Villkorlig dom och skyddstillsyn får inte användas som påföljd för brott, varpå enligt straffbestämmelsen endast kan följa böter. Å andra sidan är användningen av dessa påföljder begränsad vid mycket allvarlig brottslighet (27 kap. 1 § och 28 kap. 1 § BrB).

11.1.2 Nuvarande gradindelning

Bland förmögenhetsbrotten, med bortseende från gäldenärsbrotten, är för närvarande följande brott indelade i tre olika grader, nämligen stöld, tillgrepp av fortskaffningsmedel, bedrägeri, utpressning, häleri,

svindleri, förskingring och skadegörelse. De olika graderna av stöld, bedrägeri, förskingring och skadegörelse har egna brottsbeteckningar och regleras i särskilda paragrafer.

En tvågradig indelning, med en straffskala för normalfallet och en annan för grova fall, finns vid rån, egenmäktigt förfarande, ocker och trolöshet mot huvudman. Endast den grova graden av rånbrottet har en särskild brottsbenämning.

I det fall en privilegierad eller kvalificerad brottstyp regleras i en särskild paragraf anges däri alltid en eller flera omständigheter av särskild betydelse för bedömningen av brottets svårhetsgrad.

Såvitt gäller de privilegierade fallen av stöld, bedrägeri, förskingring och skadegörelse anges att dessa brott skall hänföras till den lägsta graden, om brottet med hänsyn till brottsobjektets värde respektive skadans omfattning och omständigheterna i övrigt är att anse som ringa (8 kap. 2 §, 9 kap. 2 §, 10 kap. 2 § och 12 kap. 2 § BrB). Värdet respektive skadan är alltså i och för sig inte avgörande för brottsrubriceringen. Rekvisitens utformning vid snatteri, bedrägligt beteende, undandräkt och åverkan innebär dock att det inte kan komma i fråga att döma för något av dessa brott i andra fall än när brottsutbytet har ett tämligen lågt värde respektive skadan är liten.

Rekvisiten för de grova brottsformerna av stöld, rån, bedrägeri, förskingring och skadegörelse är likaledes utformade på i princip samma sätt vid de olika brotten. I första stycket av respektive bestämmelse anges helt allmänt att den strängare straffskalan och brottsbeteckningen för den grövre graden skall användas, om brottet är att anse som grovt. I bestämmelsernas andra stycken ges ett antal exempel på omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömningen (8 kap. 4 § och 6 §, 9 kap. 3 §, 10 kap. 3 § och 12 kap. 3 § BrB). Samma metod med ett antal vägledande exempel utnyttjas i kvalifikationsrekvisitet för trolöshet mot huvudman, trots att denna brottstyp saknar en egen brottsbenämning (10 kap. 5 § BrB).

De i nämnda kvalifikationsrekvisit angivna omständigheterna av beskaffenhet att särskilt böra beaktas vid bedömningen av brottets svårhetsgrad har närmast till funktion att underlätta tolkningen av lagen. De utpekar endast särskilt viktiga eller vanliga fall, och det är varken nödvändigt att under angivna omständigheter alltid döma för grovt brott eller uteslutet att såsom grovt brott bedöma fall som inte täcks av något exempel. Brottskonstruktionen innebär alltså att lagstiftaren gett domstolarna i princip fria händer att avgöra om ett brott skall bedömas som grovt eller inte.

Än större frihet att bedöma ett brott som ringa, medelsvårt eller grovt föreligger naturligtvis i sådana fall då det endast anges en särskild straffskala för de olika fallen.

11.1.3 Några statistiska uppgifter

Nedanstående uppställningar utvisar det antal personer som dömts till påföljd eller godkänt strafföreläggande för stöld-, bedrägeri-, förskingrings- och skadegörelsebrott åren 1974, 1976, 1978, 1980 och 1981 efter huvudbrott. (Källa: Rättsstatistisk årsbok 1975, 1977, 1979, 1981 och 1982.)

STÖLDBROTT	1974	1976	1978	1980	1981
Snatteri	4 482	4 225	5 845	5 600	6 164
Stöld	4 153	6 185	7 605	7 255	7 994
Grov stöld	4 789	2 115	1 600	1 676	1 802
BEDRÄGERIBROTT					
Bedrägligt beteende	1 204	1 336	725	1 296	1 269
Bedrägeri	1 672	1 561	1 934	2 242	3 147
Grovt bedrägeri	1 157	1 236	1 395	1 379	1 490
FÖRSKINGRINGSBROTT					
Undandräkt	39	42	28	27	24
Förskingring	290	213	238	233	252
Grov förskingring	61	68	50	43	60
SKADEGÖRELSEBROTT					
Åverkan	322	374	315	388	336
Skadegörelse	1 839	2 223	3 127	3 453	3 291
Grov skadegörelse	40	60	62	59	81

Eftersom registreringen sker efter huvudbrott, dvs. efter det brott som har den strängaste straffskalan, utvisar uppställningarna inte hur många brott inom varje brottskategori som bedömts som ringa, medelsvåra eller grova respektive år. Bakom varje redovisat huvudbrott kan dölja sig flera brott av samma eller lägre svårhetsgrad. Statistiken torde dock ge en tämligen god bild av hur brotten fördelas på olika grader i praxis.

Såvitt avser stöldbrottet, som är det klart dominerande brottet bland förmögenhetsbrotten, framgår av uppställningen att en betydande andel av stöldbrotten bedömdes som grova år 1974. Gruppen grov stöld var något större än vardera gruppen snatteri och stöld. Av statistiken torde kunna utläsas att 1975 års ändring i bestämmelsen om grov stöld, varvid bl.a. inbrottsexemplet slopades, haft stor betydelse i rättstillämpningen. Lagändringen trädde i kraft den 1 april 1976 och redan samma år sjönk antalet personer som dömdes för grov stöld betydligt. Åren därefter har antalet

personer som dömts för grov stöld som huvudbrott utgjort en dryg tiondel av samtliga personer som dömts för stöldbrott. År 1976 ökade antalet personer som dömdes för stöld av normalgraden som huvudbrott till hälften av samtliga för stöldbrott dömda, från att tidigare ha utgjort en knapp tredjedel. Andelen för snatteri dömda utvisar en svag ökning under de redovisade åren och var år 1981 närmare 40 % av det totala antalet personer som dömdes för stöldbrott detta år.

När det gäller bedrägeribrotten har gruppen personer som dömts för bedrägeribrott av normalgraden samtliga redovisade år varit större än vardera gruppen som dömts för bedrägligt beteende respektive grovt bedrägeri. Antalet som dömts för bedrägeri av normalgraden utgjorde år 1981 drygt hälften av samtliga för bedrägeribrott dömda. Andelen för grovt brott dömda uppgick detta år till en fjärdedel. Tidigare år var andelen för grovt brott dömda obetydligt högre. Nedgången av antalet som dömts för bedrägligt beteende år 1978 torde bero på den åtalsbegränsningsregel som infördes år 1976 (SFS 1976:1139).

Förskingringsbrotten utgör totalt sett en mycket liten grupp. Omkring tre fjärdedelar av de personer som dömts för förskingringsbrott de redovisade åren har dömts för förskingring av normalgraden. Andelen för undandräkt dömda har alla år utom ett legat under 10 % och andelen för grov förskingring dömda har mestadels legat kring 15 %.

I fråga om skadegörelsebrottet dominerar andelen som dömts för brott av normalgraden än mer. Åren 1978, 1980 och 1981 uppgick nämnda andel till närmare 90 %. Andelen för grov skadegörelse dömda har varit låg, strax under eller över två procent.

11.2 FÖRSLAGETS GRADINDELNING

11.2.1 Allmänna överväganden

Såsom angetts ovan i 11.1.1 har gradindelningen tillkommit främst för att minska utrymmet för domstolarnas fria skön i straffmätningsfrågor. Härigenom tillgodoses den straffrättsliga legalitetsprincipens krav på en rimlig kompetensfördelning mellan lagstiftare och rättstillämpare. Genom att indela en brottsart i olika grader och därmed undvika mycket vida straffskalor är det möjligt att styra och vägleda domstolarna och därmed motverka en ojämn praxis.

I vilken mån gradindelningen har betydelse som en verkligt styrande faktor vid domstolarnas straffmätning är emellertid beroende av hur rekvisiten för de olika graderna är utformade. Exempel på starkt styrande rekvisit är kvalificeringsrekvisitet för stöld enligt 20 kap. 4 § i 1864 års strafflag före 1942 års revidering av bestämmelserna om förmögenhetsbrotten. Däri angavs nämligen genom en kasuistiskt utformad uppräkning, bindande och uttömmande, i vilka fall en

stöldgärning skulle bedömas enligt denna strängare bestämmelse. Motsatsen härtill är sådana allmänt formulerade rekvisit som endast anvisar en särskild straffskala vid förmildrande eller försvårande omständigheter eller för grovt och ringa brott. Med sådana rekvisit kan gradindelningen inte sägas i nämnvärd utsträckning vare sig styra eller vägleda domstolarna.

Gradindelningen bör emellertid inte enbart ses som ett medel att styra och vägleda de rättstillämpande myndigheterna i straffmätningsfrågor. Gentemot samhällsmedborgarna gör gradindelningen det också möjligt att vid brott av en viss art hota med lägre eller högre straff beroende på brottets svårhetsgrad.

Lagens hot om straff för ett visst beteende syftar till att avhålla människor från detta beteende. Olika straffskalor vid skilda brottstyper bidrar till att göra människor medvetna om vilka handlingstyper som lagstiftaren anser vara mera förkastliga än andra. Lagstiftningens moralbildande inverkan på medborgarna medför åtminstone i viss utsträckning att detta lagstiftarens synsätt kommer att delas av de enskilda människorna och att dessa inrättar sig därefter.

Ett kraftigare straffhot vid vissa brott än vid andra kan i någon mån bidra till att styra potentiella brottslingar från allvarlig till mindre allvarlig brottslighet. Om en brottsart indelas i olika grader och de grövsta formerna utpekas i en särskild straffbestämmelse med en egen brottsbenämning, ökar möjligheterna att göra människor medvetna om vilka handlingar som lagstiftaren anser vara särskilt förkastliga. Den strängare straffskalans uppgift är därvid inte främst att avhålla en tänkbar gärningsman från att begå brott över huvud taget, utan att styra brottsligheten från de handlingar som bedömts vara särskilt straffvärda till mindre allvarliga former av brottslighet. Lagstiftaren kan t.ex. genom att nämna medtagande av vapen som en kvalificerande omständighet vid stöld kanske inte hindra en yrkes- eller vanetjuv från att begå en stöld, men tjuven kan därigenom möjligen förmås att inte ta med skjutvapen när han begår brottet.

Förslaget innebär att nuvarande teknik med gradindelade brott bibehålls. Med beaktande av vad som här framhållits om den funktion, som gradindelningen bör anses ha, är det enligt vår mening angeläget att ge rekvisiten för de grova förmögenhetsbrotten ett sådant innehåll att de dels innebär en tämligen stark styrning av rättstillämpningen, dels bättre än för närvarande är ägnade att avskräcka från den särskilt allvarliga brottsligheten. För att ett hot om straff för grovt brott skall verka mera avskräckande än ett hot om straff för ett brott av normalgraden är det väsentligt att straffbestämmelsen för grovt brott förbehålls gärningar med särskilt högt straffvärde. Från preventiv synpunkt är det av värde att straffbestämmelserna för grova brott tillämpas förhållandevis sällan och inte

vid sådan brottslighet som, i förhållande till den totala brottsligheten inom samma brottskategori, har ett tämligen genomsnittligt straffvärde. Vidare är det från denna synpunkt väsentligt att skillnaden i straffvärde mellan grova brott och brott av normalgraden återspeglas i straffmätning och påföljdsbestämning.

Vid utformningen av rekvisiten för den lägsta, privilegierade, graden av brotten är det inte, på samma sätt som i fråga om kvalifikationsrekvisiten, av vikt att åstadkomma starkt styrande och inskränkande rekvisit. Av hänsyn till legalitetsprincipen, som har till funktion att skydda medborgarna mot godtyckliga ingripanden från de rättstillämpande myndigheternas sida, är det väsentligare att förhindra att någon döms till ett alltför högt straff än att påföljden i ett enskilt fall blir för mild. När det gäller rekvisiten för den lägsta graden är det tvärtom av vikt att de inte utformas på ett sådant sätt att de begränsar domstolens möjligheter att i önskvärd utsträckning tillämpa en mildare straffskala. Privilegieringsrekvisitet har inte heller den speciella brottspreventiva funktion som rekvisitet för den grövre graden, enligt vad som ovan framhållits, bör anses ha.

Enligt förslaget är samtliga brottskategorier utom besittningsintrång samt de varianter av undandräkt och häleri, som utgör särskilda brottskategorier, indelade i minst två svårhetsgrader. De flesta av brotten förekommer i tre svårhetsgrader. Så är fallet med stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, behörighetsmissbruk och häleri. Vid dessa brott omfattar den lägsta graden "mindre allvarliga" fall. Den grövsta graden förbehålls "särskilt allvarliga" fall. Normalgraden omfattar därmed enligt förslagets indelning "allvarliga" brott. Rånbrottet, som redan i sin grundform utgör ett "särskilt allvarligt" brott, förekommer i en kvalificerad form, grovt rån, innefattande "synnerligen allvarliga" brott. Egendomsbrottet enligt 8 kap. 8 § är å andra sidan i sin grundform ett mindre allvarligt brott. Grovt egendomsbrott enligt 8 kap. 9 § innefattar därför sådana egendomsbrott, som kan betecknas som allvarliga (men som inte utgör stöld eller skadegörelse). Vad ovan sagts om vikten av starkt styrande och inskränkande kvalifikationsrekvisit är inte på samma sätt som vid övriga brott tillämpligt i fråga om grovt egendomsbrott, eftersom det har ett så relativt lågt straffvärde.

11.2.2 Mindre allvarliga brott

Enligt nuvarande systematik för gradindelning av brotten är den lägre graden av de brott som förekommer i en privilegierad form förbehållen "ringa" fall.

Såsom redan framgått avviker förslaget från gällande ordning i detta avseende på det sättet att den lägre graden skall omfatta "mindre allvarliga" fall. Avsikten därmed är att vidga tillämpningsområdet för de

bestämmelser som avser den lägsta graden av en brottsart. Med en fortsatt användning av uttrycket "ringa" vore det inte lämpligt att hänföra annat än tämligen bagatellartade fall till den lägsta graden.

Särskilda straffskalor för mindre allvarliga fall av den grundläggande brottstypen förekommer vid stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, spekulationsbrott, behörighetsmissbruk och häleri.

Den gemensamma brottsbeteckningen för mindre allvarliga fall av stöld och skadegörelse är egendomsbrott (8 kap. 2 § fjärde stycket, 6 § tredje stycket och 8 § första stycket 1). Egendomsbrott är därutöver beteckningen på andra typer av olovliga förfoganden över egendom, såsom olovlig användning av annans egendom.

Mindre allvarliga fall av bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott skall föranleda ansvar för oredligt förfarande enligt 9 kap. 8 § (9 kap. 1 § tredje stycket, 3 § tredje stycket, 5 § fjärde stycket och 7 § fjärde stycket).

10 kapitlets huvudbrott, behörighetsmissbruk, betecknas i mindre allvarliga fall undandräkt (10 kap. 1 § fjärde stycket och 3 § första stycket 1).

En viss fördel med att på det sätt som sker i 8 och 9 kapitlen sammanföra mindre allvarliga former av olika brott under en gemensam brottsbenämning är att de juridiska bedömningarna därmed kan i någon mån underlättas. Gränsdragningsproblem får mindre betydelse när de inte inverkar på brottsrubriceringen.

Den som olovligen tillägnar sig något och därmed förövar stöldbrott kan samtidigt skada annans egendom, exempelvis när stölden förövas genom inbrott eller innebär att gärningsmannen avskiljer stöldobjektet från ett underlag av något slag. Delvis beroende på den nuvarande metoden att ibland, men inte alltid, låta förövandet av ett brott inverka på rubriceringen av ett annat brott, är det enligt gällande rätt oklart i vilken utsträckning en domstol i sådana fall bör döma för såväl stöldbrott som skadegörelsebrott eller endast för ettdera brottet. Enligt förslaget saknar frågeställningen betydelse i mindre allvarliga fall.

Såvitt gäller brotten i 9 kapitlet kan framhållas att en konkret gärning kan ha inslag av såväl bedrägeri som ocker eller att det kan vara oklart huruvida en gärning som uppfyller rekvisiten för spekulationsbrott inte också uppfyller rekvisiten för bedrägeribrott. När det i sådana fall står klart för en åklagare eller en domstol att gärningen i vilket fall som helst skall bedömas som mindre allvarlig, saknas skäl att lägga ner möda på bedömningen i just den delen.

En annan fördel med gemensamma brottsbenämningar för de mindre allvarliga formerna av de olika brotten i varje kapitel är att samtliga mindre allvarliga brottstyper kan få en i förhållande till den grundläggande brottstypen särskild brottsbenämning, utan att det blir nödvändigt att konstruera en mängd nya brottsbenämningar. Detta skulle för övrigt vara mycket svårt, med hänsyn till att sådana beteckningar som "mindre allvarlig stöld" bör undvikas.

Bortsett från ändringen från "ringa" till "mindre allvarligt" är rekvisiten för de privilegierade brottstyperna av de olika brottskategorierna utformade enligt samma mönster som nuvarande rekvisit för snatteri, bedrägligt beteende, undandräkt och åverkan. I allmänhet anges att brottet skall vara att anse som mindre allvarligt "med hänsyn till skadans omfattning och övriga omständigheter". Vid mindre allvarliga fall av ocker talas i stället om "förmånen och övriga omständigheter". Vid spekulationsbrott, som inte förutsätter att gärningen innebär vare sig skada eller vinning, anges endast att hänsyn skall tas till "omständigheterna". Ett häleribrott skall enligt förslaget kunna bedömas som mindre allvarligt med hänsyn till "godsets eller fordringens värde eller övriga omständigheter". Vid efterföljande oredlighet skall bedömningen ske med beaktande av "hjälpens betydelse eller gärningsmannens vinning eller övriga omständigheter".

Rekvisiten för den lägsta graden av de grundläggande brottstyperna lämnar alltså stor frihet att vid rättstillämpningen bedöma om ett brott skall anses som mindre allvarligt eller inte. Den skada som brottet innebär för den drabbade är naturligtvis av väsentlig betydelse för brottsrubriceringen, men liksom för närvarande skall samtliga omständigheter sammanvägas vid bedömningen. I de fall det är i huvudsak endast skadans storlek som kan påverka brottsrubriceringen bör gränsen mellan den lägsta graden och normalgraden av ett brott kunna sättas betydligt högre än nuvarande värdegräns vid snatteri och övriga mindre förmögenhetsbrott, med hänsyn till att den lägre graden innefattar inte blott ringa utan även mindre allvarliga fall. En riktpunkt bör kunna vara att skadans storlek inte skall hindra att ett brott bedöms som mindre allvarligt, så länge skadan inte överstiger omkring en tiondels basbelopp, dvs. för närvarande ungefär 2 000 kronor.

11.2.3 Grova brott

Enligt förslaget skall grova fall av stöld, rån, skadegörelse, egendomsbrott, bedrägeri, utpressning, ocker, behörighetsmissbruk och häleri föranleda straff enligt strängare straffskalor än för grundtyperna av dessa brott. De grova fallen inom varje brottskategori regleras i särskilda paragrafer och har egna brottsbeteckningar.

Straffbestämmelserna för de grova förmögenhetsbrotten har utformats på sådant sätt att det inte skall vara möjligt att döma för grovt brott utan stöd av de i bestämmelserna särskilt uppräknade kvalifikationsgrunderna. De skiljer sig dock från forna tiders limitativa rekvisit på det sättet, att det däremot inte skall vara nödvändigt att bedöma ett brott som grovt, så snart någon i kvalificeringsrekvisitet angiven omständighet föreligger. Härutöver krävs att brottet med beaktande av samtliga omständigheter är att anse som särskilt allvarligt eller, vid rån, synnerligen allvarligt. För grovt egendomsbrott är det tillräckligt att gärningen är att anse som allvarlig. Eftersom det visat sig att det med nuvarande ordning funnits en benägenhet att bedöma ett brott som grovt, när någon i straffbestämmelsen för grovt brott angiven kvalificerande omständighet förelegat, har vi emellertid eftersträvat att bland kvalifikationsgrunderna ta med endast sådana omständigheter, som oftast medför att brottet måste tillmätas ett mycket högt straffvärde. Utformningen av kvalifikationsrekvisiten för de centrala förmögenhetsbrotten innebär i fråga om de flesta av dessa en väsentlig inskränkning av området för grovt brott.

Tidigare har framhållits att kvalificeringsrekvisiten bör utformas med beaktande inte endast av att de skall vägleda och styra domstolarna utan också av att de skall i möjligaste mån leda brottsligheten från de såsom grova brott utpekade gärningstyperna mot mindre grov brottslighet. För att kvalificeringsrekvisiten skall kunna påverka människors handlingssätt är det väsentligt att de omständigheter som anses böra medföra att ett brott bedöms som grovt anges så konkret, att det omedelbart av lagtexten går att få en uppfattning om vilka typer av gärningar som avses. Nuvarande kriterier att en gärning varit av "särskilt farlig art" eller "särskilt hänsynslös art", såsom vid grov stöld, grovt bedrägeri och grov förskingring, är från denna synpunkt inte lämpliga som kvalifikationsgrunder. Dessa typer av kriterier är också alltför obestämda för att i önskvärd utsträckning kunna tjäna till vägledning vid rättstillämpningen. För att undvika olägenheter med en alltför kasuistisk lagstiftningsteknik kan kvalifikationsgrunderna å andra sidan inte göras alltför konkreta och därmed begränsade.

I avsnittet om konkurrensfrågor anförs skäl för ett övergivande av nuvarande teknik att utnyttja förövandet av ett brott som kriterium för att döma för ett annat brott i högre svårhetsgrad än som annars skulle ha kommit i fråga (ovan i 5.3). Principen bör i stället vara att döma särskilt - i brottskonkurrens - för de brott som skall påverka straffets storlek. Bland omständigheter av beskaffenhet att kunna föra upp ett brott i den högsta svårhetsgraden har därför inte medtagits förfaranden som är straffbelagda enligt sär-

skilda straffbud. Så t.ex. har inte den omständigheten att gärningsmannen begagnat en falsk handling eller vilseledande bokföring medtagits som kvalifikationskriterier vid grovt bedrägeri.

Brottsföremålets värde respektive den ekonomiska skada som brottet innebär för den drabbade tillmäts betydelse vid samtliga brottskategorier. Nuvarande uttryck "betydande värde eller synnerligen kännbar skada" vid grov stöld, grovt bedrägeri och grov förskingring har ändrats till "stort värde eller mycket kännbar ekonomisk skada" vid grov stöld samt "stor eller mycket kännbar ekonomisk skada" vid grovt bedrägeri och grovt behörighetsmissbruk. Sistnämnda uttryck används också vid grov skadegörelse och grov utpressning. Vid grovt ocker och grovt häleri har motsvarande kvalifikationskriterier formulerats på ett något annat sätt.

Liksom för närvarande skall således inte blott brottsobjektets värde respektive skadans storlek objektivt sett beaktas. Även den subjektiva skadan, dvs. den ekonomiska skadans betydelse för målsäganden, bedömd utifrån dennes speciella förhållanden, skall ha betydelse för brottsrubriceringen.

Stöldföremålets värde såsom kvalifikationsgrund för grov stöld var föremål för meningsyttringar i samband med 1975 års ändring i bestämmelsen om grov stöld. Ett par remissinstanser ville ändra kvalifikationsgrunden till "mycket betydande värde", vilket enligt deras mening borde motsvara omkring 50 000 kronor eller minst fem basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring (prop. 1975/76:42 s. 10).

Departementschefen uttalade den uppfattningen att det tillgripnas värde, som inte sällan kunde vara beroende av slumpmässiga faktorer och i varje fall ofta låg utanför gärningsmannens direkta planering, inte utgjorde något ändamålsenligt kriterium när det gällde att fastställa om brottet skulle räknas som särskilt kvalificerat. Med denna utgångspunkt fann han det vara naturligt att det i de fall, då värdet ändå måste tillmätas självständig betydelse i detta sammanhang, verkligen borde vara fråga om väsentligt högre belopp än några tusental kronor. Departementschefen uttalade vidare bl.a. att det inte borde finnas något hinder mot att gränsen för vad som avsågs med det i och för sig klart restriktiva uttrycket "betydande värde" utan lagändring sattes betydligt högre än vad som normalt syntes vara fallet samt att tolkningen av uttrycket i 9 kap. 3 § och 10 kap. 3 § BrB i regel torde avse betydligt högre belopp än vid stöld (prop 1975/76:42 s. 23).

Något bestämt belopp för vad som för närvarande avses med "betydande värde" vid tillämpningen av de olika bestämmelserna om grova brott går inte att ange. Värdet synes i praxis sällan ensamt anges som grund för att kvalificera ett brott som grovt. Såvitt avser stöldbrottet torde i praxis före 1975 års lagändring

en stöld ha ansetts som grov med hänsyn till värdet av det tillgripna, redan när detta uppgick till några tusental kronor. Därefter synes beloppsgränsen ha höjts ganska väsentligt. Av intresse från senare praxis är rättsfallet NJA 1980 s. 253.

Straffbestämmelserna för förmögenhetsbrott skall tjäna till skydd främst för intressen av ekonomisk art. Brottsutbytets värde och skadans omfattning bör därför enligt vår mening vara de faktorer som främst tillmäts betydelse vid brottsrubriceringen, såtillvida att det sällan bör finnas anledning att anse ett förmögenhetsbrott som grovt, om det varken avsett större värden eller inneburit kännbar ekonomisk skada. En annan sak är att det måste krävas att gärningsmannens uppsåt omfattat att gärningen avsett stort värde eller inneburit stor eller mycket kännbar skada för att dessa omständigheter skall få åberopas som grund för bedömningen av brottets svårhetsgrad.

I anslutning till uttalanden i direktiven har vi inriktat oss på att vid de gradindelade brotten till den högsta svårhetsgraden föra endast mycket allvarlig brottslighet. Därför bör kraven på brottsutbytets värde och skadans omfattning som grund för att hänföra ett brott till den högsta svårhetsgraden ställas högt. Självfallet kommer det inte i fråga att i lagtexten ange tämligen fixa gränser för värde och skada. En rimlig riktpunkt vid gränsdragningen i det enskilda fallet förefaller oss vara den i samband med remissbehandlingen av förslaget till 1975 års lagändring uttalade uppfattningen, att värdegränsen bör ligga vid omkring fem basbelopp enligt lagen om allmän försäkring.

För att ett brott skall få bedömas såsom grovt på grund av brottsobjektets värde eller dess i övrigt särskilda betydelse föreslår vi att gärningen skall ha avsett stort värde eller inneburit mycket kännbar ekonomisk skada. Innebörden av dessa uttryckssätt får sin belysning av att det är fråga om ett brottsrekvisit vid ett brott av högsta svårhetsgrad, som enligt den föreslagna texten är att anse som särskilt allvarligt.

Utöver det sammanhang, i vilket uttrycken "stort värde" och "mycket kännbar ekonomisk skada" återfinns i lagtexten bör det påpekas, att meningen naturligtvis inte är att uttrycken skall sättas i relation till motsvarande uttryck i gällande lag, nämligen "betydande värde" och "synnerligen kännbar skada", med den innebörd dessa har enligt rådande praxis. Långt ifrån att eftersträva en reducering av kraven på värde och skada för att en stöld skall anses grov är tanken att få till stånd en ordning där dessa krav är avsevärt större. Uttrycken "stort värde" och "mycket kännbar skada" står, utan att förstärkningsord behöver tillgripas, för vad de utsäger.

I 4 § skattebrottslagen (1971:69) anges i fråga om kravet på det undandragna beloppets storlek såsom kvalifikationsgrund vid grovt skattebedrägeri att det skall avse "mycket betydande värde". I förarbeten till denna lag finns uttalanden som tyder på att det skall anses önskvärt att kravet på det undandragna beloppets storlek ställs högre än motsvarande krav på värde i BrB:s bestämmelser om de kvalificerade förmögenhetsbrotten. Därvid har såsom skäl härtill framhållits att skattebrotten normalt även är förenade med skattetillägg. Vårt val av uttryckssätt vid angivande av kvalifikationsrekvisitet vid grova förmögenhetsbrott betyder naturligtvis inte att dessa uttryck skall ställas i direkt relation till skattebrottslagens uttryck. Uttrycket "stort värde" i förslaget och skattebrottslagens "mycket betydande värde" får alltså ej uppfattas såsom tillhörande samma värdeskala.

Såsom framgår av exemplen på kvalificerande omständigheter i gällande bestämmelser avseende de grova brotten tillmätte SRK sättet för en gärnings förövande stor betydelse vid brottsrubriceringen.

Förslagets kvalifikationsgrunder vid de olika brotten lägger mindre vikt vid tillvägagångssättet som sådant. Självklart bör dock vid sådana brott som rån och utpressning våldets eller tvångets intensitet påverka rubriceringen. Den omständigheten att gärningsmannen försett sig med vapen eller annat farligt hjälpmedel skall även enligt förslaget kunna föranleda att en stöld rubriceras som grov. På grund av den risk för personskador som föreligger, när vapen eller andra farliga hjälpmedel tas med till en brottsplats, bör framhävas att den som gör det riskerar straff enligt en strängare straffskala.

Vid valet av kvalifikationsgrunder vid sidan av brottsutbytets värde och skadans omfattning har vi i övrigt lagt större vikt vid brottsoffrets situation än vid gärningsmannens tillvägagångssätt som sådant. Så t.ex. anges som en kvalifikationsgrund vid grov stöld, att gärningsmannen utnyttjar annans skyddslösa eller utsatta ställning. Kriteriet tar sikte på stölder, därvid gärningsmannen medvetet utnyttjar det förhållandet att egendomens ägare eller innehavare på grund av ålder, sjukdom eller ensligt boende har svårt att skydda sin egendom. Nämnda kvalifikationsgrund vid grov stöld motsvaras närmast av kvalifikationsgrunden att "gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet" hos brottsoffret i bestämmelserna om grovt bedrägeri, grov utpressning och grovt ocker.

Att ett hänsynslöst utnyttjande av offrets situation, såsom vid planmässiga stölder mot ensligt boende eller vid åldringsbedrägerier, ofta bör kvalificera ett brott som grovt och därmed föranleda straff enligt en strängare straffskala, förtjänar framhållas av den anledningen att det kan ha en allmänt moralbildande funktion och verka avhållande på den som överväger att föröva brott av just detta slag.

Samma motiv ligger bakom kvalifikationskriteriet att gärningmannen "utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning" i 8 kap. 3 § första stycket 4, 9 kap. 2 § första stycket 3, 6 § första stycket 3 och 10 kap. 2 § första stycket 2.

Det bör understrykas att sistnämnda två typer av kvalifikationskriterier avser ett verkligt "utnyttjande" av vissa situationer och alltså inte tar sikte på gärningar som mera slumpmässigt råkar drabba t.ex. sjuka eller svaga.

Såsom särskilt kvalifikationsrekvisit har inte tagits upp att brottsligheten varit organiserad.

Såsom skäl för att möta organiserad brottslighet med ett kraftigare straffhot kan visserligen anföras att den som bedriver brottslighet mer eller mindre yrkesmässigt, på det sättet att brottsligheten ingår som ett led i en planerad verksamhet, kan förmodas vara mottagligare för straffhot än den mera impulsive brottslingen. Skadorna till följd av yrkesmässig verksamhet kan också bli ansenliga. Yrkesmässigheten fordrar i regel någon form av organisation. I utländsk lagstiftning kvalificeras ofta s.k. ligastölder. Sålunda upptas i den finska straffbestämmelsen om grov stöld såsom ett kvalificeringskriterium att "flera gärningsmän annorledes än av tillfällig orsak slagit sig samman i syfte att begå stölder, rån eller andra dylika brott". Den danska strafflagen anger som en omständighet av beskaffenhet att kunna göra en stöld grov, att den utförts av flera i förening. Om på det sättet det kollektiva elementet betonas, finns emellertid risk för att kriteriet huvudsakligen kommer att användas för brott begångna av ungdomar, vilka ofta rör sig i grupp. Det som bör betonas i en kvalifikationsgrund som syftar på organiserad brottslighet är snarare graden av planering och organisation samt yrkesmässigheten. Det som talar emot ett kvalifikationskriterium som tar sikte på dessa element är att det i mål beträffande enstaka brott sällan torde bli utrett, att brottet ingått i en organiserad brottslig verksamhet. Att brott begås yrkesmässigt eller i organiserade former torde bli känt först om ett flertal gärningar uppdagas. Med den föreslagna synen på hur seriebrottslighet bör bedömas, kan sådana gärningar ofta bedömas som grovt brott med hänsyn till skadans omfattning (se ovan i 5.4). I andra fall bör det vara tillräckligt att en domstol, vid utmätande av straff för flera brott inom ramen för den därmed tillgängliga förhöjda straffskalan, beaktar att gärningarna ingått i yrkesmässig eller organiserad verksamhet.

Kvalifikationskriterierna vid de olika brotten behandlas utförligare i specialmotiveringarna till dessa.

12 BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 8 KAP. BROTTSBALKEN

12.1 ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN

Samtliga brott i förslagets 8 kapitel innebär angrepp på konkret egendom, dvs. saker. Bestämmelserna i kapitlet stadgar straff för olika sätt att olovligen förfoga över sådan egendom till skada eller olägenhet för den som har ägande- eller säkerhetsrätt till egendomen eller har sådan egendom i sin besittning.

Allt efter angreppens art indelas de i fem huvudtyper av brott, nämligen stöld, rån, skadegörelse, egendomsbrott och besittningsintrång.

Stöld är olovlig tillägnelse av lös sak som tillhör någon annan.

Stöldbrottet är indelat i tre olika svårhetsgrader. Enligt en hänvisning i sista stycket av stöldbestämmelsen skall den lägsta graden föranleda ansvar för egendomsbrott enligt 8 §. Stöldbrott av den högsta svårhetsgraden betecknas liksom för närvarande grov stöld (2 och 3 §§ samt 8 §).

Rån föreligger när någon genom allvarligt våld eller hot tar eller tilltvingar sig en sak, som inte har endast ringa värde, eller när någon, efter att ha stulit eller tilltvingat sig en sådan sak, använder allvarligt våld eller hot för att hindra någon som i samband därmed försöker ta ifrån honom saken (4 §).

Rånbrottet förekommer liksom för närvarande även i en grov variant (5 §). Utgångspunkten är att den lägre svårhetsgraden av rånbrottet har samma straffvärde som grov stöld.

Skadegörelsebrottet (6 §) innefattar enligt förslaget endast skadegörande handlingar på egendom som tillhör någon annan. Skadegörande handlingar på egen egendom till men för annans säkerhetsrätt kan enligt förslaget föranleda ansvar för egendomsbrott. Detsamma gäller sådana handlingar till men för äganderätt som inte är fullgången men som tillförsäkrats annan, t.ex genom köpeavtal.

I likhet med stöldbrottet är skadegörelsebrottet indelat i tre svårhetsgrader. Den lägsta graden skall, på motsvarande sätt som den lägsta graden av stöld, föranleda ansvar för egendomsbrott enligt 8 §.

Egendomsbrottet (8 §) inrymmer ett flertal varianter. Såsom redan framgått är egendomsbrott den gemensamma beteckningen på mindre allvarliga fall av stöld- och skadegörelsebrott (punkten 1). Kriminaliserade fall av olovlig användning av egendom som tillhör någon annan betecknas också som egendomsbrott (punkten 2). Vissa andra sätt att olovligt förfoga över annans egendom, nämligen att olovligen omhänderta, flytta eller överge lös sak som tillhör annan, är likaså egendomsbrott (punkten 3). Slutligen innefattar brottstypen egendomsbrott olovliga förfoganden över egendom till men för ägande- eller säkerhetsrätt som tillförsäkrats eller eljest tillkommer annan (punkten 4).

De varianter av egendomsbrottet som inte är mindre allvarlig stöld eller skadegörelse, förekommer även i en högre svårhetsgrad med brottsbenämningen grovt egendomsbrott (9 §).

Besittningsintrång (10 §) är benämningen dels på vad som närmast motsvarar nuvarande tagande av olovlig väg enligt 12 kap. 4 § BrB och dels på gärningar som innefattar rubbande av annans besittning.

Förutom bestämmelserna om de särskilda brotten innehåller 8 kapitlet också ett antal stadganden som är av betydelse vid tillämpningen av de särskilda straffbestämmelserna.

I 1 § första stycket klargörs att kapitlet, såsom redan berörts, äger tillämpning endast på gärning som avser viss sak, fast eller lös, dvs. ett konkret objekt.

1 § innehåller ytterligare ett rekvisit som är gemensamt för samtliga brott enligt kapitlet. För att en i de särskilda straffbestämmelserna beskriven gärning skall utgöra brott krävs nämligen att gärningen innebär ekonomisk skada eller annan olägenhet för egendomens ägare, för annan rättshavare eller för besittare.

Enligt 1 § andra stycket äger kapitlets bestämmelser inte tillämpning på gärningar som består i att i skog eller mark plocka vissa naturprodukter, däribland bär, blommor och svampar. Detta stadgande, som har behandlats utförligt i avsnitt 7 ovan, kodifierar en del av den s.k. allemansrätten.

11 § anger området för vad som enligt förslaget utgör laga självtäkt, dvs. i vilken omfattning det är tillåtet för en enskild person att återställa ett rubbat besittningsförhållande. Såsom närmare beskrivits i avsnitt 8 ovan innebär förslaget en viss utvidgning av området för laga självtäkt i förhållande till vad som nu gäller.

För en speciell situation, nämligen vid överlåtelse av lös sak, anges i 12 § vem som straffrättsligt sett skall anses vara ägare till saken i olika stadier av en etappvis skedd överlåtelse. Denna bestämmelse har alltså betydelse vid tolkningen av de straffbestämmelser som förutsätter att angrepp sker på annans egendom.

13 § föreskriver i vilken utsträckning bestämmelserna i 23 kap. BrB om försök, förberedelse m.m. är tillämpliga i fråga om brotten i förslagets 8 kapitel.

14 § är avsedd att innehålla föreskrifter om konkurrensförhållanden mellan brotten i 8 kapitlet och övriga brottsbalksbrott.

15 § innehåller regler om åtalsbegränsning när vissa av 8 kapitlets brott förövats mot anhörig till gärningsmannen.

12.2 DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA

12.2.1 Inledning

Olovliga och straffvärda förfoganden över konkret egendom till men för annans rätt till egendomen kan ske på olika sätt och under skilda förhållanden. Vid indelningen av de olika tänkbara gärningstyperna i skilda brottskategorier bör utgångspunkten vara att gärningar som typiskt sett har ungefär samma straffvärde kan sammanföras till en kategori av brott. Stora skillnader i typiska tillvägagångssätt och hänsyn till den straffrättsliga traditionen motiverar dock att gärningstyper med sinsemellan samma straffvärde indelas i flera olika brottskategorier.

Bestämmelserna i förslagets 8 kapitel straffbelägger förfaranden som innebär att någon olovligen tillägnar sig en lös sak som tillhör någon annan, olovligen skadar eller förstör annans sak, fast eller lös, eller olovligen använder sådan sak. Vidare är det enligt förslaget i viss utsträckning straffbart att olovligen ta hand om, flytta eller överge en sak som någon annan äger. Förfoganden över egna tillhörigheter är i viss utsträckning kriminaliserade om de är till men för äganderätt som är tillförsäkrad någon annan eller för säkerhetsrätt som är upplåten i egendomen. Slutligen är det enligt förslaget straffbelagt att olovligen göra intrång i annans besittning till egendom, i princip oberoende av om besittaren kan åberopa någon rättstitel till grund för sitt innehav.

12.2.2 Stöld

Olovlig tillägnelse av det som tillhör någon annan kan genomföras med olika metoder och under skilda förhållanden. Såsom utförligt redovisats i det särskilda avsnittet om stöldbegreppet (avsnitt 6 ovan) skall sådana olovliga tillägnelser som möjliggörs genom vilseledande, olaga tvång eller utnyttjande av ägarens på

visst sätt underlägsna ställning enligt förslaget, liksom för närvarande, utgöra bedrägeri-, utpressnings- eller ockerbrott. Olovlig tillägnelse av en sak som redan frånhänts annan genom brott utgör enligt förslaget häleribrott. Andra fall av olovliga tillägnelser är däremot stöldbrott enligt förslaget. Sådan tillägnelse av lös sak som enligt gällande rätt kan utgöra (sak)förskingring, egenmäktigt förfarande eller olovligt förfogande är alltså enligt förslaget stöldbrott.

12.2.3 Rån

Rån bibehålls i förslaget som ytterligare en brottskategori för olovlig tillägnelse av annans egendom.

Rånbrottet enligt gällande rätt är en kombination av förmögenhetsbrott och brott enligt 3 eller 4 kap. BrB. Förövandet av brottet mot person, det s.k. råntvånget, utgör vid rån ett medel för utförandet av förmögenhetsbrottet.

Tre olika typer av förfaranden i förening med råntvång betecknas enligt gällande lag såsom rån. Dessa tre fall brukar benämnas stöldfallet, motvärnsfallet och utpressningsfallet. Stöldfallet av rån föreligger när någon stjäl genom råntvång. Motvärnsfallet av rån är att någon, sedan han begått en stöld, sätter sig med råntvång till motvärn mot den som ertappar honom på bar gärning och vill återta det tillgripna. Såsom utpressningsfallet av rån benämns slutligen att någon med råntvång tvingar annan till en handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är. Utpressningsfallet av rån omfattar således varje förmögenhetsöverföring som kommer till stånd genom råntvång, till skillnad mot stöld- och motvärnsfallen, vilka är tillgreppsbrott, dvs. kan avse endast saker av beskaffenhet att kunna vara föremål för tillgrepp.

Råntvånget beskrivs som "våld å person eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara". Lika med våld anses att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Med att utöva våld å person avses att bära våldsam hand på en person som därigenom utsätts för misshandel eller betvingande.

Om en såsom rån i gällande 8 kap. 5 § första stycket beskriven gärning, med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt, är av mindre allvarlig art, skall enligt andra stycket i samma bestämmelse inte dömas för rån utan för annat brott som förfarandet innefattar, t.ex. misshandel och snatteri.

Andra stycket tillkom genom en lagändring år 1975, vilken trädde i kraft den 1 april 1976 (SFS 1975:1395, prop. 1975/76:42). Bakgrunden till lagändringen var att det visat sig att brottsbeskrivningen för rån i praktiken kommit att omfatta också många jämförelsevis lindriga fall. Rånbrottets höga straffminimum innebar

svårigheter att i sådana situationer ådöma en med hänsyn till brottsligheten avpassad påföljd. En sänkning av straffminimum för rån ansågs inte tillrådlig, eftersom en sådan kunde befaras få till följd att rättspraxis överlag ändrades i mildare riktning, något som i och för sig inte ansågs motiverat.

Som exempel på fall då det kan vara anledning att inte döma för rån nämns i förarbetena gärningar, där våldsinslaget är relativt obetydligt eller hotet saknar reell innebörd eller sker med relativt obetydliga hjälpmedel, samt gärningar för vilka minimistraffet för rån, med hänsyn till det ekonomiska värde det är fråga om, framstår som mindre väl avpassat. Sådana tämligen vanliga fall då såväl gärningsmannen som offret är berusade och gärningen föregåtts av en vänskaplig samvaro nämns i förarbetena som andra exempel på gärningar, som framstår som en annan kriminalitet än den för vilken den stränga straffskalan är avsedd (a. prop. s. 25 f).

En brist hos den nuvarande rånbestämmelsen måste anses vara att den ger mycket liten vägledning om en gärning skall bedömas som rån eller som ett förfarande av mindre allvarlig art. I publicerade avgöranden redovisas härvidlag också ofta skilda synsätt (se t.ex. NJA 1976 s. 689, 1977 s. 329, 1979 s. 759 och 1981 s. 273). Kravet på att förfarandet skall vara "av mindre allvarlig art" för att inte bedömas som rån synes alltför mycket begränsa möjligheterna att avstå från att döma för rån.

Rånbrott enligt förslaget begår den som förövar stöldbrott eller utpressningsbrott genom att ta eller motta sak, som ej är av ringa värde, om gärningsmannen i samband därmed förövar råntvång för att komma över eller behålla saken.

På ett sätt är rånbrottet som helhet överflödigt. Om rånbestämmelsen inte fanns, skulle förfaranden som för närvarande faller därunder i stället bedömas enligt andra bestämmelser, t.ex. såsom utpressning eller som misshandel jämte stöld. Inom ramen för därmed tillgängliga straffskalor finns möjlighet att utmäta adekvat påföljd för alla tänkbara ránfall. Från kriminalpolitisk synpunkt kan det dock vara motiverat att behålla en rånbestämmelse, varigenom markeras att lagstiftaren ser särskilt allvarligt på vissa förmögenhetsbrott som förövas medelst tvång.

Enligt vår mening bör rånbeteckningen emellertid förbehållas sådana förmögenhetsangrepp som inte avser endast ringa värden och som förövas med tämligen kvalificerat tvång.

Förslagets rånbestämmelse innebär att mindre allvarliga fall undantas från bestämmelsens tillämpningsområde redan som en följd av utformningen av de grundläggande rånrekvisiten. Syftet därmed är att mera precist än i gällande bestämmelse ange vilka förfaranden

som inte skall rubriceras som rån. Rekvisiten har utformats på det sättet att sådana fall där själva förmögenhetsangreppet är obetydligt eller det utövade tvånget mindre allvarligt faller utanför området för rån.

Rånbestämmelsens tillämpningsområde begränsas till att omfatta angrepp på viss bestämd egendom genom våld eller hot. Andra förmögenhetsöverföringar genom våld eller hot blir att bedöma som utpressning, även om tvånget är av det slag som sägs i rånbestämmelsen. Att t.ex. genom pistolhot avtvinga någon en namnteckning på ett för den hotande vinstgivande affärskontrakt skall således bedömas som utpressning i stället för såsom för närvarande rån. En sådan bedömning kan antas stämma bättre överens med allmänhetens uppfattning om vad som är rån.

Förslaget innebär att rånbestämmelsens definition av begreppet råntvång inte stämmer överens med beskrivningen av tvånget i 28 § avtalslagen, som avser rättshandlingars ogiltighet på grund av tvång genom våld på person eller hot som innebär trängande fara. Redan 1975 års ändring i rånbestämmelsen innebar emellertid att rånbestämmelsens och avtalslagens beskrivningar av erforderligt tvång inte längre blev likalydande. Vidare förhåller det sig ju efter denna ändring på det sättet att en enligt 28 § avtalslagen ogiltig rättshandling inte såsom tidigare nödvändigt utgör rån. Att rånbestämmelsen och 28 § avtalslagen inte längre överensstämmer torde inte medföra några praktiska olägenheter.

12.2.4 Skadegörelse

Skadegörelse utgör enligt nuvarande reglering ett i jämförelse med stöld mindre allvarligt brott. Gällande straffmaximum vid normalgraden av skadegörelse är sex månaders fängelse, vilket skall jämföras med två års fängelse vid normalgraden av stöld. Denna stora skillnad framstår som föga rimlig. Skadeverkningarna för den som drabbas av brottet kan bli väl så allvarliga vid skadegörelse som vid stöld. Skadegörelse innebär till skillnad mot stöld att egendom helt eller delvis definitivt går förlorad.

Enligt vår uppfattning är de motiv som i allmänhet ligger bakom skadegörelse ofta lika förkastliga som vinningsmotivet vid stöld. Det finns därför inte anledning att tillmäta skadegörelse riktad mot annans egendom ett väsentligt lägre straffvärde än stöld. Förslaget innebär därför att sådan skadegörelse från straffvärdesynpunkt jämställs med olovlig tillägnelse av egendomen.

För närvarande är inte endast egendom som tillhör någon annan än gärningsmannen objekt för skadegörelsebrott. Även skadegörande handlingar på egen egendom till men för annans rätt till denna, såsom panträtt, nyttjanderätt eller servitut, kan föranleda ansvar för

skadegörelse. Förslaget innebär däremot att brottsbenämningen skadegörelse förbehålls förfaranden som innebär att annans egendom skadas eller förstörs. Den som olovligen skadar egna tillhörigheter till men för äganderätt som tillförsäkrats en annan (t.ex. sedan avtal ingåtts om försäljning av egendomen) eller till men för tillförsäkrad eller fullgången säkerhetsrätt till egendomen ådrar sig enligt förslaget ansvar för egendomsbrott enligt en lindrigare straffskala (8 §). Skadegörande åtgärder på egna tillhörigheter till men för sådana rättigheter som nyttjanderätt, servitut, avkomsträtt eller rätt till elektrisk kraft avkriminaliseras enligt förslaget såvida gärningen inte utgör besittningsintrång. Den civilrättsliga skadeståndsskyldigheten bör räcka som avhållande faktor i dessa fall.

12.2.5 Egendomsbrott

Egendomsbrott är den gemensamma brottsbenämningen för mindre allvarliga fall av stöld- och skadegörelsebrott. Olovlig användning av annans egendom, fast eller lös, utgör likaså, med visst undantag, egendomsbrott. Till samma brottskategori hänförs även gärningar som innebär att någon olovligen tar hand om, flyttar eller överger lös sak som tillhör någon annan. Det kriminaliserade området begränsas av kravet på att gärningen skall innebära skada eller olägenhet. Slutligen har olovliga förfoganden över egendom till men för ägande- eller säkerhetsrätt som tillförsäkrats eller eljest tillkommer någon annan likaså förts in under brottskategorin egendomsbrott. Förslaget innebär alltså att mindre allvarliga stölder och skadegörelsebrott samt vissa andra förmögenhetsangrepp med typiskt sett lägre straffvärde än stöld- och skadegörelsebrott sammanförs under en gemensam brottsbeteckning.

Egendomsbrottets innehåll är resultatet av en strävan att samla de flesta mindre allvarliga angrepp på bestämd egendom under en gemensam, tämligen neutral brottsbeteckning. För sådana mindre allvarliga brott finns det inte anledning att sträva efter mera "målande" eller pregnanta brottsbenämningar. Tvärtom har vi sett det som önskvärt att när det gäller dessa brott undvika beteckningar som tenderar att stämpla en gärningsman som en viss typ av brottsling.

Konstruktionen av egendomsbrottet är ägnad att i viss mån underlätta de juridiska bedömningarna (jfr vad som sagts ovan i avsnitt 11.2.2). Vissa gränsdragningsproblem bortfaller. Den som t.ex. olovligen använder annans egendom kan därigenom samtidigt skada egendomen. Enligt gällande rätt kan det vara tveksamt om en sådan gärning skall föranleda ansvar för såväl egenmäktigt förfarande/olovligt brukande som skadegörelse. Oavsett om den olovliga användningen eller skadegörelsen ses som det väsentliga vid bedömningen av en konkret gärning, skall den enligt förslaget i mindre allvarliga fall rubriceras som egendomsbrott. Även gärningar som innefattar tillgrepp av viss egendom kan ha

sådana inslag av skadegörelse att det med gällande lagstiftning kan uppstå tvekan, om en viss gärning skall föranleda ansvar för både stöld- och skadegörelsebrott eller för endast ettdera av dessa brott och i så fall vilket. Även i sådana fall blir enligt förslaget frågeställningen ointressant såvitt gäller mindre allvarlig brottslighet.

12.2.6 Besittningsintrång

Den femte och sista brottskategorin i 8 kapitlet är besittningsintrång. Brottstypen innehåller två varianter. En motsvarar nuvarande tagande av olovlig väg enligt 12 kap. 4 § BrB. I övrigt faller under denna brottskategori sådana gärningar som innebär att någons besittning till viss egendom störs.

Brottet besittningsintrång är avsett att vara subsidiärt till övriga brott i 8 kapitlet och för övrigt till alla andra brottsbalksbrott. Bestämmelsen får därför ett tämligen litet tillämpningsområde. I de flesta fall när någons besittning rubbas är rekvisiten för något annat brott enligt 8 kapitlet uppfyllda. När besittning till lös sak rubbas och det inte är fråga om stöldbrott, sker det i flertalet fall därigenom att någon olovligen omhändertar eller flyttar saken. Gärningen utgör då oftast egendomsbrott. Den som rubbar annans besittning till fastighet eller del därav gör det ofta genom att olovligen använda fastigheten. Även en sådan gärning är i allmänhet egendomsbrott. Rekvisiten för egendomsbrottet har avsiktligt utformats på sådant sätt att den allmänna bestämmelsen om besittningsintrång skall få ett så litet tillämpningsområde som möjligt, för att besittningsbegreppet därmed skall vålla minsta möjliga straffrättsliga rubriceringsproblem.

Ett bibehållet straffrättsligt skydd för besittning som sådan torde emellertid vara nödvändigt. Utan ett allmänt stadgande om besittningsintrång skulle det erfordras ett alltför invecklat system av bestämmelser till skydd för dem som av olika anledningar innehar viss egendom.

12.2.7 Förslaget i förhållande till nuvarande systematik

Bestämmelserna i förslaget till 8 kap. BrB innebär en kriminalisering av angrepp på konkret egendom i stort sett motsvarande den som enligt nuvarande ordning åstadkoms genom straffbestämmelser i 8, 10 och 12 kap. BrB. Med vissa undantag kriminaliseras samma typer av förfaranden som enligt gällande rätt. Förslaget innebär emellertid att de straffbelagda förfarandena indelas i färre brottstyper.

En del tämligen kasuistiskt utformade brottstyper i nuvarande 8 kap. BrB försvinner, nämligen bodräkt, tillgrepp av fortskaffningsmedel, självtäkt och olov-

lig kraftavledning. Av skäl som närmare redovisas nedan går dessa brott upp i andra brottstyper med mera allmänt innehåll.

Privilegieringen av vissa stölder såsom bodräkt är ålderdomlig. Stölder från anhöriga har redan genom åtalsreglerna en tillräcklig särställning. Stöld från samägare eller dödsbo innebär ofta att ett givet förtroende sviks och framstår därför inte som mindre straffvärd än annan stöld. Som påpekats i 3.4.5 ovan innebär specialregleringen att strafföreläggande inte kan förekomma vid bodräkt, trots att det är fråga om en privilegiering. Skäl för att bibehålla bodräkt som särskilt brott finns därför ej.

Bakom slopandet av de särskilda straffbestämmelserna för tillgrepp av fortskaffningsmedel, självtäkt och olovlig kraftavledning ligger främst en allmän strävan att nedbringa antalet straffbestämmelser och därmed minska gränsdragningsproblemen.

Brottet tillgrepp av fortskaffningsmedel utgör enligt förslaget egendomsbrott enligt 8 §. Rekvisiten för grovt egendomsbrott har utformats med särskild hänsyn tagen därtill.

Straffvärda fall av självtäkt blir enligt förslaget i allmänhet att bedöma som besittningsintrång enligt 10 §. Någon gång kan en sådan gärning bli att bedöma som egendomsbrott enligt 8 §. Självtäktsfallet bröts ut ur bestämmelsen om egenmäktigt förfarande under riksdagsbehandlingen av 1942 års förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrotten. Syftet var att förhindra att självtäktsfallen skulle komma att omfattas av samma straffbestämmelse som gärningar med betydligt högre straffvärde, såsom tillgrepp av motorfordon. Med hänsyn till att såväl egendomsbrottet av normalgraden som stadgandet om besittningsintrång enligt förslaget är avsedda att omfatta mindre allvarlig brottslighet, saknas anledning att behålla en särskild straffbestämmelse för självtäkt.

Den särskilda straffbestämmelsen för olovlig kraftavledning har slopats på grund av att det ansetts onödigt att ha kvar en särskild brottsbenämning för en så relativt sällan förekommande gärningstyp. I valet mellan att hänföra olovlig kraftavledning till stöld eller till egendomsbrott har vi stannat för att beteckna gärningen som egendomsbrott. I utländska lagar, som saknar en särskild bestämmelse i ämnet, likställs olovlig kraftavledning oftast med stöld. Eftersom olovligt avledande av elektrisk kraft kan ske även i rent skadegörande syfte och stöldbenämningen inte är särskilt adekvat för sådana fall, har vi emellertid funnit benämningen egendomsbrott lämpligare. Den olovliga kraftavledningen ses då som ett olovligt brukande av den elektriska anläggningen.

Egenmäktigt förfarande som en särskild brottskategori försvinner till följd av att de gärningstyper som för närvarande utgör egenmäktigt förfarande inryms i andra bestämmelser i förslaget.

Sådant egenmäktigt förfarande som består av olovligt tillgrepp med tillägnelseuppsåt utgör stöldbrott, eftersom stöldbestämmelsen inte längre kräver att gärningen innebär ekonomisk skada. Olovligt tillgrepp jämte brukande av annans sak blir att bedöma som egendomsbrott enligt 8 §. Sådant egenmäktigt förfarande som består i annan olovlig besittningsrubbning kan utgöra intrångsbrott enligt 4 kapitlet, egendomsbrott eller besittningsintrång. Motvärnsfallet av egenmäktigt förfarande blir enligt förslaget att bedöma som brott mot 3, 4 eller 17 kapitlet BrB och således inte längre som något förmögenhetsbrott. Såsom tidigare nämnts innebär förslaget att vissa gärningstyper som för närvarande utgör egenmäktigt förfarande avkriminaliseras till följd av det i 1 § uppställda kravet på att en gärning för att utgöra brott enligt 8 kap. skall innebära skada eller olägenhet.

Sådana besittningskränkningar i fastighetsförhållanden som enligt nuvarande 8 kap. 11 § andra stycket är att bedöma som egenmäktigt förfarande eller självtäkt blir enligt förslaget egendomsbrott eller besittningsintrång. Detta innebär även i fråga om dessa besittningskränkningar en viss avkriminalisering till följd av kravet på skada eller olägenhet.

Brotten i förslagets 8 kapitel inrymmer i huvudsak de brott i nuvarande 10 kap. BrB, som uteslutande kan bestå i angrepp på konkret egendom, dvs. den del av förskingringsbrottet, som brukar kallas sakförskingring, samt olovligt förfogande, olovligt brukande och fyndförseelse. Bestämmelserna om fyndförseelse saknar dock motsvarighet i förslaget.

Huvuddelen av nuvarande sakförskingring (10 kap. 1 §) utgör enligt förslaget stöldbrott. Den som, under sådana förhållanden som anges i förskingringsbestämmelsen, åsidosätter vad han har att iaktta för att kunna fullgöra skyldighet att utge en lös sak som tillhör någon annan gör sig skyldig till stöldbrott enligt förslaget, om åsidosättandet sker genom att gärningsmannen tillägnar sig saken.

Sakförskingring kan för närvarande undantagsvis avse egendom som tillhör gärningsmannen själv. Det kan t.ex. röra sig om en sak som ägaren pantsatt men tillfälligt återfått besittningen till endast för att han skall vidta någon viss åtgärd med saken. Om ägaren olovligen förfogar över saken i en sådan situation, så att han inte kan ånyo utge den, kan förfarandet enligt förslaget utgöra egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 4.

Stadgandet avseende sakförskingring omfattar enligt sin ordalydelse olovliga förfoganden inte endast över lös sak utan även över fast egendom. Såvitt gäller olovliga förfoganden över hela fastigheter är emellertid rättsliga sådana förfoganden, såsom överlåtelse och pantsättning, i allmänhet omöjliga för den som inte har lagfart på fastigheten. Egendomens beskaffenhet gör att det inte heller är möjligt att begå förskingring genom att förbruka, förstöra eller överge den. Däremot är det möjligt att olovligen förfoga över avskiljbara delar av en fastighet på sådant sätt att förskingringsansvar kan komma i fråga enligt gällande rätt. I och med att ett tillbehör till en fastighet avskiljs från denna, blir detta emellertid att betrakta som en lös sak. Därmed blir förslagets stöldbestämmelse tillämplig på förfaranden som innefattar olovlig tillägnelse av sådana tillbehör.

Sådant olovligt förfogande enligt gällande 10 kap. 4 §, som innebär att gärningsmannen olovligen tillägnar sig en lös sak som tillhör annan, utgör likaså stöldbrott enligt förslaget. Vissa övriga fall av olovligt förfogande blir egendomsbrott enligt förslagets 8 kap. 8 § första stycket 4 (t.ex. tvesalu som inte utgör stöldbrott, olovligt förfogande över egendom som skall utges till annan efter förste ägarens död, pantsättning av egendom till flera personer i vissa fall).

Vissa gärningstyper som, enligt vår mening på tveksamma grunder, i praxis bedömts som olovligt förfogande utgör enligt förslaget bedrägeribrott enligt 9 kap. 1 § första stycket 3 eller undandräkt enligt 10 kap. 3 § första stycket 3.

Olovligt förfogande över avbetalningsgods skall enligt förslaget inte utgöra brott enligt brottsbalken. Straffbestämmelser avseende denna gärningstyp bör enligt vår mening lämpligen placeras i speciallagstiftningen, dvs. i konsumentkreditlagen (1977:981) och lagen (1978:599) om avbetalningsköp mellan näringsidkare m.fl.

Nuvarande olovligt brukande (10 kap. 7 §) utgör enligt förslaget egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 2, såvitt gäller olovligt brukande av egendom som tillhör annan.

Brottet fyndförseelse enligt nuvarande 10 kap. 8 § BrB har en sådan karaktär av ordningsförseelse att det inte finns anledning att behålla det som ett brottsbalksbrott. Motsvarande straffbestämmelser kan intas i de särskilda lagarna om fynd, dvs. främst lagen (1938:121) om hittegods.

Såsom redan framgått innebär förslaget att samtliga straffbestämmelser i gällande 12 kap. BrB om skadegörelse m.m. motsvaras av stadganden i förslagets 8 kapitel.

12.3 SPECIALMOTIVERING

1 §

Första stycket innehåller två för samtliga brott enligt kapitlet gemensamma rekvisit.

Däri sägs sålunda att de särskilda straffstadgandena i 8 kapitlet endast gäller förfoganden över konkret egendom. Detta framgår i allmänhet även av brottsbeskrivningarna för de särskilda brotten. I vissa fall, såsom i 8 §, talas dock endast om "egendom". Även då avses alltså konkret egendom, dvs. saker.

Vidare anges att en i de särskilda straffbestämmelserna beskriven gärning är brottslig endast om den innebär ekonomisk skada eller annan olägenhet. I och för sig är skaderekvisitet onödigt vid sidan av olägenhetsrekvisitet. Eftersom det normala är att de i 8 kapitlet beskrivna gärningstyperna innebär skada, har vi emellertid ansett det lämpligt att nämna "skada" vid sidan av "olägenhet".

Uttrycket "olägenhet" är inte entydigt. Något mera exakt uttryck torde emellertid vara svårt att finna. Det används i gällande rätt som ett rekvisit för olovligt brukande enligt 10 kap. 7 § BrB. I förslaget kan begreppet få betydelse vid tillämpningen av vilket som helst av 8 kapitlets straffstadganden. Det är inte möjligt att lägga in exakt samma innebörd i begreppet vid alla typer av brott. Olägenhetsrekvisitet kommenteras därför närmare i anslutning till varje särskild straffbestämmelse. Att "olägenhet" anges som ett rekvisit vid samtliga brott enligt 8 kapitlet, trots uttryckets relativa oklarhet, kan försvaras med syftet att avskära bagatellfall från det kriminaliserade området.

De flesta av de förfaranden som beskrivs i de särskilda straffbestämmelserna i 8 kap. är allmänt sett av sådan art att de är till men för någon och därför inte bör tolereras. Undantagsvis kan det dock förekomma fall, som i och för sig motsvarar brottsbeskrivningarna i de särskilda bestämmelserna men inte är till skada eller olägenhet för någon. Som exempel har tidigare (ovan i avsnitt 6.5) nämnts att någon utan lov tillägnar sig annans pengar genom växling, dvs. i utbyte mot sedlar eller mynt i andra valörer. Gärningen motsvarar i och för sig brottsbeskrivningen för stöld enligt 8 kap. 2 § men innebär normalt inte skada eller olägenhet.

Enligt gällande rätt är varje besittningsrubbning kriminaliserad som egenmäktigt förfarande, alldeles oavsett om gärningen innebär skada eller olägenhet för någon. Detta innebär att det formellt är straffbart som egenmäktigt förfarande att t.ex. ta hand om en sak som en kund tappat i en banklokal eller i ett varuhus och överlämna saken till polisen i stället för till en representant för banken eller varuhuset. Saken anses

nämligen i ett sådant läge vara i bankens respektive varuhusets besittning. Enligt förslaget är ett sådant förfarande straffritt på grund av att gärningen inte innebär skada eller olägenhet.

Tidigare har uttalats att s.k. hypotetiskt samtycke inte bör likställas med ett faktiskt samtycke vid bedömningen av om ett förfogande över en sak är lovligt (ovan i avsnitt 6.4.3). När ett visst förfogande över en sak förutsätter annans samtycke, bör ett förfogande utan faktiskt samtycke alltid anses olovligt. Kravet på skada eller olägenhet för att en gärning skall utgöra brott enligt förslaget innebär emellertid att vissa förfoganden över annans egendom med hypotetiskt samtycke faller utanför det straffbelagda området, nämligen i sådana fall där samtycke skulle ha getts, därför att förfogandet saknar betydelse för ägaren eller är till fördel för honom.

En gärning skall innebära skada eller olägenhet för att utgöra brott. Skadan eller olägenheten måste alltså föreligga omedelbart vid gärningens förövande. Vidare krävs att gärningsmannens uppsåt omfattar att hans handlande innebär skada eller olägenhet för någon. Vid olovlig användning av annans sak i egen besittning betyder detta en viss inskränkning av det kriminaliserade området i förhållande till vad som nu gäller. Den som olovligen använder annans sak, som är i hans besittning, gör sig enligt gällande rätt skyldig till olovligt brukande enligt 10 kap. 7 § BrB, om han därigenom vållar skada eller olägenhet. Det är alltså för närvarande tillräckligt att gärningsmannen av oaktsamhet orsakar skada eller olägenhet genom användningen. Vidare räcker det med att det i efterhand kan konstateras att skada eller olägenhet blivit slutresultatet av gärningen. Enligt vår mening saknas det skäl till en längre gående kriminalisering än som följer av förslagets krav på att en gärning skall innebära skada eller olägenhet. I praktiken torde ändringen inte ha nämnvärd betydelse.

I andra stycket särställs vissa naturprodukter vid tillämpningen av 8 kapitlets straffbestämmelser. Stadgandet har behandlats utförligt ovan i avsnitt 7.

2 §

Stöldbrottet har behandlats ingående ovan i avsnitt 6.

Enligt fjärde stycket skall mindre allvarliga fall av stöldbrott föranleda ansvar för egendomsbrott enligt 8 §. I fråga om brottsbenämningen hänvisas till vad ovan anförts i 4.3.4 samt 12.2.5. Samma lösning, med en hänvisning till 8 §, har valts för de mindre allvarliga fallen av skadegörelse (6 § tredje st.). Fördelarna med denna konstruktion har framhållits ovan i 11.2.2 och 12.2.5.

Uttrycket "mindre allvarligt" i stället för "ringa" är såsom anförts ovan i 11.2.2 avsett att markera att

gärningar av allvarligare art än sådana, som enligt nuvarande praxis anses kunna rubriceras som snatteri, bör kunna bedömas som egendomsbrott enligt förslagets 8 §.

3 §

Såsom redovisats ovan i avsnitt 11.2.3 får en stöld rubriceras som grov endast under förutsättning att minst en av de i bestämmelsen särskilt angivna kvalifikationsgrunderna föreligger. Det är å andra sidan inte givet att en stöld skall bedömas som grov så snart någon sådan kvalifikationsgrund är för handen. Därutöver krävs att brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Av nuvarande exempel på kvalificerande omständigheter vid stöld har de som avser stöldföremålets värde eller skadans omfattning samt medförande av hjälpmedel medtagits såsom kvalifikationsgrunder även enligt förslaget, med vissa ändringar i uttryckssätten.

Stöldobjektets värde och skadans omfattning nämns i förslaget först bland de uppräknade kvalifikationsgrunderna.

Nuvarande uttryck "betydande värde" eller "synnerligen kännbar skada" har ändrats till "stort värde" eller "mycket kännbar ekonomisk skada". I fråga om innebörden av förslagets uttryckssätt hänvisas till vad som anförts ovan i 11.2.3.

Endast mycket kännbar skada av ekonomisk art skall kunna föranleda att en stöld bedöms som grov. Att en sak har ett mycket högt affektionsvärde för ägaren räcker alltså inte som kvalifikationskriterium för grovt brott. Huruvida förlust av en sak skall anses innebära särskilt kännbar skada eller inte bör liksom för närvarande bedömas med beaktande av målsägandens ekonomiska ställning och möjligheter att ersätta stöldföremålet (jfr SOU 1942:20 s. 108 f). Så kan t.ex. stöld av en svårersättlig maskin, som är av avgörande betydelse för driften av ett företag, innebära mycket kännbar skada. Detsamma gäller stöld av egendom, som målsäganden är beroende av för sitt uppehälle.

Om gärningsmannen medför ett farligt hjälpmedel till brottsplatsen kan detta föranleda att en stöld bedöms som grov. I gällande bestämmelse om grov stöld används uttrycket att "gärningsmannen varit försedd med vapen, sprängämne eller annat dylikt hjälpmedel". Att en stöld förövas av någon som därvid är försedd med sådant hjälpmedel, utgör enligt bestämmelsen ett exempel på en gärning av särskilt farlig art. Farlighetsbegreppet i bestämmelsen är emellertid inte entydigt. Det avser ibland en gärnings farlighet för annans liv eller hälsa och ibland mera en gärnings farlighet i det hänseendet, att samhället har svårt att värja sig mot den. På grund härav är det, med utgångspunkt en-

bart från lagtexten, i viss mån tveksamt, huruvida uttrycket "annat dylikt hjälpmedel" syftar endast på hjälpmedel som är farliga för annans liv eller hälsa, eller om det syftar på hjälpmedel, ägnade att avlägsna hinder i största allmänhet (t.ex. skärbrännare). Av motivuttalanden (SOU 1940:20 s. 107) framgår dock, att uttrycket i lagtexten syftar på sådana hjälpmedel som är farliga för annans liv eller hälsa. Detsamma är avsikten med förslagets uttryck, och formuleringen har ändrats endast för att detta skall komma till klarare uttryck.

Såsom för närvarande skall det enligt förslaget räcka med att hjälpmedlet medförts för stöldens förövande. Det är således inte erforderligt att vapnet eller hjälpmedlet använts eller ens visats. Om hjälpmedlet kommit till användning på sådant sätt att gärningen innefattar såväl ett brott mot person som ett stöldbrott eller skadegörelse jämte stöldbrott, bör förfarandet bedömas som flera brott, t.ex. olaga hot och (grov) stöld eller skadegörelse och (grov) stöld, såvida inte personangreppet eller skadegörelsebrottet, i förhållande till förmögenhetsangreppet genom stölden, är av så underordnad betydelse att det över huvud inte bör påverka straffmätningen. Endast i sistnämnda fall bör det andra brottet anses vara en genom bestraffningen av stölden medbestraffad handling.

Det nuvarande inledande exemplet på kvalificerande omständigheter, att brottet avsett "sak som någon bar på sig", har slopats i förslagets rekvisit för grov stöld. SRK ansåg att sättet för en gärnings förövande var det som främst borde vara avgörande för brottsrubriceringen (SOU 1940:20 s. 105). Fickstöld borde enligt SRK rubriceras som grovt brott av den anledningen, att en sådan stöld ansågs vanligen ådagalägga såväl brottslig företagsamhet som genom övning vunnen skicklighet. Även stöld av eller ur handväskor hänförs till stöld av sak som någon bär på sig.

Enbart den omständigheten att gärningen avser en sak som någon bär på sig innebär långt ifrån alltid, att stölden får den särskilt allvarliga karaktär som den bör ha för att rubriceras som grov. Det som kan göra stöld av en sak som någon bär på sig speciellt allvarlig synes vara, att den utförs på sådant sätt att risken är stor för att gärningen skall utlösa våld och kanske leda till fysiska eller psykiska men hos brottsoffret. Till denna typ av gärningar kan s.k. väskryckningar vara att hänföra, särskilt om de riktas mot äldre personer. Sådana stölder torde ofta kunna rubriceras som grova med stöd av en annan av de föreslagna kvalifikationsgrunderna, nämligen den att gärningsmannen utnyttjar någons skyddslösa eller utsatta ställning.

Uttrycket att "gärningen eljest varit av särskilt farlig eller hänsynslös art" har inte bibehållits i förslagets rekvisit för grov stöld. Såsom tidigare har anförts, är uttrycket alltför obestämt och mångtydigt

för att vara lämpligt som kvalifikationsgrund. Vad särskilt gäller gärningens art av hänsynslöshet som kriterium för grov stöld, tillkom detta uttryck i samband med 1975 års ändring i bestämmelsen, då inbrottsexemplet slopades. Denna lagändring syftade till att markera en viss förskjutning av bestämmelsens skyddsintresse. Vid beaktande av de försvårande omständigheter som skall leda till att en stöld bedöms som grov, bör enligt motiven till ändringen hänsyn tas till det förhållandet att medborgarnas krav på skydd vid kränkningar av olika slag numera är mindre fokuserat på de rent ekonomiska intressena än under gångna tider, och att den personliga integriteten och tryggheten mot störningar av vad som räknas till hemfriden allt mer kommit i förgrunden. Som exempel på tillgrepp av särskilt hänsynslös art hänvisas i motiven till bl.a. fall då tillgrepp sker hos gamla, sjuka eller handikappade personer. Även tillgrepp från andra personer som befinner sig i en särskilt utsatt situation, exempelvis tillgrepp nattetid hos sovande personer, bör enligt motiven anses särskilt straffvärda. I fråga om betydelsen av själva tillvägagångssättet vid tillgreppet uttalas att tonvikten i mindre mån bör läggas vid detta som sådant (om stöld t.ex. skett medelst inbrott) än på det obehag och lidande ett hänsynslöst tillvägagångssätt - exempelvis i form av betydande skadegörelse - vid stölden innebär (prop 1975/76:42 s. 21 f).

Det förhållandet, att medborgarnas krav på skydd mot kränkningar av den personliga integriteten och av vad som räknas till hemfriden numera kan antas ha blivit starkare i förhållande till kravet på skydd mot kränkningar av rent ekonomiska intressen, bör enligt vår mening i första hand leda till en justering av de bestämmelser som avser att skydda förstnämnda värden, nämligen straffbestämmelserna för brott mot person, i förhållande till straffbestämmelserna för förmögenhetsbrott. För att markera att den egentliga hemfriden tillmäts ett högt skyddsvärde bör bestämmelsen om hemfridsbrott ändras. Såsom kvalifikationsgrunder för grovt hemfridsbrott bör därvid anges, att brottet begås i avsikt att föröva annat brott eller består i inbrott i annans hem. Straffmaximum för en sådan gärning blir därmed fängelse i två år. Det ligger närmare till hands att vid straffmätningen för hemfridsbrott beakta sådana omständigheter som att inbrott sker nattetid i bostad där sovande människor befinner sig än att beakta samma omständigheter vid bestämmandet av förmögenhetsbrottets svårhetsgrad. Tanken är att stöld som förövas genom inbrott i annans hem normalt skall jämte stöldbrott bedömas som grovt hemfridsbrott.

Sådana omständigheter som att en stöld sker från en gammal, sjuk eller eljest mera försvarslös person synes mera naturligt kunna ses som ett försvårande moment i själva förmögenhetsangreppet. Som en tredje kvalifikationsgrund i förslagets bestämmelse om grov stöld har därför upptagits att gärningsmannen utnyttjar någons skyddslösa eller utsatta ställning. Härmed

avses framför allt stölder förövade mot gamla, sjuka eller barn, under utnyttjande av deras små möjligheter att försvara sin egendom. Sådana stölder måste anses speciellt stötande för det allmänna rättsmedvetandet. Ett annat exempel på stölder som kan anses grova enligt det nu behandlade kriteriet är stölder som planmässigt förövas mot ensligt boende personer.

Såsom en sista kvalifikationsgrund enligt förslaget anges att gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning. Förslagets stöldbestämmelse innefattar ju både nuvarande stöldbrott och vad som för närvarande bedöms som sakförskingring. Av nuvarande kvalifikationsgrunder i 10 kap. 3 § BrB har vi ansett att de som tar sikte på objektets värde eller skadans omfattning samt den som avser att gärningsmannen missbrukar ansvarsfull ställning bör bibehållas med vissa ändringar i uttryckssätten. Objektets värde och skadans omfattning som kvalifikationsgrunder har redan behandlats.

När det gäller missbruk av ansvarsfull ställning som kvalifikationsgrund används i förslaget uttryckssättet att gärningsmannen "utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning". Sådan ställning bör endast den anses ha som satts att självständigt ha hand om tillgångar av större betydenhet. Som exempel på personer som ofta får anses ha sådan ställning kan nämnas advokater, särskilt förordnade förmyndare och ansvariga inom bank- och kreditväsendet. Däremot bör inte enbart den omständigheten att en anställd, t.ex. en bank- eller snabbköpskassörska, ansvarar för en kassa medföra att den anställda skall anses ha en ansvarsfull förtroendeställning. Inte heller bör t.ex. vaktpersonal som anlitas av ett företag normalt anses ha en sådan förtroendeställning som här avses, så att en stöld som sådan personal förövar mot företaget bedöms som grov på denna grund. En gärningsman bör anses utnyttja en ansvarsfull förtroendeställning endast när förtroendet är mera grundat på gärningsmannens person och denne utnyttjar detta förtroende.

Återstående två i nuvarande 10 kap. 3 § BrB angivna kvalifikationsgrunder finns det inte anledning att behålla. Med vår syn på konkurrensproblematiken skall tillägnelse av annans sak, som sker med begagnande av falsk handling, bedömas som dels ett stöldbrott, dels ett brott enligt 14 kap. BrB. På motsvarande sätt bör en stöld som underlättas av vilseledande bokföring bedömas som två separata brott, nämligen stöld och bokföringsbrott enligt 11 kap. 5 § BrB.

4 §

Den som med råntvång stjäl eller tilltvingar sig en sak som inte har endast ringa värde gör sig enligt förslaget skyldig till rån.

Till grund för valet av uttrycket "ringa värde" ligger i huvudsak nuvarande värdegräns för de mindre förmögenhetsbrotten, främst snatteri.

Om en gärning avser sak av ringa värde skall den enligt förslaget alltså inte rubriceras som rån, även om den genomförs med råntvång. Detta innebär inte att brottsrubriceringen måste bli helt beroende av vad gärningsmannen faktiskt råkar komma över. Även om i ett särskilt fall en gärningsmans utbyte av brottet blivit ringa, kan den omständigheten att han varit ute efter högre värden beaktas på det sättet att gärningen bedöms som försök till rån.

För att en gärning skall utgöra rån skall gärningsmannen utöva råntvång antingen för att komma över saken eller för att hindra någon, som i omedelbar anslutning till att gärningsmannen olovligen tagit hand om saken, försöker ta ifrån honom den.

Denna brottsbeskrivning innebär en viss utvidgning av rånbestämmelsens tillämpningsområde i motvärnssituationer.

Det nuvarande motvärnsfallet av rån avser endast situationer, där råntvång utövas efter en stöld gentemot den som söker utöva sin rätt till laga självtäkt. Om någon annan än sakens ägare eller tidigare besittningshavare överraskar en tjuv på bar gärning och därvid möts av råntvång när han söker ta ifrån tjuven det tillgripna blir tjuvens gärning därför inte att bedöma som rån.

Enligt förslaget saknar det betydelse om råntvånget utövas mot sakens ägare eller mot någon annan som på brottsplatsen försöker ta ifrån gärningsmannen bytet. Motivet för den vidare brottsbeskrivningen är att det inte bör ha betydelse för brottsrubriceringen mot vem tvånget riktas. Det väsentliga är att gärningsmannen visat sig vara beredd att tillgripa allvarligt tvång för att säkerställa bytet.

Såsom råntvång betecknas i förslaget allvarligt våld på person samt hot av viss beskaffenhet. Lindrigare våld på person är alltså inte råntvång enligt förslaget.

Våld på person kan bestå i misshandel eller kroppsligt betvingande. Misshandel som ej bedöms som ringa bör anses vara allvarligt våld på person. När det gäller annat kroppsligt betvingande bör vid bedömningen av allvaret därav hänsyn tas till sådana faktorer som vilken grad av psykiskt lidande som därigenom orsakas den för tvånget utsatte, dennes ålder etc.

I gällande rånbestämmelse sägs uttryckligen att det skall anses lika med våld att "försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd".

I 1958 års lagrådsremiss av förslaget till BrB ansåg föredragande departementschefen att det var obehövligt att särskilt nämna försättande i vanmakt eller annat sådant tillstånd såsom jämställt med våld, eftersom ett dylikt ingrepp i den kroppsliga integriteten inbegreps i misshandel, som utgjorde en art av våld på person (prop. 1962:10 s. B 158 och 196). Uttrycket togs dock med på begäran av lagrådet, som menade att denna form av misshandel svårligen kunde hänföras under våld på person (a. prop. s. B 432 och 445).

I förslaget har det särskilda stadgandet om försättande i vanmakt eller annat sådant tillstånd inte tagits med, beroende på att vi delar den uppfattning som föredragande departementschefen gav uttryck för i 1958 års lagrådsremiss. Misshandel i alla former bör enligt vår mening anses utgöra våld på person (jfr Brottsbalkskommentaren I s. 326 och Jareborg, Brotten II s. 50 och 60).

Rånhotet beskrivs som "hot som innebär eller framstår som överhängande allvarlig fara för den hotades eller annan närvarandes säkerhet till person". I förhållande till gällande rätt innebär förslagets beskrivning av rånhotet den förändringen att det krävs att hotet objektivt sett, och inte endast för den hotade, framstår som överhängande allvarlig fara. Ändringen är avsedd att förhindra att som råntvång betecknas hotsituationer som den hotade endast på grund av osedvanlig lättskrämdhet upplever som överhängande allvarlig fara. I praktiken torde ändringen ha liten betydelse.

I ett annat hänseende innebär beskrivningen av rånhotet en utvidgning av området för rån. Enligt gällande rätt måste hotet innebära eller framstå som trängande fara för den tvungne. Mot tredje man riktat angrepp för att tvinga någon annan att lämna ut viss sak bedöms som utpressning. Detta förhållande leder till olika brottsrubriceringar för likartade fall. Om t.ex. en gärningsman riktar en pistol mot en bankkassör samt begär och får pengar på grund av hotet, utgör gärningen rån, men om gärningsmannen i stället genom att rikta pistolen mot en bankkund tvingar kassören att lämna ut pengarna, blir gärningen att bedöma som utpressning. Enligt förslaget saknar det betydelse om rånhotet innebär fara för den hotade eller annan som befinner sig på brottsplatsen.

Med nuvarande uttryck "trängande fara" avses enligt motivuttalanden att faran inte endast skall vara omedelbart överhängande utan också att den skall avse liv eller hälsa eller något annat mera betydelsefullt intresse. Hot om skadegörelse anses inte utgöra rånhot. Förslaget innebär i detta avseende således endast ett förtydligande av gällande uttryck "trängande fara".

Det bör inte komma i fråga att såsom rån bedöma fall, där någon utnyttjar förövat råntvång utan att själv ha medverkat därtill (jfr dock, såvitt avser tillämpningen av gällande bestämmelse, NJA 1969 B 29 och

SvJT 1975 rf s. 7). Att någon utnyttjar av en annan person förövad misshandel för att begå en stöld, bör inte medföra annan brottsrubricering än när en gärningsman utnyttjar att offret av annan orsak har en skyddslös ställning.

5 §

Rekvisiten för grovt rån enligt förslaget överensstämmer nära med nuvarande exempel på omständigheter som särskilt bör beaktas vid bedömningen av brottets grovhet. Såsom vid andra grova brott anges uttömmande vilka omständigheter som kan medföra att brottet får rubriceras som grovt. Samtidigt understryks att den omständigheten att en gärning uppfyller något angivet kriterium för grovt rån inte nödvändigtvis medför att brottet skall bedömas som grovt, utan att därutöver fordras att brottet är att anse som synnerligen allvarligt med beaktande även av övriga omständigheter vid detta.

På grund av systemet med uttömmande rekvisit för grovt brott har inte endast livsfarligt våld utan även hot, som innebär livsfara, exempelvis hot med skarpladdat skjutvapen, medtagits som kriterium för grovt rån.

6 §

Objekt för skadegörelse är enligt gällande rätt inte bara annans egendom utan även egen egendom, vartill annan har viss rätt, såsom panträtt, nyttjanderätt eller servitut. Förslaget innebär i förhållande härtill den förändringen, att brottsbenämningen skadegörelse förbehålls förfaranden som innefattar skadande eller förstörande av annans egendom. Olovliga åtgärder, som innebär att egendom som tillhör gärningsmannen själv skadas, till men för någon rätt som annan har till denna, kriminaliseras såsom egendomsbrott enligt 8 § första stycket 4, dock endast om åtgärden är till men för äganderätt som tillförsäkrats annan eller för tillförsäkrad eller fullgången säkerhetsrätt. Detta innebär att åtgärd till men för annans bruksrätt avkriminaliseras, varom närmare under 8 §.

Den brottsliga handlingen beskrivs såsom skadande eller förstörande på samma sätt som i gällande rätt och med samma avsedda innebörd. Att därtill krävs att handlingen är olovlig sägs uttryckligen i denna paragraf, liksom på andra motsvarande ställen i förslaget. Härigenom antyds att den skadegörande handlingen kan vara tillåten på grund av samtycke eller vissa särskilda bestämmelser, t.ex. 24 kap. BrB, lag (1943:459) om tillsyn av hundar och brandlagen (1974:80) 11 §.

På samma sätt som i fråga om mindre allvarliga stöldbrott skall mindre allvarliga fall av skadegörelsebrott enligt bestämmelsens tredje stycke bedömas som egendomsbrott enligt den i 8 § angivna straffskalan. Detta innebär att mindre allvarliga fall av skadegörelse på annans egendom samt skadegörande handlingar,

riktade mot egen egendom till men för annans rätt till denna, skall bedömas enligt samma bestämmelse med en lindrigare straffskala än den som föreslås gälla för normalgraden av skadegörelse på annans egendom.

7 §

Såsom omständigheter av beskaffenhet att kunna göra ett skadegörelsebrott grovt anges i förslaget att brottet innebär stor eller eljest mycket kännbar ekonomisk skada eller att väsentlig skada drabbar egendom av stor kulturell betydelse.

Stor ekonomisk skada eller mycket kännbar sådan nämns först bland kvalifikationsgrunderna, på ungefär motsvarande sätt som i brottsbeskrivningen i fråga om grov stöld. Krav på stor ekonomisk skada är lämpligare än nuvarande uttryckssätt - att skadan drabbat sak av stor ekonomisk betydelse - eftersom detta efter orden kan tolkas så, att en tämligen betydelselös skada på en sak av stor ekonomisk betydelse skall kunna kvalificera en gärning som grov.

Det förhållandet att skadan drabbar en sak av stor kulturell betydelse bör även i fortsättningen kunna föranleda att en skadegörelse bedöms som grov. Av samma skäl som ovan anförts i fråga om lämpligheten av att såsom kvalifikationsgrund ange att skadan drabbar sak av stor ekonomisk betydelse, har uttrycket emellertid formulerats om för att markera att det inte räcker med att en ringa skada drabbar kulturellt viktig egendom. Det fordras att det rör sig om en kulturellt betydelsefull skada.

Den omständigheten att av gärningen kommit synnerlig fara för någons liv eller hälsa har inte bibehållits såsom grund för att kvalificera en skadegörelse som grov. Den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet utsätter annan för livsfara eller fara för svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom, gör sig enligt 3 kap. 9 § BrB skyldig till brottet framkallande av fara för annan. Den som genom en skadegörande handling åstadkommer sådan fara bör enligt förslaget dömas för såväl detta brott som skadegörelse.

Handlingar som åstadkommer mycket allvarliga materiella skador uppfyller ofta rekvisiten för något allmänfarligt brott enligt 13 kap. BrB, främst mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse eller sabotage. Att anlägga brand som innebär fara för annans liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av annans egendom utgör mordbrand. Att åstadkomma explosion, översvämning, ras, skeppsbrott, flyg- eller tågolycka eller annan sådan ofärd och därigenom framkalla fara för annans liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av annans egendom utgör allmänfarlig ödeläggelse. Sabotage är bl.a. skadegörande handlingar mot vissa sär-

skilt viktiga objekt. Om rekvisiten för det allmänfarliga brottet inte är till fullo uppfyllda, blir den skadegörande handlingen ofta att bedöma som grov skadegörelse.

8 §

Förslagets egendomsbrott motsvarar i huvudsak, förutom nuvarande snatteri och åverkan, egenmäktigt förfarande enligt nuvarande 8 kap. 8 § i form av olovligt tagande och brukande av annans sak, vissa andra typer av egenmäktigt förfarande som nu bedöms som olovlig besittningsrubbning utan tillgrepp eller som åsyftas i 8 kap. 11 § andra stycket, tillgrepp av fortskaffningsmedel enligt 8 kap. 7 §, missbruk av prestationsautomater, vilket nu bedöms som bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra st., vissa typer av nuvarande olovligt förfogande enligt 10 kap. 4 § samt olovligt brukande enligt 10 kap. 7 §, såvitt avser annans egendom.

Första punkten avser mindre allvarliga former av stöld- och skadegörelsebrott.

Andra punkten kriminaliserar olovlig användning av annans egendom. Besittningsförhållandena saknar betydelse. Därför behöver inte såsom för närvarande ställning tas till den ofta besvärliga frågan, om gärningsmannen lovligen fått saken i sin besittning eller om brukandet föregåtts av ett olovligt besittningstagande, dvs. om ansvar skall följa för olovligt brukande eller egenmäktigt förfarande (jfr t.ex. NJA 1947 s. 658 och SvJT 1964 rf s. 56).

Olovlig användning av apparater, maskiner eller anläggningar utgör egendomsbrott, om gärningen innebär skada eller olägenhet. För närvarande kan straffbestämmelsen avseende olovligt brukande tillämpas vid olovlig användning av sådan egendom, endast om gärningsmannen har apparaten eller maskinen i sin besittning. I annat fall måste gärningen normalt ses som en rubbning av annans besittning till föremålet, såvida det inte är fråga om en prestationsautomat, i vilket fall gärningen anses kunna bedömas som bedrägligt beteende. Enligt förslaget utgör det egendomsbrott att t.ex. olovligen använda annans telefon eller att missbruka en telefonautomat. Däremot är det stöldbrott enligt förslaget att genom inbrott eller användning av annat än lagliga betalningsmedel tillskansa sig egendom ur en varuautomat. Sådan obehörig användning av en dator som brukar kallas "stöld" av datortid utgör också egendomsbrott enligt förslaget.

Användningen kan avse lös eller fast egendom. När det gäller olovlig användning av en annan tillhörig lös sak innebär förslaget i förhållande till gällande rätt endast små ändringar av det kriminaliserade området. Det i 1 § uppställda generella kravet på att de i 8 kapitlets bestämmelser beskrivna gärningarna skall innebära skada eller olägenhet betyder att det krimi-

naliserade området inskränks något. Vid nuvarande egenmäktigt förfarande finns inte alls något motsvarande krav och för olovligt brukande räcker det med att gärningsmannen vållar skada eller olägenhet (jfr ovan under 1 §).

Stadgandet i förslagets 12 § innebär att området för vad som avses med "annans" sak i ett visst hänseende är mera begränsat än för närvarande. Såsom redan berörts, synes en köpare av en lös sak i straffrättsligt avseende för närvarande vara att anse som ägare till saken redan i och med avtalet, även om betalning och besittningsövergång skall ske först senare. En säljare som har kvar en såld sak i sin besittning anses därför kunna göra sig skyldig till olovligt brukande genom att olovligen använda den, oavsett om han fått betalt för den eller inte (Brottsbalkskommentaren I s. 464). Enligt förslaget skall saken däremot inte anses tillhöra köparen förrän denne erlagt betalning eller fått saken i sin besittning. Om säljaren dessförinnan olovligen använder den kan han dock undantagsvis göra sig skyldig till egendomsbrott enligt punkten 4 (se närmare under denna punkt).

Tidigare har i praxis rått delade meningar om det straffbara i att medfölja som passagerare i ett olovligt tillgripet motorfordon. HD har emellertid i rättsfallet NJA 1978 s. 242 frikänt en passagerare i en sådan bil från ansvar för olovligt brukande. Passageraren hade inte deltagit i tillgreppet av bilen och inte heller tagit någon befattning med förandet av bilen. Enbart det förhållandet att han, efter att ha upphämtats av föraren, följt med som passagerare ansågs inte innebära att han haft ens sambesittning till bilen. Förutsättningarna för att döma för olovligt brukande ansågs alltså brista av den anledningen att passageraren inte haft bilen i sin besittning. Enligt förslaget krävs inte att användaren har saken i sin besittning. Ovannämnda rättsfall förlorar därför med förslagets reglering sin prejudicerande betydelse. Att någon medföljer som passagerare i en bil som används olovligen måste i allmänhet anses vara till olägenhet för bilens ägare. Gärningen utgör i så fall egendomsbrott enligt denna punkt.

Om olovlig användning av en lös sak innebär att saken förbrukas, är rekvisiten för stöldbrott uppfyllda. Vid tillgrepp av fortskaffningsmedel anses bensinförbrukningen i det tillgripna fordonet enligt gällande rätt inte böra leda till att också snatteri- eller stöldparagrafen tillämpas (Brottsbalkskommentaren I 332 f). Tillgreppsbrottet avseende bensinen konsumeras av tillgreppet av bilen. Eftersom bensinförbrukningen i ett sådant fall enligt förslaget alltid torde vara att bedöma som ett mindre allvarligt stöldbrott, blir enligt förslaget såväl denna som den olovliga användningen av bilen att bedöma som egendomsbrott. Om användningen av bilen bedöms som grovt egendomsbrott

är det därmed tämligen självklart att det saknas anledning att döma särskilt för det mindre allvarliga tillägnelsebrottet.

Såsom redan framgått kan även olovlig användning av annans fastighet enligt förslaget utgöra egendomsbrott.

Viss olovlig användning av fastighet kriminaliseras för närvarande enligt 8 kap. 11 § andra stycket, om användningen innefattar besittningsintrång, eller såsom olovligt brukande enligt 10 kap. 7 §, om fastigheten är i användarens besittning. Olovligt brukande av en fastighet kan avse även gärningsmannens egen fastighet, om brukandet är till men för annans rätt till denna. Bestämmelserna förutsätter att den olovliga användningen sker på visst sätt, nämligen genom att olovligen bygga, gräva, plöja, upptaga väg, låta kreatur beta eller vidta annan dylik åtgärd. Andra åtgärder än de särskilt uppräknade kommer i fråga endast om de är mycket lika de uppräknade (såsom att så eller plantera).

Förslagets bestämmelse om egendomsbrott avser som nämnts endast olovlig användning av fastighet som tillhör annan än gärningsmannen. Nuvarande uppräkning av otillåtna åtgärder har ansetts kunna undvaras. Kravet på olovlig användning av fastigheten får i sig anses innebära en begränsning, så att inte vilka åtgärder som helst kommer i fråga. Att enbart olovligen vistas på eller färdas över annans fastighet är inte att olovligen använda den. Detta framgår motsättningsvis av stadgandet i 4 kap. 6 § BrB samt av förslagets 8 kap. 10 § första stycket 1 (motsvarigheten till nuvarande tagande av olovlig väg). Inte heller att tälta eller uppställa en husvagn på annans mark kan anses vara att använda fastigheten. För att någon skall anses använda ett markområde bör i allmänhet krävas att han vidtar någon åtgärd med marken, såsom gräver, sår eller planterar. Åtgärder som inte kan anses vara olovlig användning av en fastighet kan utgöra besittningsintrång enligt 10 §.

Från det kriminaliserade området har undantagits olovlig användning av mark eller byggnad med däri befintlig egendom, om gärningen förövas av eller med samtycke av den som lovligen fått egendomen i sin besittning. Det bör inte vara kriminaliserat såsom egendomsbrott att t.ex. i strid med ett försäljningskontrakt underlåta att på avtalad tid frånträda en försåld fastighet eller att kvarbo i en förhyrd lägenhet efter den avtalade hyrestidens utgång. Vad sålunda sagts om en hyresgäst bör gälla även eventuella inneboende, som med hans samtycke bor kvar. I sådana situationer bör de civilrättsliga sanktioner som står till buds vara tillräckliga.

Såsom redan berörts kan olovlig användning av egen fastighet enligt gällande rätt föranleda ansvar för egenmäktigt förfarande, om gärningen innefattar in-

trång i annans besittning till fastigheten, eller för olovligt brukande, om ägaren innehar fastigheten men användningen är till men för annans rätt till denna.

Om en fastighets ägare använder denna på ett sätt som är olovligt med hänsyn till en besittningshavares rätt till fastigheten, kan gärningen enligt förslaget utgöra besittningsintrång enligt 10 §. Åtgärder som innebär att fastigheten skadas till men för inteckningshavares rätt utgör egendomsbrott enligt 8 § första stycket 4. Ett längre gående straffsanktionerat förbud mot olovlig användning av egen fastighet till men för annans rätt finns det inte anledning att behålla.

För att föranleda ansvar skall den olovliga användningen av annans egendom, fast eller lös, innebära skada eller olägenhet (1 §). Skada föreligger så snart användningen innebär att egendomen sjunker i värde eller att ägaren ådras en skuld eller går miste om en intäkt, som användningen skulle ha berättigat till. Det är dock inte nödvändigt att gärningen innebär skada utan det räcker med att den innebär olägenhet. Olovlig användning av annan egendom än mark torde praktiskt taget undantagslöst innebära olägenhet för ägaren eller annan rättshavare. Olägenhet bör nämligen anses föreligga så snart som användningen innebär att ägaren eller annan berättigad inte själv kan använda saken, om han så skulle önska, eller om risk föreligger att saken skadas, nöts eller smutsas ned genom den olovliga användningen.

När det gäller mark torde utrymmet vara något större för användning som inte kan anses vara till skada eller olägenhet. Om någon t.ex. gör intrång i annans besittning till en fastighet genom att odla upp en bit mark, kan det tänkas att besittningsintrånget men däremot inte användningen i sig, dvs. uppodlingen, kan anses vara till olägenhet.

Tredje punkten riktar sig mot den som olovligen omhändertar, flyttar eller överger en lös sak som tillhör någon annan, förutsatt att förfarandet innebär sådan skada eller olägenhet som sägs i 1 §. Sådana tillgrepp, som för närvarande utgör egenmäktigt förfarande och som inte är förenade med tillägnelseuppsåt eller olovlig användning av det tillgripna, utgör egendomsbrott enligt denna punkt. Stadgandet täcker även vissa fall, som nu är självtäkt eller olovligt förfogande.

I de flesta fall av olovliga omhändertaganden är rekvisiten för något annat brott (exempelvis stöld eller häleri) uppfyllda på sådant sätt att detta stadgande inte blir aktuellt. Stadgandet kan emellertid vara ensamt tillämpligt t.ex. när någon olovligen omhändertar en sak i avsikt att olovligen bruka den men ertappas innan brukandet hunnit påbörjas och straffbart försök inte föreligger av den anledningen att brukan-

det inte skulle bedömas som grovt egendomsbrott, samt när det inte går att styrka, i vilket syfte en gärningsman olovligen omhändertagit en sak.

Att olovligen flytta en sak torde normalt innebära åtminstone olägenhet för ägaren, på grund av att saken därigenom blir mindre lättåtkomlig för denne. Är flyttningen obetydlig, utgör förfarandet enligt förslaget dock inte något brott. Att flytta undan en cykel några meter för att den står i vägen eller att rulla en bil motsvarande sträcka kan normalt inte anses förorsaka ägaren olägenhet (jfr rättsfallet SvJT 1962 rf s. 91).

Gärning som ingår som ett nödvändigt led i en laga självtäkt enligt 11 § utgör inte brott. Om exempelvis en innehavare av ett vägservitut hindras i sin rätt till framkomst på grund av att den tjänande fastighetens ägare sätter upp en bom över vägen, skall servitutshavaren själv få återställa det rubbade besittningsförhållandet genom att flytta undan bommen.

Olovligt övergivande av annans sak och därmed egendomsbrott kan den göra sig skyldig till som fått annan tillhörig sak i sin besittning med skyldighet att ta vård om den, t.ex. panthavare, låntagare m.fl. En annan situation i vilken det kan utgöra egendomsbrott att överge annans sak är när någon fått en stulen sak i sin besittning, utan att i samband med omhändertagandet ha gjort sig skyldig till brott men utan att heller ha gjort ett godtrosförvärv. För att innehavaren skall undgå ansvar i en sådan situation bör krävas att han lämnar saken till någon som är berättigad till den eller till polis (jfr nedan i 15.3.2). Övergivande av hittegods eller av en hos gärningsmannen kvarglömd sak kan också utgöra egendomsbrott enligt denna punkt.

Fjärde punkten ersätter delvis nuvarande bestämmelser om skadegörelse, olovligt förfogande och behörighetsmissbruk och tar sikte på vissa typer av olovliga förfoganden över egendom, fast eller lös, till men för äganderätt eller säkerhetsrätt som tillförsäkrats eller eljest tillkommer annan.

Olovliga förfoganden över lös sak till men för annan tillkommande fullgången äganderätt, därvid innehållet i 12 § skall beaktas, är kriminaliserade enligt andra bestämmelser i förslaget, nämligen såsom stöld- eller skadegörelsebrott eller egendomsbrott enligt punkterna 2 och 3. Vid olovliga förfoganden över lös sak till men för annans äganderättsanspråk får nu behandlade stadgande därför betydelse endast såvitt avser förfoganden över gärningsmannen tillhörig egendom, vartill annan tillförsäkrats äganderätt.

Äganderätt till lös sak kan vara tillförsäkrad annan av den anledningen att någon enligt avtal köpt den men ännu inte erlagt köpeskillingen eller fått saken i sin

besittning. Om säljaren i en sådan situation skadar, förstör, överlåter eller pantsätter den kan han göra sig skyldig till egendomsbrott enligt denna punkt.

Äganderätt till fast eller lös egendom kan också vara tillförsäkrad annan än innehavaren genom ett testamentariskt förordnande, enligt vilket äganderätt vid en senare tidpunkt skall tillfalla annan.

I praxis har dömts för olovligt förfogande när make efter hemskillnad, men innan bodelning ägt rum, förbrukat sitt giftorättsgods i sådan utsträckning att andre maken inte kunde få ut sin giftorätt (NJA 1974 s. 47).

I förarbetena till giftermålsbalken sägs att vardera makens giftorättsgods efter giftorättsgemenskapens upplösning bildar en egendomsmassa, i vilken båda makarna har andel (NJA II 1921 s. 149). Även sedan giftorättsanspråk aktualiserats på grund av boskillnad eller äktenskapsskillnad får emellertid vardera maken, i samma utsträckning som under äktenskapets bestånd, fritt råda över sitt giftorättsgods genom att t.ex. överlåta det, visserligen med redovisningsskyldighet för sin förvaltning (9 kap. 5 § och 11 kap. 8 § giftermålsbalken. På motsvarande sätt förhåller det sig efter ena makens död (12 kap. 4 § giftermålsbalken). Det är därför tveksamt om giftorättsanspråket kan sägas innebära att andre maken är tillförsäkrad äganderätt (eller säkerhetsrätt) till viss egendom. Giftorättsanspråket avser mera ett krav på att få tillgodogöra sig en viss del av värdet av makarnas sammanlagda giftorättsgods. I förslaget kriminaliseras missbruk av behörighet att råda över sitt giftorättsgods, när bodelning skall ske, som en form av undandräkt enligt 10 kap. 3 §.

Med säkerhetsrätt avses i första hand panträtt. Det räcker med att panträtt är tillförsäkrad annan på det sättet att ett bindande avtal om pantsättning föreligger.

Även retentionsrätt är ett slags säkerhetsrätt. Retentionsrätt medför rätt att innehålla egendom till säkerhet för en fordran, undantagsvis också en rätt att sälja godset för att göra sig betald för fordringen, se t.ex. 11 kap. 3 § och 12 kap. 8 § handelsbalken, 36 § köplagen (1905:38 s. 1), 22 kap. 4 § ärvdabalken och lag (1970:980) om retentionsrätt för fordran hos hotellgäst. I de flesta fall av retentionsrätt har den berättigade redan godset i sin besittning, när rätten att innehålla det uppstår. Så behöver emellertid inte alltid vara fallet. Retentionsrätt i hotellgästs resgods för fordran på ersättning för kost och logi kan föreligga, utan att resgodset är i hotellets besittning. Hotellet har i sådana fall rätt att kvarhålla resgodset, men innan detta omhändertagits får ägaren fritt förfoga över det som han vill. Han kan alltså föra bort godset och därmed omintetgöra retentionsrätten utan att därför olovligen förfoga över det. Sedan

hotellet utnyttjat sin rätt att kvarhålla godset är det däremot egendomsbrott enligt denna punkt att föra bort godset och därmed upphäva säkerhetsrätten.

Lösöreköp, dvs. avtal enligt lagen (1845:50 s. 1) om handel med lösören, som köparen låter i säljarens vård kvarbliva, är ofta till sin betydelse inte en överlåtelse utan en säkerhetsupplåtelse. Alltefter lösörekö-pets huvudsakliga innebörd, kan antingen stöldbestäm-melsen eller bestämmelsen om egendomsbrott i nu ifrå-gavarande del vara tillämplig vid olovligt förfogande över sådan egendom. Om gärningen anses utgöra stöld-brott blir mindre allvarliga fall att rubricera som egendomsbrott.

Såsom tidigare anmärkts är det avsikten att olovliga förfoganden över avbetalningsgods, vartill säljaren förbehållit sig äganderätten till dess full betalning sker, skall straffbeläggas i speciallagstiftning.

Den brottsliga gärningen skall bestå i att någon till men för annans ägande- eller säkerhetsrätt skadar, förstör, överlåter eller på annat jämförbart sätt olovligen förfogar över egendom. Såväl fast som lös egendom kan vara brottsobjekt. Det saknar betydelse om egendomen är i gärningsmannens besittning eller inte.

Såsom framgår av exemplen kan det röra sig om såväl faktiska som rättsliga förfoganden.

Den som skadar eller förstör egna tillhörigheter till men för annan tillförsäkrad ägande- eller säkerhets-rätt ådrar sig ansvar enligt detta stadgande. Däremot avkriminaliseras skadegörande förfoganden över egen egendom, om gärningen endast är till men för sådana rättigheter som nyttjanderätt, servitut, avkomsträtt eller rätt till elektrisk kraft. Sådana åtgärder kan dock vara straffbelagda som besittningsintrång, om egendomen innehas av annan än ägaren.

Den som från en pantsatt fastighet avskiljer tillbehör till denna kan ådra sig ansvar enligt denna punkt, om säkerheten därigenom minskar i värde så att någon in-teckningshavare riskerar att lida rättsförlust. Kravet på att avskiljandet verkligen skett olovligen måste dock beaktas.

Att endast underlåta att såsom avtalats lämna ut en överlåten eller pantsatt sak är inte att förfoga över den. Detsamma gäller underlåtenhet att fränträda för-såld fastighet vid avtalad tidpunkt. Däremot bör an-svar för egendomsbrott kunna följa för den som fak-tiskt gör en sak oåtkomlig för den berättigade genom att t.ex. gömma den. Att överge en sak som annan är berättigad till kan också vara egendomsbrott.

Den som endast använder egendom i strid med vad som förutsatts vid avtal om överlåtelse eller upplåtelse av säkerhetsrätt kan i allmänhet inte heller anses förfoga över den på ett sätt som kan jämföras med att

skada, förstöra eller överlåta egendomen. För att olovlig användning av egendom skall utgöra brott enligt detta stadgande bör krävas att användningen innebär att egendomen skadas, förbrukas eller nedgår i värde. En säljare som olovligen använder en försåld lös sak innan han fått betalt för den ådrar sig alltså inte utan vidare ansvar enligt detta stadgande.

Att återta en lös pant från en panthavare som har panten i sin besittning är till men för panträtten, eftersom återtagandet innebär en försvagning av det sakrättsliga skyddet.

Egendomsbrott enligt denna punkt föreligger också när någon missbrukar behörighet att rättsligt förfoga över viss egendom till men för ägande- eller säkerhetsrätt som tillförsäkrats eller eljest tillkommer annan, vare sig behörigheten grundas på den faktiska besittningen av egendomen eller på t.ex. inskrivningsförhållanden. Stadgandet omfattar därmed förfaranden som enligt gällande rätt kan utgöra olovligt förfogande eller behörighetsmissbruk.

Typexempel på rättsliga förfoganden till men för annan tillförsäkrad ägande- eller särkerhetsrätt är tvesalu av egendom samt olovlig pantsättning av redan överlåten eller pantsatt egendom. Även olovlig upplåtelse av nyttjanderätt till en redan överlåten eller pantsatt sak kan vara egendomsbrott.

9 §

Vad som i 8 § beskrivs som egendomsbrott är normalt mindre allvarliga brott, men brottsbeskrivningen kan inbegripa även tämligen allvarliga gärningar, som kan förorsaka stora ekonomiska förluster (t.ex. olovlig användning av datorer i vissa fall eller olovligt avledande av elektrisk kraft), eller avse värdefull egendom (t.ex. vid olovlig användning av motorfordon eller fritidsbåtar).

En särskild straffskala bör därför gälla för grova fall av egendomsbrott. Som kriterier för grovt brott gäller enligt förslaget att gärningen innebär risk för eller medför betydande skada eller olägenhet. Som exempel på gärningar som kan vara att bedöma som grova brott anges i lagtexten, att motorfordon brukas vårdslöst eller inte återställs eller att elektrisk kraft avleds i betydande omfattning.

Föreslagna straffskalor för egendomsbrott och grovt sådant brott innebär en sänkning av straffmaximum för sådana gärningar som för närvarande bedöms som tillgrepp av fortskaffningsmedel. Den nuvarande straffbestämmelsen för tillgrepp av fortskaffningsmedel har nämligen en särskild straffskala för grova fall, med ett minimum av sex månaders fängelse och ett maximum av fyra år. Enligt förarbetena (uttalande av lagrådet, se NJA II 1962 s. 212 f) torde ledning för bedömande när en gärning skall anses som grov kunna hämtas från

de lagrum som anger när grov stöld eller rån skall föreligga. Det framhålls särskilt att lagrummet för tillgrepp av fortskaffningsmedel skall avse även fall vilka, om stölduppsåt förelegat, skulle ha bedömts som rån, liksom att brottet kan avse mycket värdefull egendom. En ledamot av lagrådet ansåg ett straffmaximum av två år vara tillräckligt.

Med förslagets grundtanke, att förövandet av ett brott inte bör användas som en kvalificerande omständighet vid bedömningen av ett annat brott, utan att en gärning som kan utgöra flera brott normalt också skall bedömas som flera brott, bortfaller en stor del av behovet av en straffskala med högre maximum för grova fall än det som föreslagits. Vad som för närvarande betecknas som rånliknande fall av tillgrepp av fortskaffningsmedel skall nämligen enligt förslaget bedömas som brott mot 3 eller 4 kap. BrB jämte egendomsbrott med därav följande förhöjt straffmaximum.

Den allvarligaste tänkbara formen av olovlig användning av annans motorfordon, som inte dessutom utgör annat brott, torde vara ett vårdslöst brukande av mycket värdefullt motorfordon. En sådan gärning kan förorsaka stora ekonomiska skador och den innebär alltid åtminstone risk för sådana. Även för sådana fall synes emellertid föreslaget straffmaximum vara tillräckligt. Om fordonet skadas uppsåtligt blir straffmaximum för gärningen genast högre.

10 §

Första punkten motsvarar i stora drag gällande 12 kap. 4 § BrB om tagande av olovlig väg. Bestämmelsen har behandlats utförligt ovan i avsnitt 7.

I andra punkten straffbeläggs intrång i annans besittning av egendom, såväl fast som lös. Att helt skilja annan från besittning av egendom är en form av intrång i besittningen. Brottet är tänkt att vara subsidiärt till alla andra brottsbalksbrott.

Enligt andra punkten straffas bl.a. en ägare som återtar en sak som upplåtits med nyttjanderätt och innehas av nyttjanderättshavaren. Bestämmelsen är emellertid utformad så att den bereder skydd för varje besittningsförhållande, dock endast i den mån besittningen är av betydelse för innehavaren. Enligt 1 § första stycket är nämligen endast besittningsintrång som medför skada eller olägenhet för besittningshavaren kriminaliserade. På grund härav skall det enligt förslaget t.ex. inte utgöra brott att ta en sak som kvarglömts hos någon annan och lämna den till rätt ägare eller till polisen (i dag är en sådan åtgärd kriminaliserad som egenmäktigt förfarande).

Andra punkten avser även intrång i besittning av annan lös egendom än lös sak, t.ex. byggnad på annans grund, samt besittningsintrång i fastighetsförhållanden, i den mån intrånget inte utgör annat brott, såsom brott

enligt 4 kap., skadegörelse eller egendomsbrott. Mindre hinder för annans utövning av besittning till mark skall inte medföra ansvar. Att enbart färdas över annans mark är inte besittningsintrång enligt denna punkt. Tältning på annans område någon enstaka dag kan sällan utgöra besittningsintrång. Parkering av fordon på en parkeringsplats som disponeras av en annan person kan utgöra besittningsintrång enligt förevarande bestämmelse (jfr NJA 1970 s. 29).

Besittningsintrång kan föreligga så snart en besittares möjligheter att använda den innehavda egendomen upphör eller avsevärt försvåras, även om någon direkt åtgärd inte vidtas med just denna egendom. Liksom enligt gällande rätt bör det kunna anses som intrång i besittning att avstänga tillförsel av elektrisk kraft, eftersom förfarandet medför att någon hindras att utnyttja den del av ett ledningssystem som är i hans besittning (NJA 1946 s. 103). Motsvarande gäller att stoppa tillförsel av vatten.

Den av regeringen till utredningen överlämnade skrivelsen från RÅ rör visst förfarande med telefonabonnemang. Det i skrivelsen avsedda handlingssättet, att av okynne ringa upp och under avsevärd tid blockera en annan abonnents telefonnummer, bör kunna bedömas som besittningsintrång enligt förslaget. Förfarandet hindrar nämligen abonnenten att på avsett sätt använda den del av telefonanläggningen, som han har i sin besittning.

Gärning som utgör laga självtäkt skall enligt förslaget inte medföra ansvar. Innebörden härav har närmare utvecklats ovan i avsnitt 8.

11 §

I fråga om den närmare innebörden av detta stadgande hänvisas till avsnitt 8 ovan.

12 §

Bestämmelsen reglerar vem som vid en överlåtelse av en lös sak straffrättsligt skall anses som ägare till saken i olika stadier av överlåtelsetransaktionen, jfr ovan i 6.3. Den kan få betydelse vid tillämpningen av samtliga straffbestämmelser i 8 kapitlet som förutsätter att en olovlig åtgärd avser en sak som tillhör en annan person än gärningsmannen.

13 §

Kriminaliseringen av försök och förberedelse till förslagets stöldbrott innebär, åtminstone teoretiskt, en viss utvidgning av straffansvaret för försök och förberedelse till gärningar, som enligt gällande rätt utgör bodräkt, egenmäktigt förfarande eller olovligt förfogande, i den mån de enligt förslaget skall bedömas som stöldbrott. Vid dessa brott straffas nämligen för närvarande inte för försök eller förberedelse.

Gärningar som nu bedöms som bodräkt eller egenmäktigt förfarande torde oftast vara att anse som mindre allvarliga former av stöld och därmed att bedöma som egendomsbrott enligt förslagets 8 §. Eftersom egendomsbrott av normalgraden föreslås kriminaliserat endast som fullbordat brott, innebär förslaget i dessa delar inte någon beaktansvärd utvidgning av kriminaliseringen av försök och förberedelse. I samband med sådana gärningar som för närvarande utgör olovligt förfogande torde finnas mycket litet utrymme för försöks- och förberedelsehandlingar.

Förslaget innebär vidare att förberedelse till vad som för närvarande utgör sakförskingring kriminaliseras. Försök till förskingring och till grov förskingring är enligt gällande rätt straffbelagda, däremot inte förberedelse till förskingringsbrott i något fall. I motiven uttalas att förberedelse till förskingring ofta utgör förfalskning eller liknande brott och då kan föranleda ansvar enligt 14 kap. eller 15 kap. BrB. Av de i 23 kap. 2 § uppräknade förberedelsehandlingarna torde i övrigt endast mottagande av vederlag för brott kunna tänkas ha någon betydelse vid gärningar som nu utgör sakförskingring.

Om förslaget sålunda å ena sidan kan innebära en utvidgad kriminalisering av försök och förberedelse i vissa hänseenden, innebär det å andra sidan också en avkriminalisering av försök och förberedelse till vissa gärningar.

Mindre allvarliga stölder skall enligt förslaget bedömas som egendomsbrott enligt 8 §. Försök därtill föreslås ej vara straffbelagt. Försök till snatteri är inte heller kriminaliserat enligt gällande rätt. Eftersom avsikten emellertid är att allvarligare gärningar än sådana som för närvarande anses kunna rubriceras som snatteri, enligt förslaget skall bedömas enligt 8 §, kommer en inte obetydlig del av vad som nu utgör försök till stöld att avkriminaliseras.

En olägenhet med att försök till stöld och grov stöld är straffbart, liksom förberedelse därtill, men inte försök och förberedelse till den lägre graden av stöldbrottet, är att det när en gärning stannat vid förberedelse eller försök ibland kan vara svårt att avgöra hur allvarligt det fullbordade brottet skulle ha blivit. I SRK:s förslag år 1940 och i 1942 års proposition till riksdagen angående bl.a. ny lagstiftning om förmögenhetsbrott föreslogs just med hänvisning till sådana svårigheter, att försök till stöld i alla grader skulle vara kriminaliserat. Förslaget i den del det innefattade kriminalisering av försök till snatteri vann dock inte bifall under riksdagsbehandlingen.

Svårigheter att på försöksstadiet bedöma vilken omfattning den fullbordade stölden skulle ha fått torde uppkomma framför allt vid inbrottsstölder. Det beror

på att försökspunkten för stöld i sådana fall på grund av motivuttalanden förlagts till ett mycket tidigt stadium.

Före 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrotten var försök till stöld inte straffbart, men för inbrott i uppsåt att stjäla skulle enligt ett särskilt stadgande dömas enligt straffskalan för stöld. År 1942 slopades den särskilda bestämmelsen om inbrott. I samband därmed uttalades i motiven (se NJA II 1942 s. 377) att inbrott i uppsåt att omedelbart föröva stöld enligt förslaget blev straffbart såsom försök till stöld och likaså försök till inbrott, om gärningen skett i uppsåt att omedelbart föröva stöld.

Praxis har följt motivuttalandena. Deras bärighet kan emellertid ifrågasättas. Med hänsyn till brottsrekvisiten vid stöld skall ett försök därtill innefatta försök till ett olovligt tagande av viss egendom. Att påstå att den som börjat bryta sig in i en lägenhet påbörjat tagandet av något som finns inne i lägenheten synes vara att tänja ut begreppet tagande alltför mycket.

Nuvarande syn på när försökspunkten vid inbrottsstöld nås innebär att försök anses föreligga på ett stadium där i de flesta fall bedömningen av vad det fullbordade brottet skulle ha avsett måste grundas på tämligen lösa antaganden. Med nuvarande systematik, enligt vilken den omständigheten att en stöld förövas medelst inbrott anses vara en försvårande omständighet vid förövandet av själva egendomsbrottet, samt med ett så snävt avgränsat snatteribrott som det gällande undanskyms till stor del dessa bedömningssvårigheter. Även om det vid ett inbrottsförsök finns anledning att anta att gärningsmannen avsåg att komma över tämligen obetydliga värden kan med hänsyn till att stöldbrottet skulle ha förövats medelst inbrott alltid sägas att gärningen skulle ha bedömts som stöld och inte som snatteri och att inbrottsförsöket således utgör straffbart försök till stöld.

Enligt vårt förslag är emellertid tanken att förövandet av ett brott inte skall användas som en kvalificerande omständighet vid bedömningen av ett annat brott (jfr ovan i 5.3). Den som medelst inbrott tar sig in i någons hem och stjäl en sak av ringa värde skall normalt dömas för grovt hemfridsbrott och egendomsbrott i konkurrens. Uppstår genom inbrottet skada av någon betydelse på egendom tillkommer ansvar för skadegörelse. Är skadan mindre allvarlig skall även skadegörelsen, om det inte bortses därifrån, bedömas enligt 8 § som egendomsbrott. Med en sådan ordning framstår det som än tveksammare att anse att själva stöldbrottet påbörjats redan vid inbrottsförsöket.

Inbrottsförsök i lägenheter och liknande utrymmen synes böra vara kriminaliserade även i sådana fall då det kan antas att det avsedda egendomsangreppet skulle ha blivit att bedöma som egendomsbrott. I konsekvens

med den redovisade ståndpunkten att ett inbrottsförsök i stöldavsikt ännu inte utgör ett försök till stöld utan endast försök till hemfridsbrott eller olaga intrång, anser vi att försök till grovt hemfridsbrott och till grovt olaga intrång bör kriminaliseras. Såsom kvalifikationskriterier vid grovt hemfridsbrott och grovt olaga intrång bör anges, att gärningen företagits i avsikt att föröva annat brott eller bestått i inbrott i annans hem. En fördel därmed är att ett inbrottsförsök på så sätt kommer att bedömas lika, vare sig gärningsmannens avsikt är att ta sig in för att stjäla eller för att begå annat brott t.ex. misshandel. Av samma skäl bör även förberedelse till grovt hemfridsbrott och grovt olaga intrång kriminaliseras. Det bör dock beaktas att förberedelse till inbrott som skall ske i syfte att föröva stöld även enligt förslaget utgör förberedelse till stöld.

Förslagets bestämmelser om rån och grovt rån är avsedda att vara tillämpliga på handlingar av i stort sett samma straffvärde som motsvarande nu gällande bestämmelser.

Rånbestämmelsens utformning innebär emellertid att den blir tillämplig i vissa fall som nu är utpressning, nämligen vid olovligt tagande av annan tillhörig sak genom hot som innebär eller framstår som överhängande allvarlig fara för annan än den hotade. Å andra sidan förs sådana utpressningsfall av rån som inte avser viss sak enligt utkastet bort från rånbestämmelsens tillämpningsområde.

För närvarande är försök och förberedelse samt stämpling till och underlåtenhet att avslöja rån och grovt rån kriminaliserade handlingar. Någon ändring härvidlag föreslås inte. Enligt gällande rätt är försök och förberedelse till utpressning men inte stämpling till eller underlåtenhet att avslöja sådant brott kriminaliserade handlingar. Mot bakgrund av förslagets ändrade beskrivning av rånbrottet föreslås i 9 kap. 9 § att straffansvar införs för stämpling till och underlåtenhet att avslöja grov utpressning.

Vad gäller skadegörelsebrotten är enligt gällande rätt endast försök och förberedelse till grov skadegörelse samt underlåtenhet att avslöja sådant brott straffbara handlingar. Åverkan och normal skadegörelse är kriminaliserade endast som fullbordade brott.

Före år 1948, då skadegörelsekapitlet fick sitt i huvudsak nuvarande innehåll, stadgades inte straff för vare sig försök eller förberedelse till skadegörelsebrott oavsett svårhetsgrad. Däremot stadgades straff för försök till mordbrand och andra allmänfarliga brott i dåvarande 19 kap. strafflagen. Bl.a. med hänsyn till att åtskilliga gärningar, som tidigare bedömts enligt straffbestämmelser i 19 kap. SL, efter 1948 års ändringar i stället skulle vara att bedöma som grov skadegörelse, straffbelades år 1948 såväl

försök som förberedelse till grov skadegörelse. Dessutom kriminaliserades såsom ovan angetts underlåtenhet att avslöja sådant brott.

Enligt förslaget har de olika graderna av skadegörelsebrottet samma straffskalor som motsvarande grader av stöldbrottet. När det gäller stöldbrott är försök och förberedelse till såväl normalbrottet stöld som grov stöld straffbelagda gärningar. I konsekvens härmed föreslås att straffansvar införs för försök och förberedelse till normalbrottet skadegörelse.

Underlåtenhet att avslöja brott är kriminaliserad vid ett fåtal ytterst allvarliga brott. Ansvar ådöms mycket sällan i praktiken. Grov skadegörelse framstår, vid en jämförelse med många andra brott vid vilka ansvar för underlåtenhet att avslöja brottet inte förekommer, inte som ett så allvarligt brott att underlåtenhet att avslöja brottet bör vara straffbelagd.

Stadgandet om egendomsbrott ersätter bl.a. nuvarande bestämmelser om snatteri och åverkan. Egendomsbrottet motsvarar därutöver i huvudsak nuvarande tillgrepp av fortskaffningsmedel enligt 8 kap. 7 §, vissa former av nuvarande egenmäktigt förfarande enligt 8 kap. 8 §, olovlig kraftavledning enligt 8 kap. 10 §, missbruk av prestationsautomater, som nu bedöms som bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket, samt olovligt brukande av annans egendom enligt nuvarande 10 kap. 7 § BrB. Av dessa brott är endast tillgrepp av fortskaffningsmedel och olovlig kraftavledning kriminaliserade på försöks- och förberedelsestadierna. Försök och förberedelse till tillgrepp av fortskaffningsmedel som, om brottet fullbordats, skulle ha varit att anse som ringa brott skall dock inte föranleda ansvar.

Grovt egendomsbrott regleras i 9 § och har alltså tilldelats en särskild straffskala.

Normalgraden av egendomsbrottet har i förslaget kriminaliserats endast såsom fullbordat brott. Detta innebär visserligen en avkriminalisering av vissa fall som nu utgör försök och förberedelse till tillgrepp av fortskaffningsmedel och olovlig kraftavledning, men denna avkriminalisering är motiverad av det fullbordade brottets straffskala. Försök och förberedelse till grovt egendomsbrott har däremot straffbelagts, eftersom bestämmelsen om grovt brott är avsedd just för normalfallet av nuvarande tillgrepp av fortskaffningsmedel samt allvarligare olovlig kraftavledning.

Förslagets 10 § avser sådana straffvärda fall av besittningsintrång som inte utgör något annat brott. Brottet motsvarar i huvudsak vissa fall av nuvarande egenmäktigt förfarande och självtäkt. Sådana gärningar är såväl enligt gällande rätt som enligt förslaget kriminaliserade endast såsom fullbordade brott.

15 §

Åtalsbegränsningsregeln, som i stora drag motsvarar nuvarande 8 kap. 13 §, har utvidgats till att gälla även skadegörelsebrott, utom grov skadegörelse. Lagtexten har setts över i språkligt hänseende. På grund av att trolovning försvunnit som rättsligt begrepp, har åtalsbegränsningsregeln ändrats från att gälla brott begånget av trolovad till att avse brott begånget av någon som ej blott tillfälligt sammanbor med målsäganden. Svågerlag har i förslaget inte medtagits som grund för begränsning av åklagares åtalsrätt.

13 BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 9 KAP. BROTTSBALKEN

13.1 ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN

Kapitlets fyra huvudtyper av brott är bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott.

Bedrägeribrottet förekommer i fyra olika varianter. Den första varianten (1 § första stycket 1) motsvarar nuvarande bedrägeri samt nuvarande oredligt förfarande med viss inskränkning. Bedrägeri enligt 1 § första stycket 2 är det s.k. datorbedrägeriet. I 1 § första stycket 3 regleras vissa bedrägeriliknande förfaranden som i dag bedöms som olovligt förfogande. Slutligen betecknas s.k. snyltning som bedrägeri enligt förslaget, om brottet inte kan anses som mindre allvarligt (1 § första stycket 4).

Bedrägeribrottet är indelat i tre svårhetsgrader. Mindre allvarliga fall av bedrägeri betecknas som oredligt förfarande enligt 8 §. Bedrägeri av den högsta svårhetsgraden benämns liksom för närvarande grovt bedrägeri (2 §).

Utpressning (3 §) föreligger enligt förslaget när någon genom olaga tvång förmår annan till handling eller underlåtenhet som innebär ekonomisk skada. Mindre allvarliga fall skall föranleda ansvar enligt 8 § för oredligt förfarande. Grova fall skall enligt förslaget betecknas som grov utpressning och regleras i 4 §.

Ockerbrottet (5 §) förekommer i två varianter. Ocker enligt 5 § första stycket 1 motsvarar i huvudsak nuvarande ockerbrott. I 5 § första stycket 2, som avser endast ocker i samband med utlåning av pengar, har kravet på att gärningsmannen skall ha begagnat sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning slopats om gärningen sker i låneverksamhet. För ansvar är tillräckligt att gärningsmannen i samband med sådan långivning bereder sig eller annan ränta eller annan ekonomisk förmån som är uppenbart oskälig. Ringa fall enligt såväl första som andra punkten undantas från ansvar. Mindre allvarliga fall av beskaffenhet att föranleda ansvar skall, i likhet med mindre allvarliga fall av övriga brott enligt detta

kapitel, bedömas som oredligt förfarande enligt 8 §. Grova fall betecknas som grovt ocker (6 §).

Spekulationsbrott (7 §) är förslagets benämning på vad som för närvarande utgör svindleri enligt gällande 9 kap. 9 §. Vissa gärningstyper som för närvarande utgör svindleri men som också är straffbelagda enligt marknadsföringslagen (1975:1418) har undantagits från området för spekulationsbrott. Mindre allvarliga fall av spekulationsbrott utgör oredligt förfarande enligt 8 §. Ringa fall är helt undantagna från ansvar.

9 § innehåller föreskrifter om i vilken utsträckning bestämmelserna i 23 kap. BrB avseende försök, förberedelse m.m. är tillämpliga i fråga om brotten i 9 kapitlet.

10 § är avsedd att innehålla föreskrifter om konkurrensförhållanden mellan brotten i 9 kapitlet och övriga brottsbalksbrott.

11 § innehåller vissa åtalsbegränsningsregler.

13.2 DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA

13.2.1 Inledning

Förslaget till 9 kap. BrB innebär mindre genomgripande förändringar i förhållande till gällande rätts systematik än förslaget till 8 kapitlet. De grundläggande brottstyperna har sina motsvarigheter i nuvarande 9 kap. BrB. Förslagets brottsbeskrivningar avseende bedrägeri, utpressning och ocker skiljer sig dock i vissa hänseenden från beskrivningarna av dessa brott i gällande rätt. Vad som för närvarande utgör häleri samt vissa med häleri närbesläktade gärningstyper omfattas av straffbestämmelser i förslagets 12 kapitel. Gällande bestämmelse om ockerpantning har inte någon motsvarighet i förslaget.

13.2.2 Bedrägeri

Bedrägeri är enligt gällande rätt att genom vilseledande förmå någon till en disposition (handling eller underlåtenhet) som innebär förmögenhetsöverföring (vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är).

Huvudfallet av vilseledande är att uppväcka en villfarelse, dvs. att direkt eller indirekt påverka någon så att denne får en felaktig uppfattning i något avseende. Villfarelse kan uppväckas genom såväl handling som underlåtenhet från den vilseledandes sida. Vilseledande kan även ske genom förstärkande eller vidmakthållande av en villfarelse. Att såsom vilseledande betrakta blotta vidmakthållandet av en oriktig föreställning, som någon redan förut hyser, strider visserligen mot en bokstavstolkning av uttrycket vilseleda (leda någon vilse), men det väsentliga anses vara, att gärningsmannen orsakar att någon annan befinner

sig i villfarelse vid tidpunkten för dispositionen (Jareborg, Brotten II s. 152).

För bedrägeriansvar krävs att gärningsmannen genom vilseledande förmår annan till en viss disposition. Det föreligger alltså ett krav på att gärningsmannen skall genom sin gärning orsaka dispositionen. Däremot krävs inte att gärningsmannen skall ha övervunnit något motstånd från den vilseleddes sida. Gärningsmannen skall påverka en person så att en oriktig föreställning framkallas, förstärks eller vidmakthålls hos denne, och denna oriktiga föreställning skall i sin tur föranleda den vilseledde till att handla eller inte handla på ett visst sätt. Dispositionen skall alltså vara medveten. Att enbart utnyttja annans villfarelse, dvs. underlåta att ta någon ur en villfarelse, är inte bedrägeri (Brottsbalkskommentaren I s. 357). Se dock nedan angående praxis samt Wallén i Festskrift til Andenaes s. 385 ff.

Dispositionen kan bestå i handling eller underlåtenhet. Den kan men behöver inte vara en rättshandling.

För att bedrägeri skall föreligga krävs slutligen att dispositionen omedelbart framkallar förmögenhetsöverföring, dvs. innebär vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon som är i hans ställe. Förmögenhetsöverföringen skall ha skett när dispositionen är avslutad. Det blir därför inte bedrägeri om någon förleder annan att utfärda en fullmakt som senare används till den förres vinning och den senares skada. Kravet på omedelbar förmögenhetsöverföring fattas inte så strängt att rättshandlingar, som blir definitiva först sedan någon tid förflutit eller något nytt faktum inträffat, inte skulle kunna komma i fråga. Dispositionen kan vara sådan att det under en tid framstår som ovisst om den kommer att leda till förmögenhetsöverföring. Att t.ex. genom vilseledande förmå annan att avge ett för den vilseledde ofördelaktigt anbud är att anse som bedrägeri, som fullbordas när anbudet blir antaget.

Om det brister i förmögenhetsöverföring men övriga bedrägerirekvisit är uppfyllda och gärningen skadar den vilseledde eller någon i vars ställe denne är kan gärningen bedömas som oredligt förfarande enligt 9 kap. 8 §. Som exempel på oredligt förfarande där vinning inte uppstår för gärningsmannen brukar nämnas att lura någon att företa en onödig järnvägsresa (sker detta i direkt avsikt att SJ skall beredas vinning blir gärningen dock att bedöma som bedrägeri). För oredligt förfarande krävs inte heller att den vilseleddes disposition innebär skada, dvs. att skadan uppkommer i och med dispositionen. Skadan kan uppkomma senare, såsom när någon lurar en annan att göra en affär som först så småningom visar sig vara förlustbringande.

Förslagets bedrägeribrott förekommer i fyra olika varianter.

Bedrägeribestämmelsens första punkt motsvarar i huvudsak nu gällande bedrägeribestämmelse. Nuvarande krav på att en bedrägerigärning skall innebära en förmögenhetsöverföring har dock slopats. För bedrägeriansvar enligt förslaget är det tillräckligt att gärningen innebär ekonomisk skada. För den som drabbas av brott är skadan det väsentliga, och det finns inte anledning att se vinningsmotivet såsom nödvändigtvis mer förkastligt än andra motiv. En följd av att vinningsrekvisitet slopas är att behovet av den nuvarande straffbestämmelsen för oredligt förfarande försvinner. (Brottsbenämningen oredligt förfarande bibehålls dock för andra gärningstyper.) Att bestämmelsen om oredligt förfarande i dess nuvarande lydelse upphävs, innebär en viss avkriminalisering, eftersom bedrägeribestämmelsen ställer krav på att gärningen skall framkalla omedelbar skada, varemot för nuvarande oredligt förfarande i princip är tillräckligt att gärningen så småningom visar sig medföra skada. Skaderekvisitet vid oredligt förfarande har kritiserats för att det skulle kunna leda till alltför långtgående kriminalisering (Strahl i SvJT 1952 s. 752. Jfr Bergendahl, Wetter och Agge i SvJT 1949 s. 47, 71 och 76).

Kravet på att skada skall uppstå för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är har bibehållits, trots att det ibland vållat problem i praxis (se t.ex. NJA 1972 s. 643). Kravet innebär dessutom att ett motivuttalande till gällande bedrägeribestämmelse angående straffbarheten av s.k. testamentsbedrägeri står i strid med bestämmelsens ordalydelse (SOU 1940:20 s. 133). Testator kan nämligen knappast anses vara i arvingars och alternativa testamentstagares ställe.

Kravet på att den vilseledde skall företa en medveten disposition för att bedrägeriansvar skall komma i fråga är detsamma enligt förslaget som enligt gällande bedrägeribestämmelse. För närvarande upprätthålls detta krav dock inte alltid. I Brottsbalkskommentaren I (s. 358) uttalas att om någon av misstag får till sig utlämnat ett större penningbelopp än han har rätt till eller eljest inte skulle ha, kan bedrägeriansvar komma i fråga för mottagaren, även om han inte lämnat vilseledande uppgifter. Detta uttalande står emellertid i strid med bedrägeribestämmelsens ordalydelse, såvitt gäller fall då utbetalarens underlåtenhet att återkräva det felaktigt utbetalda beloppet är omedveten, dvs. frågan om att återkräva pengarna aldrig varit aktuell. Enligt förslaget kan ansvar för stöld komma i fråga för en mottagare som behåller ett av misstag utbetalat belopp. Mottagaren har i sådant fall inte fått ett giltigt samtycke att tillägna sig beloppet.

Även i praxis har förekommit att ansvar ådömts för bedrägeri vid underlåtenhet att ta någon ur en villfarelse, trots att underlåtenheten inte gett upphov till att den som svävat i villfarelse medvetet handlat eller underlåtit att handla på ett visst sätt (SvJT 1954 rf s. 27). Fallet avsåg en försäkringstagare som till en försäkringsgivare uppgivit att vissa föremål

gått förlorade vid brand och fått ersättning för dessa. Försäkringstagaren dömdes för bedrägeri för att han därefter underlåtit att underrätta försäkringsbolaget om att vissa av de ersatta föremålen återfunnits. I det fall att fråga om återbetalningsskyldighet inte aktualiserats för någon tjänsteman i försäkringsbolaget kan försäkringstagarens underlåtenhet att upplysa om att saken återfunnits inte anses ha inneburit att försäkringstagaren förmått annan till en viss disposition. Numera är det inte ovanligt att försäkringsvillkoren föreskriver att tillrättakommen egendom, för vilken ersättning utgått, övergår i försäkringsbolagets ägo. Om så är fallet kan den som olovligen behåller egendomen göra sig skyldig till stöldbrott enligt förslaget.

Övriga punkter i förslagets bedrägeribestämmelse tar sikte på vissa speciella bedrägeriliknande gärningstyper. För att bedrägeri skall föreligga enligt någon av dessa punkter är det emellertid inte något oundgängligt krav att gärningsmannen vilseleder någon. Förfarandena är dock så närbesläktade med traditionella bedrägeribrott att vi anser att de lämpligen kan rubriceras som bedrägeri.

Andra punkten avser det s.k. datorbedrägeriet. Behovet av detta stadgande har motiverats ovan i avsnitt 9.

Såsom bedrägeri enligt tredje punkten betecknas förfoganden över medel som av misstag ställts till gärningsmannens förfogande på konto eller genom postanvisning, check eller dylik handling, om gärningen innebär ekonomisk skada.

I nuvarande praxis döms för olovligt förfogande när någon förfogar över medel som av misstag ställts till hans förfogande på ovan beskrivet sätt. Se t.ex. NJA 1947 s. 8 och 1954 s. 464 samt SvJT 1941 rf s. 11. I sistnämnda fall dömdes dock i enlighet med då gällande rätt för förskingring.

Om misstaget härrör från den som anlitar postverkets eller en banks tjänster genom en anvisning om utbetalning eller en överföring till gärningmannens konto, föreligger inget bedrägeribrott enligt gällande rätt. Det är i sådana fall likgiltigt för den utbetalande inrättningens personal, om den som förfogar över de utbetalade medlen eller överförda beloppen är materiellt berättigad till dem eller inte. För att förfogandet över utbetalda pengar skall kunna bedömas som olovligt förfogande enligt nuvarande 10 kap. 4 § BrB krävs att beloppet, dvs. de sedlar eller mynt som utbetalas, efter utbetalningen kan anses tillhöra den som anvisat utbetalningen respektive överföringen, något som inte torde vara civilrättsligt hållbart. Endast om misstaget härrör från postverkets eller bankens personal kan pengarna anses tillhöra postverket respektive banken även sedan de av misstag givits ut till gärningsmannen. När gärningsmannen förfogar över medel som oriktigt tillförts hans konto hos post eller

bank genom att begära överföring av medlen till en annan person förutsätter bedömningen av denna gärning såsom olovligt förfogande, att gärningsmannen anses ha haft de oriktigt krediterade medlen i sin besittning. Detta innebär ett ytterligt uttunnat besittningsbegrepp.

Fjärde punkten innefattar, med vissa begränsningar, vad som nu är bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket BrB, dvs. förfaranden som också brukar betecknas som "snyltning". Genom en i förhållande till gällande 9 kap. 2 § andra stycket något ändrad brottsbeskrivning har vi sökt markera att stadgandet bör ges ett snävare tillämpningsområde än vad nuvarande stadgande om bedrägligt beteende fått i praxis.

Såsom framhölls av brottmålsutredningen i dess betänkande SOU 1973:13 Snyltningsbrott och sjukförsäkringsmissbruk, innebär gällande bestämmelse om bedrägligt beteende i 9 kap. 2 § andra stycket BrB, såsom den tolkats i praxis, en långtgående kriminalisering av underlåtenhet att betala. Bestämmelsen har ansetts tillämplig inte endast på sådana typfall av snyltning som när någon begagnar sig av hotellrum utan att betala för det vid avresan, intar förtäring på restaurang och avlägsnar sig utan att betala, åker tåg utan att ha löst biljett eller "plankar" in på cirkus, utan även när en tandläkarkund undandrar sig betalning för tandbehandling (SvJT 1949 rf s. 117). Lagrummet synes tolkas så, att straffskyddet omfattar alla utövare av serviceverksamhet som enligt vedertagen sed i branschen betjänar annan mot kontant betalning (t.ex. frisörer, läkare, garderobiärer och reparatörer i många branscher).

Att helt upphäva det särskilda straffansvaret för snyltning, såsom brottmålsutredningen i första hand föreslog, anser vi dock inte vara önskvärt. En sådan lösning har också relativt nyligen avvisats. Den proposition som framlades för riksdagen på grundval av brottmålsutredningens betänkande grundades på ett av brottmålsutredningen framlagt alternativförslag och innebar en mindre långtgående avkriminalisering (prop. 1975/76:148). Enligt propositionen skulle det speciella straffskydd, som bestämmelsen om bedrägligt beteende bereder den som tillhandahåller allmänheten vissa nyttigheter, inskränkas till vissa näringar eller verksamhetsgrenar. Propositionen godtogs emellertid inte av riksdagen i detta hänseende. Resultatet av riksdagsbehandlingen blev ett tillägg till 9 kap. 2 § andra stycket, som innebär att snyltning inte kan rubriceras som bedrägeri ens om brottet avser större värden, såvida inte ett vilseledande föreligger (SFS 1976:1139). Samtidigt infördes åtalsbegränsningsregeln i 9 kap. 12 § andra stycket, enligt vilken allmänt åtal för bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket får ske endast om åtal är påkallat från allmän synpunkt.

Enligt våra överväganden bör en straffbestämmelse av-

seende s.k. snyltning bereda ett visst straffskydd för sådana näringsutövare som, utan åtskillnad med hänsyn till person, tillhandahåller allmänheten tjänster eller andra nyttigheter under förutsättning av kontant betalning. De som begagnar sig av dessa tjänster etc. förblir oftast okända för näringsutövaren på sådant sätt att hans möjlighet att erhålla betalning i ett senare skede är mycket små. Däri ligger motivet till kriminaliseringen. Straffbestämmelsen bör därför omfatta den som skaffar sig hotellrum, förtäring eller transport som tillhandahålls allmänheten under förutsättning av kontant betalning. Även den som begagnar sig av tjänster som på ett jämförbart sätt tillhandahålls allmänheten under förutsättning av kontant betalning bör drabbas av straffansvar, om han underlåter att göra rätt för sig. Tjänster av denna typ tillhandahålls exempelvis av frisörer, garderobiärer och stadsbud. Förslaget har utformats i enlighet med dessa tankegångar.

Sådana fall däremot, där tjänstens utövare oftast i viss utsträckning själv prövar och bestämmer, om han skall betjäna den som begär tjänsten, såsom förhållandet är vid t.ex. läkar-, tandläkar- och advokatverksamhet, är avsedda att inte omfattas av förslagets straffbestämmelse. Vid begagnande av dessa typer av tjänster fastställs begagnarens identitet praktiskt taget alltid innan tjänsten tas i anspråk. Det är också vanligen så, i de fall tjänsterna lämnas flera gånger under en viss period, att betalning skall ske först i anslutning till den sista gången. Det torde heller inte vara helt ovanligt att betalning av sådana tjänster sker mot räkning som skickas till den som begagnat sig av tjänsten. Dessa typer av tjänster bör inte rimligen kunna anses vara så jämförbara med de i den föreslagna bestämmelsen särskilt angivna tjänsterna att de omfattas av uttrycket "annat dylikt som tillhandahålls allmänheten under förutsättning av kontant betalning".

Plankning faller enligt förslaget utanför nu ifrågavarande bestämmelses tillämpningsområde. Plankning täcks redan nu oftast av brottsbeskrivningen för olaga intrång enligt gällande 4 kap. 6 § andra stycket BrB. Eftersom olaga intrång är en lämplig brottsbeteckning på denna typ av gärning, anser vi att plankning bör hänföras till denna brottstyp. I brottsbeskrivningen för olaga intrång bör uppräkningen av skyddade platser i förtydligande syfte kompletteras med "inhägnat område för tillställning".

För närvarande anses 9 kap. 2 § andra stycket BrB om bedrägligt beteende vara tillämpligt vid automatmissbruk. Ett förslag om att införa en särskild straffbestämmelse för automatmissbruk (prop. 1975/76:148) förkastades av riksdagen år 1976.

Sådant automatmissbruk som resulterar i att gärningsmannen kommer över och tillägnar sig konkret egendom blir enligt förslaget att bedöma som stöldbrott. Miss-

bruk av en prestationsautomat, t.ex. en telefonautomat, innebär olovlig användning av annans egendom. Gärningen utgör därmed egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § i förslaget.

Förslaget innebär i fråga om snyltningsbrotten en återgång till den ordning som gällde före 1976 års lagändring i det hänseendet att ett sådant brott skall kunna föranleda ansvar för bedrägeri, även om något vilseledande inte kan påvisas. En förutsättning härför är att gärningen inte skall bedömas som mindre allvarlig. I allvarligare fall av snyltning kan ett vilseledande oftast konstateras, men även om så inte är fallet bör sådan snyltning som inneburit mera betydande skada kunna betecknas som bedrägeri.

13.2.3 Utpressning

Brottsbeskrivningen för utpressning enligt förslaget överensstämmer med den nuvarande utom såtillvida att vinningsrekvisitet slopats. Utpressning föreligger enligt förslaget när någon genom olaga tvång förmår annan till handling eller underlåtenhet som innebär ekonomisk skada för den som utsatts för tvånget eller någon i vars ställe denne är, även om gärningsmannen (eller någon annan) inte har något ekonomiskt utbyte av dispositionen. Detta innebär att vissa gärningstyper som för närvarande bedöms som olaga tvång enligt förslaget blir att bedöma som utpressning. Någon utvidgad kriminalisering sker inte. Såväl enligt gällande rätt som enligt förslaget är det ett förmögenhetsbrott att genom vilseledande förmå någon till en disposition som enbart innebär ekonomisk skada. Motsvarande bör gälla när någon genom olaga tvång förmås till samma disposition.

Förslagets rånbestämmelse innefattar även vissa gärningar som enligt gällande rätt är utpressning, nämligen att i vissa fall genom hot som innebär fara för en tredje person tvinga någon att utlämna en sak. Enär rånbestämmelsen skall ha företräde framför bestämmelsen om utpressning, får sistnämnda bestämmelse ett i motsvarande mån inskränkt tillämpningsområde. Å andra sidan kan förslagets rånbrott endast avse bestämd egendom. Sådana fall av nuvarande rån som att någon med råntvång förmår annan till en förmögenhetsöverföring som inte består i att en viss sak överlämnas utgör därför enligt förslaget utpressning.

13.2.4 Ocker

Det enligt förslaget kriminaliserade området för ocker i samband med andra typer av rättshandlingar på förmögenhetsrättens område än långivning är såsom redovisats ovan i avsnitt 10 i huvudsak detsamma som enligt gällande rätt (9 kap. 5 § första stycket 1 i förslaget). Beskrivningen av ockersituationen överensstämmer med den nuvarande, utom i det avseendet att ett av gärningsmannen utnyttjat beroendeförhållande enligt förslaget inte behöver vara ett beroendeförhållande

just till gärningsmannen utan kan vara ett beroendeförhållande till en tredje person.

Vi anser det vara onödigt att ange att utnyttjandet av motpartens underläge skall ske "vid avtal eller annan rättshandling". En tillräcklig avgränsning av området för ocker sker genom kravet att utbytet av brottet skall vara en "ekonomisk förmån".

Förslaget innebär ett utvidgat straffansvar för låneocker (9 kap. 5 § första stycket 2). De överväganden som lett fram till förslaget i det hänseendet har likaledes redovisats ovan i avsnitt 10.

En anledning till att vid försträckning såsom vederlag angivits jämte ränta även annan ekonomisk förmån är närmast att det förekommer att borgenären för att maskera ockersituationen förmår låntagaren att samtidigt med att han erhåller försträckningen av borgenären köper ett parti böcker eller möbler e.d., varvid köpeskillingen sätts betydligt högre än som motsvarar värdet av det köpta. Sådan särskild gottgörelse till borgenären skall naturligtvis tas i betraktande vid bedömningen av om vederlaget för försträckningen varit oskäligt högt. Detsamma gäller uppläggningskostnader, expeditionsavgift o.d.

Ringa fall enligt såväl första som andra punkten har undantagits från ansvar. Det saknas anledning att med straff inskrida mot den som en enstaka gång med utnyttjande av en ockersituation bereder sig en förmån som visserligen måste anses uppenbart oskälig men har ett absolut sett ringa värde. Om någon som led i låneverksamhet lånar ut mindre belopp till många olika låntagare mot ockerränta, bör gärningarna inte anses ringa av den anledningen att ersättningen i varje enskilt fall endast uppgår till ett litet belopp.

13.2.5 Spekulationsbrott

Förslagets spekulationsbrott motsvarar i huvudsak nuvarande svindleri enligt 9 kap. 9 § BrB. För att undvika onödig dubbelkriminalisering har vi emellertid något inskränkt bestämmelsens tillämpningsområde.

Motivet för den ändrade brottsbenämningen är väsentligen att vi anser "svindleri" vara en något missvisande beteckning på de gärningar som avses. En person som av allmänheten kallas svindlare har juridiskt sett oftast gjort sig skyldig till bedrägeri i stor skala.

I den finska stomplanen till ny strafflag från år 1976 finns upptaget ett brott som benämns spekulation och som närmast motsvarar första stycket av vår nu gällande bestämmelse om svindleri. Det finska förslaget innehåller också förslag till straffbestämmelser för aktiespekulation (s.k. insiderspekulation) och tomtspekulation (utnyttjande i samband med fastighetsköp av fastighetsägares ovetskap om planläggning eller annan dylik på fastighets försäljningsvärde inverkande

omständighet). Vi har inte funnit anledning att föreslå motsvarande typer av straffbestämmelser i BrB. Ett skäl att benämna nuvarande svindleri spekulationsbrott är att brottsbeskrivningen på ett enkelt sätt kan kompletteras med stadganden efter finskt mönster, om så i en framtid skulle anses önskvärt.

Gällande svindleribestämmelse tillkom i samband med 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrotten och bör ses mot bakgrund av de s.k. Kreuger-målen. Huruvida de förfoganden som i dessa mål bedömdes som bedrägeri verkligen motsvarade bedrägerirekvisiten blev nämligen omdiskuterat. (Vad som närmast ifrågasattes var om bedrägeri förelåg, när Kreuger genom oriktig och vilseledande bokföring i Kreuger & Toll förmådde andra att till fördel för honom själv eller bolaget förvärva aktier eller debentures i bolaget till pris som översteg deras verkliga värde, även i de fall då de vilseledande uppgifterna föranledde förvärv till överpris från andra än Kreuger eller bolaget, se NJA 1934 s. 310, kommenterat av Bergendal i SvJT 1936 s. 604.)

Straffbestämmelsen för svindleri tar sikte på vilseledande uppgifter som inte riktas mot en viss person eller en bestämd krets av personer utan mot allmänheten eller i vart fall en obestämd krets av personer. Behovet av bestämmelsen har motiverats med att det i sådana fall kan vara svårt att finna att förutsättningarna för bedrägeriansvar föreligger, beroende på svårigheter att bevisa dels orsakssammanhang mellan de vilseledande uppgifterna och en viss disposition och dels bedrägeriuppsåt. Redan den omständigheten att någon till allmänheten eller en obestämd krets av personer lämnar vilseledande uppgifter kan under vissa förhållanden innefatta sådan fara för att personer förleds till förlustbringande transaktioner att straffansvar ansetts motiverat (SOU 1940:20 s. 156).

Vid kriminaliseringen av vilseledande uppgifter riktade mot en obestämd krets av personer har det gjorts åtskillnad mellan det fall att uppgifterna rör visst företag och lämnas av personer som har med företaget att skaffa och fall då så inte är förhållandet. Sålunda innehåller första stycket av svindleribestämmelsen en regel, enligt vilken gärningsmannaskapet inte är bundet till viss personkrets, men i stället straff inträder endast under förutsättning att den vilseledande uppgiften lämnas för att påverka priset på vara, värdepapper eller annan egendom. Andra stycket avser vilseledande uppgifter som lämnas av vissa till ett aktiebolag eller annat företag knutna personer. Där har något liknande krav beträffande syftet med uppgiften inte uppställts, men i stället fordras att uppgiften skall vara ägnad att påverka bedömningen av företaget i ekonomiskt hänseende och därigenom medföra skada.

Svindleribestämmelsen tillämpas mycket sällan. Från senare tid kan dock noteras några domar som inneburit att arrangörer av vissa enligt kedjebrevsprincipen

upplagda "spel" (Scandinaviaspelet m.fl.) dömts till ansvar för svindleri enligt 9 kap. 9 § andra stycket BrB (hovrätten för Övre Norrlands domar 1977-01-28, DB 1005 och 1979-12-20, DB 2151). "Spelen" var upplagda på det sättet att deltagarna köpte numrerade andelar. På varje andelsbevis angavs att utdelningen fördubblades så snart ytterligare 2,5 gånger andelsnumret inregistrerats. Alla påstods ha lika stora vinstmöjligheter så länge spelet pågick. Verksamheten bedömdes av domstolarna som ett affärsföretag och arrangörerna ansågs, genom uppgifterna på andelsbevisen och på annat sätt, bland allmänheten ha spritt vilseledande uppgifter, ägnade att påverka bedömandet av företaget i ekonomiskt hänseende och därigenom medföra skada.

Enligt 1982 års lotterilag (1982:1011) är kedjebrevspel och liknande spel numera att hänföra till lotterier (1 § tredje stycket). Tillstånd att anordna sådant spel får inte meddelas (4 § andra stycket, 11 § och 17 §). Den som anordnar kedjebrevspel eller liknande verksamhet kan efter den ändring som skedde i 16 kap. 14 § BrB i samband med antagandet av 1982 års lotterilag, dömas för dobbleri, om verksamheten är ägnad att tillföra anordnaren en betydande ekonomisk vinning.

Enligt förslaget kan den som sprider vilseledande uppgift i avsikt att påverka priset på värdepapper straffas för spekulationsbrott enligt 7 § första stycket 1. Den som sprider vilseledande uppgift för att påverka priset på annan egendom omfattas däremot inte av straffbestämmelsen. Denna inskränkning i förhållande till gällande svindleribestämmelse motiveras, som tidigare framhållits, av en önskan att undvika onödig dubbelkriminalisering.

De flesta gärningstyper som ryms inom gällande bestämmelse om svindleri enligt 9 kap. 9 § första stycket, omfattas även av 6 § marknadsföringslagen (1975:1418), vari stadgas straff för "näringsidkare som vid marknadsföring av vara, tjänst eller annan nyttighet uppsåtligen använder vilseledande framställning, vilken avser hans egen eller annans näringsverksamhet och är ägnad att påverka efterfrågan på nyttigheten". Bestämmelsen äger motsvarande tillämpning på anställd hos näringsidkare och annan som handlar på näringsidkares vägnar. Tillämplig straffskala är böter eller fängelse i högst ett år. I ringa fall skall inte dömas till straff. Allmänt åtal för brott mot lagen får väckas endast efter anmälan eller medgivande av konsumentombudsmannen (eller av bankinspektionen respektive försäkringsinspektionen, om marknadsföringen sker i verksamhet som står under dessa myndigheters tillsyn).

Tänkbara gärningsmän enligt marknadsföringslagen är visserligen endast "näringsidkare". Med näringsidkare avses den som yrkesmässigt driver verksamhet av ekonomisk art (prop. 1970:57 s. 90). Den gällande svindleribestämmelsens första stycke omfattar däremot alla som sprider vilseledande uppgift i syfte som där sägs.

Skillnaden torde dock sakna betydelse. Endast personer som yrkesmässigt driver handel med egendom (bortsett från aktier) torde ha intresse av att sprida vilseledande uppgifter bland allmänheten för att påverka priset på sådan egendom. När det gäller börsnoterade värdepapper är läget annorlunda, eftersom den största delen av handeln med sådana bedrivs genom de särskilda fondkommissionsbolagen. Det är därför i fråga om sådana värdepapper inte otänkbart, att vilseledande uppgifter för att påverka priset sprids av aktieinnehavare, som inte kan betecknas som näringsidkare.

Marknadsföringslagens uttryck "vara, tjänst eller annan nyttighet" omfattar snarast mera än svindleristadgandets "vara, värdepapper eller annan egendom". Uttrycket "nyttighet" i marknadsföringslagen har nämligen enligt motiven en vidsträckt innebörd. Det innefattar förutom varor och tjänster också t.ex. fast egendom, elektrisk kraft, aktier och andra värdepapper, krediter samt rättigheter av olika slag (prop. 1975/76:34 s. 125 f).

Med uttrycket "framställning" i marknadsföringslagen avses varje form av säljmeddelande, vare sig det sker i skrift eller tal, genom bild eller annan särskild anordning (prop. 1970:57 s. 93 f).

Marknadsföringslagen riktar sig mot vilseledande framställning "ägnad att påverka efterfrågan" på nyttigheten. Motsvarande rekvisit i svindleribestämmelsen är att vilseledande uppgift skall lämnas "för att påverka priset" på vara, värdepapper eller annan egendom. Vid fri prisbildning kan man utgå ifrån att priset är beroende av efterfrågan på sådant sätt att marknadsföringslagen i detta avseende täcker de gärningar som omfattas av svindleribestämmelsen.

De flesta av de gärningstyper, som gällande 9 kap. 9 § första stycket BrB avser, torde således begås i sådan verksamhet som regleras av marknadsföringslagen och vara straffbelagda enligt 6 § denna lag. I den mån så är fallet finns inte anledning att behålla kriminaliseringen i brottsbalken.

I fråga om börsnoterade aktier och andra fondpapper är det emellertid, såsom ovan noterats, inte otänkbart att även personer, som inte kan betecknas som näringsidkare och vilkas verksamhet således inte regleras av marknadsföringslagen, har intresse av att sprida vilseledande uppgifter i syfte att påverka aktiemarknaden (utan att förutsättningarna för straffansvar enligt förslagets andra punkt föreligger). På grund härav har straffbestämmelsen för den som sprider vilseledande uppgift för att påverka priset på värdepapper bibehållits i brottsbalken såsom spekulationsbrott enligt första punkten i förslaget till 7 §. Att beteckningen "värdepapper" omfattar mer än fondpapper saknar betydelse, eftersom endast börsnoterade värdepapper är föremål för allmän prisbildning.

Spekulationsbrott enligt första stycket 2 motsvarar i sak fullständigt nuvarande svindleri enligt 9 kap. 9 § andra stycket. Lagtexten har i ett visst avseende förtydligats. Enligt gällande 9 kap. 9 § andra stycket skall dömas för svindleri om någon, som medverkar vid bildande av aktiebolag eller annat företag eller på grund av sin ställning bör äga särskild kännedom om ett företag, sprider vilseledande uppgift ägnad att påverka bedömandet av företaget i ekonomiskt hänseende och därigenom medföra skada. I motiven sägs att de oriktiga uppgifterna tydligen måste avse något, varom gärningsmannen på grund av sin ställning till företaget bör äga särskild kännedom. Om en styrelseledamot i ett företag lämnar en oriktig uppgift angående det allmänna ekonomiska läget eller annat varom hans ställning i företaget inte kan skänka honom kännedom, är detta enligt motiven inte svindleri, även om uppgiften är ägnad att påverka bedömandet av företaget i ekonomiskt hänseende (SOU 1940:20 s. 159). Med utgångspunkt endast från lagtexten finns det dock inte något absolut hinder mot att tillämpa svindleribestämmelsen i sådana fall. Vi har därför i brottsbeskrivningen uttryckligen angett att den vilseledande uppgiften skall avse företagets ekonomiska förhållanden.

I viss speciallagstiftning finns straffbestämmelser som delvis riktar sig mot samma gärningstyper som punkten 2 avser. Lagen (1955:183) om bankrörelse innehåller ett flertal bestämmelser, vilka stadgar straff för bolagsfunktionärer som offentliggör oriktiga eller vilseledande uppgifter om ett bankaktiebolags ställning. Straffansvar enligt nämnda lag kan bl.a. utkrävas av stiftare som uppsåtligen eller av grov vårdslöshet meddelar oriktig eller vilseledande uppgift i teckningslista eller i handling som framläggs på konstituerande stämman. Vidare stadgas straff för styrelseledamot eller likvidator som uppsåtligen eller av grov vårdslöshet meddelar oriktig eller vilseledande uppgift i handling som hålls tillgänglig för aktieägare eller aktietecknare eller som framläggs på bolagsstämma. Detsamma gäller för styrelseledamot eller likvidator som vid upprättande av balansräkning, vinst- och förlusträkning eller förvaltningsberättelse uppsåtligen förfar i strid med de i lagen givna bestämmelserna om vad dessa handlingar skall innehålla, liksom för revisor som i revisionsberättelse eller annan handling som hålls tillgänglig för aktieägarna uppsåtligen eller av grov vårdslöshet meddelar oriktig eller vilseledande uppgift om bolagets angelägenheter (183 §, jfr 185 §). Liknande straffbestämmelser finns i lagen (1955:416) om sparbanker, 95 och 96 §§, lagen (1956:216) om jordbrukskasserörelsen, 84 och 85 §§, lagen (1951:308) om ekonomiska föreningar, 110 §, bostadsrättslagen (1971:479), 70 § samt lagen (1972:262) om understödsföreningar, 78 §.

Dessa straffbestämmelser i speciallagstiftningen innebär, vid en jämförelse med straffbestämmelserna för spekulationsbrott enligt andra punkten, i många avseenden en onödig dubbelkriminalisering. Tidigare gäl-

lande straffbestämmelser av denna typ i aktiebolagslagstiftningen samt i lagstiftningen om försäkringsrörelse har upphävts i samband med att äldre lagstiftning på dessa områden ersatts med nya lagar, nämligen 1975 års aktiebolagslag (1975:1385) och 1982 års försäkringsrörelselag (1982:713). Så skedde just med hänvisning till brottsbalkens bestämmelse om svindleri. En annan väg hade kunnat vara att upphäva straffbestämmelsen om svindleri enligt 9 kap. 9 § andra stycket och placera alla erforderliga straffbestämmelser på området i speciallagstiftningen. I nuvarande situation finns det anledning att gå vidare på den inslagna vägen och anpassa associationslagstiftningens straffbestämmelser till brottsbalken genom att slopa de associationsrättsliga straffbestämmelser som täcks av bestämmelser i brottsbalken. En översyn av associationslagstiftningen i detta syfte ligger emellertid utanför området för vårt uppdrag.

Ringa fall har undantagits från det såsom spekulationsbrott enligt förslaget kriminaliserade området i syfte att undvika utredningar i bagatellfall.

13.2.6 Nuvarande ockerpantning (9 kap. 10 § BrB) avkriminaliseras

Förslaget innebär att gällande bestämmelse om ockerpantning upphävs (9 kap. 10 § BrB). Bestämmelsen stadgar straff för den som mottar handling som är falsk, upprättad för skens skull eller eljest oriktig samt för den som mottar check utan täckning, om avsikten med mottagandet är att oriktigheten eller bristen skall utnyttjas såsom påtryckningsmedel vid indrivning av fordran. Bestämmelsen tillkom i samband med 1942 års lagstiftning om förmögenhetsbrotten som ett slags komplement till ockerbestämmelsen. Kunde man inte komma åt ockrare på grund av svårigheter att bevisa att långivaren utnyttjat annans underläge, var tanken att man med stöd av denna bestämmelse skulle komma åt vissa av dem, nämligen de ockrare som använder nämnda typer av handlingar som påtryckningsmedel.

SRK förutsåg att även bestämmelsen om ockerpantning skulle bli svår att tillämpa på grund av svårigheter att leda i bevis att fordringsägaren mottagit handlingen med uppsåt att använda den som påtryckningsmedel, men hoppades att tillvaron av ansvarsbestämmelsen i allt fall skulle utgöra ett riskmoment med avhållande verkan.

Bestämmelsen tillämpas praktiskt taget aldrig. Med förslagets kriminalisering av låneocker bortfaller motivet för att ha den kvar.

Det kan nämnas att det danska straffelovrådet, i det yttrande som låg till grund för 1975 års danska lagstiftning om bl.a. ocker (se ovan i 10.2.1), berörde även frågan om att införa en straffbestämmelse motsvarande brottsbalkens 9 kap. 10 § i den danska straffla-gen, vilken dittills saknat en sådan. Som motiv för

att inte föreslå en straffbestämmelse för ockerpantning uttalade straffelovrådet, att de upplysningar om ekonomiska transaktioner som förelåg för straffelovrådet inte gav anledning till antagande att falska handlingar, checkar utan täckning, handlingar upprättade för skens skull o.s.v. spelade någon större roll som påtryckningsmedel.

13.2.7 Överväganden rörande behovet av att kriminalisera ytterligare gärningstyper

I 1976 års direktiv påpekas att det i den kriminalpolitiska debatten ifrågasatts, om nuvarande brottsrekvisit täcker alla former av straffvärda beteenden på det ekonomiska området vilka blivit möjliga som en följd av förändringar i samhället, närmast sådana beteenden som att någon begagnar otillbörliga medel i affärsverksamhet eller vid ingående av avtal eller annars vid ekonomiska transaktioner. Direktiven hänvisar till utredningar som skett i Danmark och Norge om behovet av vidgad kriminalisering av ekonomiska brott och som i Danmark lett till lagstiftningsåtgärder.

Enligt direktiven bör de problem som aktualiserats i de danska och norska utredningsförslagen för svensk rätts del kunna lösas i första hand genom civilrättslig och förvaltningsrättslig lagstiftning och inte genom kriminalisering, men utvecklingen bör följas även från straffrättslig utgångspunkt. Det finns enligt direktiven anledning att speciellt uppmärksamma straffbestämmelserna om bedrägeri och ocker, eftersom gällande förutsättningar för straffbarhet ibland medför att straffansvar kan utkrävas endast hos den gärningsman vars otillbörliga agerande sker öppet (t.ex. i en bedrägerisituation) medan de personer som håller sig i bakgrunden och träder in först på ett senare stadium kan gå fria. Behovet av och förutsättningarna för att införa en allmän straffbestämmelse för efterföljande medverkan bör också undersökas.

De i direktiven åsyftade företeelserna tillhör närmast området för s.k. ekonomisk brottslighet.

Någon allmänt accepterad definition av begreppet ekonomisk brottslighet finns inte. Justitieutskottet har i ett omfattande betänkande om ekonomisk brottslighet (JuU 1980/81:21) beskrivit begreppet ekonomisk brottslighet på följande sätt.

"Under uttrycket ekonomisk brottslighet ryms en rad företeelser av skilda slag, och i den allmänna debatten torde begreppet användas såväl i fråga om straffbara gärningar som beträffande företeelser som väl kan anses straffvärda men som enligt gällande lagstiftning inte är kriminaliserade.

Enligt den beskrivning av begreppet som de brottsbekämpande myndigheterna, dvs. i första hand polis- och åklagarmyndigheterna, använder bör till ekonomisk brottslighet räknas först och främst sådan kriminalitet som har ekonomisk vinning som motiv. Härutöver skall brottsligheten för att betraktas som ekonomisk krimi-

nalitet ha en kontinuerlig karaktär, bedrivas på ett systematiskt sätt och förövas inom ramen för näringsverksamhet som i sig inte är kriminaliserad men som i det enskilda fallet utgör själva grunden för de kriminella handlingarna.

De ekonomiska brotten anses ofta vara av kvalificerad art i den meningen att de enskilda brotten har stor omfattning, rör stora samhälleliga värden eller drabbar grupper av enskilda. Brotten är i regel svåra att uppdaga och beivra. Som exempel på vad som brukar hänföras till ekonomisk brottslighet i här avsedd mening kan nämnas brott som skattebedrägerier, valutabrott, bedrägerier och gäldenärsbrott.

Till den ekonomiska brottsligheten anses inte höra den s.k. organiserade brottsligheten. Med organiserad brottslighet avses i allmänhet sådana brott som vissa grövre narkotikabrott, koppleri i form av organiserad prostitution, organiserad häleriverksamhet m.m. Ekonomisk brottslighet anses inte heller omfatta förmögenhetsbrott av traditionellt slag som begås av enskilda personer utan att brotten har något samband med näringsverksamhet."

De i direktiven omnämnda lagstiftningsåtgärderna i Danmark hade föregåtts av en offentlig och politisk debatt om huruvida gällande danska bestämmelser om förmögenhetsbrott var tillräckliga för att motarbeta nya former av skadlig ekonomisk verksamhet. Från något håll hade framförts starka önskemål om en generalklausul, som inom vissa områden skulle kriminalisera handlingar, vilka stod i uppenbar strid med ett redbart handlingssätt. Legalitetshänsyn hade emellertid ansetts tala emot en sådan bestämmelse. I stället vidtogs år 1975 ändringar i ockerbestämmelsen samtidigt som tre nya bestämmelser infördes, vilka tog sikte på att utvidga området för straffbart svek och utnyttjande. Bakgrunden till lagstiftningsåtgärderna redovisas utförligt i BRÅ-rapporten 1975:3 s. 101-110.

En av de nya bestämmelserna, § 300 a, kan sägas kriminalisera grovt oaktsamt bedrägeri. Däri stadgas nämligen straff för den som, utan att göra sig skyldig till bedrägeri, "på retsstridig måde forsaetligt eller groft uagtsomt bevirker, at en person, der befinner sig i en vildfarelse, af denne grund bestemmes til en handling eller undladelse og derved påfører ham eller nogen, for hvem handlingen eller undladelsen bliver afgørende, et betydeligt formuetab".

I objektivt hänseende avviker gärningsbeskrivningen i § 300 a från den danska bedrägeribestämmelsen på det sättet att målsäganden skall förorsakas "betydande förmögenhetsskada". Enligt motivuttalanden krävs för tillämpningen av § 300 a dessutom att gärningen medför en slutlig förlust. Det är därför inte som vid bedrägeri tillräckligt att gärningen innebär en beaktansvärd risk för slutlig förlust. I fråga om innebörden av "betydande förmögenhetsskada" uttalar Knud Waaben i sin bok Strafferettens specielle del I s. 169, att man räknar med en nedre gräns på 20 000-25 000 danska kronor.

I § 300 a krävs inte såsom enligt bedrägeribestämmelsen att gärningsmannen syftar till att hans handlingssätt skall innebära vinning.

Enligt motiven innebär bestämmelsen bl.a. förbättrade möjlighe-

ter att komma åt svek i avtalsförhållanden i sådana fall då medkontrahentens skada inte är direkt knuten till själva avtalet utan till ett senare åsidosättande av dess innehåll eller förutsättningar. Utvidgningen till grovt oaktsamma handlingar innebär vidare att bestämmelsen kan tillämpas i fall där bedrägeriuppsåt saknas eller inte kan bevisas men där det kan läggas gärningsmannen till last att han av grov oaktsamhet åstadkommit att motparten lider skada på grund av en villfarelse. Till följd av de allmänna medverkansreglerna gäller utvidgningen på den subjektiva sidan även annan medverkande än gärningsmannen, exempelvis den som finansiär eller på annat sätt medverkar till svekfulla transaktioner som nu angetts. Bestämmelsen borde därför enligt motiven innebära bättre möjligheter att göra straffansvar gällande mot sådana s.k. bakmän.

Ändringen i den danska ockerbestämmelsen samt innehållet i den bestämmelse (§ 300 b), som infördes till komplettering av ockerbestämmelsen, har behandlats ovan i avsnitt 10 om låneocker.

Den tredje år 1975 tillkomna bestämmelsen (§ 300 c) innebär straffansvar för den som förvärvar fordran som tillkommit genom ocker eller genom gärning som sägs i § 300 a eller § 300 b eller som gör sådan fordran gällande, om han vid förvärvet kände till eller visade grov oaktsamhet med hänsyn till dess beskaffenhet. Detsamma gäller den som eljest uppsåtligt eller grovt oaktsamt drar otillbörlig fördel av annans gärning av det slag som beskrivs i ockerbestämmelsen eller i § 300 a eller § 300 b. Bestämmelsen riktar sig således mot sådana gärningstyper som enligt svensk rätt utgör fordringshäleri (hävdande av genom brott tillkommen fordran) eller vinningshäleri, bortsett från att vissa av de gärningar, som enligt dansk rätt utgör förbrott, inte är brott enligt svensk rätt.

De nu behandlade danska bestämmelserna överensstämmer i sak med utkast som det danska straffelovrådet utarbetat, sedan rådet fått i uppdrag att behandla straffrättsliga problem i samband med skadlig ekonomisk verksamhet (Straffelovrådets udtalelse om økonomisk kriminalitet den 14 januari 1974). Såsom i annat sammanhang framhållits ansåg straffelovrådet dock inte tveklöst att de skisserade lagreglerna borde införas. I fråga om lämpligheten av att införa straffansvar för oaktsamma gärningar av bedrägerityp uttalade rådet, att det inte rådde något tvivel om att bestämmelsen skulle kunna användas på skadliga handlingar som inte skulle ha kunnat bedömas som bedrägeri på grund av bristande uppsåt eller bristande bevis om uppsåt. Å andra sidan kunde man enligt straffelovrådet inte bortse ifrån att bestämmelsen enligt sin ordalydelse skulle komma att omfatta ett stort antal gärningstyper, som det inte kunde vara någon önskan att kriminalisera. Även om kraven på rättsstridighet, betydande förmögenhetsskada och grov oaktsamhet gav möjligheter till begränsningar, uttalade straffelovrådet betänkligheter mot att uppge kravet på uppsåt. Likaså ansåg straffelovrådet att kritik kunde riktas mot en så vittgående bestämmelse som § 300 b om utnyttjande av annans underlägsna ställning, eftersom det är karakteristiskt för ett stort antal avtalssituationer att ena parten har ekonomiska svårigheter eller i övrigt en underlägsen ställning och att den andra parten utnyttjar denna situation till att uppnå så goda villkor som möjligt. Begränsningen till följd av kravet på att gärningsmannen skall ha handlat på ett "otillbörligt sätt" kunde befaras medföra bedömningssvårigheter för åklagare och domstolar.

Enligt uppgift från bl.a. representanter för straffelovrådet har de nya bestämmelserna visat sig föga användbara i praktiken (jfr ovan avsnitt 10).

Såvitt gäller Norge har ovan i avsnitt 10 redovisats att en arbetsgrupp inom det norska justitiedepartementet år 1974 avgav en rapport om tänkbara åtgärder mot vissa former av ekonomisk kriminalitet. I rapporten föreslogs, efter mönster av det danska straffelovrådets förslag, att det straffbara området för bedrägeri och ocker skulle utvidgas till att omfatta även grovt oaktsamma handlingar. Vidare föreslogs införandet av en i förhållande till ockerparagrafen subsidiär bestämmelse om straffansvar för otillbörligt utnyttjande av någons ekonomiska svårigheter eller underlägsna ställning samt en straffbestämmelse om efterföljande medverkan. Arbetsgruppens förslag resulterade emellertid inte i lagstiftning.

I Västtyskland antogs år 1976 en första lag för bekämpande av ekonomisk brottslighet (1. WIKG). Lagen innebar att vissa paragrafer i den tyska strafflagen ändrades samt att nya bestämmelser infördes. Så t.ex. infördes nya bestämmelser om subventionsbedrägeri, kreditbedrägeri och konkursbrott. Tidigare bestämmelser om olika typer av ocker ersattes med en ny bestämmelse om ocker. 1. WIKG innebar dock inte endast straffrättsliga lagstiftningsåtgärder. I sammanhanget antogs bl.a. en särskild förvaltningsrättslig subventionslag. Vidare företogs ändringar i handelsrättslig och konkursrättslig lagstiftning.

Hösten 1982 framlades en proposition om en andra lag för bekämpande av ekonomisk brottslighet (2. WIKG). Såsom redovisats ovan i avsnitt 9 hann propositionen emellertid inte behandlas före valet till den tyska förbundsdagen i mars 1983 och den förföll därför i och med detta val.

Propositionen innehöll förslag till nya straffbestämmelser avseende bl.a. datorbedrägeri och kapitalanskaffningsbedrägeri (Kapitalanlagebetrug). Övriga förslag rörde huvudsakligen bestämmelser som enligt svensk rätt systematiskt inte hör hemma bland förmögenhetsbrotten.

Straffbestämmelsen avseende subventionsbedrägeri (§ 264 i den västtyska strafflagen, StGB) stadgar straff för den som i ett subventionsärende till subventionsgivaren lämnar oriktiga eller ofullständiga uppgifter som är fördelaktiga för honom själv eller annan, mot i lag givna föreskrifter håller subventionsgivaren i okunnighet om fakta av betydelse för uppburen subvention eller i ett subventionsförfarande utnyttjar ett genom oriktiga eller ofullständiga uppgifter erhållet intyg rörande subventionstillstånd eller subventionsgrundande fakta. Även oaktsamt handlande är i viss utsträckning kriminaliserat. Subventionsbedrägeri kan inte avse sociala bidrag utan endast subventioner i näringslivet.

Behovet för tysk rätts del av den särskilda bestämmelsen om subventionsbedrägeri motiverades främst av att den tyska bedrägeribestämmelsen har utformats till skydd för enskilds förmögenhet och därför inte utan vidare anses tillämplig vid missbruk av ändamålsbestämda offentliga medel.

Den särskilda förvaltningsrättsliga subventionslagen innehåller bestämmelser som ålägger de subventionsbeviljande myndigheterna att i sina beslut ange grunden till att en subvention beviljats, under vilka förutsättningar den får behållas samt när den skall återkrävas. Vidare åläggs en subventionstagare som tar en subvention i anspråk att ofördröjligen meddela subventionsgivaren alla de fakta som talar mot att subventionen beviljats, utökas, tas i anspråk eller får behållas eller som är relevanta för ett återkrav. Subventionslagen innehåller också bestämmelser om skentransaktioners betydelse samt om återbetalning av subventionsförmåner.

Subventionslagens bestämmelser är avsedda att förbättra möjligheterna att komma till rätta med subventionsmissbruk. En förutsättning för straffrättsliga ingripanden är nämligen att subventionsmottagaren inser vilka omständigheter som har betydelse för hans rätt att få och behålla subventionen och vilka upplysningar som till följd därav kan krävas av honom.

Kreditbedrägeri (StGB § 265 b) kan begås endast av en näringsidkare gentemot en annan och består i att i räkenskapshandlingar eller annars skriftligen lämna oriktiga eller ofullständiga uppgifter om ekonomiska förhållanden, när detta är av betydelse för beviljande av kredit, eller att underlåta att meddela att företagets ekonomiska förhållanden försämrats sedan räkenskapshandlingarna upprättades eller tidigare uppgifter lämnades.

Förslaget till den särskilda bestämmelsen om datorbedrägeri har redovisats ovan i avsnitt 9.

Förslaget till bestämmelse om "kapitalanskaffningsbedrägeri" innebär straffansvar för den som, i samband med omsättning av värdepapper, teckningsrätter eller andelar, vilka berättigar till del av ett företags vinst, eller i samband med anbud att höja en sådan andels värde, i prospekt eller andra redogörelser över företagets förmögenhetsläge sprider oriktiga fördelaktiga uppgifter eller förtiger ofördelaktiga omständigheter av betydelse för ställningstaganden till förvärv eller beslut att höja andelen. Bestämmelsen torde rikta sig mot förfaranden som enligt gällande svensk rätt är straffbara som svindleri och enligt förslaget som spekulationsbrott.

I vårt land torde det vara en allmän uppfattning att den ekonomiska brottsligheten främst bör bekämpas på annat sätt än genom ändrad strafflagstiftning (se t.ex. JuU 1980/81:21, BRÅ:s rapport 1979:1 Ekonomisk brottslighet s. 204 samt BRÅ:s rapport 1981:1 Brottsutvecklingen s. 221).

Efter det att kommittén fick sitt utredningsuppdrag gav regeringen i december 1977 BRÅ i uppdrag att göra en översyn av lagstiftning mot organiserad och ekonomisk brottslighet. Uppdraget upphörde med utgången av juni månad 1982. Såvitt gäller förmögenhetsbrotten har översynen resulterat i en ändring i häleribestämmelsen (9 kap 6 § andra stycket BrB) år 1980 (SFS 1980:107) samt en ändring i bestämmelsen om bokföringsbrott och ett upphävande av den tidigare åtalsregeln för bokföringsbrott (11 kap. 5 § och 8 § BrB) år 1982 (SFS 1982:150).

År 1982 tillsatte regeringen en kommission med uppdrag att lämna förslag om åtgärder mot ekonomisk brottslighet (Dir. 1982:101). Enligt direktiven bör kommissionen arbeta skyndsamt med siktet inställt på att kunna avsluta arbetet i och med utgången av år 1983.

Vid vår översyn av straffbestämmelserna för förmögenhetsbrotten har vi självfallet övervägt i vilken utsträckning det finns möjlighet att genom ändrade rekvisit eller nya straffbestämmelser på detta område åstadkomma bättre förutsättningar att komma till rätta med sådana förfaranden som brukar hänföras till ekonomisk brottslighet. Vårt förslag till utvidgad kriminalisering av låneocker samt bestämmelsen om efterföljande oredlighet i förslagets 12 kap. 4 § är resultat av sådana överväganden.

Vi har därutöver ingående diskuterat lämpligheten av att införa straffansvar för oaktsamt bedrägeri, i linje med vad som skett i Danmark, samt för utnyttjande av annans villfarelse i vissa situationer.

En bestämmelse om straffansvar för oaktsamt bedrägeri skulle innebära vida större möjligheter än de som finns för närvarande att ingripa mot dem som genom oriktiga eller ofullständiga uppgifter föranleder andra till dispositioner, som innebär ekonomisk skada. Praktisk betydelse skulle en sådan bestämmelse kunna få vid bl.a. bidragsmissbruk. När det för några år sedan uppmärksammades att det i stor omfattning förekom att personer uppburit för höga bostadsbidrag på grund av felaktiga inkomstuppgifter ledde detta endast i mycket begränsad utsträckning till åtal och fällande domar för bedrägeri. Det huvudsakliga skälet härtill var svårigheter att konstatera att bidragsgivaren haft bedrägligt uppsåt. Eftersom inkomstuppgiften i ansökan om bostadsbidrag skall avse framtida inkomster, är det naturligt att denna i många fall i efterhand visar sig ha varit felaktig utan att bedrägeriuppsåt därför förelegat. Underlåtenhet att anmäla ändrade inkomstförhållanden kan bero på glömska. Fusk med bostadsbidrag bör måhända enligt gängse terminologi inte hänföras till den ekonomiska brottsligheten. Missbruk av statliga stödåtgärder och bidrag torde dock förekomma även i näringsverksamhet (se BRÅ-rapporten 1980:5 Bidrag och politik). Vid en jämförelse med skattestrafflagstiftningen kan det tyckas motiverat med straffansvar för den som grovt oaktsamt orsakar att bidrag från stat eller kommun betalas ut med för höga belopp.

Generellt sett kan det emellertid inte anses önskvärt att införa straffansvar för den som av oaktsamhet vilseleder annan och därigenom förorsakar denne ekonomisk skada, särskilt med beaktande av att det för att vilseledande skall anses föreligga är tillräckligt att gärningsmannen vidmakthåller en oriktig föreställning, som den andre redan förut hyser. Ett sådant straffhot måste anses otillbörligt betungande exempelvis för den som står i begrepp att sluta ett avtal.

Med det huvudsakliga syftet att eventuellt straffbelägga vissa fall av bidragsmissbruk som inte uppfyller rekvisiten för bedrägeri har vi diskuterat straffansvar vid utnyttjande av annans villfarelse under vissa omständigheter.

Enligt svensk rätt kan inte blotta utnyttjandet av någons villfarelse föranleda ansvar för bedrägeri. Så är däremot fallet i Danmark och Norge. De danska och norska bedrägeribestämmelserna begränsar det kriminaliserade området genom att föreskriva att gärningen skall vara "rättsstridig".

Ett införande av straffansvar vid blotta utnyttjandet av en oriktig föreställning som någon redan förut hyser skulle innebära en alltför långtgående kriminalisering. Att begränsa det kriminaliserade området genom krav på "rättsstridighet", "otillbörlighet" e.d. innebär en alltför oklar gränsdragning mellan vad som är straffbart och vad som bör anses vara ett godtagbart utnyttjande av större insikt i vissa förhållanden vid ingående av avtal.

Vad vi har diskuterat är en mer begränsad bestämmelse, enligt vilken den skulle kunna drabbas av ansvar som förtiger en omständighet, varom det enligt lag, avtal, tjänst eller dylik ställning åligger honom att upplysa, och därigenom förorsakar den som borde ha fått upplysningen ekonomisk skada. Straffansvar enligt en bestämmelse med sådant innehåll skulle kunna drabba den som underlåter att på föreskrivet sätt redovisa sådana uppgifter som är av betydelse för ett företags eller en persons rätt till bibehållet stöd eller bidrag eller för statens eller kommunens rätt att återkräva ett redan utbetalat bidrag eller stöd. Rekvisiten för bedrägeri torde i allmänhet inte vara uppfyllda i sådana fall.

Mycket talar emellertid mot att i brottsbalken införa en särskild straffbestämmelse med främsta syfte att komma åt sådant bidragsmissbruk som inte uppfyller rekvisiten för bedrägeri. En kriminalisering av underlåtenhet att lämna upplysningar om förhållanden, om vilka upplysningsskyldighet föreligger enligt lag eller avtal, skulle drabba många fler gärningstyper än sådana med anknytning till bidragsmissbruk och innebära en opåkallad nykriminalisering av avtalsbrott i privaträttsliga sammanhang. En lämpligare metod att komma till rätta med bidragsmissbruk torde vara att se över själva bidragssystemet, i syfte att åstadkomma sådana regler om villkor och kontroll som bättre än de nuvarande kan stävja missbruk. En omständighet som i detta sammanhang måhända inte är betydelselös är den i BRÅ-rapporten 1980:5 s. 54 nämnda svårigheten att komma till rätta med bidragsmissbruk på grund av att myndigheterna ofta är införstådda med förhållandena men trots detta inte reagerar.

13.3 SPECIALMOTIVERING

1 §

Huvudfallet av bedrägeri beskrivs i första punkten av första stycket. Slopandet av kravet på att en bedrägerigärning måste innebära vinning för gärningsmannen (eller för annan i enlighet med vad gärningsmannen avser) får till följd att det är bedrägeri enligt förslaget att lura någon att göra något som innebär skada för denne, även om gärningen inte alls eller endast indirekt innebär vinning för någon annan. Den som meddelst vilseledande förmår någon att ådra sig utgifter för en onödig resa eller att förstöra sin egendom gör sig således skyldig till bedrägeri. Innebörden av att en gärning "innebär" ekonomisk skada är densamma som enligt gällande rätt. Att skadan skall vara ekonomisk anges i lagtexten enbart i förtydligande syfte.

I andra punkten kriminaliseras "datorbedrägeri".

Den som genom att förse en dator med oriktiga eller vilseledande uppgifter förorsakar att den gör en disposition som innebär ekonomisk skada för annan, exempelvis oriktigt tillgodoför gärningsmannen visst belopp, gör sig enligt gällande ordning inte skyldig till bedrägeri, om inte dispositionen ytterst beror på att en fysisk person blivit vilseledd. Huruvida så är fallet beror ofta på tillfälligheter.

För att bedrägeri skall föreligga enligt denna punkt krävs inte att någon fysisk person vilseleds. Brottet består i att någon olovligen påverkar resultatet av automatisk databehandling så att det innebär ekonomisk skada.

Gärningsmannens handling kan bestå i att han avger en oriktig eller ofullständig uppgift som skall bli föremål för databehandling. Uppgiften kan lämnas direkt till datorn på ett maskinläsbart sätt. Den kan också lämnas till en person, som eventuellt överför den till ett maskinläsbart medium före den maskinella databehandlingen. I sistnämnda fall kan ibland, beroende på mottagarens beslutsfunktion, även rekvisiten för bedrägeri enligt punkten 1 vara uppfyllda.

Ett sätt att åstadkomma olovliga förmögenhetsöverföringar genom automatisk databehandling är att ändra i programmet för processen. Sådana handlingar nämns därför särskilt i exemplifieringen av tänkbara sätt att föröva bedrägeri enligt denna punkt. Med att ändra i ett program kan jämställas att byta ut hela programmet.

Slutligen nämns som exempel på metoder att begå bedrägeri enligt denna punkt att ändra i upptagning för automatisk databehandling, dvs. att ändra lagrade data. Resultatet av en automatisk databehandling kan också påverkas av att lagrade data helt utplånas eller

att nya data olovligen tillförs det material som skall behandlas.

Såsom klart framgår av brottsbeskrivningen är uppräkningen av olika metoder att föröva datorbedrägeri endast exempel på sådana metoder. Det avgörande för om datorbedrägeri förövats eller inte är endast om gärningsmannen på något sätt olovligen har påverkat resultatet av automatisk databehandling så att det innebär ekonomisk skada för någon. En gärning som består i att det slutliga resultatet av en databehandlingsprocess förfalskas, såsom när en maskinellt framställd utbetalningsavi ändras, faller utanför brottsbeskrivningen.

Gärningsmannens agerande skall ha den inverkan på en databehandlingsprocess att resultatet av den innebär ekonomisk skada för annan. Så är t.ex. fallet om resultatet innebär att gärningsmannen oriktigt tillgodoförs visst belopp eller om en gärningsmannens skuld felaktigt registreras som betald (och det finns risk för att det verkliga förhållandet inte kommer att upptäckas i tid för att den berättigade skall undgå rättsförlust).

I punkten 2 anges inte, såsom i punkten 1, vem skadan skall drabba. För bedrägeri enligt punkten 1 krävs att gärningen innebär skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är. Utan denna begränsning för det fall att den som företar dispositionen är en fysisk person skulle bestämmelsen omfatta för mycket. Så t.ex. skulle det vara bedrägeri att olovligen sälja annans egendom till en godtroende köpare. Den vilseledde köparen lider visserligen ingen skada men det gör däremot egendomens rätte ägare, som går miste om sin äganderätt. När det i stället för en människa är en maskin som agerar behövs inte denna begränsning. Att anknyta skadan till datoranläggningens användare eller någon i vars ställe denne är skulle begränsa tillämpningsområdet för mycket. Därmed skulle ett förfarande, som innebär att mjukvara tas från en anläggning, där den normalt bearbetas, till en annan anläggning och där behandlas så att resultatet blir t.ex. dubbelutbetalningar av löner, inte täckas av brottsbeskrivningen.

De gärningstyper som avses i tredje punkten har redovisats ovan i 13.2.2.

Stadgandet är tillämpligt oavsett grunden till att beloppet oriktigt tillgodoförts gärningsmannen, dvs. vare sig misstaget ligger hos den som anvisat utbetalningen eller överföringen eller det är postens eller bankens personal som gjort ett misstag. Beloppet kan också ha ställts till gärningsmannens förfogande genom brott enligt punkten 1 eller 2 från dennes egen sida. I så fall är det emellertid i första hand denna gärning som bör föranleda ansvar.

Kravet på ekonomisk skada innebär att det inte är brottsligt att kvittera ut pengar i avsikt att återställa beloppet till den som av misstag föranstaltat om utbetalningen.

Fjärde punkten avser s.k. snyltning.

Att skaffa sig förtäring, transport eller hotellrum och underlåta att göra rätt för sig när nyttigheterna tillhandahållits under förutsättning av kontant betalning är typexempel på brott enligt detta stadgande. I gällande 9 kap. 2 § andra stycket BrB används uttrycket "begagnar sig av" i stället för "skaffar sig". Innebörden av uttrycket "skaffar sig" förtäring osv. bör uppfattas så att fullbordat brott kan föreligga så snart begärd förtäring tillhandahålls en restauranggäst eller en taxibil hålls tillgänglig för en beställare. I dessa fall har beställarna tagit i anspråk tjänster som skall ersättas. När det gäller hotellrum bör en beställare normalt inte anses ha skaffat sig rum förrän han anlänt till hotellet och anmält att han tar eventuellt förbeställt rum i anspråk.

Under "annat dylikt" kan vara att hänföra t.ex. en plats inom ett campingområde, en båtplats i en hamn eller en tennisbana, allt under förutsättning att nyttigheterna förhyrs tillfälligt och uthyraren betingat sig betalning omedelbart i anslutning till utnyttjandet. Andra exempel är tjänster som tillhandahålls av frisörer, garderobiärer och stadsbud (jfr ovan i 13.2.2).

Såsom framhållits ovan i 13.2.2 skall s.k. plankning enligt förslaget inte föranleda ansvar enligt detta stadgande utan för olaga intrång enligt 4 kap. 6 § BrB.

I fråga om mindre allvarliga fall av bedrägeribrott, se 8 §.

2 §

Såsom redovisats ovan i avsnitt 11, anger straffbestämmelserna avseende de grova brotten uttömmande under vilka förutsättningar en gärning skall få bedömas som grovt brott. Samtidigt erinras om att ett brott inte nödvändigtvis måste bedömas som grovt så snart någon kvalificerande omständighet föreligger. Därtill krävs att brottet är att anse som grovt även med beaktande av samtliga omständigheter.

Vad som avses med "stort värde" och "mycket kännbar skada" har närmare utvecklats i avsnitt 11.2.3. Jämför även vad som sägs om dessa uttryck i specialmotiveringen till 8 kap. 3 §.

Den andra kvalifikationsgrunden, att gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet hos den vilseledde, skall jämföras med kvalifikationsgrunden enligt 8 kap. 3 § första stycket 3 vid grov stöld.

Inte minst om brottsligheten satts i system kan det finnas skäl att tillämpa bestämmelsen om grovt bedrägeri, när gärningsmannen utnyttjar det förhållandet att den bedragne exempelvis på grund av ålderssvaghet eller sjukdom är särskilt lättlurad.

Den tredje kvalifikationsgrunden - att gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning - tar sikte på fall i vilka gärningsmannen utnyttjar att ett speciellt förtroendeförhållande uppkommit mellan honom och brottsoffret, såsom fallet är mellan t.ex. en advokat och hans klient. Meningen är således inte att bedrägerier, begångna av personer tillhörande yrkeskategorier som normalt är förenade med allmänhetens förtroende, generellt skall bedömas som grova.

Uttrycket "ansvarsfull" förtroendeställning har här valts för att markera att förtroendeställningen skall vara av det slaget att den bedragne i fråga om sina ekonomiska angelägenheter haft särskild anledning att lita på gärningsmannen, exempelvis på grund av att gärningsmannen är den bedragnes gode man eller advokat.

3 §

Utpressningsbestämmelsens ändrade tillämpningsområde har redovisats ovan i 13.2.3.

I fråga om mindre allvarliga fall, se 8 §.

4 §

Grov utpressning har i förslaget fått en särskild brottsbenämning och kvalificeringsrekvisitet är uppbyggt på samma sätt som vid andra sådana brott.

De två första kvalificeringsgrunderna överensstämmer helt med dem som anges under punkterna 1 och 2 i bestämmelsen om grovt bedrägeri.

Kvalificeringsgrunden under punkten 3 tar främst sikte på sådana gärningstyper som enligt gällande rätt utgör rån men som enligt förslaget skall bedömas som utpressning. Texten inbegriper dock även andra fall.

Om utpressning förövas med så allvarligt tvång att detta i sig utgör grov misshandel eller olaga frihetsberövande, räcker straffskalan för grov utpressning uppenbarligen inte till. Då bör dömas i brottskonkurrens för båda brotten. På det sättet behålls den nuvarande kritiserade ordningen att en domstol när rekvisiten för flera brott är uppfyllda ibland skall låta det ena brottet enbart utgöra en kvalificerande omständighet vid bedömningen av det andra brottet och ibland döma för båda brotten. Detta är emellertid ofrånkomligt vid ett bibehållande av det sammansatta brottet utpressning, såvida inte ytterligare en grad av utpressning införs (jämför grovt rån), något som emellertid måste anses vara en onödig nyskapelse.

Enligt den fjärde kvalifikationsgrunden kan utpressning som förövas t.ex. genom hot om sabotage bedömas som grov.

5 §

Det såsom ocker enligt första stycket första punkten kriminaliserade området överensstämmer i de flesta hänseenden med området för ocker enligt gällande rätt. Skillnaderna har redovisats ovan i avsnitt 10 och 13.2.4.

Bestämmelsens första stycke andra punkt avser endast låneocker. Stadgandet har behandlats ingående i avsnitt 10 ovan.

Den straffbara handlingen enligt bestämmelsen avseende låneocker består i att bereda sig eller någon annan ränta eller annan ekonomisk förmån, som är uppenbart oskälig. Brottsbeskrivningen innebär att ocker enligt denna punkt kan begås såväl i samband med avtalets ingående som senare, när den avtalade förmånen uppbärs. Även den som driver in en ockerfordran för annans räkning begår ett självständigt ockerbrott.

I rättsfallet NJA 1964 s. 213 dömdes för ocker när en person uppbar räntor i enlighet med ett försträckningsavtal som tillkommit i en ockersituation, trots att gärningsmannen inte vid avtalets tillkomst haft uppsåt i förhållande till ockersituationen men däremot, när han uppbar räntorna, insåg hur det förhöll sig. Utgången har ifrågasatts (Jareborg, Brotten II s. 196, jfr Strahl i SvJT 1967 s. 428 f), eftersom det är tveksamt om det kan utgöra ocker att driva in en giltig fordran. Vid sådan långivningsverksamhet som andra punkten avser saknar problemställningen betydelse, eftersom ocker enligt denna punkt, såsom ovan sagts, kan förövas i samband med uppbärande av uppenbart oskäliga räntor e.d., oavsett om uppsåt förelåg vid tidpunkten för avtalets ingående.

Angående ringa fall, se ovan i 13.2.4.

I fråga om mindre allvarliga fall, se 8 §.

6 §

Bestämmelsen om kvalificerat ocker är utformad enligt samma princip som övriga självständiga straffbestämmelser för grova brottsformer.

Den i första punkten angivna kvalifikationsgrunden tar sikte på den otillbörliga förmånens värde och den ekonomiska skadan av brotten.

De i andra och tredje punkterna angivna kvalifikationsgrunderna har sina direkta motsvarigheter vid grovt bedrägeri. Straffbestämmelserna för bedrägeri och ocker avser delvis mycket närliggande gärningstyper.

7 §

Bestämmelsen torde inte fordra någon kommentar utöver den som getts i 13.2.5 ovan. Såsom där framhålls har lagtexten i andra punkten av första stycket ändrats i syfte att tydligt ange att den vilseledande uppgiften måste avse företagets ekonomiska förhållanden.

8 §

Oredligt förfarande är den gemensamma brottsbenämningen på mindre allvarliga fall av bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott. De praktiska fördelarna med denna ordning framhålls ovan i 11.2.2. Där redovisas också våra synpunkter på vad som bör inverka på bedömningen av om ett brott kan bedömas som mindre allvarligt.

9 §

De i 9 kapitlet upptagna brotten är enligt förslaget kriminaliserade på försöks- och förberedelsestadierna huvudsakligen i samma omfattning som för närvarande. Tillkomsten av en särskild brottsbenämning för de lägsta graderna av utpressnings- och ockerbrott innebär dock en avkriminalisering av försök och förberedelse till mindre allvarliga fall av dessa brott. När det gäller utpressning kan fullbordat brott enligt 4 kap. BrB föreligga i sådana fall.

På motsvarande sätt som i fråga om stöldbrottet innebär den avsedda förskjutningen uppåt av gränsen mellan den lägsta graden av bedrägeribrottet och bedrägeri av normalgraden en viss avkriminalisering. Slopandet av vinningsrekvisitet vid bedrägeri innebär, som tidigare framhållits, att det nuvarande brottet oredligt förfarande ryms i bedrägeribrottet. Eftersom nuvarande oredligt förfarande inte såsom bedrägeribrottet är straffbelagt på försöks- och förberedelsestadierna sker därmed å andra sidan en viss utvidgning av det kriminaliserade området för försök och förberedelse.

Förslaget till kriminalisering av stämpling till och underlåtenhet att avslöja grov utpressning är föranlett av att vissa gärningstyper som för närvarande utgör rånbrott enligt förslaget skall bedömas som utpressningsbrott, nämligen sådana som består i att någon med råntvång tvingar annan till handling som innebär ekonomisk skada men inte innebär att en sak utlämnas till gärningsmannen.

Grov utpressning enligt förslaget innefattar visserligen även andra gärningstyper än sådana som för närvarande utgör rånbrott. Man kan möjligen ifrågasätta skälen för att kriminalisera stämpling till och underlåtenhet att avslöja dessa gärningar men inte stämpling till eller underlåtenhet att avslöja grovt bedrägeri eller grovt ocker. Något behov av nykriminaliseringar i sistnämnda avseende synes dock inte finnas. I praktiken torde det för övrigt inte bli fråga om an-

svar för stämpling till eller underlåtenhet att avslöja grov utpressning i andra än sådana fall som för närvarande utgör rånbrott samt sådana som är förenade med människorov eller olaga frihetsberövande. I dessa fall innebär förslaget ingen nykriminalisering, eftersom stämpling till och underlåtenhet att avslöja människorov och olaga frihetsberövande redan är straffbelagda handlingar. Övriga typer av utpressning torde i allmänhet förövas av gärningsmän som ensamma begår brotten så att det inte förekommer någon stämpling och en straffbestämmelse om underlåtenhet att avslöja brottet helt saknar betydelse.

Gällande 9 kap. 11 § andra stycket behandlar ett specialfall av förberedelse till bedrägeri eller grovt bedrägeri. Däri stadgas nämligen straff för den som för att bedraga försäkringsgivare eller eljest med bedrägligt uppsåt skadar sig eller annan till person eller egendom eller som med sådant uppsåt söker åstadkomma sådan skada. Om gärningsmannen innan skadan inträtt frivilligt avstår från att fullfölja gärningen går han fri från ansvar. Däremot går det inte att träda tillbaka när skada uppkommit, och det saknar alltså betydelse om gärningsmannen därefter ångrar sig och avstår från att försöka vilseleda försäkringsgivaren.

Bestämmelsen om straffansvar såsc för förberedelse till bedrägeri hade före 1942 års lagstiftning en viss motsvarighet i dåvarande 19 kap. 4 § och 8 § strafflagen, vari stadgades straff för den som satte eld på sin egendom eller åstadkom sjöskada i uppsåt att bedraga försäkringsgivare eller i annan sådan sviklig avsikt. Genom 1942 års lagstiftning utsträcktes straffbarheten utan närmare kommentarer till alla fall då någon med bedrägligt uppsåt skadar sig eller annan till person eller egendom.

Förslaget innebär att denna särregel upphävs. Den eller de som arrangerar ett försäkringsfall genom att skada sig själva eller sin egendom men sedan ångrar sig och avstår från att begära ersättning drabbas av en skada som kan anses vara ett tillräckligt lidande. Skadegörande handlingar på egendom, vari annan har exempelvis panträtt, utgör egendomsbrott enligt förslagets 8 kap. 8 §. I övriga fall torde det vara tillräckligt att straffansvar inträder först i och med att ett ersättningskrav framställs. Som en jämförelse kan nämnas att stadgandet inte ansetts tillämpligt när en person arrangerat ett inbrott i sin affär och skaffat undan varor i avsikt att senare begära ersättning för dem (SvJT 1945 rf s. 50).

Försäkringsinspektionen har som svar på en förfrågan från kommittén uttalat att inspektionen för sin del inte kunde se något behov av stadgandet i gällande 9 kap. 11 § andra stycket BrB vid sidan av brottsbalkens övriga regler om ansvar för försök och förberedelse till brott.

11 §

När annat brott enligt 9 kapitlet än grovt bedrägeri, grov utpressning och grovt ocker förövats mot nära anhörig gäller enligt förslaget att åklagare får väcka åtal endast när det är påkallat från allmän synpunkt. För närvarande gäller motsvarande åtalsbegränsningsregel endast vid grovt bedrägeri. Med hänsyn till att gärningar som enligt förslaget skall rubriceras som grov utpressning och grovt ocker är gärningar av mycket allvarlig art, finns anledning att undanta även dem från åtalsbegränsningen.

Gällande åtalsbegränsningsregel vid s.k. snyltning behålls i förslaget. I den utsträckning gärningar, som för närvarande bedöms som bedrägligt beteende enligt gällande 9 kap. 2 § andra stycket enligt förslaget inte utgör brott enligt 9 kapitlet utan olaga intrång eller egendomsbrott, omfattas de inte av någon motsvarande åtalsbegränsningsregel. Det väsentliga är emellertid att åtalsbegränsningsregeln gäller vid de vanligaste och mest typiska fallen av snyltning. Olaga intrång är i normalfallet ett rent bötesbrott, vilket innebär att det är möjligt för polisman att meddela rapporteftergift enligt 12 § polisinstruktionen (1972:511) för sådant brott. Möjligheten för åklagare att enligt 20 kap. 7 § första stycket 1 rättegångsbalken underlåta åtal synes vara tillräcklig i fråga om övriga, mera sällsynta fall.

14 BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 10 KAP. BROTTSBALKEN

14.1 ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN

10 kapitlet enligt förslaget innehåller endast två arter av brott, benämnda behörighetsmissbruk och undandräkt.

Behörighetsmissbruk (1 §) inrymmer gärningstyper som enligt gällande rätt är fordringsförskingring, trolöshet mot huvudman eller behörighetsmissbruk. Brottet är indelat i tre olika svårhetsgrader. Mindre allvarliga fall benämns undandräkt (3 § första stycket 1) och särskilt allvarliga fall grovt behörighetsmissbruk (2 §).

Undandräkt (3 §) är inte endast beteckningen på mindre allvarligt behörighetsmissbruk. Såsom undandräkt betecknas också vissa olovliga förfoganden över redovisningsmedel samt makes förfogande över giftorättsgods till förfång för andre maken eller dennes dödsbo när bodelning skall ske (3 § första stycket 2 och 3).

4 § innehåller föreskrift om ansvar för försök.

5 § är avsedd att innehålla konkurrensbestämmelser.

Åtalsbegränsningsregler såvitt avser brott begångna av nära anhöriga återfinns i 6 §. Makes missbruk av behörighet att råda över sitt giftorättsgods får enligt 6 § andra stycket åtalas av åklagare endast om målsäganden angett brottet till åtal och åtal är påkallat från allmän synpunkt.

14.2 DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA

14.2.1 Inledning

Såsom framhållits ovan i avsnitt 12 är många förfaranden som utgör brott enligt gällande bestämmelser i 10 kap. BrB angrepp på konkret egendom. Dessa förfaranden täcks i allmänhet av brottsbeskrivningar i 8 kap. BrB enligt förslaget. Så är fallet med vad som för närvarande är sakförskingring samt huvuddelen av brotten olovligt förfogande och olovligt brukande.

Nuvarande sakförskingring utgör nästan alltid stöldbrott. Gärningar som enligt gällande rätt är olovligt förfogande kan enligt förslaget vara stöldbrott eller egendomsbrott. Vissa förfaranden som för närvarande bedöms som olovligt förfogande men som enligt vår mening knappast uppfyller rekvisiten för detta brott utgör enligt vårt förslag bedrägeribrott enligt 9 kap. eller undandräkt enligt 3 § i detta kapitel. Olovligt förfogande över avbetalningsgods bör enligt förslaget kriminaliseras i speciallagstiftningen (jfr ovan i 12.2.7). De flesta fall av nuvarande olovligt brukande är enligt förslaget egendomsbrott.

Gällande straffbestämmelse för fyndförseelse har inte någon motsvarighet i förslaget. Såsom tidigare framgått (ovan i 12.2.7) anser vi att en sådan bestämmelse inte har sin rätta plats i brottsbalken.

Vad som enligt gällande 10 kap. BrB är fordringsförskingring, trolöshet mot huvudman eller behörighetsmissbruk utgör däremot, med visst undantag, även enligt förslaget brott enligt detta kapitel. Den gemensamma brottsbenämningen för dessa nuvarande tre brottskategorier är enligt förslaget behörighetsmissbruk.

14.2.2 Behörighetsmissbruk

Brottet behörighetsmissbruk enligt förslaget inrymmer två varianter. Den ena (1 § första stycket 1) motsvarar i huvudsak nuvarande fordringsförskingring och trolöshet mot huvudman, den andra (1 § första stycket 2) nuvarande behörighetsmissbruk med viss inskränkning.

Nuvarande fordringsförskingring och trolöshet mot huvudman omfattas således i förslaget av en gemensam bestämmelse, vari det brottsliga förfarandet beskrivs huvudsakligen på samma sätt som i gällande bestämmelse avseende trolöshet mot huvudman.

Brottsbeskrivningarna för förskingring och trolöshet mot huvudman enligt gällande rätt täcker i stor utsträckning samma typer av förfaranden. Förskingring begår enligt 10 kap. 1 § BrB den som på grund av avtal, allmän eller enskild tjänst eller dylik ställning fått egendom i besittning för annan med skyldighet att utge egendomen eller redovisa för den, om han tillägnar sig egendomen eller annorledes åsidosätter vad han har att iaktta för att kunna redovisa, under förutsättning att gärningen innebär vinning för gärningsmannen och skada för den berättigade.

Trolöshet mot huvudman begår enligt gällande 10 kap. 5 § BrB den som "på grund av förtroendeställning, vare sig det är i allmän eller enskild tjänst, såsom sysslоman eller eljest, fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav", om han missbrukar behörighet att företräda huvudmannen eller eljest sin förtroendeställning och därigenom

skadar huvudmannen. Såsom trolöshet mot huvudman betecknas också att någon, som fått att sköta rättslig angelägenhet för annan, missbrukar sin förtroendeställning till förfång för huvudmannen, även om angelägenheten inte är av ekonomisk art.

Straffbestämmelsen för trolöshet mot huvudman inbegriper enligt ordalagen många fall av såväl sak- som fordringsförskingring men är subsidiär till förskingringsstadgandet. Sakförskingringsfallen är inte av intresse i detta sammanhang. Såsom tidigare framgått utgör de enligt förslaget brott enligt 8 kap. BrB, vanligen stöldbrott.

De fall av fordringsförskingring som inte täcks av bestämmelsen om trolöshet mot huvudman är sådana då redovisningsskyldighet för mottagen egendom inte är förenad med ett uppdrag att sköta en ekonomisk angelägenhet för den redovisningsberättigades räkning.

Redovisningsskyldighet för mottagen egendom kan undantagsvis uppkomma utan att redovisningsgäldenären fått i uppdrag att sköta en ekonomisk angelägenhet för någon annan. Så blir fallet när någon anförtrotts egendom, t.ex. som lån, med skyldighet att utge den in specie, om egendomen av någon anledning ersätts av något annat. Sådana anledningar kan vara att den ursprungliga egendomen förstörs eller stjäls och skadestånd eller försäkringsersättning betalas ut till den som innehade saken för annans räkning. Även den som olovligen omvandlar saken till något annat, t.ex. genom att sälja den, blir redovisningsskyldig för sakens värde. I samtliga fall kan redovisningsgäldenären enligt gällande rätt ådra sig förskingringsansvar genom att åsidosätta redovisningskyldigheten.

Den som i andra fall mottar egendom för annans räkning med enbart redovisningsskyldighet för egendomen torde undantagslöst ha fått i uppdrag att sköta en ekonomisk angelägenhet för uppdragsgivarens räkning, såsom att göra ett inköp eller betala en skuld. Om en sådan uppdragstagare underlåter att iaktta vad som åligger honom på grund av redovisningsskyldigheten täcks förfarandet således av nuvarande brottsbeskrivningar för såväl fordringsförskingring som trolöshet mot huvudman.

Vi har i förslaget valt att ta nuvarande brottsbeskrivning för trolöshet mot huvudman, som inrymmer även normalfallen av fordringsförskingring, till utgångspunkt vid utformningen av den straffbestämmelse i 10 kap. som skall omfatta nuvarande fordringsförskingring i stället för att behålla en särskild bestämmelse avseende enbart fordringsförskingring. Brottsbenämningen "förskingring" är mindre lämplig sedan förskingring av individualiserad egendom gjorts om till stöld. Såsom i andra sammanhang framhållits anser vi inte att det finns skäl att behålla särskilda brotts-

kategorier för gärningstyper som skiljer sig från andra endast i det hänseendet att de innebär inte blott skada för målsäganden utan även vinning för gärningsmannen.

Enligt förslaget till 1 § första stycket 1 skall dömas för behörighetsmissbruk, om någon tillfogar annan ekonomisk skada genom att missbruka sin förtroendeställning, när han fått att för den andres räkning sköta eller övervaka ekonomisk eller rättslig angelägenhet. Till följd av vad som sägs i bestämmelsens andra stycke angående innebörden av att missbruka förtroendeställning blir stadgandet i denna del tillämpligt på samtliga fall av nuvarande fordringsförskingring. Enligt andra stycket skall nämligen den, som undandrar sig redovisningsskyldighet för egendom, som mottagits för annans räkning, eller åsidosätter vad han har att iaktta för att kunna redovisa, anses missbruka sådan förtroendeställning som sägs i första stycket 1.

Liksom gällande bestämmelse om trolöshet mot huvudman innefattar förslaget till 1 § första stycket 1 även missbruk av förtroendeställning i rättsliga angelägenheter. I motsats till vad som nu gäller är emellertid enligt förslaget endast sådant missbruk straffbelagt, varigenom huvudmannen tillfogas ekonomisk skada.

I SRK:s förslag till brottsbalk (SOU 1953:14) uttalade kommittén att den övervägt att flytta stadgandet om trolöshet i rättsliga angelägenheter till annan plats i brottsbalken eller att låta stadgandet utgå med hänsyn till dess ringa praktiska betydelse. Kommittén stannade dock vid att låta det stå kvar i trolöshetsparagrafen (bet.s.282). I 1958 års lagrådsremiss uttalade emellertid departementschefen att stadgandet var av ringa praktisk betydelse och att det inte syntes uppkomma någon olägenhet av att det helt slopades (prop. 1962:10 s. B 207). Lagrådet ansåg dock att det borde bibehållas i syfte att inskärpa vikten av att den som skall sköta annans rättsliga angelägenheter inte handlar till förfång för huvudmannen. Lagrådet förmodade att det inte vore ovanligt att t.ex. klienter i skilsmässomål anser att deras ombud avvikit från givna instruktioner och därigenom skadat dem. Även om det ofta vore svårt att styrka detta, ansåg lagrådet att en bestämmelse i ämnet kunde ha sitt värde (a. prop. s. B 450). Lagrådets uttalande ledde till att stadgandet togs med i propositionen till riksdagen.

Enligt vår mening kan ett straffstadgande riktat mot trolöshet i rättsliga angelägenheter ha praktisk betydelse endast i sådana fall, där förtroendemannan förorsakat huvudmannen åtminstone någon ekonomisk skada. Övriga fall hör i vart fall inte hemma bland förmögenhetsbrotten.

I 1 § första stycket 2 regleras den andra varianten av behörighetsmissbruk enligt förslaget. Behörighetsmissbruk enligt denna punkt begår den som tillfogar någon

annan ekonomisk skada genom att missbruka sin behörighet att förplikta den andre eller att företa en rättshandling i dennes ställe.

Den del av brottsbeskrivningen som avser missbruk av behörighet att förplikta annan har inte någon motsvarighet i gällande rätt. Den tar främst sikte på en viss typ av missbruk av kontokort.

Många kontokortssystem är uppbyggda på det sättet att ett från säljföretaget fristående finansieringsföretag administrerar systemet och svarar för krediterna (externa kreditkort). Finansieringsföretaget står praktiskt taget alltid kreditrisken, förutsatt att säljföretaget följt vissa säkerhetsbestämmelser, såsom att kräva legitimation och kontrollera spärrlistor. Finansieringsföretaget förbinder sig under dessa förutsättningar att till säljföretaget betala allt som på kontokortsinnehavarens begäran skall debiteras hans konto hos kreditföretaget. När kreditkortets innehavare gör ett inköp med företeende av kreditkortet, innebär detta alltså att han ådrar finansieringsföretaget en skuld gentemot säljföretaget. Om kortets innehavare vid användningen av kortet saknar vilja att göra rätt för sig gentemot finansieringsföretaget föreligger inte bedrägeri, eftersom säljföretaget inte vilseleds. Däremot kan kreditkortsinnehavaren sägas missbruka sin behörighet att förplikta finansieringsföretaget.

Bestämmelsen är tillämplig endast när det är en behörig innehavare av kortet som använder det. Den som missbrukar t.ex. ett stulet kreditkort kan, beroende på omständigheterna, göra sig skyldig till bedrägeri- eller stöldbrott.

Det andra ledet av brottsbeskrivningen under punkten 2 motsvarar en del av gällande bestämmelse om behörighetsmissbruk.

Nuvarande bestämmelse om behörighetsmissbruk (10 kap. 6 § BrB) tillkom genom 1942 års lagstiftning och innebar då en nykriminalisering. Huvudformen av behörighetsmissbruk är att genom missbruk av behörighet att i annans ställe företa rättshandling skada denne. Bestämmelsen är subsidiär till bestämmelserna om förskingring, olovligt förfogande och trolöshet mot huvudman. Behörighetsmissbruk enligt gällande 10 kap. 6 § BrB kan t.ex. den begå, som hittat eller såsom bud fått hand om en fullmakt eller ett löpande skuldebrev och begagnar sig av handlingen. Behörigheten att i annans ställe företa en rättshandling kan även grunda sig på att gärningsmannen själv varit rättsägare och därefter helt eller delvis avhänt sig rätten men likväl fortfarande är legitimerad såsom ägare i den ursprungliga omfattningen. Sålunda är den som innehar lagfart på en fastighet även efter fastighetens försäljning legitimerad att förfoga över fastigheten genom ny försäljning eller medgivande till inteckning, innan nye ägaren ännu sökt lagfart. En borgenär som mottagit en avbetalning på ett löpande skuldebrev utan

att anteckning därom gjorts på skuldebrevet kan under vissa förutsättningar genom att överlåta eller pantsätta skuldebrevet enligt dess lydelse ådra gäldenären förnyad betalningsskyldighet. En borgenär som överlåter en icke löpande fordran till annan utan att meddelande därom gjorts till gäldenären är legitimerad att fortfarande förfoga över fordringen genom att motta betalning. Likaså är ägare till en lös sak i tredje mans besittning gentemot innehavaren behörig att förfoga över saken även efter det att han överlåtit äganderätten till någon annan eller upplåtit panträtt i saken till dess innehavaren underrättats om överlåtelsen eller pantsättningen.

Såsom behörighetsmissbruk betecknas för närvarande även att med missbruk av behörighet att göra gällande skuldebrev eller dylik handling kräva vad annan tillkommer. Redan ett sådant krav har kriminaliserats för att undvika en omotiverad skillnad mellan sådana krav som, om de lyckats, skulle ha inneburit skada för gäldenären och sådana, där borgenären skulle ha drabbats. Om gäldenären vilseleds att betala till en orättmätig innehavare av skuldebrev och löper risk att få betala på nytt, på grund av att han bort misstänka att innehavaren inte var rätt borgenär, kan den orättmätige innehavaren dömas för bedrägeri, och redan själva kravet utgör försök till bedrägeri. Om gäldenären på grund av god tro skulle ha kunnat betala med befriande verkan, föreligger däremot inte bedrägeriförsök. För att trygga säkerheten i den på skuldebrev grundade omsättningen har ansetts, att krav på grund av skuldebrev, med vetskap om att fordringen rätteligen tillkommer annan, skall drabbas av ansvar, vare sig gärningen visas vara riktad mot gäldenären eller ej (SOU 1940:20 s. 203 f).

I andra punkten av nuvarande 10 kap. 6 § BrB stadgas ansvar för den som fordrar betalning enligt en handling som inte blivit utgiven eller för gäld som redan är betald eller som kräver att utfå gods som han redan har bekommit eller mot krav åberopar kvitto som inte utgivits. Dessa förfaranden har enligt motiven kriminaliserats såsom behörighetsmissbruk av den anledningen, att de utgör andra sätt att missbruka formell behörighet som borgenär eller på ett jämförbart sätt utnyttja ett förmånligt bevisläge. Att kräva betalning enligt handling som inte är utgiven innebär att utnyttja en handling, som ger formell behörighet som borgenär, med vetskap om att gäldenären inte velat förplikta sig i enlighet med handlingen. Det kan t.ex. vara fråga om en växelaccept, som skickats till annan för omsättning men som missbrukas till krav mot acceptanten tillsammans med den växel, som skulle omsättas. Ett annat exempel är att en skuldförbindelse överlämnats som säkerhet att användas endast under viss förutsättning men utnyttjas av mottagaren till krav på betalning, trots att förutsättningen inte är uppfylld.

Den som kräver betalning för en skuld som redan är reglerad eller kräver att utfå gods som han redan fått

utnyttjar därvid ofta ett förmånligt bevisläge på ett sätt som är jämförbart med övriga kriminaliserade former av ohederliga krav. Att mot krav åberopa kvitto som inte utgivits (t.ex. utfärdats av borgenären av misstag) innebär ett motsvarande utnyttjande av ett förmånligt bevisläge på gäldenärssidan.

Sådant missbruk av behörighet att i annans ställe företa rättshandling som uppfyller rekvisiten för förskingring eller olovligt förfogande skall, som tidigare sagts, enligt gällande rätt föranleda ansvar enligt straffbestämmelserna för något av dessa brott. I motiven uttalas sålunda, att om någon obehörigen för egen räkning avyttrar skuldebrev ställt till innehavaren eller blankoöverlåtna aktier, som han fått i förvar eller mottagit såsom pant, skall gärningen uteslutande bedömas som förskingring, trots att även behörighetsmissbruk föreligger. Om samma värdehandlingar lämnats gärningsmannen av misstag eller hittats av honom föreligger olovligt förfogande.

Alla fall av nuvarande behörighetssmissbruk som innebär att gärningsmannen olovligen tillägnar sig en lös sak som tillhör någon annan täcks av förslagets beskrivning av stöldbrottet. De i motiven till nuvarande bestämmelse om behörighetsmissbruk omnämnda fallen av olovlig överlåtelse av innehavarskuldebrev eller blankoöverlåtna aktier utgör alltså enligt förslaget stöldbrott.

Sådana fall då gärningsmannen genom missbruk av behörighet får ut något som rätteligen tillkommer annan utgör likaså ofta stöldbrott enligt förslaget. Om någon utan rätt begagnar sig av en handling som ger behörighet att få ut en sak som tillhör någon annan och är i tredje mans besittning, kan han alltså dömas för stöldbrott. Ett sådant fall är att någon med hjälp av ett upphittat pantkvitto löser ut en pantsatt sak som inte tillhör gärningsmannen. Bedömningen blir densamma om behörigheten grundas på att gärningsmannen varit ägare till saken men överlåtit äganderätten. Ägare till en lös sak i tredje mans besittning som, efter det att han överlåtit saken till annan och fått betalt för den men innan besittaren underrättats om överlåtelsen, förfogar över den som om han fortfarande vore ägare, kan alltså dömas för stöld. Om ägaren ännu inte fått betalt för saken eller om han endast upplåtit panträtt i den, är hans missbruk av behörighet att fortfarande förfoga över saken att bedöma som egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 4. Missbruk av behörighet att förfoga över en fastighet trots överlåtelse utgör likaså egendomsbrott enligt denna punkt.

Bortsett från att vissa förfaranden som enligt gällande rätt utgör behörighetsmissbruk enligt förslaget alltså är brott enligt 8 kapitlet, avser förslagets bestämmelse om behörighetsmissbruk enligt nu ifrågavarande punkt samma typer av förfaranden, som för närvarande bedöms enligt 10 kap. 6 § BrB som missbruk av

behörighet att i annans ställe företa rättshandling. Såsom behörighetsmissbruk enligt förslaget skall sålunda bedömas att en borgenär, som mottagit avbetalning på ett löpande skuldebrev utan att anteckning därom skett på skuldebrevet, ådrar gäldenären ny betalningsskyldighet genom att överlåta eller pantsätta skuldebrevet, eller att en borgenär, som överlåtit en fordran, tar emot betalning innan gäldenären underrättats om överlåtelsen.

Den typ av nuvarande behörighetsmissbruk som består i att med missbruk av behörighet att göra gällande skuldebrev eller dylik handling kräva vad annan tillkommer täcks inte av brottsbeskrivningen enligt 1 § första stycket 2 men är ändå straffbelagt enligt förslaget, nämligen såsom försök till behörighetsmissbruk.

Behörighetsmissbruk enligt gällande 10 kap. 6 § andra punkten, dvs. missbruk av en ej utgiven handling, kan enligt vår mening lämpligen kriminaliseras såsom en form av brukande av osann urkund enligt 15 kap. 11 § andra stycket BrB. Vår tanke är att detta skall komma till uttryck genom ett tillägg till nämnda bestämmelse.

14.2.3 Undandräkt

Undandräkt som särskild brottskategori innehåller två varianter (3 § första stycket 2 och 3).

Undandräkt enligt första stycket 2 begår den som mottagit penningmedel för annans räkning med skyldighet att hålla dem avskilda, om han förfar på sådant sätt att den berättigades separationsrätt till motsvarande belopp upphör, utan att rekvisiten för stöld eller behörighetsmissbruk är uppfyllda. Ringa fall föreslås vara undantagna från ansvar.

Den som med egna tillgångar blandar samman medel i form av sedlar och mynt, vilka mottagits för annans räkning med skyldighet att hålla dem avskilda, gör sig enligt förslaget skyldig till stöldbrott, om han saknar vilja eller förmåga att redovisa. Om den första sammanblandningen varken kan anses vara till skada eller olägenhet för den berättigade (jfr vad som sagts ovan i 6.5) kan den som anförtrotts medlen senare göra sig skyldig till behörighetsmissbruk enligt förslaget genom att undandra sig redovisningsskyldigheten eller åsidosätta vad han har att iaktta för att kunna redovisa.

Såsom redan framhållits ovan i 6.5 upphör huvudmannens äganderätt till vissa sedlar eller mynt, om den redovisningsskyldige, såsom oftast sker, sätter in de mottagna pengarna på en bankräkning eller motsvarande. Däremot har huvudmannen separationsrätt till innestående belopp, om detta är avskilt genom insättningen. Redovisningsgäldenären kan beröva den berättigade separationsrätten genom att förfoga över innestående medel. Om redovisningsgäldenären (som kan vara exem-

pelvis en förmyndare eller en advokat) är likvid och solvent för beloppet på sådant sätt att gärningen inte innebär ekonomisk skada för den berättigade föreligger inte behörighetsmissbruk. Enligt gällande praxis skulle i sådant fall dömas för olovligt förfogande (jfr ovan 6.5). Enligt förslaget kan gärningen föranleda ansvar för undandräkt enligt nu ifrågavarande punkt. Detsamma gäller om någon olovligen förfogar över redovisningsmedel som direkt tillställts den redovisningsskyldige på bankräkning eller motsvarande.

Behovet av att straffbelägga de gärningstyper som avses i 3 § första stycket 2 kan ifrågasättas. En förutsättning för att stadgandet skall vara tillämpligt är ju att gärningen inte innebär ekonomisk skada. Föreligger skada är det behörighetsmissbruk. Förslaget skall ses mot bakgrund av att det tar sikte på förfaranden som för närvarande bedöms som olovligt förfogande. Att så sker, trots att det kan ifrågasättas om brottsbeskrivningen för olovligt förfogande verkligen täcker dessa förfaranden, tyder på att de rättstillämpande myndigheterna funnit dem vara straffvärda. Ett starkt skäl för detta är att en motsatt bedömning skulle leda till olika behandling av sådana fall då gärningsmannen olovligen förfogar över huvudmannen tillkommande sedlar och mynt och sådana då han olovligen förfogar över redovisningsmedel på ett konto.

Även enligt förslaget erfordras en straffbestämmelse i enlighet med den som föreslås i 3 § första stycket 2 för att åstadkomma lika behandling av sådana fall då en redovisningsgäldenär, utan att tillfoga den redovisningsberättigade ekonomisk skada, olovligen förfogar över konkreta pengar som tillhör den redovisningsberättigade så att dennes äganderätt och därmed separationsrätt till medlen upphör, och sådana då gäldenären olovligen förfogar över redovisningsmedel på konto eller motsvarande, så att den redovisningsberättigades separationsrätt upphör. Förstnämnda förfarande utgör nämligen enligt förslaget stöldbrott så snart gärningen innebär olägenhet. Såsom anförts ovan i 6.5 måste en sammanblandning av en större summa pengar, vartill den berättigade dittills haft äganderätt, med påföljd att den berättigades sakrättsligt skyddade anspråk på beloppet upphör, normalt anses innebära olägenhet för den berättigade. Utan det föreslagna straffstadgandet enligt 3 § första stycket 2 skulle en redovisningsgäldenär däremot straffritt kunna beröva den redovisningsberättigade separationsrätten till redovisningsmedlen så länge han själv är likvid och solvent för beloppet. En förmyndare t.ex. skulle fritt kunna använda sig av myndlingens bankmedel, om han kan redovisa motsvarande belopp av egna medel.

Enligt vår mening kan det vara välbetänkt att med straffhot upprätthålla skyldigheten för förmyndare, gode män, advokater m.fl. att tillse att redovisningsmedel alltid är förbehållna den redovisningsberättigade med separationsrätt. Ringa fall bör dock undantas från ansvar. Om exempelvis en förmyndare med ordnad

egen ekonomi tar ut ett mindre belopp på myndlingens konto för att göra ett inköp åt myndlingen men förbrukar medlen på en oförutsedd utgift för egen räkning, bör han inte straffas om han utan dröjsmål antingen återställer beloppet eller bekostar det avsedda inköpet åt myndlingen med egna medel.

Undandräkt enligt förslagets 3 § första stycket 3 föreligger om make missbrukar sin rätt att råda över sitt giftorättsgods, när bodelning skall ske, och gärningen innebär ekonomisk skada. Så sker om maken, när bodelning skall ske på grund av boskillnad, äktenskapsskillnad eller dödsfall, förfogar över sitt giftorättsgods på sådant sätt att andre maken eller dennes arvingar eller testamentstagare vid bodelningen inte kan utfå egendom till det värde de är berättigade till. Ett sådant förfarande har i praxis hittills bedömts som olovligt förfogande (NJA 1974 s. 47). Det bör inte kunna utgöra egendomsbrott enligt förslaget, eftersom den rätt som tillkommer andre maken eller dennes arvingar eller testamentstagare inte avser bestämd egendom (jfr ovan i specialmotiveringen till 8 kap. 8 § första stycket 4).

Brottsbenämningen "undandräkt" kan i och för sig tyckas vara något främmande för ett modernt språkbruk. Betydelsen av ordet gör emellertid att det passar tämligen väl som beteckning på de gärningstyper som avses.

14.3 SPECIALMOTIVERING

1 §

Brottsbeskrivningen i första stycket 1 motsvarar i sak gällande beskrivning av trolöshet mot huvudman, med den ovan i 14.2.2 berörda inskränkningen att trolöshet i rättsliga angelägenheter är straffbelagd endast om den orsakar huvudmannen ekonomisk skada. Texten har emellertid förenklats. Exemplifieringen av förtroendeställning i nuvarande 10 kap. 5 § BrB har ansetts kunna undvaras. Missbruk av behörighet att företräda huvudmannen har inte utpekats särskilt. Sådant missbruk än endast ett av flera möjliga sätt att missbruka förtroendeställning.

Såsom framgått ovan i 14.2.2 har uttrycket "förtroendeställning" enligt definitionen i bestämmelsens andra stycke en något vidare innebörd i förslaget än i nuvarande bestämmelse om trolöshet mot huvudman för att brottsbeskrivningen skall inbegripa även sådana fall av nuvarande fordringsförskingring, som inte uppfyller gällande rekvisit för trolöshet mot huvudman. Den som mottagit egendom för annans räkning med redovisningsskyldighet skall alltid anses ha en sådan förtroendeställning som avses i första stycket 1. Mottagandet av egendom för annans räkning behöver inte nödvändigtvis ha samband med en viss tjänst eller ske på grund av avtal. Det finns bestämmelser i lag, som ger vissa personer rätt att uppbära medel, som tillkommer tredje

man, och därför kan sägas ge dessa personer en viss förtroendeställning. Den som mottagit egendomen ansvarar för att den berättigade tillgodoförs motsvarande värde.

Exempel på sådana lagstadganden är regeln i 10 kap. 2 § handelsbalken om rätt för panthavare att realisera lös pant och motta även belopp, som överstiger fordringens värde, med redovisningsskyldighet gentemot pantens ägare för detta överskott.

Vidare ger lagen (1950:104) om rätt för hantverkare att sälja gods som ej avhämtats hantverkare rätt att sälja ej avhämtat gods för att tillgodogöra sig sin fordran på grund av utfört arbete, men han blir redovisningsskyldig gentemot ägaren för eventuellt överskott.

Den som olovligen omvandlar utgivningsskyldighet till redovisningsskyldighet, t.ex. genom att olovligen sälja en honom anförtrodd sak, tillägnar sig därmed i allmänhet saken och gör sig således skyldig till stöldbrott. Om gärningsmannen säljer saken utan lov men i tanke att det är för ägarens räkning och för dennes bästa och samtidigt sätter en säker redovisningsfordran i sakens ställe, kan emellertid påstås att gärningsmannen inte tillägnar sig saken genom försäljningen. Ett sådant förfarande utgör enligt gällande rätt olovligt förfogande och enligt förslaget egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 4, under förutsättning att olägenhetsrekvisitet är uppfyllt. I den ovan beskrivna situationen mottar gärningsmannen vederlaget med redovisningsskyldighet gentemot sakens ägare och kan göra sig skyldig till behörighetsmissbruk genom att undandra sig redovisning för detta eller åsidosätta vad han har att iaktta för att kunna redovisa.

Att undandra sig redovisningsskyldighet eller åsidosätta vad man har att iaktta för att kunna redovisa utpekas alltså i andra stycket som en form av missbruk av förtroendeställning. I begreppet missbruk ligger i övrigt, liksom för närvarande, att inte all misskötsel av ett uppdrag kan föranleda ansvar.

I Brottsbalkskommentaren I s. 455 betonas, med hänvisning till rättsfallet NJA 1955 s. 574 åtalspunkterna IV A och V B, att det för ansvar enligt gällande 10 kap. 5 § BrB krävs att det är den åt gärningsmannen givna förtroendeställningen som missbrukas. I det sammanhanget förtjänar samtidigt framhållas att en given förtroendeställning, t.ex. på grund av ett uppdrag, kan missbrukas även om uppdragstagaren handlar i strid med huvudmannens intresse med stöd av annan behörighet eller befogenhet. (I riksdagsmotionen 1981/82:1215 föreslogs att gällande 10 kap. 5 § BrB skulle tillföras ett fjärde stycke, enligt vilket skulle dömas till straff för trolöshet mot huvudman "även om jämväl annan behörighet eller befogenhet innehafts, som ej härrör av förtroendeställningen". Ett sådant tillägg tor-

de inte medföra någon saklig utvidgning av straffansvaret. Motionen, som behandlades av justitieutskottet i dess utlåtande nr 36 år 1981/82, avslogs av riksdagen under hänvisning till den pågående översynen av lagstiftningen om förmögenhetsbrott.)

Brottsbeskrivningen i första stycket 2 avser, såsom framgått ovan i 14.2.2, bl.a. sådant missbruk av kontokort som inte uppfyller rekvisiten för bedrägeri eller stöld. Missbruk av behörigheten bör anses föreligga endast om kontokortsinnehavaren saknar vilja att betala skulden eller det är för honom uppenbart att han inte kommer att kunna betala.

Den del av detta stadgande som motsvarar en del av gällande bestämmelse om behörighetsmissbruk har, såsom framgått ovan i 14.2.2, i realiteten ett snävare tillämpningsområde än nuvarande 10 kap. 6 § BrB, på grund av att många typer av förfaranden, som i dag skulle bedömas som behörighetsmissbruk, enligt förslaget utgör brott enligt 8 kap. BrB. Typexempel på behörighetsmissbruk enligt denna punkt är att en borgenär, som mottagit betalning på grund av ett löpande skuldebrev utan att anteckning om betalningen gjorts på skuldebrevet, ådrar gäldenären ny betalningsskyldighet genom att överlåta eller pantsätta skuldebrevet eller att en borgenär, som överlåtit en fordran, tar emot betalning innan gäldenären underrättats om överlåtelsen.

2 §

Förslagets bestämmelse om behörighetsmissbruk ersätter nuvarande bestämmelser om förskingring (delvis) och trolöshet mot huvudman samt en del av bestämmelsen om behörighetsmissbruk enligt gällande 10 kap. 6 § BrB. Förskingring och trolöshet mot huvudman har för närvarande särskilda straffskalor för grova fall, med sex månaders fängelse som minimum och sex års fängelse som maximum. Nuvarande behörighetsmissbruk förekommer bara i en grad med en straffskala mellan böter och fängelse i högst två år.

Förslaget innebär alltså en möjlighet att döma till betydligt strängare straff för vissa gärningar, som för närvarande utgör behörighetsmissbruk. Med beaktande av vad som krävs för att en gärning skall få bedömas som grovt brott kan detta emellertid inte anses vara någon olägenhet.

Kvalifikationsrekvisitet för grovt behörighetsmissbruk enligt förslaget är konstruerat enligt samma princip som gäller vid övriga grova brott. För att ett behörighetsmissbruk skall få bedömas som grovt krävs att det innebär stor eller mycket kännbar ekonomisk skada, eller att gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning. Därutöver krävs att brottet också vid en helhetsbedömning framstår som särskilt allvarligt.

Kvalifikationsgrunderna för grovt behörighetsmissbruk har sina motsvarigheter bland kvalifikationsgrunderna för grov stöld och grovt bedrägeri och har kommenterats i specialmotiveringarna till 8 kap. 3 § och 9 kap. 2 §.

I fråga om de exempel på kvalificerande omständigheter som anges i gällande 10 kap. 3 § och 5 § andra stycket BrB bör sägas följande.

Den omständigheten att gärningsmannen begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring bör av skäl som framhållits ovan i 5.3. inte föranleda att behörighetsmissbruket bedöms som grovt utan medföra särskilt ansvar enligt 14 kap. 9 § respektive 11 kap. 5 § BrB.

Såsom uttalats ovan i 11.2.3 bör inte heller kriteriet att gärningen varit "av särkilt farlig art" bibehållas som en kvalifikationsgrund för grovt brott. Som exempel på förskingringsgärningar av särskilt farlig art nämns i motiven (SOU 1940:20 s. 183 f) att gärningsmannen använt annat listigt eller durkdrivet förfaringssätt än förfalskning. SRK avsåg särskilt sådana fall då flera personer systematiskt samverkat på ett sätt som gjort brottet svårt att upptäcka. För att det av denna anledning skall komma i fråga att döma för grovt brott bör dock krävas att det innebär stor eller mycket kännbar skada eller att det är fråga om flerfaldig brottslighet (som med vår ovan i 5.4 redovisade syn på seriebrottslighet bör kunna bedömas som om fråga är om ett brott).

Missbruk av förtroendeställning i rättsliga angelägenheter hålls inte, såsom för närvarande, utanför området för grovt brott. Anledning härtill saknas efter införandet av ett skaderekvisit även i fråga om dessa typer av gärningar.

3 §

Undandräkt enligt första stycket 1 är mindre allvarligt behörighetsmissbruk.

I fråga om övriga punkter hänvisas till vad som anförts ovan i 14.2.3.

4 §

Förslaget kriminaliserar försök till behörighetsmissbruk eller grovt behörighetsmissbruk men inga andra förstadier till dessa brott, såsom förberedelse eller stämpling. Detta överensstämmer med gällande rätt såtillvida att nuvarande 10 kap. 9 § BrB föreskriver ansvar för försök till förskingring, grov förskingring eller trolöshet mot huvudman.

Orsaken till att förberedelse till förskingringsbrott inte är kriminaliserad i gällande rätt är enligt moti-

ven att förberedelse till förskingring ofta utgör förfalskning eller liknande brott och kan föranleda ansvar enligt 14 eller 15 kap.

Av de i 23 kap. 2 § BrB uppräknade förberedelsehandlingarna torde i övrigt endast mottagande av vederlag kunna tänkas ha någon betydelse vid gärningar som enligt förslaget utgör behörighetsmissbruk. Enligt våra överväganden finns inte anledning att kriminalisera förberedelse till behörighetsmissbruk.

Eftersom förslagets behörighetsmissbruk innefattar en del av vad som enligt gällande rätt utgör behörighetsmissbruk, vilket är kriminaliserat endast som fullbordat brott, innebär förslaget en viss nykriminalisering i detta avseende. Avsikten med införandet av straffansvar för försök även till dessa gärningstyper är emellertid främst att därmed ersätta den nuvarande form av behörighetsmissbruk, som består i att med missbruk av behörighet att göra gällande skuldebrev eller dylik handling kräva vad annan tillkommer. Även andra typer av försök kommer dock att omfattas av straffansvar. Exempel på förfaranden som nykriminaliseras är att en borgenär, som mottagit betalning på grund av ett löpande skuldebrev utan att avskrivning skett, försöker överlåta eller pantsätta skuldebrevet enligt dess ordalydelse och därmed ådra gäldenären ny betalningsskyldighet.

6 §

Åtalsbegränsningsregeln vid brott begångna av nära anhöriga gäller i stort sett samma gärningstyper som för närvarande.

Såvitt gäller undandräkt enligt 3 § första stycket 3, dvs. makes eller f.d. makes missbruk av förfogandemöjligheter över sitt giftorättsgods när bodelning skall ske, skall enligt förslaget allmänt åtal få väckas endast när målsäganden angett brottet till åtal och åtal är påkallat från allmän synpunkt. I motsats till den allmänna åtalsbegränsningsregeln beträffande brott av nära anhöriga till målsäganden innebär denna regel att allmänt åtal å ena sidan alltid förutsätter angivelse men att angivelse å andra sidan inte är tillräcklig för att åklagare skall vara skyldig att åtala. Om målsäganden anger brott till åtal endast i trakasseringssyfte, något som är tänkbart särskilt efter äktenskapsskillnad, skall åklagaren alltså vara skyldig att åtala endast när åtal är påkallat från allmän synpunkt.

15 BROTTEN I FÖRSLAGET TILL 12 KAP. BROTTSBALKEN

15.1 ÖVERSIKT ÖVER FÖRESLAGNA STADGANDEN

12 kap. BrB enligt förslaget har rubriken "Om häleri m.m." och innehåller brott som förutsätter förekomsten av ett förbrott. (Vid denna karakteristik av brotten bortses från att förbrottet inte alltid måste vara styrkt.)

Den inledande bestämmelsen (1 §) innehåller vissa definitioner, som klargör vilka brott som kan vara förbrott till brotten enligt 12 kapitlet.

Kapitlets tre huvudtyper av brott benämns häleri, efterföljande oredlighet och häleriförseelse.

Häleri (2 §) förekommer såsom dels sakhäleri (2 § första stycket 1), dels fordringshäleri (2 § första stycket 2).

Häleribrottet är indelat i tre svårhetsgrader. Mindre allvarliga fall skall enligt 2 § fjärde stycket föranleda ansvar för häleriförseelse enligt 5 §, varvid är att märka att de flesta ringa fall är helt undantagna från ansvar. Grovt häleri regleras i 3 §.

Efterföljande oredlighet (4 §) begår den som främjar en brottslings möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla en tillgång som härrör från vissa i 1 § tredje stycket uppräknade brott eller medverkar vid omsättning av en sådan tillgång (4 § första stycket 1). Att bereda sig vinning av att någon skaffat sig tillgångar genom brott som sägs i 1 § genom att motta gåva eller på liknande sätt är en annan variant av efterföljande oredlighet (4 § första stycket 2). Ringa fall är undantagna från ansvar (andra stycket).

De straffbelagda fallen är indelade i två svårhetsgrader på det sättet att mindre allvarliga fall skall föranleda ansvar enligt 5 § för häleriförseelse (4 § fjärde stycket).

Häleriförseelse (5 §) är såsom redan framgått den gemensamma benämningen på mindre allvarliga fall av häleri och efterföljande oredlighet (första stycket 1). Häleriförseelse begår vidare den som av grov oaktsamhet förvärvar eller mottar egendom som frånhänts annan genom brott eller likaledes av grov oaktsamhet medverkar vid brott, varigenom egendom frånhänds annan, om medverkanshandlingen består i förvärv eller mottagande av egendomen (första stycket 2). 5 § första stycket 3 ersätter nuvarande 9 kap. 6 § andra stycket, dvs. bestämmelsen om häleri utan krav på styrkt förbrott. Ringa fall av samtliga i 5 § beskrivna gärningstyper är undantagna från ansvar.

6 § är avsedd att innehålla konkurrensbestämmelser.

7 § innehåller en åtalsbegränsningsregel i fråga om vissa brott förövade mot nära anhörig.

Bestämmelserna i förslaget till 12 kapitlet ersätter nuvarande 9 kap. 6 § om häleri och 9 kap. 7 § om häleriförseelse. Med beaktande av att förslaget har det enligt gällande rätt kriminaliserade området som utgångspunkt men i flera avseenden innebär avvikelser från nuvarande reglering i såväl formellt som sakligt hänseende finns anledning att inleda med en kort redogörelse för gällande hälerilagstiftning och problem vid tillämpningen av denna.

15.2 GÄLLANDE HÄLERILAGSTIFTNING

I gällande 9 kap. 6 § första stycket BrB kriminaliseras tre olika typer av gärningar som häleri. Dessa olika varianter av häleribrottet brukar benämnas sakhäleri, vinningshäleri och fordringshäleri.

Sakhäleri begår den som "köper något, som är frånhänt annan genom brott, eller tillgodogör sig det eller eljest därmed tager befattning ägnad att försvåra dess återställande".

Såsom vinningshäleri betecknas att "någon bereder sig otillbörlig vinning av annans brottsliga förvärv".

Fordringshäleri är att "någon genom krav, överlåtelse eller på annat dylikt sätt hävdar genom brott tillkommen fordran".

Syftet med stadgandet om sakhäleri är enligt motivuttalanden att komplettera reglerna om straff för den som genom stöld, bedrägeri, förskingring eller annat brott frånhänder någon en sak med en bestämmelse om straff för den som efter brottet tar sådan befattning med saken att det blir svårare för ägaren att återfå den. Kriminaliseringen av sakhäleri syftar även till att hålla nere förmögenhetsbrottsligheten över huvud genom att försvåra avsättningen av brottsgods. En fungerande hälerimarknad anses vara en förutsättning för en stor del av förmögenhetsbrottsligheten, särskilt stöldbrottsligheten.

Stadgandet om vinningshäleri avser enligt motiven främst s.k. substituthäleri och syftar alltså i första hand på sådana fall som att någon tar emot pengar som influtit för försålt tjuvgods eller en sak som förvärvats för stulna pengar. Det har emellertid ett betydligt vidsträcktare tillämpningsområde, eftersom det omfattar varje gärning som innebär att någon bereder sig otillbörlig vinning av annans brottsliga förvärv. I förarbetena sägs också uttryckligen att bestämmelsen till sitt syfte skiljer sig från stadgandet om sakhäleri. Ansvar enligt bestämmelsen skall kunna följa efter vilket som helst föregående brott, som medfört förvärv för den brottslige. Som exempel på vinningshäleri nämns i motiven att motta belopp, som någon förvärvat genom verksamhet som spritsmugglare eller genom brott mot förbud att sälja eller tillverka brännvin. Det är tillräckligt att orsakssammanhang föreligger mellan det brottsliga förvärvet och gärningsmannens vinning (SOU 1940:20 s. 148 f).

Otillbörlighetsrekvisitet avser att från det kriminaliserade området utesluta vissa fall som bedömts inte vara straffbara. Såsom straffbara gärningar utpekas i motiven främst sådana fall, då någon utnyttjar den omständigheten att ett brott ägt rum till att vid en uppgörelse med brottslingen betinga sig överpris för något han säljer eller utverka underpris för något han köper. Däremot bör det enligt motivuttalanden vara straffritt att till normalt pris tillhandahålla den brottslige livets nödtorft, även om betalningen ytterst härrör från brottslig verksamhet, eller att av sådana medel i egenskap av anhörig motta normalt underhåll (SOU 1940:20 s. 149).

Stadgandet om fordringshäleri hade sin föregångare i 1901 års lag angående ocker, vari stadgades straff för den som, efter att ha förvärvat en fordran som han visste hade tillkommit genom ocker, uppbar eller utsökte eller till annan överlät större del av fordringen än efter lag skulle utgå. Bestämmelsen i ockerlagen avsåg i första hand att träffa de ofta förekommande fall, där den egentlige långivaren använde en annan person som mellanhand för att sluta avtalet och därefter lät fordringen överlåtas på sig (NJA II 1901 nr 4 s. 17). Gällande stadgande om fordringshäleri har ett vidsträcktare tillämpningsområde, eftersom det inte ställer krav på att fordringen skall ha förvärvats. Även den som begått det brott varigenom fordringen tillkom kan alltså drabbas av ansvar för fordringshäleri. Dessutom är tillämpningsområdet för nuvarande fordringshäleri vidare på det sättet att det omfattar inte bara ockerfordringar utan även sådana fordringar som tillkommit genom bedrägeri eller utpressning (inklusive rån).

Såsom framgår av lagtexten krävs inte att ett krav lyckats för att häleri skall föreligga. Genom uttrycket "hävda" avses emellertid att klargöra att inte

vilket krav som helst är tillräckligt utan att det fordras att kravet framställs med visst eftertryck, så att det är ägnat att inge gäldenären känslan av att han är utsatt för press.

Efter en lagändring år 1980 (SFS 1980:107) är det i vissa fall möjligt att döma för häleri även om förbrott inte är styrkt. Enligt ett då infört nytt andra stycke till häleriparagrafen kan nämligen dömas för häleri, om någon i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, förvärvar eller, på sätt som är ägnat att försvåra ett återställande, mottar något som skäligen kan antas vara frånhänt annan genom brott.

Bakgrunden till lagändringen var att kravet på styrkt förbrott visat sig kunna leda till stötande resultat, framför allt i sådana fall då en större mängd egendom påträffats hos kända hälare och det med fog kunnat antas att egendomen varit brottsligt åtkommen, ehuru det inte varit möjligt att härleda den till visst brott.

De i 9 kap. 6 § första stycket beskrivna gärningstyperna är kriminaliserade även vid oaktsamhet. Enligt 9 kap. 7 § första stycket skall nämligen dömas för häleriförseelse, om gärningsmannen i fall som sägs i 6 § första stycket inte insåg men hade skälig anledning anta att brott förelåg. För häleriförseelse skall enligt 9 kap. 7 § andra stycket också dömas om någon på sätt som sägs i 6 § första stycket medverkar vid ett brott, varigenom egendom frånhänds annan och därvid inte inser men har skälig anledning anta att brott förövas.

Gällande hälerilagstiftning kan kritiseras för att inte med önskvärd tydlighet avgränsa det kriminaliserade området.

I fråga om sakhäleri är det i viss mån oklart vilka brott som kan vara förbrott, vad som skall förstås med "befattning" och när befattning med en sak skall anses vara "ägnad att försvåra dess återställande".

Enligt lagtexten kan varje brott som innebär att någon frånhänds egendom vara förbrott till häleri. Ordalagen ger närmast vid handen att förbrottet skall innefatta en besittningskränkning, men detta är varken avsett att vara ett krav eller en tillräcklig förutsättning. Enligt motiven kan "varje brott, genom vilket någon förvärvat annans sak och således berövat ägaren denna" komma i fråga som förbrott (SOU 1940:20 s. 147). Brottet skall ha utgjort ett angrepp på annans äganderätt eller ockupationsrätt (såsom vid olovlig jakt eller olovligt fiske). Utanför kretsen av tänkbara förbrott faller t.ex. gäldenärsbrotten och brott som endast innebär besittningskränkning. Ett tillgrepp av fortskaffningsmedel innefattar enligt doktrinen inte ett frånhändande i häleribestämmelsens mening. Detta kan emellertid inte anses framgå klart av lagtexten.

Uttrycket "befattning" är vagt. Enligt vanligt språkbruk ligger det närmast till hands att i uttrycket lägga in ett krav på en fysisk åtgärd med saken, men såsom uttrycket tolkats i praxis inbegriper det betydligt mera. Förutom fysiska åtgärder med saken anses nämligen såsom befattning i häleribestämmelsens mening att någon sätter sig i besittning av saken även utan att ta fysisk befattning med den. Sådana åtgärder som att ingå avtal om försäljning, att bjuda ut en sak till försäljning, oberoende av om köp kommer till stånd, samt att förmedla eller medverka vid försäljning av en sak anses också utgöra befattning med saken. I ett hovrättsavgörande, som refererats i SvJT 1965 rf s. 22, dömdes en person för häleri, sedan han i syfte att möjliggöra pantsättning av stulet gods överlämnat sitt sjukförsäkringsbesked till en annan person för att denne skulle kunna legitimera sig vid pantsättningen. Avgörandet har kritiserats på den grund att befattningsrekvisitet inte borde anses ha varit uppfyllt i detta fall (se bl.a. Elwin, Häleribrottet s. 293). I ett senare rättsfall, SvJT 1977 rf s. 16, har en hovrätt, med hänvisning till kritiken, ogillat ett åtal för häleri som avsåg att A till B lånat ut ett parkeringskort till ett parkeringsgarage, för att B skulle kunna ta sig in i garaget och placera av B stulet gods där. (I båda fallen innefattade gärningsmannens handlande dock medhjälp till tjuvens medbestraffade hälerigärning.)

Häleribestämmelsens krav på att befattningen skall vara ägnad att försvåra sakens återställande bereder också tolkningssvårigheter. Av uttrycket framgår att det inte är nödvändigt att återställandet faktiskt försvåras. Rekvisitet synes i första hand tjäna till att utesluta vissa typer av befattning med hälerigods från det straffbara området (se t.ex. Elwin, a.a. s. 301 f och Jareborg, Brotten II s. 105 f). Befattning som består i att saken återlämnas till förutvarande innehavare eller som består enbart i att saken brukas, underhålls eller repareras samt befattning som sker i hederliga syften, nämligen för att återställa saken till ägaren eller överlämna den till polisen, anses inte vara ägnad att försvåra ett återställande (se Jareborg, a.a. s. 106). Om befattningen består i att saken förstörs och förstörandet inte innefattar tillägnelse anses straffbestämmelserna för skadegörelse eller undertryckande av urkund ha företräde framför häleribestämmelsen.

Att enbart överge en sak synes inte heller anses vara straffbelagt som häleri. Enligt ett hovrättsavgörande (se NJA 1952 C 857) ogillades ett åtal för häleri mot en man, som på uppdrag av en annan person hämtat pennor utan att då misstänka att det rörde sig om stöldgods. När han kom till insikt om att pennorna var stöldgods, lade han dem i en plastpåse och lämnade kvar dem på en restaurang för att på så sätt bli av med dem (se om fallet Elwin, a.a. s. 304).

Enligt förarbetena skall en vanlig reparation av en stulen sak eller mottagande av en sådan sak i en järnvägsinlämning inte bedömas som häleri, uppenbarligen av den anledningen att en sådan åtgärd inte ansetts ägnad att försvåra sakens återställande (SOU 1940:20 s. 148).

Uttrycket "ägnad att försvåra dess återställande" anses hänföra sig endast till rekvisitet "befattning", varemot köp och tillgodogörande anses i sig försvåra ett återställande (Brottsbalkskommentaren I s. 396, se dock Jareborg, a.a. s. 108).

I fråga om vinningshäleri är det osäkert vad som avses med "brottsligt förvärv". Lagtexten tyder närmast på att förvärvet i sig skall utgöra ett brott. Men enligt motiven synes det vara tillräckligt att förvärvet har sitt upphov i brott. På grund därav anses i doktrinen att den som mottar vederlag för ett utfört brott gör ett brottsligt förvärv i häleribestämmelsens mening (Elwin, a.a. s. 236 och Jareborg, a.a. s. 202).

Som exempel på brottsliga förvärv brukar nämnas muta, spelvinst som åtkommits genom dobbleri, inkomster vid försäljning av stöldgods, smuggelgods eller olovligen tillverkad sprit, inkomster genom verksamhet som kopplare och langare samt inkomster genom försäljning av vad som åtkommits genom olovlig jakt.

Härutöver kan ett mycket stort antal brott enligt specialstraffrättsliga författningar ge upphov till brottsliga förvärv. Vid en ytlig genomgång kan konstateras att brott enligt åtminstone följande lagar kan ge upphov till brottsliga förvärv:

1. JB 12 kap. 65 och 65 a §§
2. Lagen (1950:596) om rätt till fiske samt fiskeriförordningen (1982:126)
3. Jaktlagen (1938:274) samt jaktstadgan (1938:279)
4. Lotterilagen (1982:1011)
5. Lagen (1931:152) med vissa bestämmelser om illojal konkurrens
6. Valutalagen (1939:350) (olovlig handel)
7. KK (1959:486) om offentlig förevisning av djur
8. Skattebrottslagen (1971:69) (vid oriktig restitution)
9. Lagen (1960:418) om straff för varusmuggling 4 och 6 §§
10. Varumärkeslagen (1960:644)
11. Upphovsrättslagen (1960:729)
12. Lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild
13. Läkemedelsförordningen (1962:701)
14. Narkotikastrafflagen (1968:64)
15. Naturvårdslagen (1964:822)
16. Lagen (1966:742) om hotell- och pensionatsrörelse
17. Patentlagen (1967:837)
18. Lagen (1969:612) om förbud mot professionell boxning
19. Mönsterskyddslagen (1970:485)
20. Växtförädlarrättslagen (1971:392)
21. Livsmedelslagen (1971:511)
22. Resegarantilagen (1972:204)

23. Vapenlagen (1973:1176)
24. Lagen (1974:283) om handel med arbeten av guld, silver eller platina
25. Gruvlagen (1974:342)
26. Lagen (1966:314) om kontinentalsockeln
27. Abortlagen (1974:595)
28. Lagen (1975:69) om explosiva eller brandfarliga varor
29. Lagen (1977:292) om tillverkning av drycker m.m.
30. Lagen (1977:293) om handel med drycker
31. Lagen (1961:181) om försäljning av teknisk sprit och alkoholhaltiga preparat
32. Förfogandelagen (1978:262)
33. Ransoneringslagen (1978:268)
34. Lagen (1979:357) om yrkesmässig försäljning av dyrkverktyg
35. Yrkestrafiklagen (1979:559)
36. Lagen (1979:561) om biluthyrning
37. Fondkommissionslagen (1979:748)
38. Lagen (1963:251) om behörighet att utöva tandläkaryrket
39. Lagen (1960:408) om behörighet att utöva läkaryrket
40. Lagen (1981:2) om handel med skrot och begagnade varor.

Beträffande flertalet av de i förteckningen upptagna författningarna gäller att fråga om ansvar för vinningshäleri i praktiken aldrig aktualiseras när brott enligt dem har förövats. Det är tveksamt om SRK tänkt sig att uttrycket "brottsligt förvärv" skulle kunna medföra en så vid krets av förbrott vid vinningshäleri. Det är att märka att de flesta specialstraffrättsliga brott, som kan komma i fråga som förbrott till vinningshäleri, har avsevärt lägre straffmaximum än häleribrottet.

Stadgandet om vinningshäleri tillämpas mycket sällan. (Se Elwin, a.a. s. 162 not 52.) En väsentlig anledning härtill torde just vara att det är osäkert vilka gärningstyper som stadgandet egentligen tar sikte på.

Vad avser stadgandet om fordringshäleri har ifrågasatts om inte bestämmelsens utformning medför en alltför långtgående kriminalisering av motsvarande oaktsamma förfaranden (Jareborg, a.a. s. 211). Brottsbeskrivningen innebär nämligen att den som (med erforderligt eftertryck) kräver annan på betalning för en fordran som han misstänker vara tillkommen genom brott gör sig skyldig till häleriförseelse. Den jämförbara åtgärden att kräva betalning för en fordran som enligt vad man har skälig anledning misstänka redan är betald eller grundas på skuldebrev, som inte är utgivet, är inte brottslig, eftersom brottet behörighetsmissbruk enligt gällande rätt förutsätter uppsåt.

Häleribestämmelsen har vidare kritiserats för att den inte ger någon klar utgångspunkt för beräkning av preskriptionstid. Problemet är särskilt framträdande vid sakhäleri. I doktrinen redovisas skilda åsikter. Enligt en mening är sakhäleri ett perdurerande brott, och preskriptionstiden skulle därmed börja löpa först när gärningsmannens befattning med hälerigodset upphör. Enligt en annan åsikt utgör flera hälerigärningar

beträffande samma egendom flera brott som preskriberas var för sig. Det finns också de som förespråkar att preskriptionstid bör räknas från den första av en serie hälerigärningar beträffande samma egendom. Förespråkarna för det tredje alternativet motiverar i sin tur denna lösning på olika sätt. Enligt en mening bildar flera hälerigärningar en enhet men börjar preskriptionstid löpa från den första hälerigärningens företagande. Enligt en annan åsikt bör endast den först företagna hälerigärningen anses straffrättsligt relevant och andra senare begångna hälerigärningar betraktas som straffria efterhandlingar. (Se härom Elwin, a.a. s. 176 ff.)

I övrigt kan nämnas att kritik har riktats mot att häleribestämmelsens utformning innebär att pengar jämställs med annat hälerigods (se Elwin, a.a. s. 197 f). Pengar är ju saker och därmed objekt för sakhäleri på samma sätt som andra saker. Vid häleribestämmelsens utformning togs ingen hänsyn till att pengar i första hand är bärare av visst värde och att det oftast saknar betydelse för en ägare, om vissa sedlar och mynt byts ut mot andra sedlar och mynt till samma värde. Nuvarande reglering innebär att all befattning med sedlar och mynt åtkomna genom stöld, bedrägeri osv. är kriminaliserad, om befattningen är ägnad att försvåra pengarnas återställande. Det är sålunda straffbart att ta emot sådana pengar, även om det sker som ett led i en normal affärsverksamhet och utan att mottagaren bereder sig otillbörlig vinning. Om tjuven eller bedragaren däremot växlar de brottsligt åtkomna pengarna, är befattning med vad som trätt i dessas ställe straffbelagd endast som vinningshäleri.

15.3 DE GRUNDLÄGGANDE BROTTSTYPERNA

15.3.1 Inledning

På grund av den kritik som enligt vad som har redovisats ovan kan riktas mot gällande hälerilagstiftning, har vi funnit det angeläget att revidera bestämmelserna på detta område.

När det gäller att ta ställning till i vilken omfattning obehörig befattning med egendom som frånhänts annan genom brott bör vara kriminaliserad som en särskild brottskategori bör till en början anmärkas, att sådan befattning ofta uppfyller rekvisiten för något brott enligt vårt förslag till 8 kap. BrB. Sålunda kan förvärv av hälerigods bedömas som stöldbrott och mottagande av sådan egendom utgöra egendomsbrott. Olovlig användning av hälerigods kan likaså bedömas som egendomsbrott. De flesta straffvärda förfaranden som enligt gällande rätt utgör sakhäleri skulle alltså enligt förslaget kunna bedömas som stöldbrott eller medverkan till stöldbrott. Vi har av dessa skäl övervägt att inte föreslå särskilda straffbestämmelser för olovlig befattning med egendom, som frånhänts annan genom brott. Av flera skäl har vi dock stannat för att behålla en särskild straffbestämmelse avseende sakhä-

leri. Många förfaranden som nu utgör sakhäleri skulle nämligen eljest komma att utgöra medverkan till ett stöldbrott, som för förbrottslingens del utgör en medbestraffad efterhandling till dennes ursprungliga brott. Att medverka till en tjuvs eller en bedragares överlåtelse av en sak, som denne kommit över genom stöld eller bedrägeri, skulle sålunda kunna bedömas som medverkan till stöld, eftersom förbrottslingens överlåtelse av brottsföremålet i och för sig uppfyller rekvisiten för stöld. Normalt kommer förbrottslingen dock i ett sådant fall att dömas för den ursprungliga stölden respektive bedrägeriet. Den som medverkar vid överlåtelsen skulle alltså komma att dömas för medverkan till ett brott, för vilket huvudgärningsmannen inte döms. En sådan ordning skulle framstå som svårbegriplig. Ett annat skäl som talar för en särskild straffbestämmelse för sakhäleri är att straffansvar bör kunna följa även i fortsättningen vid befattning med hälerigods av oaktsamhet. Bibehålls oaktsamhetsbrottet är det lämpligt att ha kvar även motsvarande uppsåtsbrott.

Förslaget innebär att nuvarande varianter av häleribrottet delas upp på tre olika straffbestämmelser. Nuvarande oklarheter i fråga om kretsen av möjliga förbrott undviks genom vad som stadgas i kapitlets inledande bestämmelse. Vilka typer av befattning med hälerigods som är straffbelagda klargörs tydligare i förslaget än för närvarande. Att ta befattning med hälerigods skall enligt förslaget kunna föranleda ansvar för häleri endast om befattningen består i förvärv, mottagande eller innehav av sådan egendom. Annan befattning med hälerigods kan dock föranleda ansvar för efterföljande oredlighet, om gärningen innebär ett främjande av en brottslings möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla hälerigods. Såsom efterföljande oredlighet kriminaliseras i förslaget inte endast sistnämnda gärningstyper utan varje handling som innebär ett främjande av någons möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla en tillgång, som denne skaffat sig genom något i kapitlets inledande bestämmelse angivet brott eller som härrör från en sådan tillgång, samt medverkan vid omsättning av en sådan tillgång. Dessutom inrymmer brottet efterföljande oredlighet enligt förslaget gärningar som nu utgör vinningshäleri.

I förhållande till gällande rätt innebär förslaget till straffansvar för efterföljande oredlighet en utvidgad kriminalisering av gärningar som kan betecknas som efterföljande medverkan till brott. Förslaget motiveras av att ett straffhot för den som medverkar till att en brottsling nyttiggör sig tillgångar, som han skaffat sig genom brott, i någon mån kan avhålla honom från inblandning i dennes förehavanden. Den föreslagna bestämmelsen kan därför tänkas försvåra omsättning av olovligen åtkomna tillgångar och verka mera allmänt brottsförebyggande. Bestämmelsen bör vidare öka möjligheterna att ingripa mot brottsanstiftare och finansiärer av brottslighet, s.k. "bakmän".

Nuvarande kriminalisering av befattning med egendom, som inte bevisligen är men skäligen kan antas vara frånhänd annan genom brott, utvidgas enligt förslaget till att gälla inte endast förvärv och mottagande av sådan egendom i näringsverksamhet eller som led i en verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, utan varje förvärv eller mottagande av vad som sannolikt är hälerigods. Denna gärningstyp skall dock enligt förslaget inte kunna föranleda ansvar för allvarligare brott än häleriförseelse.

Oaktsamma förfaranden kriminaliseras enligt förslaget i mindre omfattning än för närvarande.

Ringa fall av de i kapitlets bestämmelser beskrivna förfarandena, utom såvitt gäller förvärv av hälerigods i uppsåtliga fall, är undantagna från ansvar. Av skäl som redovisats ovan i 4.2.2 kan en sådan lagstiftningsteknik, varigenom "ringa fall" generellt undantas från ansvar, diskuteras. Från legalitetssynpunkt vore det önskvärt att lagtexten gav besked om vilka fall som är att anse som ringa. Såsom likaledes tidigare framhållits skulle detta emellertid medföra en så utrymmeskrävande beskrivning av de ringa fallen att vi avstått från att i lagtext konkretisera dem. Våra synpunkter på vilka typer av gärningar som bör bedömas som ringa redovisas i stället i betänkandet vid behandlingen av de olika gärningstyperna.

Konkurrensförhållandena mellan bestämmelserna i 8 kapitlet och 12 kapitlet enligt förslaget är avsedda att lösas så att 12 kapitlets bestämmelser ges företräde.

15.3.2 Häleri

Förslagets häleribrott motsvarar de vanligaste formerna av nuvarande sakhäleri och fordringshäleri.

Häleri enligt 2 § första stycket 1 begår den som obehörigen, för egen eller någon annans räkning, förvärvar eller tar emot hälerigods eller, med vetskap om att det rör sig om hälerigods, innehar sådan egendom. Vad som avses med hälerigods framgår av 12 kap. 1 § första stycket enligt förslaget. Den praktiskt sett väsentligaste skillnaden mellan förslaget och gällande rätt när det gäller vilka brott som kan vara förbrott till sakhäleri är att egendom som åtkommits genom olovlig jakt eller olovligt fiske enligt förslaget inte är objekt för häleri.

Ringa fall av de i 2 § första stycket beskrivna förfarandena är undantagna från ansvar, utom när gärningen består i förvärv av hälerigods (andra stycket).

Förvärv för egen räkning av hälerigods, vanligen en stulen sak, genom köp, byte eller gåva, är den mest typiska hälerigärningen. Med förvärv för egen räkning bör likställas förvärv för annans räkning, såsom när gärningsmannen handlar som legal ställföreträdare för den andre eller på dennes uppdrag.

Straffansvar för den som mottar hälerigods är nödvändigt främst för att undvika att en förvärvare av hälerigods undgår ansvar genom en invändning om att mottagandet av godset inte skett på grund av ett förvärv utan av annan anledning. Att mottagande av hälerigods upptas vid sidan av innehav av sådant gods sammanhänger med att vi föreslår att för straffansvar vid innehav förutsätts vetskap om att godset är frånhänt annan genom brott. Kravet på vetskap vid innehav är avsett att markera att eventuellt uppsåt inte skall medföra ansvar (se härom mera i det följande). Vid mottagande av hälerigods bör däremot även den som handlar med eventuellt uppsåt drabbas av straff.

Straffansvar för innehav av hälerigods innebär en viss utvidgning av det kriminaliserade området, vilket är av betydelse främst i sådana fall då någon blivit innehavare av hälerigods utan att i samband med förvärvet eller mottagandet av egendomen vare sig begå häleribrott eller göra ett godtrosförvärv. Den som gjort ett godtrosförvärv av hälerigods gör ett rättsenligt fång och senare vunnen kännedom om att det var sådan egendom kan då inte medföra ansvar. Enligt gällande rätt kan emellertid även den, som mottagit en stulen sak och inte gjort ett godtrosförvärv, utan att ådra sig ansvar fortsätta att passivt inneha saken även sedan han fått kunskap om att den var olovligen åtkommen. Döljer han saken gör han sig däremot skyldig till häleri. Användning av saken utgör i princip olovligt brukande. Har innehavet avsett förvaring för annans räkning kan även ren passivitet enligt gällande rätt medföra ansvar för häleri, eftersom passiviteten innebär fortsatt förvaring.

Straffansvar för innehav av hälerigods är att föredra framför nuvarande ordning av den anledningen att det då i mindre mån än för närvarande blir tillfälligheter som avgör om brott föreligger och kan styrkas. Huruvida någon innehar en sak är i allmänhet betydligt enklare att konstatera än om saken använts eller dolts sedan innehavaren fått vetskap om att den utgör hälerigods.

Blotta innehavet av hälerigods är emellertid enligt förslaget straffbelagt endast om det är förenat med vetskap om att det rör sig om hälerigods. Kravet på vetskap är såsom redan nämnts avsett att utesluta att eventuellt uppsåt skall vara tillräckligt för ansvar.

I straffrättslig litteratur redovisas olika åsikter i frågan huruvida krav på "insikt" eller "vetskap" om ett visst förhållande i en straffbestämmelse är detsamma som krav på visshet, så att eventuellt uppsåt skulle vara otillräckligt för ansvar. Brottsbalkskommentatorerna anser inte att sådana uttryck som vetskap eller insikt alltid skulle ha sådan innebörd. I Brottsbalkskommentaren I s. 26 uttalas sålunda: "I specialstraffrätten förekommer någon gång ett mer eller mindre uttryckligt krav på vetskap. Detta får icke alltid fattas bokstavligt. Vanligen bör sådana uttryck som vetskap eller insikt tolkas så att vilken som helst av de tre formerna av uppsåt är tillräckligt." Se även Machnow,

Specialstraffrätt s. 79 samt s. 88 not 9, vari hänvisas till olika meningar i litteraturen. I BrB förekommer för närvarande krav på "insikt" om ett visst förhållande på ett par ställen, nämligen i 13 kap. 10 § och 15 kap. 9 §. Enligt 13 kap. 10 § skall i vissa fall den som framkallat fara för brand eller ofärd eller viss allmän fara och som, sedan han kommit till insikt därom, underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att avvärja faran, dömas för underlåtenhet att avvärja allmän fara. Den som genom osann utsaga under ed eller försäkran, falskt åtal m.fl. liknande åtgärder framkallat fara för att någon annan skall bli dömd utan laga skäl eller eljest lida avsevärt förfång och underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att avvärja faran, sedan han kommit till insikt därom, skall enligt 15 kap. 9 § dömas för underlåtenhet att avvärja rättsfel. Uttalanden i kommentaren i anslutning till dessa bestämmelser om att kravet på insikt innebär en begränsning på det sättet att en lös misstanke om att fara uppstått inte är tillräckligt för ansvar, innebär inget klart ställningstagande till frågan om dolus eventualis räcker (Brottsbalkskommentaren II s. 55 och 192).

Enligt vår mening bör innehavet inte föranleda ansvar för häleri i andra fall än när gärningsmannen känner till att det rör sig om hälerigods. Den som förvärvat en stulen sak utan att då misstänka att den var åtkommen genom brott skall inte tvingas vidta åtgärder för att undgå ansvar redan vid misstanke om att saken kan vara stulen. Straffansvar för innehav av hälerigods innebär nämligen, att den som utan att ha gjort ett godtrosförvärv upptäcker att han innehar egendom, som frånhänts annan genom brott, inte såsom för närvarande kan undgå ansvar genom att förhålla sig helt passiv. Med förslagets reglering blir det betydelsefullt att klargöra vad innehavaren bör eller åtminstone kan göra utan risk för straffansvar i en sådan situation.

Den som upptäcker att han innehar hälerigods måste först och främst få skäligt rådrum. Det föreslagna undantaget för ringa fall möjliggör att en kortare tids innehav i en sådan situation kan anses straffritt. Vidare är det självklart att innehavaren kan överlämna saken till rätt ägare eller annan behörig innehavare eller till polismyndighet.

Enligt gällande rätt torde innehavaren därutöver anses kunna straffritt göra sig av med saken genom att lämna tillbaka den till förutvarande innehavare, även om denne skulle vara tjuven, eller genom att överge den. Det kan emellertid ifrågasättas om detta i alla situationer innebär en rimlig avgränsning av straffansvaret.

Huruvida innehavaren av hälerigods gör sig skyldig till brott enligt förslaget genom att lämna tillbaka saken till föregående innehavare eller genom att överge den, är främst beroende av om hans handlande uppfyller rekvisiten för egendomsbrott enligt 8 kap. 8 §

första stycket 3. Egendomsbrott enligt denna punkt begår den som olovligen flyttar eller överger annans sak, under förutsättning att gärningen innebär skada eller olägenhet för ägare, annan rättshavare eller för besittare (jfr 8 kap. 1 § första stycket).

När någon som innehar hälerigods för annans räkning, exempelvis för förvaring eller för reparation, upptäcker eller börjar misstänka att det rör sig om sådan egendom, är det i de flesta fall rimligt att han skall kunna undvika straffansvar genom att lämna tillbaka godset till uppdragsgivaren och på så sätt slippa ta vidare befattning med det. I förhållandet mellan uppdragsgivaren och uppdragstagaren har förfoganderätten till saken i ett sådant fall hela tiden legat kvar hos uppdragsgivaren. Ur rätt ägares synvinkel kan ett återlämnande till uppdragsgivaren därför inte innebära ytterligare skada eller olägenhet. Ett återlämnande av hälerigodset innebär emellertid att uppdragsgivaren mottar godset. Återlämnaren skulle därmed kunna anses göra sig skyldig till medhjälp till mottagarens hälerigärning. Återlämnarens gärning bör dock kunna vara fri från ansvar enligt 23 kap. 5 § BrB.

Om innehavaren har förvärvat hälerigodset (genom köp, byte eller gåva) bör han däremot inte straffritt få lämna tillbaka godset till tidigare innehavare när han upptäcker att det är hälerigods. Genom förvärvet har anknytningen till den tidigare innehavaren upphört, och det måste anses vara till men för sakens rätte ägare att godset återlämnas till den tidigare innehavaren, som vanligen är tjuven eller en hälare, i stället för till den rätte ägaren eller till polismyndighet.

Till skillnad mot vad som torde gälla för närvarande bör en innehavare av hälerigods inte heller straffritt få överge saken, sedan han kommit underfund med att den är stulen. Ett övergivande av saken innebär normalt en risk för att saken förstörs eller på annat sätt definitivt går förlorad för ägaren och innebär alltså skada eller olägenhet för denne. Gärningen utgör därmed egendomsbrott.

Om innehav av hälerigods straffbeläggs bör förutsättningarna för tagande i förvar enligt stöldgodslagen (1974:1065) ändras med hänsyn därtill. Förslag till ändring i detta hänseende ges dock inte i detta betänkande.

Inte heller frågan om preskription vid häleri behandlas i detta betänkande. Det finns särskild anledning att diskutera om preskriptionstid skall löpa så länge innehavet består. Problemet sammanhänger med motsvarande fråga för stöldbrottets del.

Häleri enligt 2 § första stycket 2 motsvarar nuvarande fordringshäleri. Brottsbeskrivningen överensstämmer i sak helt med nuvarande stadgande avseende fordringshäleri. Den som hävdar en hälerifordran tar därmed ofta

samtidigt befattning med ett skuldebrev e.d. som i sig utgör hälerigods. I sådana fall är rekvisiten för häleri enligt såväl första som andra punkten uppfyllda. En fördel med att såsom för närvarande reglera sakhäleri och fordringshäleri i en gemensam bestämmelse är att det inte uppstår konkurrensproblem i nu nämnda situationer.

Brottsbeskrivningen för häleri utesluter inte att den som begått förbrottet kan göra sig skyldig till häleri. Detta stämmer överens med gällande ordning. Den som döms för förbrottet skall dock inte dömas även för häleri, utan en efterkommande hälerihandling bör i ett sådant fall anses utgöra en medbestraffad efterhandling till förbrottet. Kriminaliseringen av innehav av hälerigods medför att den som t.ex. stulit en sak före straffmyndighetsåldern och fortfarande innehar saken efter uppnådd sådan ålder med detta synsätt kan göra sig skyldig till häleri.

15.3.3 Betydelsen av en eventuell ändring av reglerna om godtrosförvärv av stöldgods

Den som förvärvat en sak av någon som inte hade rätt att förfoga över saken och därvid varken insåg eller borde ha insett att den andre saknade förfoganderätt, sägs ha förvärvat saken i god tro. En förutsättning är dock i princip att förvärvet skett genom köp, byte eller gåva och att överlåtaren hade saken i sin besittning vid överlåtelsen. Godtrosförvärv kan ske även av saker som frånhänts ägaren genom brott. Genom godtrosförvärvet utsläcks tidigare äganderätt till saken. Den tidigare ägaren kan dock i allmänhet återfå saken från den godtroende förvärvaren genom att betala ersättning för den.

År 1980 tillkallades en särskild utredare för att se över gällande ordning i fråga om godtrosförvärv av stöldgods m.m. (Ju 1980:06).

Utredningsmannen skall undersöka förutsättningarna för att ändra gällande regler om godtrosförvärv av framför allt egendom som frånhänts annan genom brott. I direktiven (Dir 1980:64) hänvisas till reglerna i de övriga nordiska länderna. I Finland och Norge gäller att godtrosförvärv inte kan ske av egendom som frånhänts den rätte ägaren genom stöld och vissa andra egendomsbrott. I Danmark erkänns över huvud taget inte principen om godtrosförvärv utom i vissa undantagsfall. Den rätte ägaren kan alltså där i regel få tillbaka godset från en godtroende förvärvare utan att betala ersättning.

Om möjligheten att göra godtrosförvärv av stöldgods tas bort, kommer detta att innebära en inte oväsentlig utvidgning av området för häleri. För närvarande utsläcker alltså ett godtrosförvärv av en stulen sak tidigare anspråk på saken. För den som gjort ett godtrosförvärv är det betydelselöst om han senare får reda på att saken var stöldgods. Den som gjort ett

godtrosförvärv kan i sin tur överlåta saken till en förvärvare, som känner till att saken frånhänts tidigare ägaren genom brott, utan att den senare gör sig skyldig till brott eller riskerar att bli av med saken utan lösen.

Om möjligheten att göra godtrosförvärv av stöldgods skulle slopas helt, skulle äganderätten aldrig utslockna och stöldgods kunna förbli hälerigods i evärdlig tid. De med tiden minskade möjligheterna att utreda förekomsten av ett förbrott torde emellertid medföra att skillnaden i förhållande till nuvarande ordning inte skulle bli särskilt stor, såvitt gäller häleri med krav på styrkt förbrott. Regleringen torde vara av större betydelse när det gäller ansvaret för befattning med gods som endast sannolikt utgör hälerigods. Vet man i dag att en stulen sak av någorlunda normal beskaffenhet gått genom flera händer sedan den frånhänts annan genom brott, torde man inte kunna påstå att den skäligen kan antas vara hälerigods, eftersom det då är stora möjligheter att någon av de tidigare innehavarna gjort ett godtrosförvärv.

Enligt vad vi inhämtat vid kontakter med godtrosförvärvsutredningen torde den inte komma att föreslå någon radikal förändring av nuvarande regler om godtrosförvärv.

15.3.4 Efterföljande oredlighet

Bestämmelsen om efterföljande oredlighet stadgar straff dels för den som främjar en brottslings möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla en tillgång som denne skaffat sig genom vissa typer av brott eller som medverkar vid omsättning av en sådan tillgång (första stycket 1) dels för den som bereder sig själv eller annan vinning av att någon skaffat sig en tillgång genom sådant brott (första stycket 2). Benämningen "efterföljande oredlighet" använde SRK i ett tidigt utkast till stadgande avseende bl.a. vad som senare blev vinningshäleri.

De båda typerna av efterföljande oredlighet utgör inte sällan två sidor av samma sak. Den som bereder sig vinning av annans brott genom att t.ex. med vinst sälja en sak till brottslingen mot ersättning i egendom som härrör från brottet medverkar därigenom vid omsättning av en tillgång som härrör från brott och hjälper på så sätt brottslingen att dra nytta av egendom som denne skaffat sig genom brottslighet.

Efterföljande oredlighet enligt första stycket 1 tar alltså sikte på gärningar som går ut på att hjälpa den, som förövat brott och därigenom skaffat sig tillgångar, att behålla dem och därmed säkra dem mot enskilda anspråk eller förverkande eller att utnyttja dem ekonomiskt. Om en sådan gärning uppfyller rekvisiten för häleri är det emellertid meningen att hälericbestämmelsen skall ha företräde. Den som hjälper en brottsling att behålla egendom, som denne åtkommit

genom stöld-, rån-, bedrägeri-, utpressnings- eller ockerbrott, genom att förvara hälerigodset åt honom skall alltså inte dömas för efterföljande oredlighet utan för häleri. Detsamma gäller den som medverkar vid omsättning av godset genom att själv förvärva det.

Bestämmelsen om efterföljande oredlighet blir däremot tillämplig om någon, utan att inneha hälerigods, hjälper till med att dölja, transportera eller omarbeta sådant gods, vare sig det sker för att underlätta en försäljning eller för att öka brottslingens möjligheter att oupptäckt behålla egendomen. Bestämmelsen kan också tillämpas om någon bjuder ut hälerigods till försäljning.

Straffansvaret för efterföljande oredlighet avser emellertid inte endast eller främst befattning med hälerigods utan befattning med egendom, som härrör från andra brott än förmögenhetsbrott, samt befattning med egendom, som visserligen härrör från förmögenhetsbrott men som inte utgör hälerigods utan består av egendom som trätt i stället för den ursprungliga genom brott förvärvade egendomen (s.k. substituthäleri). Efterföljande oredlighet enligt förslaget begår t.ex. den som åt en brottsling förvarar pengar som influtit genom olaglig försäljning av stöldgods eller medel som influtit i koppleri- eller dobbleriverksamhet, för att hjälpa gärningsmannen att säkra medlen mot enskilda anspråk eller förverkande. Sådan förvaring är enligt gällande rätt kriminaliserad endast om den sker mot ersättning (vinningshäleri). Även brott enligt bestämmelser utanför brottsbalkens område är avsedda att kunna vara förbrott till efterföljande oredlighet så att straffansvar skall kunna ådömas den som, på det sätt som beskrivs i denna bestämmelse, befattar sig med tillgång som härrör från sådant brott. Det återstår dock att närmare överväga vilka brott utanför brottsbalken som bör kunna vara förbrott till efterföljande oredlighet. Exempel på brott som bör kunna komma i fråga är brott enligt 12 kap. 65 § och 65 a § jordabalken, narkotikabrott och brott enligt upphovsrättslig lagstiftning.

Förslaget till straffbestämmelse avseende efterföljande oredlighet innebär nykriminalisering även i andra avseenden än som hittills nämnts. Varje uppsåtlig medverkan i en transaktion, varigenom någon omsätter en tillgång, som härrör från brott, i något annat av ekonomiskt värde, skall kunna föranleda ansvar för efterföljande oredlighet. Motivet för detta teoretiskt sett mycket omfattande straffansvar är att dämpa möjligheterna för dem som skaffat sig tillgångar genom brott att ekonomiskt tillgodogöra sig dessa.

Enligt gällande rätt kan den som, utan att begå sak- eller fordringshäleri, befattar sig med tillgångar, som någon annan skaffat sig genom brottslig verksamhet, drabbas av ansvar endast om han bereder sig otillbörlig vinning av den andres brottsliga förvärv. Att med normal handelsvinst sälja egendom till en per-

son mot ersättning av medel som köparen skaffat sig genom narkotikaförsäljning eller koppleriverksamhet torde i allmänhet inte anses straffbart. Inte heller att mot normal ränta låna pengar från någon som skaffat sig medel för långivningen genom sådan verksamhet torde vara straffbelagt som vinningshäleri.

Enligt vår mening finns det emellertid anledning att kriminalisera varje form av medverkan till att "göra svarta pengar vita". Uppsåtliga fall av försäljning av något till en brottsling, mot betalning i egendom som härrör från hans brottslighet, bör därför kunna drabbas av ansvar. Vidare finns det skäl att med straffansvar inskrida mot den som bidrar till att en brottsling får avkastning för tillgångar som han skaffat sig genom brott. Så sker t.ex. om någon tar emot sådana tillgångar som lån mot ränta eller låter dem placeras i en rörelse mot andel i rörelsens vinst. Att på nu nämnda sätt bidra till att en brottsling nyttiggör sig tillgångar som härrör från hans brottsliga verksamhet bör vara kriminaliserat, i princip oberoende av om gärningsmannen bereder sig själv otillbörlig vinning av sin gärning. En tillräcklig begränsning av det kriminaliserade området ernås genom undantaget för ringa fall. Vilka typer av förfaranden som bör kunna anses ringa kommenteras i specialmotiveringen.

Den tillgång som gärningsmannen hjälper en brottsling att dra fördel av behöver inte nödvändigtvis vara det ursprungliga konkreta brottsutbytet utan kan bestå av något som trätt i stället för detta, i princip efter hur många led som helst. En sådan kriminalisering kan synas väl långtgående men kan i praktiken endast komma att avse befattning med det ursprungliga brottsutbytet och vad som trätt i stället för detta i första och möjligen ytterligare något led. Normalt är det omöjligt att följa en kedja längre, och framför allt kan det uteslutas att den som medverkar, när brottslingen utnyttjar en tillgång som härrör från brott via flera mellanled, har uppsåt som omfattar att det rör sig om en sådan tillgång. Att begränsa tillämpningsområdet till just den egendom som åtkommits genom förbrottet skulle leda till en alltför begränsad och av tillfälligheter beroende kriminalisering.

Även den som ger bort egendom kan möjligen anses omsätta den. Såsom framgår av punkten 2 ådrar sig en gåvomottagare dock ansvar för efterföljande oredlighet endast om det finns ett orsakssamband mellan förbrottet och gåvan.

Efterföljande oredlighet enligt första stycket 2 motsvarar som tidigare framgått i stort sett nuvarande vinningshäleri.

Den brottsliga gärningen består i att bereda sig vinning av att annan skaffat sig ekonomiska tillgångar genom att begå brott. Detta kan ske "genom att motta gåva eller på liknande sätt".

Som exempel på handlingar som kan liknas vid att ta mot en gåva kan nämnas att låna pengar mot ingen eller obetydlig ränta eller att vederlagsfritt nyttja viss egendom. Den som vederlagsfritt får nyttja viss egendom bör emellertid inte anses brottslig annat än om detta är av ekonomisk betydelse för honom.

Även om uttrycket "genom att motta en gåva eller på liknande sätt bereder sig eller annan vinning" närmast för tanken till situationer, i vilka förbrottslingen frivilligt gynnar gärningsmannen, kan i uttrycket inte inläggas något ovillkorligt krav på att så skall vara fallet. Den som utnyttjar förbrottslingens måhända trängda situation till att exempelvis tilltvinga sig överpris vid en försäljning ådrar sig ansvar för efterföljande oredlighet enligt såväl första som andra punkten. Förfarandet utgör dock endast ett brott.

Liksom vid nuvarande vinningshäleri krävs enligt förslaget att det föreligger ett orsakssamband mellan förbrottet och den gärning som innebär vinning för annan. Det är inte i och för sig tillräckligt att någon som gåva tar emot egendom som härrör från brott. Förhållandena måste vara sådana att det kan sägas att gåvan inte skulle ha kommit till stånd om inte förbrottet ägt rum. Att såsom gåva motta ett substitut för en stulen sak är således oftast men inte nödvändigtvis brottsligt. Detta stämmer överens med nuvarande ordning men skiljer sig från regleringen i t.ex. Danmark och England, där den som mottar substitut begår brott, oavsett om gärningen för honom innebär vinning.

Å andra sidan krävs inte heller för att brott skall föreligga enligt denna punkt, att gärningsmannen tar emot något som härrör från brottet. Den som mottar något som givaren kommit över på legalt sätt begår efterföljande oredlighet, om gåvan förorsakats av att givaren skaffat sig andra tillgångar genom brott. Även detta är i överensstämmelse med nuvarande reglering.

Även den som utnyttjar avkastning på egendom, som en annan förvärvat genom brott, bör anses begå brott enligt denna punkt, exempelvis den som såsom gåva mottar pengar som influtit genom uthyrning av stöldgods.

Någon motsvarighet till otillbörlighetsrekvisitet i gällande stadgande om vinningshäleri innehåller inte förslaget. I stället har ringa fall undantagits från ansvar. Det finns inte skäl att anstränga rättsväsendets resurser med bagatellfall av denna art. Den som bereder sig endast ringa vinning av annans brottslighet bör därför inte drabbas av ansvar. Undantaget för ringa fall medför också att vissa gärningstyper, som genom otillbörlighetsrekvisitet hålls utanför det såsom vinningshäleri för närvarande straffbelagda området, även enligt förslaget är straffria, exempelvis att motta normalt underhåll av medel som härrör från brott.

15.3.5 Häleriförseelse

Häleriförseelse är enligt vår mening en lämplig beteckning på mindre allvarliga fall av häleri och efterföljande oredlighet (5 § första stycket 1).

Bestämmelsen avseende häleriförseelse omfattar därutöver oaktsamt förvärv och mottagande av hälerigods, oaktsam medverkan - i form av förvärv eller mottagande - vid brott varigenom egendom frånhänds annan, samt förvärv och mottagande av egendom som sannolikt är hälerigods.

Enligt gällande rätt är samtliga tre typer av häleri, nämligen sakhäleri, vinningshäleri och fordringshäleri, kriminaliserade såsom häleriförseelse vid oaktsamhet. Det är vidare straffbelagt att av oaktsamhet medverka vid ett brott, varigenom egendom frånhänds annan, om medverkanshandlingen består i att gärningsmannen förvärvar egendomen eller tillgodogör sig den eller på annat sätt tar sådan befattning med den som är ägnad att försvåra dess återställande. I förhållande härtill innebär förslaget i första stycket 2 en avkriminalisering. Den som av oaktsamhet befattar sig med hälerigods eller medverkar vid brott, varigenom en sak frånhänds någon annan, gör sig enligt förslaget skyldig till brott, endast om gärningen består i ett förvärv eller ett mottagande av egendomen. Enligt förslaget skall däremot inte den som t.ex. hjälper en tjuv att transportera tjuvgodset utan att själv motta godset drabbas av ansvar vid oaktsamhet. Inte heller är det enligt förslaget brott att av oaktsamhet bereda sig vinning av att annan skaffat sig tillgångar genom brott eller att hävda en fordran som tillkommit genom brott utan att inse men med skälig anledning till antagande att så är fallet.

Den som förvärvar eller mottar en sak får självständigt saken inom sin intressesfär på ett sätt som motiverar att det krävs av honom att han är försiktig redan när omständigheterna ger anledning till misstanke om att överlåtaren/överlämnaren inte är rätt ägare till saken eller handlar i enlighet med ägarens intresse. I praktiken är det också nästan bara vid förvärv eller mottagande av hälerigods samt vid oaktsam medverkan i form av förvärv eller mottagande som nuvarande stadgande om häleriförseelse tillämpas.

I övrigt finns det anledning att vara återhållsam när det gäller att kriminalisera oaktsamhetsbrott. Straffvärdet av häleri (som inte består i förvärv eller mottagande av hälerigods) samt efterföljande oredlighet bör närmast motsvara straffvärdet av medverkan vid förmögenhetsbrott. Sådan medverkan är för närvarande straffbar endast i uppsåtliga fall, bortsett från det specialfall som utgör häleriförseelse. Nuvarande kriminalisering av oaktsamt fordringshäleri kan såsom redovisats ovan i 15.2 ifrågasättas även vid en jämförelse med att det inte är straffbelagt enligt gällande rätt att kräva betalning för en fordran, som man

har skälig anledning anta redan vara betald eller grundad på ett skuldebrev som inte blivit utgivet. (Förslaget innebär för övrigt en viss avkriminalisering även av uppsåtliga dubbelkrav. Sådana är enligt förslaget straffbara endast i den mån de utgör försök till bedrägeri. Att åberopa en urkund som inte blivit utgiven bör, såsom anförts ovan sist i 14.2.2, utgöra brukande av osann urkund efter ett tillägg till 15 kap. 11 § andra stycket BrB.)

Att enbart inneha hälerigods av oaktsamhet bör hållas utanför det kriminaliserade området av samma skäl som framhållits som motivering för att i bestämmelsen avseende uppsåtligt häleribrott kräva vetskap om att en innehavd sak utgör hälerigods. Den som utan att begå brott blivit innehavare av hälerigods bör inte riskera straffansvar redan när han får kännedom om förhållanden som endast ger skäl att misstänka att det rör sig om hälerigods. I sådana fall bör brott inte föreligga förrän innehavaren förstår att saken är stulen.

Nuvarande bestämmelse om häleriförseelse har ett s.k. blandat subjektivt rekvisit. När det gäller en saks egenskap av att vara frånhänd annan genom brott, räcker det att gärningsmannen har skälig anledning att misstänka att det rör sig om en sådan sak, men i förhållande till alla andra rekvisit krävs uppsåt.

Enligt utkastet är grov oaktsamhet på den subjektiva sidan genomgående tillräckligt. Med förvärv och mottagande som enda handlingsformer torde detta inte leda till någon faktisk utvidgning av det kriminaliserade området.

Avsikten med den ändrade beskrivningen av oaktsamhetsbrottet är främst att ge ett klarare uttryck än nuvarande "skälig anledning antaga" för vilken grad av oaktsamhet som erfordras för straffansvar. Uttrycket "skälig anledning antaga" ger utrymme för ganska stora skillnader i oaktsamhetskrav. I de skilda sammanhang uttrycket förekommer (jfr 6 kap. 9 §, 15 kap. 6 § andra stycket och 7 § andra stycket BrB) torde det ges olika innebörd. Det finns skäl att tro att lägre instanser vid tillämpningen av häleribestämmelsen generellt sett ställer lägre krav på oaktsamhet än HD (se t.ex. NJA 1962 s. 20, 1966 s. 594 och 1975 s. 762). Krav på grov oaktsamhet på den subjektiva sidan bör vara bättre ägnat att leda till en mer enhetlig praxis än nuvarande uttryck. En gärningsman bör anses vara grovt oaktsam endast när han har starka skäl att misstänka att det han förvärvar eller mottar är hälerigods.

Det kan med gällande konstruktion från legalitetssynpunkt råda visst tvivel om huruvida en medhjälpare gör sig skyldig till brott när gärningsmannen inser att det rör sig om hälerigods men medhjälparen endast är oaktsam i detta hänseende, eftersom bestämmelsen om häleriförseelse uttryckligen tar sikte på fall där gärningsmannen inte inser att förbrott var förövat (jfr BRÅ PM 1982:2 Narkotikabrott s. 133).

Stadgandet i förslaget till 5 § första stycket 3 är avsett att ersätta nuvarande 9 kap. 6 § andra stycket BrB om straffansvar för befattning med något som endast skäligen kan antas vara frånhänt annan genom brott.

Enligt förslaget skall befattning med något, som inte bevisligen är frånhänt annan genom brott, inte kunna föranleda ansvar för allvarligare brott än häleriförseelse.

I vårt remissyttrande över BRÅ-förslaget att i vissa fall slopa kravet på styrkt förbrott för häleriansvar (BRÅ PM 1978:1 Sakhäleri m.m.) ställde vi oss avvisande till förslaget. Att emellertid nu utan en längre tids erfarenhet av lagändringen föreslå att ett ovillkorligt krav på styrkt förbrott återinförs kan inte gärna komma i fråga. Av skäl som redovisas i det följande föreslår vi i stället straffansvar för förvärv och mottagande av vad som sannolikt utgör hälerigods utan inskränkning till gärningar som sker i viss verksamhet. Det kan emellertid då inte vara försvarbart att rubricera gärningen som ett allvarligare brott än häleriförseelse.

Redan under remissbehandlingen av BRÅ-förslaget framfördes från flera håll att begränsningen till gärningar som sker i näringsverksamhet osv. borde kunna undvaras. Det befarades att inskränkningen skulle göra lagändringen ineffektiv, och behov ansågs föreligga av att genom ett generellt slopande av kravet på styrkt förbrott hos allmänheten inskärpa vikten av försiktighet i handel med varor (prop. 1979/80:66 s. 76-79).

Det främsta skälet för att gå ifrån nuvarande begränsning till förvärv och mottagande som sker i viss verksamhet är att inskränkningar av detta slag ofta orsakar gränsdragningsproblem och bevissvårigheter. Som en brist hos gällande 9 kap. 6 § andra stycket kan nämnas att straffansvaret inte omfattar den som vid ett tillfälle förvärvar stora mängder gods som skäligen kan antas härröra från brott, såvida det inte är fråga om näringsverksamhet.

Den viktigaste orsaken till 1980 års lagändring synes ha varit en önskan att undvika att gods, som tas i beslag vid husrannsakan hos en kanske ökänd hälare men som inte kan bevisas härröra från brott, måste återlämnas till denne, trots att starka skäl talar för att egendomen åtkommits genom brott. Förslagets bestämmelse tillgodoser detta önskemål bättre än det nuvarande.

Det rimliga i att kunna döma till långa fängelsestraff för befattning med egendom som inte bevisligen frånhänts annan genom brott kan ifrågasättas. Vid bedömningen av vilken straffskala som bör vara tillämplig vid häleribrott med avseende på egendom som endast sannolikt frånhänts annan genom brott bör beaktas, att när det rör sig om ansvar för vane- eller yrkesmässig

sådan brottslighet, det sällan torde vara fråga om enbart befattning med egendom som inte kan härledas till visst brott, utan om en blandning av sådant som bevisligen utgör hälerigods och sådant som endast kan misstänkas vara det.

Kravet på bevisning om ett troligt förbrott uttrycks i förslaget på det sättet att det skall vara sannolikt att egendomen frånhänts annan genom brott. Eftersom uttrycket "skälig anledning antaga" funnits böra överges i föregående punkt, är det mindre lämpligt att ha kvar uttrycket i denna punkt.

15.4 SPECIALMOTIVERING

1 §

Bestämmelsen anger vilka brott som kan komma i fråga som förbrott till 12 kapitlets straffbestämmelser.

Föremål för sakhäleri är enligt 2 § första stycket 1 hälerigods. I 1 § första stycket definieras vad som avses med hälerigods. Därmed avses lös sak som frånhänts annan genom stöld-, rån-, bedrägeri-, utpressnings- eller ockerbrott. Definitionen inbegriper därmed alla grader av brotten, alltså även t.ex. ett stöldbrott som på grund av att det är att anse som mindre allvarligt skall rubriceras som egendomsbrott. De uppräknade brotten överensstämmer med de brott som anses kunna vara förbrott till sakhäleri enligt gällande rätt, med undantag för att olovlig jakt och olovligt fiske inte finns med. Bestämmelser om i vilken utsträckning befattning med villebråd, fångst o.d. som åtkommits genom olovlig jakt eller olovligt fiske skall vara straffbelagd, hör enligt vår mening snarare hemma i den speciallagstiftning som innehåller straffbestämmelser för dessa brott. Förslag till specialstraffrättsliga bestämmelser i detta ämne redovisas dock inte i detta betänkande.

Endast lös sak utgör hälerigods enligt utkastet. Enligt gällande rätt kan i princip även fast egendom vara häleriobjekt. Nuvarande möjlighet att döma för häleri i fråga om fast egendom saknar emellertid praktisk betydelse.

Möjliga förbrott till utkastets fordringshäleri (häleri enligt 2 § första stycket 2) är enligt 1 § andra stycket bedrägeri-, utpressnings- och ockerbrott.

I 1 § tredje stycket anges slutligen vilka brott som kan komma i fråga som förbrott till efterföljande oredlighet enligt kapitlets 4 §. De uppräknade lagrummen i brottsbalken avser koppleri och främjande av otukt, förmögenhetsbrotten (brotten enligt 8-10 kap. och 12 kap. i förslaget), dobbleribrott och mutbrott. Avsikten med hänvisningen i punkten 2 är att ge möj-

lighet att i vissa lagar på speciallagstiftningens område, exempelvis i narkotikastrafflagen (1968:64), ange att 12 kap. 4 § om efterföljande oredlighet skall vara tillämplig, när någon skaffat sig ekonomiska tillgångar genom brott som sägs i dessa lagar.

Det förhållandet att någon tagit emot ersättning för brott skall slutligen också kunna ge upphov till efterföljande oredlighet, dock endast i de fall då det brott för vilket ersättning utges är av så allvarlig karaktär att det är straffbelagt på förberedelsestadiet. Med ersättning för brott avses därvid såväl ersättning, som betalas ut före brottet för att främja detta, som ersättning som enligt överenskommelse erläggs sedan brottet är utfört.

2 §

Kravet på att en i bestämmelsen beskriven gärning skall vara "obehörig" innebär exempelvis att en gärning, som sker i avsikt att utan otillbörlig ersättning - dvs. utan annan ersättning än för omkostnader o.d. - återställa hälerigods till rätt ägare är rättsenlig. Gärningen kan också vara straffri på grund av att ett godtrosförvärv mellankommit.

Med förvärv i första stycket 1 avses köp, byte eller gåva. Liksom enligt gällande rätt bör förvärv normalt anses ske redan i och med att ett avtal om överlåtelse och förvärv ingås.

För att ett förvärv skall föreligga krävs att åtkomsten utgör ett - bortsett från överlåtarens bristande äganderätt - formellt rättsenligt fång. Den som olovligen tar hälerigods från tjuven eller en hälare begår alltså inte häleri utan stöldbrott. (Även i ett sådant fall kan häleribestämmelsen dock tillämpas, om den som tagit saken från den ursprungliga tjuven blir innehavare av saken. Gärningsmannen skall dock inte dömas för mer än ett brott.)

Uttrycket förvärv inbegriper i och för sig även familjerättsliga fång, dvs. förvärv på grund av arv, testamente eller giftorätt. Vid dödsfall kan inte bortses från en arvlåtares bristande äganderätt till en stulen sak som han lämnar efter sig. Den som är ensam arvinge till någon som lämnar efter sig stöldgods kan inte anses förvärva stöldgodset i och med dödsfallet. Denna egendom tillhör ju inte arvlåtaren och ingår därför inte i dödsboet efter denne. Inte heller bör den som fått stöldgods testamenterat till sig kunna anses begå häleri i och med dödsfallet. I dessa situationer bör häleriansvar inte kunna komma i fråga förrän arvingen eller testamentstagaren tillträder den avsedda egendomen.

Med mottagande avses varje form av mottagande varigenom gärningsmannen blir innehavare av egendomen, oavsett om denna är avsedd att innehas för egen eller

annans räkning eller för längre eller kortare tid. Även den som direkt konsumerar hälerigods, t.ex. deltar i förtäring av stulna matvaror, bör anses ta emot godset.

Begreppet innehav kan i likhet med besittningsbegreppet tänkas vålla problem i vissa fall. Man brukar också i allmänhet utgå från att innehav och besittning är liktydiga begrepp (se t.ex. BRÅ PM 1982:2 Narkotikabrott s. 116). Med förslagets straffbestämmelser i 12 kapitlet BrB finns det emellertid inte anledning att döma för innehav annat än i klara fall. Den som handskas med en sak under mera direkt överinseende av någon annan som faktiskt bestämmer över saken bör inte anses ta emot eller inneha den. Straffbestämmelsen för efterföljande oredlighet ger tillräckliga möjligheter att döma till ansvar för befattning med hälerigods, när gärningen inte består i innehav men innebär ett främjande av en annan persons möjligheter att behålla eller tillgodogöra sig hälerigods.

Såsom närmare kommenteras nedan är ringa fall av mottagande och innehav enligt förslaget undantagna från ansvar.

Beskrivningen av gärningen vid fordringshäleri (första stycket 2) överensstämmer i sak med gällande rätt.

Såsom framhållits ovan i 15.3 kan när någon hävdar en fordran som tillkommit genom brott rekvisiten enligt såväl första som andra punkten av häleribestämmelsens första stycke vara uppfyllda, om nämligen gärningsmannen därvid innehar ett skuldebrev, som frånhänts gäldenären genom brott. Förvärv av ett sådant skuldebrev kan utgöra brott enligt första punkten men däremot inte enligt den andra.

När någon hävdar en fordran som tillkommit genom ocker enligt 9 kap. 5 § första stycket 2 (kreditocker), är utrymmet för att tillämpa häleribestämmelsen begränsat. Brottsbeskrivningen för kreditocker innebär att även den som uppbär betalning för en fordran som tillkommit genom sådant brott gör sig skyldig till ocker, vare sig han medverkat vid fordringens uppkomst eller inte, under förutsättning att gärningen begås i låneverksamhet.

I andra stycket undantas ringa fall av mottagande och innehav av hälerigods från ansvar.

Förslagets häleribestämmelse innehåller inte något uttryckligt krav på att den straffbara handlingen vid sakhäleri skall vara ägnad att försvåra sakens återställande. Kriminaliseringen av obehörigt förvärv, mottagande och innehav av egendom som frånhänts annan

genom brott syftar dock, i likhet med nuvarande hälerilagstiftning, till att motverka sådan befattning med brottsligt åtkommen egendom som försvårar godsets återställande till rättshavaren eller som befrämjar omsättningen av hälerigods.

Gällande bestämmelses krav på att befattningen skall vara ägnad att försvåra sakens återställande har främst tjänat till att utesluta vissa typer av befattning från det straffbara området. Enligt motivuttalanden skall på grund därav en vanlig reparation av en stulen sak eller ett mottagande av en sådan sak i en resgodsinlämning inte bedömas som häleri. Med hänsyn till den i andra sammanhang mycket vidsträckta tolkningen av uttrycket "ägnad att försvåra ett återställande" är det emellertid med utgångspunkt från enbart lagtexten inte självklart att sådana fall på grund därav är straffria.

Förslagets undantag för ringa fall av mottagande och innehav avser att utesluta, förutom befattning med egendom av obetydligt värde, fall som med beaktande av lagstiftningens syfte inte är straffvärda.

Tänkbara ringa fall är mottagande eller innehav av stöldgods för reparation eller kortvarig förvaring.

När en innehavare av hälerigods vid innehavets uppkomst inte förstått att det rörde sig om hälerigods, bör såsom redan framhållits ovan i 15.3 ett kortvarigt innehav sedan han kommit till insikt därom anses vara en ringa gärning som inte skall föranleda ansvar. I en sådan situation måste innehavaren alltid få skäligt rådrum för att agera.

När någon förvärvat en sak utan att därvid begå vare sig häleri eller häleriförseelse bör också beaktas hur lång tid som förflutit från förvärvet till dess att han kommer till insikt om att saken är hälerigods. Har lång tid förflutit och är omständigheterna sådana att han på goda grunder kan anta att ingen längre ställer anspråk på saken, bör fortsatt innehav kunna anses vara ringa fall.

Vid innehav för annans räkning bör de i 23 kap. 5 § BrB angivna grunderna för straffminskning eller straffrihet vid medverkan i annans brott kunna tjäna till ledning. Den som tagit emot en stulen sak av ett inte alltför stort värde för förvaring eller omarbetning och därvid förmåtts till detta genom tvång eller svek eller på grund av att överlämnaren missbrukat hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning, bör i allmänhet gå fri från straff.

Vid obehöriga förvärv av hälerigods undantas inte ringa fall från ansvar. Det bör inte vara tillåtet att uppsåtligen förvärva stulna saker ens av ringa värde. För helt bagatellartade fall, t.ex. vid förtäring av en liten mängd livsmedel som annan åtkommit genom stöld, är reglerna om åtalsunderlåtelse tillräckliga

för att förhindra onödiga åtal. Enligt 23 kap. 4 a § rättegångsbalken är det möjligt att underlåta att inleda förundersökning i fall som kan antas leda till åtalsunderlåtelse.

Ringa fall av fordringshäleri är generellt undantagna från ansvar. Av betydelse för om en gärning kan anses ringa kan, förutom fordringens värde, vara sådana omständigheter som omnämns i 23 kap. 5 § BrB.

Mindre allvarliga fall av häleri skall enligt fjärde stycket föranleda ansvar för häleriförseelse enligt 12 kap. 5 §. Vid bedömningen av ett häleribrotts svårhetsgrad är hälerigodsets eller fordringens värde naturligtvis av betydelse (jämför vad som sägs därom ovan i 11.2.2). Vid innehav av hälerigods kan även exempelvis innehavets längd spela roll. Jämför i övrigt vad som sagts om ringa fall.

3 §

I överensstämmelse med gällande rätt innehåller förslaget en särskild straffskala för grovt häleri. Föreslagen straffskala är densamma som för grov stöld och övriga grova grader av de centrala förmögenhetsbrotten. Detta innebär en höjning av straffmaximum för grovt häleri.

Såsom i övriga fall av grova brott anges uttömmande när ett häleribrott får bedömas som grovt. Som kvalifikationsgrundande omständigheter anges att brottet avser stort värde eller sak av sådan särskild betydelse för ägaren eller annan rättshavare att förlust av den innebär mycket kännbar ekonomisk skada. Några andra kvalifikationsgrunder har inte ansetts nödvändiga. Organiserad häleriverksamhet i större skala torde alltid kunna bli tillräckligt bestraffad på grund av straffhöjning vid flerfaldig brottslighet eller som grovt häleri.

4 §

Ovan i 15.3.4 har tämligen utförligt beskrivits vilka typer av åtgärder som skall kunna medföra ansvar för efterföljande oredlighet enligt första stycket 1. Utöver vad som sägs där finns skäl att understryka att brottsbeskrivningen inte förutsätter att gärningen består i fysisk befattning med en tillgång som härrör från brott. Även rådgivande och liknande verksamhet kan föranleda ansvar. Såsom nämnts i redogörelsen för gällande rätt ovan i 15.2 har förekommit att åtal skett för häleri när en person lånat ut sitt försäkringsbesked för att möjliggöra pantsättning av stulet gods (SvJT 1965 rf s. 22) samt i ett annat fall när en person lånat ut sitt parkeringskort till ett garage för att en tjuv skulle kunna ta sig in i garaget och där placera stöldgods (SvJT 1977 rf s. 16, ogillat). Sådana gärningar utgör efterföljande oredlighet enligt denna punkt.

Uttrycket "främja" i denna bestämmelse är avsett att ges samma innebörd som motsvarande uttryck i bestämmelsen om medverkan till brott i 23 kap. 4 § BrB (se Brottsbalkskommentaren II s. 637 f).

I likhet med gällande stadgande om vinningshäleri förutsätter brottsbeskrivningen enligt första stycket 2 att det är någon annan än förbrottslingen som bereder sig vinning. I praxis synes, trots gällande bestämmelses krav på att gärningsmannen skall bereda sig vinning av "annans" brottsliga förvärv, ha förekommit att en person dömts för vinningshäleri, bestående i att han avsiktligen berett annan vinning, när han förmedlat kontakter mellan innehavare av stöldgods och försäkringsbolag på det sättet att han återställt godset och vidarebefordrat stora ersättningsbelopp till godsets innehavare, oaktat mycket tydde på att den som skulle ha ersättningen var den ursprunglige tjuven. Enligt förslaget utgör denna typ av gärning efterföljande oredlighet enligt första stycket 1, eftersom den innebär ett främjande av förbrottslingens eller eventuellt en hälares möjligheter att dra fördel av sitt brott. Även ett försäkringsbolags eller en ägares åtgärd att betala ut ersättning för att återfå stöldgods uppfyller i och för sig rekvisiten för efterföljande oredlighet enligt första stycket 1. Ofta bör återköp av stulen egendom kunna bedömas som ringa och därmed inte föranleda ansvar.

Undantaget för ringa fall avser i övrigt, såvitt gäller de i första stycket 1 beskrivna förfarandena, främst sådana fall där den ifrågavarande tillgången har ett ringa värde eller den hjälp som bestås brottslingen är av liten betydelse för dennes möjligheter att behålla eller dra fördel av en tillgång som han skaffat sig genom brott. När flera medverkar för att hjälpa brottslingen, såsom när flera personer omarbetar ett stulet föremål, skall inte varje medverkandes insats utan resultatet av deras gemensamma åtgärder tillmätas betydelse.

Att medverka till att en brottsling utnyttjar tillgångar som härrör från brott genom att ta emot dem som normal ersättning för varor eller tjänster, som brottslingen behöver för sitt livsuppehälle, bör alltid anses som ett ringa fall. Däremot bör det vara brottsligt att sälja dyrbara kapitalvaror till någon mot ersättning i medel som härrör från köparens brottslighet.

På samma sätt som vid mottagande och innehav av hälerigods för annans räkning bör för bedömningen om en i 4 § beskriven gärning kan anses ringa viss ledning kunna hämtas i 23 kap. 5 § BrB angående straffnedsättning eller straffrihet vid medverkan i vissa fall.

När det gäller de i första stycket 2 beskrivna förfarandena bör främst vinningens storlek vara avgörande för om gärningen kan bedömas som ringa.

Mindre allvarliga fall av efterföljande oredlighet skall enligt fjärde stycket föranleda ansvar för häleriförseelse enligt 5 §. Enligt lagtexten skall brottet bedömas som häleriförseelse, om det med hänsyn till hjälpens betydelse eller gärningsmannens vinning eller övriga omständigheter är att anse som mindre allvarligt. Vid bedömande av hjälpens betydelse bör beaktas dels i vilken mån gärningsmannen främjat en annan persons möjligheter att behålla eller nyttiggöra sig tillgången, dels tillgångens värde. Jämför i övrigt vad som sagts om ringa fall.

5 §

Första stycket 1 avser mindre allvarliga fall av häleri och efterföljande oredlighet.

Första stycket 2 torde inte fordra någon kommentar utöver vad som anförts ovan i 15.3.5.

Första stycket 3 avser förvärv och mottagande av vad som inte bevisligen men sannolikt är hälerigods. Vid bedömningen av om en sak sannolikt är frånhänd annan genom brott blir gängse metoder för bevisprövning tillämpliga. Om det finns något beaktansvärt skäl som talar emot att en sak är hälerigods bör rekvisitet inte anses uppfyllt.

I subjektivt hänseende innebär brottsbeskrivningen att gärningsmannen vid förvärvet eller mottagandet skall känna till de omständigheter på grund av vilka slutsatsen kan dras att det sannolikt rör sig om hälerigods. Han behöver dock inte själv ha dragit den slutsatsen för att kunna fällas till ansvar.

Från gärningsmannens synpunkt bör kravet på grov oaktsamhet i första stycket 2 sammanfalla med vad som krävs för ansvar enligt första stycket 3 på det sättet att de av gärningsmannen kända omständigheterna i båda fallen bör tala med samma styrka för att det rör sig om hälerigods.

Enligt förarbetena till gällande 9 kap. 6 § andra stycket innebär nuvarande brottsbeskrivning att inte endast omständigheterna vid förvärvet eller mottagandet skall beaktas vid bedömningen av om det skäligen kan antas vara hälerigods, utan även senare framkomna omständigheter skall tillmätas betydelse. På grund av uppsåtskravet kan detta emellertid gälla endast för gärningsmannen positiva omständigheter, dvs. sådana som talar för att det inte rör sig om hälerigods. Den som förvärvat eller mottagit en sak som, enligt vad som alla omständigheter vid gärningstillfället tydde på, var frånhänd annan genom brott, skall alltså enligt motivuttalandena inte dömas till ansvar, om det vid domstillfället framkommit omständigheter, som gör att det inte längre skäligen kan antas att saken är frånhänd annan genom brott.

Den i förarbetena redovisade meningen, att även efter gärningstillfället framkomna omständigheter skall beaktas vid bedömningen av om en påtalad gärning avsett egendom som skäligen kan antas vara frånhänd annan genom brott, överensstämmer med vad som anses gälla när det är fråga om ansvar för att någon väckt åtal utan att ha haft sannolika skäl (obefogat åtal enligt 15 kap. 5 § tredje stycket), angivit någon till åtal trots att han haft skälig anledning anta att den andre var oskyldig (obefogad angivelse enligt 15 kap. 6 § andra stycket), eller sanningslöst tillvitat annan brottslig gärning, trots att han haft skälig anledning anta att utsagan var sanningslös (vårdslös tillvitelse enligt 15 kap. 7 § andra stycket). I Brottsbalkskommentaren II s. 171 f, 178 och 183 f, uttalas i anslutning till dessa bestämmelser, att efter gärningen framkomna omständigheter, som talar för att det vid gärningen förelåg sannolika skäl för åtal (objektivt sett) eller för att angivelsen eller tillvitelsen var mer befogad än den tedde sig när den gjordes, skall räknas gärningsmannen till godo.

På samma sätt bör förslagets brottsbeskrivning läsas. Efter gärningen framkomna omständigheter som talar emot att en sak var hälerigods bör räknas gärningsmannen till godo.

Enligt andra stycket är ringa fall av de i första stycket 2 och 3 beskrivna gärningstyperna undantagna från ansvar. Att ringa fall av vad som skulle kunna utgöra häleri eller efterföljande oredlighet, utom uppsåtligt förvärv av hälerigods, är undantagna från ansvar sägs redan i de grundläggande bestämmelserna för dessa brott.

Vid oaktsamt förvärv eller mottagande av hälerigods torde oftast godsets värde bli avgörande för om gärningen kan anses ringa. När det inte är fråga om ett förvärv, bör stor vikt läggas vid orsaken till mottagandet. Vad som anförts angående omständigheter, som kan föranleda att uppsåtliga gärningar kan anses ringa, gäller även motsvarande oaktsamma gärningar.

Pengar, dvs. sedlar och mynt, är saker och som sådana enligt gällande rätt föremål för sakhäleri i samma utsträckning som andra saker. Enligt gällande rätt är det således straffbart att motta pengar som man vet vara stulna eller som, enligt vad man har skälig anledning att anta, är stulna, även om det sker som ett led i normal affärsverksamhet utan att mottagaren bereder sig otillbörlig vinning. Om de stulna pengarna växlats mot andra är befattning med dessa straffbar endast som vinningshäleri. Såsom redovisats ovan i 15.2 kan det rimliga i denna ordning ifrågasättas.

En affärsidkare som tar emot betalning för varor eller tjänster av någon som han vet har begått brott bör inte riskera straffansvar vid blotta misstanken att pengarna är åtkomna genom brott. Förslagets krav på grov oaktsamhet torde sällan vara uppfyllt i nu av-

sedda situationer. Om affärsidkaren ändå måste anses ha handlat grovt oaktsamt med hänsyn till att det fanns starka skäl att misstänka att pengarna var hälerigods, kan gärningen anses ringa om det endast rör sig om mindre belopp.

7 §

Förslagets 8 kap. 15 §, 9 kap. 11 § första stycket och 10 kap. 6 § innehåller åtalsbegränsningsregler, enligt vilka allmänt åtal förutsätter antingen att målsäganden angett brottet till åtal eller att åtal anses påkallat från allmän synpunkt, när brott enligt något av dessa kapitel förövats av en nära anhörig till målsäganden. Vid de grövsta brotten gäller dock ingen åtalsbegränsning.

När flera medverkat till ett brott enligt 8-10 kap., och någon av dem är på angivet sätt målsäganden närstående, gäller åtalsbegränsningsregeln till förmån för alla medverkande. Häleri och övriga brott enligt 12 kap. likställs därvid med medverkan till förbrottet (8 kap. 15 §). På grund av vad som sägs i 8 kap. 15 §, 9 kap. 11 § första stycket och 10 kap. 6 § gäller exempelvis, att om en sak frånhänds någon genom ett brott enligt 8-10 kap. (utom något av de allra grövsta) och därefter, på ett sätt som kan föranleda ansvar för häleri, tas om hand av en nära släkting till målsäganden, så får förbrottslingen (tjuven, bedragaren etc.) inte åtalas annat än efter angivelse eller när åtal är påkallat från allmän synpunkt. Enligt regeln i förevarande paragraf får inte heller hälaren åtalas, om häleribrottet inte är grovt. Regeln gäller även till förmån för hälaren, om det inte är han utan förbrottslingen som är nära anhörig till målsäganden.

16 STRAFFSKALORNA

16.1 BAKGRUND TILL FÖRSLAGET

16.1.1 Påföljdssystemet

I brottsbalkens bestämmelser om de särskilda brotten anges för varje brott genom en straffskala inom vilka ramar straff för brottet skall utmätas.

I straffskalorna upptas endast de allmänna straffen böter eller fängelse (samt i vissa fall disciplinstraff). Enligt 1 kap. 4 § första stycket BrB får emellertid övriga påföljder "enligt vad därom är föreskrivet" tillämpas, trots att de inte är nämnda i de särskilda brottsbestämmelserna. Dessa påföljder är villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Här bortses då från disciplinstraff för krigsmän.

Böter ådöms i dagsböter om inget annat sägs. Om för böterna är utsatt ett visst högsta belopp som inte överstiger ettusen kronor, s.k. penningböter, eller det är angivet att böterna skall bestämmas efter särskild beräkningsgrund, s.k. normerade böter, skall böterna dock utdömas direkt i ett visst belopp i pengar (25 kap. 1 § BrB).

Dagsböter för ett brott får ådömas till ett antal av minst en och högst etthundratjugo (25 kap. 2 § första stycket BrB). Som gemensamt straff för flera brott får antalet dagsböter bestämmas till högst etthundraåttio (25 kap. 5 § andra stycket BrB). Storleken av varje dagsbot bestäms med utgångspunkt från den tilltalades ekonomiska förhållanden till belopp från och med tio till och med ettusen kronor (25 kap. 2 § andra stycket BrB).

Högsta beloppet för penningböter är ettusen kronor eller, som gemensamt straff för flera brott, tvåtusen kronor (25 kap. 1 § andra stycket och 5 § andra stycket BrB).

Fängelse kan inom den för brottet tillgängliga straffskalan ådömas för en tid av lägst fjorton dagar och

högst tio år eller på livstid (26 kap. 1 § BrB). Som gemensamt straff för flera brott får fängelse sättas över det svåraste av de högsta straff som enligt de tillämpliga straffskalorna kan följa på något av brotten men får inte överskrida detta med mer än två år eller överstiga de högsta straffen sammanlagda med varandra (26 kap. 2 § andra stycket BrB). Om någon har dömts till fängelse i lägst två år och, sedan domen vunnit laga kraft, begår brott som är belagt med fängelse i mer än sex år, får för återfallet dömas till fängelse som med fyra år överstiger det högsta straff som kan följa på brottet eller, om det är fråga om flera brott, det högsta straff som enligt 26 kap. 2 § kan följa på brotten. Denna regel om straffskärpning vid återfall gäller inte om det återfallsgrundande brottet begåtts innan gärningsmannen fyllt tjugoett år (26 kap. 3 § BrB).

Den som är under arton år får inte dömas till fängelse med mindre det finns synnerliga skäl att välja denna påföljd. I fråga om den som fyllt arton men inte tjugoett år gäller att fängelse får användas som påföljd endast när det av hänsyn till allmän laglydnad finns särskilda skäl för frihetsberövande (26 kap. 4 § BrB).

Den som undergår fängelse på viss tid skall enligt huvudregeln villkorligt friges sedan halva tiden avtjänats. Frigivning får dock inte ske förrän verkställigheten har pågått i minst två månader. Inte heller får villkorlig frigivning ske från fängelse som har ådömts i kombination med skyddstillsyn enligt 28 kap. 3 § BrB eller från ett förvandlingsstraff för böter (26 kap. 6 § BrB).

Om någon har dömts till fängelse i lägst två år för särskilt allvarlig brottslighet som har riktat sig mot eller medfört fara för liv eller hälsa gäller en särbestämmelse om villkorlig frigivning (26 kap. 7 § BrB). Föreligger i sådant fall påtaglig risk för att den dömde efter frigivningen fortsätter brottslighet av samma slag, får han inte friges förrän två tredjedelar av den i domen bestämda strafftiden har avtjänats.

Villkorlig dom får meddelas för brott varpå kan följa fängelse, om det inte med hänsyn till den tilltalades personliga förhållanden finns grundad anledning befara att han kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Villkorlig dom får inte meddelas om på grund av brottets svårhet eller annars hinder möter av hänsyn till allmän laglydnad (27 kap. 1 § BrB). Villkorlig dom kan förenas med dagsböter, högst etthundraåttio, vare sig böter är stadgat för brottet eller ej (27 kap. 2 § BrB). För villkorlig dom gäller en prövotid av två år (27 kap. 3 § BrB).

Skyddstillsyn får ådömas för brott varpå kan följa fängelse, om det med hänsyn till den tilltalades personliga förhållanden finns anledning anta att påföljden kan bidra till att han avhåller sig från fortsatt

brottslighet och mera ingripande påföljd inte är påkallad. Den som är under arton år får dömas till skyddstillsyn endast om denna påföljd är lämpligare än vård inom socialtjänsten. Om det lindrigaste straff som är stadgat för brottet är fängelse i ett år eller mer, får dömas till skyddstillsyn endast om det föreligger särskilda skäl för att välja denna påföljd (28 kap. 1 § BrB).

Skyddstillsyn kan kombineras med böter, högst etthundraåttio, eller fängelse i lägst fjorton dagar och högst tre månader (28 kap. 2 och 3 § BrB). Den som dömts till skyddstillsyn är underkastad en prövotid av tre år (28 kap. 4 § BrB).

Överlämnande till särskild vård (vård inom socialtjänsten, vård enligt lagen (1981:1243) om vård av missbrukare i vissa fall, sluten psykiatrisk vård, vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda eller öppen psykiatrisk vård) kan i princip följa på brott av vilken svårhetsgrad som helst men torde i praktiken förekomma endast när i det enskilda fallet brottet har en sådan svårhetsgrad att böter inte är en tillräcklig påföljd. För överlämnande till vård enligt lagen om vård av missbrukare i vissa fall gäller den inskränkningen att särskilda skäl erfordras för sådan påföljd, om för brottet är stadgat strängare straff än fängelse i ett år (31 kap. 2 § andra stycket BrB). Överlämnande till särskild vård förutsätter att ett vårdbehov konstaterats (se 31 kap. 1-4 §§ BrB). Överlämnande till vård enligt socialtjänsten kan kombineras med dagsböter, högst etthundratjugo (31 kap. 1 § andra stycket BrB).

För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, får inte dömas till annan påföljd än överlämnande till särskild vård, böter eller skyddstillsyn (33 kap. 2 § BrB).

Enligt 33 kap. 4 § BrB ges möjlighet att döma en person, som begått brott innan han fyllt tjugoett år eller som begått brott under inflytande av själslig abnormitet, till lägre straff än den särskilda straffbestämmelsens straffminimum. Stadgandet ger möjlighet att gå under straffminimum även i andra fall, om synnerliga skäl föreligger och hinder uppenbarligen inte föreligger av hänsyn till allmän laglydnad. Om det på grund av särskilda omständigheter är uppenbart att påföljd för brottet inte är erforderlig kan påföljd helt efterges.

16.1.2 Straffskalornas betydelse

De till brottsbeskrivningarna knutna straffskalorna anger den ram, inom vilken straff i det konkreta fallet skall utmätas, och ger därmed uttryck för lagstiftarens syn på graden av en gärnings förkastlighet. Hotet om strängare straff för vissa gärningstyper än

för andra är också en metod att mera effektivt söka avhålla människor från att begå den förra typen av handlingar. Ordningen med differentierade straffskalor syftar sålunda dels till att ge strafflagstiftningen så stor moralbildande funktion som möjligt, dels till att styra potentiella brottslingar från de grövsta formerna av brottslighet. Att tilldela alla brottstyper samma straffskala skulle innebära ett avstående från nämnda styrningsmöjlighet och straffbestämmelsernas moralbildande funktion skulle bli liten. Straffen skulle dessutom upplevas som orättvisa.

I vårt straffrättssystem har straffskalorna betydelse inte bara för vilken påföljd som kan följa för ett konkret brott utan även i en rad andra hänseenden.

Den straffskala som är knuten till ett visst brott har sålunda betydelse för möjligheterna att använda vissa straffprocessuella tvångsmedel. Häktning och anhållande förutsätter enligt huvudregeln att för brottet är stadgat fängelse i minst ett år (24 kap. 1 § första stycket och 5 § RB). Är för brottet icke stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, skall häktning ske, om det ej är uppenbart att anledning därtill saknas (24 kap. 1 § tredje stycket RB). Gripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB får ske endast om fängelse ingår i straffskalan för brottet. Beslut om reseförbud eller anmälningsskyldighet vid misstanke om brott får meddelas endast om fängelse kan följa på brottet, dvs. ingår i straffskalan (25 kap. 1 § RB). Husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning vid misstanke om brott förutsätter likaså att fängelse kan följa på brottet (28 kap. 1, 11 och 12 §§ RB, se även 14 §). Telefonavlyssning får tillgripas endast vid misstanke om brott med lägst två års fängelse som straffminimun (27 kap. 16 § RB). Se även 23 kap. 7 § andra stycket RB om hämtning, 23 kap. 22 § RB om förundersökning samt 27 kap. 2 § RB om beslag.

Ett brotts straffskala har vidare betydelse för möjligheten att meddela rapporteftergift enligt 12 § polisinstruktionen (1972:511) eller åtalsunderlåtelse enligt 20 kap. 7 § första stycket 1 RB. Rapporteftergift får som huvudregel lämnas endast för rena bötesbrott. Enligt en särregel har emellertid getts möjlighet att lämna rapporteftergift även för snatteri, trots att fängelse ingår i straffskalan för detta brott (12 § tredje stycket polisinstruktionen). Åtalsunderlåtelse enligt 20 kap. 7 § första stycket 1 RB kan beslutas även om fängelse ingår i straffskalan för brottet men förutsätter att det kan antas att svårare straff än böter inte skulle komma att ådömas i händelse av lagföring.

Även rättegångsbalkens domförhetsregler avseende brottmål har utformats med beaktande av brottens straffskalor. En tingsrätt skall i brottmål enligt huvudregeln bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän utom i mål om åtal för brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, då

rätten skall bestå av en lagfaren domare jämte fem nämndemän (1 kap. 3 § andra stycket RB). I mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader är tingsrätten dock domför med en lagfaren domare, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter (1 kap. 3 § femte stycket RB). En hovrätt är i brottmål enligt huvudregeln domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Om det inte finns anledning att döma till svårare straff än böter, är en hovrätt dock domför även med fyra lagfarna ledamöter (2 kap. 4 § andra stycket RB).

Enligt 36 kap. 5 § RB får vissa personer, såsom läkare, tandläkare och kuratorer, inte höras som vittne angående något som på grund av deras ställning förtrotts dem eller de i samband därmed erfarit, med mindre det är i lag medgivet eller den till vilkens förmån tystnadsplikten gäller samtycker därtill. Rättegångsombud, biträde eller försvarare får inte heller höras som vittne angående något som anförtrotts honom för uppdragets fullgörande, med mindre parten medger att det får yppas. Utan hinder av tystnadsplikten får annan än försvarare höras om brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än två års fängelse.

I stället för det normala rättegångsförfarandet kan de summariska förfarandena strafföreläggande och ordningsbot användas vid mindre allvarlig brottslighet. Strafföreläggande får utfärdas beträffande brott, för vilket inte stadgas svårare straff än böter, dock ej normerade böter, och beträffande brott för vilket stadgas dagsböter eller fängelse i högst sex månader. Strafföreläggandet får dock avse högst etthundra dagsböter (48 kap. 4 § RB). Föreläggande av ordningsbot får utfärdas beträffande brott, som har endast penningböter i straffskalan, under förutsättning att brottet ingår i riksåklagarens urval av brott, för vilka ordningsbot skall bestämmas (48 kap. 13 § och 14 § RB).

Resning till men för den tilltalade på grund av ny bevisning får beviljas endast om för brottet är stadgat fängelse i mer än ett år (58 kap. 3 § första stycket 2 RB).

Även reglerna om åtalspreskription är knutna till straffskalorna (35 kap. 1 § BrB). Preskriptionstiden är två år för brott med ett års fängelse som maximum, fem år om maximum är högre men inte överstiger två års fängelse, tio år om maximum överstiger två men inte åtta års fängelse, femton år om straffmaximum är fängelse på viss tid över åtta år samt tjugofem år om livstids fängelse kan följa på brottet. (Se även 35 kap. 6 § BrB om s.k. absolut preskription.)

Ett brotts straffskala kan vidare ha betydelse för frågan om svensk domstols behörighet att pröva brott som begåtts utom riket (se 2 kap. 2 § samt 3 § 6 BrB).

Annan än nordisk medborgare får utlämnas för brott endast om den gärning för vilken utlämning begärs motsvarar brott, för vilket enligt svensk lag är stadgat fängelse i mer än ett år, 4 § lagen (1957:668) om utlämning för brott. Se även lagen (1959:254) om utlämning för brott till Danmark, Finland, Island och Norge, 2, 3 och 6 §§.

Utvisning på grund av brott enligt andra författningar än utlänningslagen (1980:376) eller med stöd av denna utfärdade författningar, får ske endast om utlänningen döms för brott på vilket kan följa fängelse i mer än ett år eller om domstolen undanröjer en villkorlig dom eller skyddstillsyn som utlänningen har dömts till för ett sådant brott (40 § utlänningslagen).

Straffskalan anses också ha betydelse för frågan när medverkan till specialstraffrättsliga brott skall anses kriminaliserad utan uttrycklig bestämmelse därom. I allmänhet anses sådan medverkan till ett specialstraffrättsligt brott kunna medföra straffansvar, om fängelse ingår i straffskalan för brottet (se härom Brottsbalkskommentaren II s. 652 f).

16.1.3 Nuvarande straffskalor vid förmögenhetsbrotten

Brottsbalken innehåller för närvarande omkring trettio olika straffskalor. Enbart förmögenhetsbrotten har tio olika straffskalor enligt följande uppställning.

Böter

Tillgrepp av fortskaffningsmedel, ringa brott (8 kap. 7 § första stycket).
Utpressning, ringa brott (9 kap. 4 § första stycket)
Svindleri, ringa brott (9 kap. 9 § första stycket)
Fyndförseelse (10 kap. 8 § BrB)
Bokföringsbrott, ringa brott (11 kap. 5 §)
Åverkan (12 kap. 2 § BrB)
Tagande av olovlig väg (12 kap. 4 §)

Böter eller fängelse i högst sex månader

Snatteri (8 kap. 2 §)
Egenmäktigt förfarande (8 kap. 8 § första stycket)
Självtäkt (8 kap. 9 §)
Bedrägligt beteende (9 kap. 2 §)
Häleri, ringa brott (9 kap. 6 § första stycket)
Häleriförseelse (9 kap. 7 §)
Undandräkt (10 kap. 2 §)
Olovligt brukande (10 kap. 7 §)
Skadegörelse (12 kap. 1 §)

Böter eller fängelse i högst ett år

Bodräkt (8 kap. 3 §)

Böter eller fängelse i högst två år

Olovlig kraftavledning (8 kap. 10 §)
Ocker (9 kap. 5 § första stycket)
Oredligt förfarande (9 kap. 8 §)
Ockerpantning (9 kap. 10 §)
Olovligt förfogande (10 kap. 4 §)
Trolöshet mot huvudman (10 kap. 5 § första stycket)
Behörighetsmissbruk (10 kap. 6 §)

Fängelse i högst två år

Stöld (8 kap. 1 §)
Tillgrepp av fortskaffningsmedel (8 kap. 7 § första stycket)
Egenmäktigt förfarande, grovt brott (8 kap. 8 § andra stycket)
Bedrägeri (9 kap. 1 §)
Utpressning (9 kap. 4 § första stycket)
Häleri (9 kap. 6 § första och andra styckena)
Svindleri (9 kap. 9 § första och andra styckena)
Förskingring (10 kap. 1 §)
Oredlighet mot borgenärer (11 kap. 1 §)
Vårdslöshet mot borgenärer (11 kap. 3 §)
Mannamån mot borgenärer (11 kap. 4 §)
Bokföringsbrott (11 kap. 5 §)

Fängelse i högst fyra år

Grov skadegörelse (12 kap. 3 §)

Fängelse i lägst sex månader och högst fyra år

Tillgrepp av fortskaffningsmedel, grovt brott (8 kap. 7 § andra stycket)
Ocker, grovt brott (9 kap. 5 § andra stycket)
Häleri, grovt brott (9 kap. 6 § tredje stycket)
Svindleri, grovt brott (9 kap. 9 § tredje stycket)

Fängelse i lägst sex månader och högst sex år

Grov stöld (8 kap. 4 §)
Grovt bedrägeri (9 kap. 3 §)
Utpressning, grovt brott (9 kap. 4 § andra stycket)
Grov förskingring (10 kap. 3 §)
Trolöshet mot huvudman, grovt brott (10 kap. 5 § andra stycket)
Grov oredlighet mot borgenärer (11 kap. 2 §)

Fängelse i lägst ett och högst sex år

Rån (8 kap. 5 §)

Fängelse i lägst fyra och högst tio år

Grovt rån (8 kap. 6 §)

16.1.4 Statistiska uppgifter

Enligt rättsstatistisk årsbok år 1982 (tabell 3.4.11) uppgick antalet personer som år 1981 dömdes eller godkände strafföreläggande för brottsbalksbrott som huvudbrott till 50 039. (Redovisningen avser egentligen

antalet domar och strafföreläggganden. En person som lagförts flera gånger under året redovisas som motsvarande antal personer.) Enligt uppgift från statistiska centralbyrån var år 1982 motsvarande antal 53 821. Antalet som dömts för förmögenhetsbrott som huvudbrott var 34 959 år 1981 och 37 284 år 1982. Bland förmögenhetsbrotten dominerar brotten enligt 8 kap. BrB. Antalet personer som dömdes eller godkände strafföreläggande för brott enligt detta kapitel som huvudbrott uppgick år 1981 till 21 727 och år 1982 till 23 103. Motsvarande antal som år 1981 dömts för brott enligt 9, 10, 11 och 12 kap. BrB som huvudbrott var 8 266, 753, 501 respektive 3 712 och år 1982 var antalet 8 392, 893, 719 respektive 4 177. Det totala antalet domar och strafföreläggganden för såväl brottsbalksbrott som brott enligt specialstraffrättsliga författningar var 176 660 år 1981 och 172 159 år 1982.

Till fängelse som huvudpåföljd dömdes totalt 15 075 personer år 1981 och 15 744 år 1982. För brottsbalksbrott som huvudbrott dömdes 7 994 personer till fängelse år 1981 och 8 142 personer år 1982. Antalet personer som dömdes till fängelse för förmögenhetsbrott som huvudbrott uppgick de båda åren till 4 769 respektive 4 768. Flertalet fängelsedomar för brott enligt andra lagar än brottsbalken avser brott enligt trafikbrottslagen (5 039 år 1981, varav 4 443 för rattfylleri, och 5 141 år 1982, varav 4 504 för rattfylleri) och narkotikastrafflagen (1 001 år 1981 och 1 279 år 1982).

Villkorlig dom utgjorde år 1981 huvudpåföljd för brottsbalksbrott i 8 169 fall och år 1982 i 9 008 fall. För förmögenhetsbrott som huvudbrott dömdes 6 578 personer till villkorlig dom år 1981 och 7 092 år 1982. För brott utanför brottsbalken användes villkorlig dom som huvudpåföljd i 1 011 fall år 1981 och i 1 161 fall år 1982.

Till skyddstillsyn som huvudpåföljd dömdes 4 784 personer år 1981 och 4 949 personer år 1982 för brottsbalksbrott som huvudbrott. Huvudbrottet var ett förmögenhetsbrott år 1981 i 3 951 fall och år 1982 i 3 968 fall. Av samtliga domar på skyddstillsyn för brottsbalksbrott avsåg 195 domar år 1981 och 220 domar år 1982 skyddstillsyn i förening med fängelse enligt 28 kap. 3 § BrB. För annat brott än brottsbalksbrott som huvudbrott ådömdes skyddstillsyn som huvudpåföljd i 1 203 fall år 1981 och i 1 307 fall år 1982.

Överlämnande till särskild vård utgjorde huvudpåföljd för brottsbalksbrott som huvudbrott år 1981 i 1 404 fall och år 1982 i 1 069 fall. Huvudbrottet var därvid ett förmögenhetsbrott år 1981 i 868 fall och år 1982 i 658 fall. För brott utanför brottsbalken som huvudbrott beslutades överlämnande till särskild vård år 1981 i 154 och år 1982 i 143 fall.

Antalet domar och strafföreläggganden avseende böter för brottsbalksbrott som huvudbrott uppgick år 1981

till 24 072 och år 1982 till 26 873. Av dessa avsåg 15 888 år 1981 och 17 795 år 1982 förmögenhetsbrott som huvudbrott. Det totala antalet domar och strafföreläggan den avseende böter var 140 475 år 1981 och 134 187 år 1982.

De vanligaste huvudpåföljderna för förmögenhetsbrott enligt 8-10 kap. och 12 kap. BrB som huvudbrott samt det totala antalet domar och strafföreläggan den avseende dessa brott framgår av tabell 1.

Fängelsetidernas längd för brott enligt 8-10 kap. och 12 kap. BrB åren 1981 och 1982 framgår av tabellerna 2 och 3. (Redovisningen avser samtliga personer som dömts till fängelse, antingen enbart eller i kombination med annan påföljd. Detta är förklaringen till att antalet fängelsedomar år 1981 är något högre än i föregående tabell.)

Tabell 1 Personer som godkänt strafföreläggande eller som dömts för brott enligt 8-10 kap. och 12 kap. BrB som huvudbrott till fängelse, skyddstillsyn, villkorlig dom eller böter som huvudpåföljd samt det totala antalet domar och strafföreläggande för dessa brott som huvudbrott åren 1981 och 1982

HUVUDBROTT	FÄNGELSE		SKYDDSTILLSYN		VILLKORLIG DOM		BÖTER		TOTALA ANTALET DOMAR OCH STRAFFÖRELÄGGANDEN	
	1981	1982	1981	1982	1981	1982	1981	1982	1981	1982
Stöld	1503	1483	1851	1796	2620	2940	380	544	7994	8409
Snatteri	5	13	13	10	6	4	6058	7116	6164	7248
Bodräkt	1	2	1	3	--	3	3	1	8	10
Grov stöld	998	1083	316	350	113	119	10	14	1802	1854
Rån	295	245	35	31	8	4	1	1	433	345
Grovt rån	31	36	--	5	--	4	--	1	36	56
Tillgrepp av fortskaffningsmedel	490	525	397	440	273	292	110	141	1775	1827
Egenmäktigt förfarande	7	4	13	13	6	10	3371	3175	3426	3245
Självtäkt	--	--	--	--	--	--	25	41	29	41
Olovlig kraftavledning	2	1	--	1	3	3	54	62	60	68
Bedrägeri	234	181	437	477	2150	1922	70	52	3147	2880
Bedrägligt beteende	3	4	1	4	4	4	1230	1576	1269	1615
Grovt bedrägeri	500	493	418	391	314	353	2	8	1490	1504

HUVUDBROTT	FÄNGELSE		SKYDDSTILLSYN		VILLKORLIG DOM		BÖTER		TOTALA ANTALET DOMAR OCH STRAFFÖRELÄGGANDEN	
	1981	1982	1981	1982	1981	1982	1981	1982	1981	1982
Utpressning	10	14	4	1	4	1	3	2	24	19
Ocker	1	3	--	1	2	2	--	--	4	6
Häleri	491	432	371	348	560	708	325	290	2060	2092
Häleriförseelse	3	1	2	3	11	4	238	247	267	267
Oredligt förfarande	--	--	--	--	1	2	4	6	5	9
Förskingring	28	36	45	42	155	196	1	7	252	309
Undandräkt	--	--	--	--	--	1	24	18	24	30
Grov förskingring	21	29	10	7	26	19	--	--	60	55
Olovligt förfogande	10	19	12	9	23	56	179	220	240	327
Trolöshet mot huvudman	3	6	1	1	10	10	9	10	23	28
Behörighetsmissbruk	--	--	--	--	3	1	6	1	9	2
Olovligt brukande	1	2	--	--	--	1	76	77	85	82
Fyndförseelse	1	--	1	[illegible]	--	--	57	56	60	60
Skadegörelse	13	14	6	13	16	16	3158	3546	3291	3709
Åverkan	--	--	--	--	--	--	333	402	336	404
Grov skadegörelse	53	20	9	14	6	7	--	1	81	55
Tagande av olovlig väg	--	--	--	--	--	--	4	9	4	9

Tabell 2 Personer som dömts till fängelse, efter brott och fängelsetidens längd, 1981.
(I tabellen redovisas samtliga personer som dömts till fängelse, antingen enbart eller i kombination med annan påföljd)

BROTT		FÄNGELSETIDENS LÄNGD, MÅNADER												
		MINDRE ÄN 1	EXAKT 1	MER ÄN 1 HÖGST 2	MER ÄN 2 HÖGST 3	MER ÄN 3 HÖGST 4	MER ÄN 4 MINDRE ÄN 6	EXAKT 6	MER ÄN 6 MINDRE ÄN 12	EXAKT 12	MER ÄN 12 HÖGST 24	MER ÄN 24 HÖGST 48	MER ÄN 48	TOTALT
8 KAP	TILLGREPPSBROTT	24	513	726	648	314	64	542	551	220	209	46	23	3880
8:1	Stöld	21	327	469	349	202	43	188	127	27	14	--	--	1767
8:2	Snatteri	--	2	2	1	--	--	--	--	--	--	--	--	5
8:3	Bodräkt	--	--	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1
8:4	Grov stöld	--	38	82	155	41	6	276	345	102	82	19	3	1149
8:5	Rån	--	7	10	31	2	2	19	33	84	103	21	2	314
8:6	Grovt rån	--	--	--	--	--	--	--	2	2	4	5	18	31
8:7	Tillgrepp av fortskaffningsmedel	3	138	159	111	66	13	58	44	5	6	1	--	604
8:8	Egenmäktigt förfarande	--	1	3	--	2	--	1	--	--	--	--	--	7
8:10	Olovlig kraftavledning	--	--	--	1	1	--	--	--	--	--	--	--	2

BROTT		FÄNGELSETIDENS LÄNGD, MÅNADER												
		MINDRE ÄN 1	EXAKT 1	MER ÄN 1 HÖGST 2	MER ÄN 2 HÖGST 3	MER ÄN 3 HÖGST 4	MER ÄN 4 MINDRE ÄN 6	EXAKT 6	MER ÄN 6 MINDRE ÄN 12	EXAKT 12	MER ÄN 12 HÖGST 24	MER ÄN 24 HÖGST 48	MER ÄN 48	TOTALT
9 KAP	BEDRÄGERI OCH ANNAN OREDLIGHET	2	154	244	201	118	13	240	266	80	76	14	--	1408
9:1	Bedrägeri	--	56	71	42	31	5	34	28	5	2	--	--	274
9:2	Bedrägligt beteende	--	3	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	3
9:3	Grovt bedrägeri	--	27	59	60	14	4	102	170	64	60	12	--	572
9:4	Utpressning	--	--	2	1	--	--	--	3	1	1	--	--	8
9:5	Ocker	--	--	--	--	--	--	1	--	--	--	--	--	1
9:6	Häleri	2	67	110	98	73	4	103	65	10	13	2	--	547
9:7	Häleriförseelse	--	1	2	--	--	--	--	--	--	--	--	--	3
10 KAP	FÖRSKINGRING OCH ANNAN TROLÖSHET	--	11	11	5	5	2	9	8	9	6	3	--	69
10:1	Förskingring	--	4	7	4	5	2	6	3	--	--	--	--	31
10:3	Grov förskingring	--	--	--	--	--	--	3	5	6	5	2	--	21

BROTT		FÄNGELSETIDENS LÄNGD, MÅNADER												
		MINDRE ÄN 1	EXAKT 1	MER ÄN 1 HÖGST 2	MER ÄN 2 HÖGST 3	MER ÄN 3 HÖGST 4	MER ÄN 4 MINDRE ÄN 6	EXAKT 6	MER ÄN 6 MINDRE ÄN 12	EXAKT 12	MER ÄN 12 HÖGST 24	MER ÄN 24 HÖGST 48	MER ÄN 48	TOTALT
10:4	Olovligt förfogande	--	5	3	1	--	--	--	--	2	--	--	--	11
10:5	Trolöshet mot huvudman	--	1	--	--	--	--	--	--	1	1	1	--	4
10:7	Olovligt brukande	--	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1
10:8	Fyndförseelse	--	--	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1
12 KAP	SKADEGÖRELSEBROTT	--	15	8	7	3	--	2	30	1	4	--	--	70
12:1	Skadegörelse	--	11	2	--	--	--	--	--	--	--	--	--	13
12:3	Grov skadegörelse	--	4	6	7	3	--	2	30	1	4	--	--	57

Tabell 3 Personer som dömts till fängelse, efter brott och fängelsetidens längd, 1982

(I tabellen redovisas samtliga personer som dömts till fängelse, antingen enbart eller i kombination med annan påföljd)

BROTT		FÄNGELSETIDENS LÄNGD, MÅNADER												
		MINDRE ÄN 1	EXAKT 1	MER ÄN 1 HÖGST 2	MER ÄN 2 HÖGST 3	MER ÄN 3 HÖGST 4	MER ÄN 4 MINDRE ÄN 6	EXAKT 6	MER ÄN 6 MINDRE ÄN 12	EXAKT 12	MER ÄN 12 HÖGST 24	MER ÄN 24 HÖGST 48	MER ÄN 48	TOTALT
8 KAP	TILLGREPPSBROTT	47	544	766	629	326	86	505	546	219	195	49	21	3933
8:1	Stöld	23	349	498	320	219	61	160	102	16	4	--	--	1752
8:2	Snatteri	3	6	3	1	--	--	--	--	--	--	--	--	13
8:3	Bodräkt	--	--	--	1	--	--	--	1	--	--	--	--	2
8:4	Grov stöld	5	35	92	152	35	9	273	382	133	88	14	--	1218
8:5	Rån	--	2	2	25	2	--	14	29	59	93	23	6	255
8:6	Grovt rån	--	1	--	1	--	--	1	--	4	6	11	15	39
8:7	Tillgrepp av fortskaffningsmedel	16	149	170	129	70	16	57	32	6	4	--	--	649
8:8	Egenmäktigt förfarande	--	1	1	--	--	--	--	--	1	--	1	--	4
8:10	Olovlig kraftavledning	--	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1

BROTT		FÄNGELSETIDENS LÄNGD, MÅNADER												
		MINDRE ÄN 1	EXAKT 1	MER ÄN 1 HÖGST 2	MER ÄN 2 HÖGST 3	MER ÄN 3 HÖGST 4	MER ÄN 4 MINDRE ÄN 6	EXAKT 6	MER ÄN 6 MINDRE ÄN 12	EXAKT 12	MER ÄN 12 HÖGST 24	MER ÄN 24 HÖGST 48	MER ÄN 48	TOTALT
9 KAP	BEDRÄGERI OCH ANNAN OREDLIGHET	8	176	217	230	97	15	195	214	79	83	17	1	1332
9:1	Bedrägeri	1	44	57	38	29	5	29	21	3	--	--	--	227
9:2	Bedrägligt beteende	1	3	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	5
9:3	Grovt bedrägeri	1	31	49	86	12	2	100	147	59	69	16	1	573
9:4	Utpressning	--	1	--	2	2	1	2	1	1	5	--	--	15
9:5	Ocker	--	2	--	--	--	--	--	--	--	1	--	--	3
9:6	Häleri	5	95	109	104	54	7	64	45	16	8	1	--	508
9:7	Häleriförseelse	--	--	1	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1
10 KAP	FÖRSKINGRING OCH ANNAN TROLÖSHET	1	18	10	20	10	1	11	15	7	7	6	--	106
10:1	Förskingring	--	9	5	15	9	--	2	5	1	1	--	--	47
10:3	Grov förskingring	--	--	--	--	--	--	7	10	4	4	4	--	29

BROTT		FÄNGELSETIDENS LÄNGD, MÅNADER												
		MINDRE ÄN 1	EXAKT 1	MER ÄN 1 HÖGST 2	MER ÄN 2 HÖGST 3	MER ÄN 3 HÖGST 4	MER ÄN 4 MINDRE ÄN 6	EXAKT 6	MER ÄN 6 MINDRE ÄN 12	EXAKT 12	MER ÄN 12 HÖGST 24	MER ÄN 24 HÖGST 48	MER ÄN 48	TOTALT
10:4	Olovligt förfogande	1	8	4	3	1	1	2	--	--	1	--	--	21
10:5	Trolöshet mot huvudman	--	--	--	1	--	--	--	--	2	1	2	--	6
10:7	Olovligt brukande	--	1	1	1	--	--	--	--	--	--	--	--	3
12 KAP	SKADEGÖRELSEBROTT	2	11	4	5	4	--	6	2	5	--	--	--	39
12:1	Skadegörelse	2	8	2	1	1	--	1	--	--	--	--	--	15
12:3	Grov skadegörelse	--	3	2	4	3	--	5	2	5	--	--	--	24

16.1.5 Fängelsestraffkommitténs översyn av straffskalor för olika brott

Fängelsestraffkommittén (Ju 1979:04) tillsattes år 1979 med uppgift att se över fängelsestraffets utformning och användning samt därmed sammanhängande organisatoriska frågor. Enligt de ursprungliga direktiven (Dir 1979:34) hade kommittén bl.a. att överväga minimitiden för fängelsestraff, reglerna om villkorlig frigivning, allmänna regler för påföljdsval och straffmätning och en allmän översyn av straffskalorna.

Genom tilläggsdirektiv år 1981 (Dir 1981:5) fick kommittén till uppgift att lägga fram förslag om övervakningsnämndernas avskaffande.

Kommittén har avgett två delbetänkanden. I det första (SOU 1980:1) 14 dagars fängelse behandlades minimitiden för fängelse. Förslaget lades till grund för lagstiftning, varigenom minimitiden för fängelse sänktes till 14 dagar med verkan fr.o.m. den 1 juli 1981 (SFS 1981:331). I det andra delbetänkandet (SOU 1981:92) behandlades frågan om villkorlig frigivning och övervakningsnämnderna. Nu gällande regler om villkorlig frigivning, vilka redovisats ovan i avsnitt 16.1.1, bygger med vissa avvikelser på fängelsestraffkommitténs förslag.

Innevarande år har fängelsestraffkommittén fått ytterligare tilläggsdirektiv (Dir 1983:43). I dessa hänvisas till kommitténs ursprungliga direktiv, vari som en allmän utgångspunkt för kommittén anges att det är väsentligt att fullfölja den linje i det kriminalpolitiska utvecklingsarbetet som går ut på att minska användningen av frihetsberövande påföljder och avkorta längden på de frihetsberövanden som ändå måste göras av allmänpreventiva skäl. I tilläggsdirektiven betonas att denna fråga är av grundläggande betydelse och att uttalandet fortfarande bör vara vägledande för kommitténs arbete. Därmed utesluts dock inte att det vid kommitténs översyn av straffskalorna kan visa sig, att en skärpt bedömning kan vara påkallad för vissa fall, exempelvis när det gäller förfaranden som är att hänföra till vad man brukar kalla ekonomisk brottslighet. Det sägs ligga i sakens natur att frihetsberövande påföljder främst skall inriktas mot sådan brottslighet som framstår som särskilt allvarlig. Nu angivna tilläggsdirektiv ger fängelsestraffkommittén ytterligare två utredningsuppgifter. Förutom de enligt tidigare direktiv återstående frågorna om straffskalorna samt om regler för påföljdsval och straffmätning skall kommittén enligt tilläggsdirektiven pröva i vad mån det är möjligt och lämpligt att begränsa straffrättens tillämpningsområde genom regler i lag om mer allmänna undantag från det straffbara området (allmänna ansvarsfrihetsregler) samt att pröva förutsättningarna för att ge institutet påföljdseftergift ett vidare tillämpningsområde.

Fängelsestraffkommitténs översyn av straffskalorna skall i första hand avse de straffbestämmelser som i praktiken leder till de flesta frihetsstraffen. De straffbestämmelser som omfattas av förmögenhetsbrottsutredningens uppdrag bör inte tas upp i annat fall än om kommitténs ställningstagande i fråga om villkorlig frigivning föranleder generella ändringar som även berör dessa bestämmelser (Dir 1979:34 s. 14). Fängelsestraffkommittén är enligt direktiven vidare oförhindrad att vid sidan av förslag till ändringar i gällande straffbestämmelser lägga fram rekommendationer till statsmakterna rörande de principer enligt vilka straffskalor bör vara utformade i framtida lagstiftning. Enligt direktiven är det t.ex. inte utan vidare givet att man även i fortsättningen bör använda fängelse sex månader som lägsta straffmaximum i fall då det bedöms som nödvändigt att införa nya straffbestämmelser med fängelse i skalan.

16.1.6 Straffskalorna för förmögenhetsbrott i Danmark, Norge och Finland

Danmark

Straffskalorna för de viktigaste förmögenhetsbrotten enligt dansk rätt ändrades genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 1982. I motiven till lagändringen, som innebar sänkta straffskalor, uttalades att domstolarna med anledning av de sänkta straffskalorna förväntades sänka straffnivån för de berörda förmögenhetsbrotten med en tredjedel. (Reformens innehåll beskrivs närmare i en artikel av Sten Heckscher i BRÅ apropå nr 5 1982).

För normalgraden av stöld, underslaeb (förskingring), bedrägeri, mandatsvig (närmast motsvarande trolöshet mot huvudman), utpressning, skyldnersvig (gäldenärsbrott) och häleri är straffet enligt dansk rätt fängelse i högst ett år och sex månader. Tidigare möjlighet att döma till fängelse i två år och sex månader vid återfall slopades genom 1982 års lagstiftning.

För grov stöld sänktes straffmaximum år 1982 från sex till fyra års fängelse. Straffmaxima för grova fall av bedrägeri, underslaeb, mandatsvig och skyldnersvig berördes inte av 1982 års reform. Maxima för dessa brott är åtta års fängelse. För grova fall av utpressning, ocker och häleri är straffmaximum sex års fängelse.

Straffet för rån är högst sex års fängelse, i grova fall högst tio års fängelse.

För lindriga fall av förmögenhetsbrott slopades år 1982 den tidigare möjligheten att döma till "haefte", dvs. en kortare tids frihetsberövande. I straffskalan för de lindrigaste förmögenhetsbrotten ingår numera endast böter.

Straffet för skadegörelse är böter eller fängelse i högst ett år. Vid skadegörelse i betydande omfattning eller vid återfall är straffmaximum fyra års fängelse.

Norge

Straffet för normalgraden av stöld, underslag (förskingring) och utroskap (trolöshet mot huvudman) är enligt norsk rätt fängelse i högst tre år. Vid utroskap kan fängelsestraffet förenas med böter. Under särskilt förmildrande omständigheter kan enbart böter användas vid ovan nämnda brott. Straffet för bedrägeri är böter och/eller fängelse i högst tre år. Straffet för ocker är böter och/eller fängelse i högst två år. För skadegörelse är straffet böter eller fängelse i högst ett år.

För grov stöld, grovt underslag, grovt bedrägeri och grovt utroskap är straffet fängelse i högst sex år. Straffet för grov skadegörelse är böter eller fängelse i högst fyra år. För grova fall av ocker är fem års fängelse straffmaximum. Vid grova fall av bedrägeri, utroskap och ocker kan fängelse kombineras med böter.

För utpressning är straffmaximum fem års fängelse; fängelse kan förenas med böter och i vissa fall kan enbart böter användas. Någon särskild straffskala för grova fall av utpressning finns inte.

Straffet för rån är fängelse lägst sex månader och högst tio år. Vid särskilt försvårande omständigheter är minimistraffet två års fängelse. Om brottet förorsakat någons död eller om gärningsmannen tidigare begått ett allvarligt rånbrott är maximistraffet 21 års fängelse. Det norska straffelovrådet har lagt fram förslag till bl.a. ändrade straffskalor för rån (NOU 1982:25).

För lindriga fall av stöld eller underslag döms enligt norsk rätt för "naskeri". Straffskalan för naskeri innehåller böter eller fängelse i högst sex månader. För ringa skadegörelse är straffskalan böter eller fängelse i högst tre månader, vid återfall böter eller fängelse i högst sex månader.

Finland

Straffet för stöld och förskingring enligt finsk rätt är fängelse i högst två år eller böter. För bedrägeri är straffskalan böter eller fängelse i högst två år. Samma straffskala gäller vid oredlighet, som närmast motsvarar trolöshet mot huvudman enligt svensk rätt.

Straffet för utpressning är fängelse, lägst två månader och högst fyra år. För ocker är straffet fängelse i högst fyra år eller, vid förmildrande omständigheter, böter.

Skadegörelse på egendom kan enligt finsk rätt föranleda straff enligt olika straffskalor, beroende på

arten av angripen egendom. Straffmaximum för den allvarligaste formen av skadegörelse är fyra års fängelse.

För grov stöld och grov förskingring är straffet fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. För bedrägeri under synnerligen försvårande omständigheter gäller fyra års fängelse som straffmaximum.

Straffet för rån är fängelse i högst tio år. Vid grovt rån är två års fängelse minimum och tolv år maximum.

För de lägsta graderna av stöld- och förskingringsbrott, vilka benämns snatteri respektive lindrig förskingring, är straffet böter.

16.2 ALLMÄNNA ÖVERVÄGANDEN

16.2.1 Utredningsuppdraget

I våra ursprungliga direktiv sägs bl.a. att förmögenhetsbrotten i nuvarande lagstiftning och rättstillämpning generellt sett tillmäts ett förhållandevis alltför högt straffvärde vid en jämförelse med andra brottskategorier, särskilt de s.k. moderna brotten, t.ex. skatte- och valutabrott, illegal narkotikahantering, brott mot miljö- och naturvårdsintressen, brott mot bestämmelser om arbetarskydd m.m., men också vid en jämförelse med vissa brott av traditionell natur, såsom brotten mot person. Utredningsarbetet borde inriktas på att anpassa lagstiftningen på förmögenhetsbrottens område till det moderna samhällets värderingar.

Bland våra uppgifter enligt de ursprungliga direktiven ingår alltså att undersöka, om det finns förutsättningar för en allmän sänkning av straffnivån för förmögenhetsbrotten, så att dessa från straffvärdesynpunkt bättre anpassas till annan brottslighet. I dessa direktiv sägs det därvid att det är angeläget att väsentligt minska utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott samt att vidga tillämpningsområdet för medelsvåra och ringa brott. Vad gäller förmögenhetsbrottens straffskalor uttalas bl.a. att vi bör utreda förutsättningarna för att generellt sänka straffsatserna och därvid särskilt undersöka om det finns anledning att föreskriva vissa minimistraff för grova brott. För normalfallet av förmögenhetsbrott anges som en riktlinje att straffskalan bör innehålla såväl böter som fängelse. I fråga om ringa förmögenhetsbrott sägs det att straffsatsen bör vara böter.

I tilläggsdirektiven uttalas i stort sett samma uppfattning som i de ursprungliga direktiven om behovet av en samlad översyn av förmögenhetsbrotten samt angående de frågor som därvid bör ägnas särskild uppmärksamhet. Enligt dessa direktiv bör vi dock inte vara

bundna av de metoder och lösningar som angetts i de ursprungliga direktiven.

16.2.2 Allmänt om straffvärde och straffskalor

När en viss handlingstyp kriminaliseras är detta ett uttryck för att lagstiftaren funnit handlingstypen straffvärd. För att en handling skall anses straffvärd är det inte tillräckligt att den bedöms vara skadlig eller i övrigt inte önskvärd. Det finns andra sätt att motarbeta ej önskvärda handlingar än att straffbelägga dem. Exempel på sådana metoder är regler om skadeståndsskyldighet eller avgiftsskyldighet. Kriminalisering anses normalt böra tillgripas endast när en gärningstyp angriper eller hotar särskilt skyddsvärda intressen och straffhot bedöms vara det mest effektiva sättet att motverka den.

En straffvärdebedömning måste ske inte endast för att avgöra om kriminalisering över huvud taget skall ske utan också för att ta ställning till vilken straffskala som skall knytas till brottet. I ett gällande straffsystem blir det här i realiteten en fråga om att bestämma gärningstypens straffvärde i förhållande till redan kriminaliserade gärningstypers straffvärde.

Rättvisehänsyn kräver att brottets och straffets svårhet står i proportion till varandra. Av samma skäl bör gärningstyper som bedöms vara av samma svårhetsgrad i princip tilldelas samma straffsatser. Även om normalfallen av två olika brottstyper anses ha samma straffvärde kan det emellertid tänkas att den ena gärningstypen kan förekomma i lindrigare eller grövre varianter än den andra och av den anledningen bör ha lägre straffminimum eller högre straffmaximum än denna. Vid bestämmande av hur kraftigt straffhotet för olika brottskategorier bör vara - dvs. hur högt den allmänna straffnivån för brott bör ligga - spelar rättvisesynpunkter en mindre betydelsefull roll. Av stor betydelse för den allmänna straffnivån i ett samhälle är däremot vilken vikt som läggs vid humanitetshänsyn. Straff är ett ont och bör av humanitetsskäl inte bestämmas högre än som oundgängligen krävs för att på ett någorlunda verksamt sätt avhålla människor från att begå brott. Även i länder där straffen är mycket stränga förekommer omfattande brottslighet och man vet egentligen mycket litet om hur straffets stränghet påverkar brottslighetens omfattning. Upptäcktsrisker, lagföring och stigmatiseringseffekter torde ha större allmänpreventiv betydelse än straffens längd.

En kriminaliserad gärningstyps straffvärde i förhållande till andra påverkas främst av sådana faktorer som betydelsen av skyddsobjektet, dvs. det värde som straffbestämmelsen är avsedd att skydda (t.ex. person, statens säkerhet, egendom), graden av kränkning av skyddsobjektet (jfr svår kroppsskada och ringa kroppsskada), närheten till kränkning av skyddsobjektet (jfr

fara för personskada och inträffad personskada) samt graden av skuld (t.ex. uppsåt eller oaktsamhet).

16.2.3 Straffnivån vid vissa andra brottskategorier än förmögenhetsbrott

En jämförelse mellan olika brottskategoriers straffvärde kan, såsom framhållits ovan i 4.2.4, endast i mycket grova drag leda till rationellt grundade ställningstaganden till vilka straffsatser som bör gälla för olika brott. Ju mer heterogena brottskategorierna är, desto vanskligare blir givetvis jämförelsen mellan straffvärdena hos olika brott.

Skattebrott

Den som till ledning för myndighets beslut i fråga om skatt eller avgift uppsåtligen avger en handling med oriktig uppgift och därigenom föranleder att skatt eller avgift påförs med för lågt belopp eller tillgodoräknas med för högt belopp skall enligt skattebrottslagen (1971:69) dömas för skattebedrägeri (2 §). Straffsatsen är fängelse i högst två år. Om brottet är ringa skall dömas för skatteförseelse till böter (3 §). Straffskalan för grovt skattebedrägeri är fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Som kriterier för grovt brott utpekas särskilt att brottet rört mycket betydande belopp eller eljest varit av synnerligen farlig art (4 §).

Straffskalorna för det i tre grader indelade skattebrottet är alltså utformade på samma sätt som straffskalorna för motsvarande grader av de centrala förmögenhetsbrotten, utom såtillvida att endast böter ingår i straffskalan för den lägsta graden av skattebrott.

För vårdslös skatteuppgift döms den som till ledning för myndighets beslut i fråga om skatt eller avgift av grov oaktsamhet avger en handling med oriktig uppgift och därigenom föranleder fara för att skatt eller avgift påförs med för lågt belopp eller tillgodoräknas med för högt belopp, under förutsättning att gärningen rör betydande belopp. Straffet är böter eller fängelse i högst två år (5 §).

Straffbestämmelserna för skattebrotten är utformade med beaktande av att dessa normalt medför inte endast straff utan även skattetillägg (prop. 1971:10 s. 232). Detta är anledningen till att det för att ett skattebedrägeri skall bedömas som grovt krävs att det rör mycket betydande belopp, vilket skall jämföras med kravet på betydande värde i brottsbalkens bestämmelser om de grova förmögenhetsbrotten. I NJA 1974 s. 194 uttalade HD att ett belopp på omkring 56 000 kronor inte kunde anses vara i skattebrottslagens mening mycket betydande. Den som under två år undandragit skattebelopp om dels 73 000 kronor och dels 176 000 kronor ansågs dock i rättsfallet NJA 1979 s. 286 ha undandragit mycket betydande belopp. Gärningsmannen dömdes i sistnämnda fall till åtta månaders fängelse, varvid

åberopades att han redan påförts skattetillägg med hälften av det undandragna beloppet.

I förarbetena till skattebrottslagen uttalas vidare, att åtal för skatteförseelse normalt ej bör ske, om skattetillägg kan utgå (prop 1971:10 s. 241). I praxis synes åtalsanmälan ske endast om det undandragna skattebeloppet uppgår till minst tre fjärdedels basbelopp, dvs. för närvarande nära 15 000 kronor, när skattetillägg kan utgå.

Vid en jämförelse mellan de centrala förmögenhetsbrotten i brottsbalken och de uppsåtliga skattebrotten kan alltså konstateras att den som genom ett traditionellt förmögenhetsbrott olovligen tillägnar sig egendom till ett värde som överstiger några hundra kronor normalt döms till mer ingripande påföljd än böter, varemot å andra sidan den som undandrar staten skattebelopp på närmare 15 000 kronor normalt endast drabbas av en avgift i form av skattetillägg motsvarande fyrtio procent av det undandragna beloppet. Den omständigheten att skattetillägg beaktas vid ådömande av påföljd för skattebrott torde dessutom medföra att ett fängelsestraff för skattebrott oftast blir lägre än för ett förmögenhetsbrott enligt brottsbalken, vid samma storleksordning på det värde som gärningsmannen tillskansat sig genom brottet (se t.ex. ovan nämnda rättsfall NJA 1979 s. 286).

Valutabrott

Valutalagen (1939:350) innehåller bestämmelser om straff för den som bryter mot de med stöd av lagen och valutaförordningen (1959:264) meddelade föreskrifterna om bl.a. förbud för annan än riksbanken eller den riksbanken bemyndigat att köpa eller sälja utländska betalningsmedel och utländska fordringar och förbud mot utförsel och införsel av värdepapper. Straffet för uppsåtligt sådant brott är böter eller fängelse i högst ett år eller, om brottet är grovt, fängelse i högst två år. Om gärningen begåtts av oaktsamhet är straffsatsen böter (9 §).

Vid en jämförelse mellan de traditionella förmögenhetsbrottens straffvärde och straffvärdet av brott mot de valutareglerande föreskrifterna bör straffbestämmelsernas olika ändamål beaktas. Valutaregleringen är ett av flera ekonomisk-politiska instrument som staten använder för att nå de allmänna målen för den ekonomiska politiken. Ett enskilt valutabrott kan aldrig påverka den ekonomiska politiken och omintetgöra att uppställda mål uppnås, på ett sätt som kan jämföras med ett förmögenhetsbrotts möjliga inverkan på en enskild persons förmögenhetsställning. Med hänsyn härtill är det inte anmärkningsvärt att straffskalorna är något mildare vid valutabrott än förmögenhetsbrott. Det bör härvid även påpekas, att straff som stadgas i

valutalagen omfattar även överträdelser av föreskrifter av närmast ordningskaraktär.

Varusmuggling

Lagen (1960:418) om straff för varusmuggling stadgar i 1 § straff för den som, utan att ge det till känna hos vederbörlig myndighet, till riket inför eller från riket utför gods, för vilket tull eller annan allmän avgift skall erläggas till statsverket eller som enligt stadgande i lag eller författning ej må införas eller utföras. Straffet för normalfallet av varusmuggling är böter eller fängelse i högst två år. Gäller gärningen narkotika skall dömas till böter eller fängelse i högst tre år. Är brottet ringa med hänsyn till godsets värde och övriga omständigheter vid brottet ingår i straffskalan endast penningböter (2 §). Straffet för grov varusmuggling är fängelse, lägst sex månader och högst sex år eller, om gärningen avsett narkotika, fängelse lägst två och högst 10 år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas om det förövats yrkesmässigt eller avsett gods av betydande myckenhet eller värde eller eljest varit av särskilt farlig art eller, om gärningen har gällt narkotika, den i övrigt utgjort led i en verksamhet av särskilt hänsynslös art.

Såsom varusmuggling betecknas enligt 4 § varusmugglingslagen även vissa typbrottet närliggande förfaranden, t.ex. förfogande över oförtullat eller obeskattat gods, som i vederbörlig ordning anmälts hos tullmyndighet, på sådant sätt att tull eller avgift undandras statsverket, och förfogande över gods, för vilket åtnjutits tullfrihet under särskild stadgad förutsättning, i strid med vad sålunda förutsatts.

Gärningar som utgör varusmuggling om de begås uppsåtligt, är straffbelagda även när de förövas av grov oaktsamhet. Straffskalan för sådana fall är böter eller fängelse i högst två år. Ringa fall är straffria (5 §).

Enligt 6 § skall den som förvärvar, forslar, döljer eller förvarar gods, som varit föremål för varusmuggling, dömas för olovlig befattning med smuggelgods till böter eller fängelse i högst två år (jfr häleri). Om gärningsmannen inte insett men haft skälig anledning anta att godset varit föremål för varusmuggling är straffet böter. Ringa fall är straffria.

Gällande straffskalor för varusmuggling avseende annat än narkotika har utformats i huvudsaklig överensstämmelse med straffskalorna för skattebrotten, vilket är förklarligt med hänsyn till släktskapen mellan tullar och skatter (se prop. 1972:110 s. 129). Det förhållandet att skattetillägg normalt följer på ett skattebrott men att någon liknande sanktion inte förekommer vid varusmuggling komplicerar dock jämförelser mellan dessa brotts straffvärde. Den som undandrar sig skatt

eller avgift som fastställs eller uppbärs i den ordning som gäller för tull bestraffas enligt varusmugglingslagen.

Straffskalorna för varusmuggling avseende narkotika har utformats i överensstämmelse med skalorna för brotten enligt narkotikastrafflagen.

Narkotikabrott

Olika former av olovlig befattning med narkotika kan enligt narkotikastrafflagen (1968:64) föranleda straff för narkotikabrott. Narkotikabrott gör sig den skyldig till som olovligen överlåter narkotika, framställer narkotika som är avsedd för missbruk, förvärvar narkotika i överlåtelsesyfte, anskaffar, bearbetar, förpackar, transporterar, förvarar eller tar annan sådan befattning med narkotika som inte är avsedd för eget bruk, bjuder ut narkotika till försäljning, förvarar eller befordrar vederlag för narkotika, förmedlar kontakter mellan säljare och köpare eller företar någon annan sådan åtgärd, om förfarandet är ägnat att främja narkotikahandel, eller innehar narkotika (1 §). Straffet för narkotikabrott är böter eller fängelse i högst tre år (1 §). I ringa fall skall dömas för narkotikaförseelse till böter (2 §). För grovt narkotikabrott är straffet fängelse lägst två år och högst tio år (3 §). Vid bedömande av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om det utgjort led i en verksamhet som bedrivits i större omfattning eller yrkesmässigt, avsett särskilt stor mängd narkotika eller eljest varit av särskilt farlig eller hänsynslös art. Bedömningen skall grundas på en sammanvägning av omständigheterna i det särskilda fallet.

De såsom narkotikabrott kriminaliserade handlingstyperna, utom innehav av narkotika, är kriminaliserade även vid grov oaktsamhet såsom vårdslöshet med narkotika(3 a §). Straffet för sådant brott är böter eller fängelse i högst ett år. Ringa fall är undantagna från ansvar.

Att narkotikabrotten generellt sett tillmäts ett mycket högt straffvärde, betydligt högre än de traditionella förmögenhetsbrotten, framgår klart av straffskalorna för dessa brott.

Trafikbrott

För vårdslöshet i trafik döms enligt 1 § trafikbrottslagen (1951:649) vägtrafikant (samt den som för spårvagn eller som på annan plats än väg för motordrivet fordon), om han brister i den omsorg och varsamhet som till förekommande av trafikolycka betingas av omständigheterna och oaktsamheten inte är ringa. Straffet för normalbrottet vårdslöshet i trafik är böter. För grov vårdslöshet i trafik är straffet fängelse i högst två år. För att grov vårdslöshet skall föreligga krävs att någon vid förande av motordrivet fordon eller

spårvagn ådagalagt grov oaktsamhet eller visat uppenbar likgiltighet för andra människors liv eller egendom. Brottet vårdslöshet i trafik förutsätter inte att en konkret fara för trafikolycka förelegat.

Straffsatsen för olovlig körning är böter. Om brottet är grovt (på grund av att förarens körkort återkallats, körningen skett vanemässigt eller eljest) är straffmaximum fängelse i högst sex månader (3 §).

Straffet för rattfylleri är fängelse i högst ett år eller, där omständigheterna är mildrande, böter, dock lägst tjugofem dagsböter. För rattonykterhet är straffet böter, lägst tio dagsböter, eller fängelse i högst sex månader (4 §).

Straffbestämmelserna för trafikbrotten syftar till att främja trafiksäkerheten och därmed bereda skydd för människors liv, hälsa och egendom. Emedan det för ansvar inte krävs ens att en konkret fara förelegat för att person eller egendom skadas, synes förklarligt att brotten generellt sett tillmäts lägre straffvärde än de flesta konkreta angrepp på liv, hälsa eller egendom.

I en nyligen framlagd promemoria som utarbetats inom justitiedepartementet föreslås vissa ändringar i gällande bestämmelser om rattfylleri och rattonykterhet (Ds Ju 1983:6). Förslaget syftar främst till ett minskat bruk av fängelsepåföljd vid rattfylleri (jfr nedan i 16.2.4 ang. påföljdsvalet vid rattfylleri) men innebär bl.a. också en sänkning av promillegränsen för straffbelagd trafikonykterhet från 0,5 till 0,4 promille.

Miljöbrott

Straffansvar för miljöbrott kan enligt 13 kap. 8 a § BrB inträda när någon förorenar mark, vatten eller luft på ett sätt som medför eller kan medföra sådana hälsorisker för människor eller sådana skador på djur eller växter, som inte är av ringa betydelse, eller annan betydande olägenhet i miljön. Vidare omfattar straffansvaret fall när någon förvarar avfall eller annat ämne på ett sätt som genom förorening kan medföra hälsorisker eller skador, som inte är av ringa betydelse, eller annan betydande olägenhet i miljön. Slutligen kan straff följa när någon orsakar betydande olägenhet i miljön genom buller, skakning eller strålning. I samtliga fall gäller att förfarandet inte är brottsligt, om det har tillåtits av behörig myndighet eller är allmänt vedertaget. Inte heller skall dömas till ansvar för en gärning som med hänsyn till omständigheterna kan anses försvarlig.

Straffansvar för miljöbrott förutsätter uppsåt. Om någon begår en sådan gärning av grov oaktsamhet kan han enligt 13 kap. 9 § andra stycket BrB dömas för vållande till miljöstörning.

Straffet för såväl miljöbrott som vållande till miljöstörning är böter eller fängelse i högst två år. För grova fall av miljöbrott är straffskalan fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om det har vållat eller kunnat vålla varaktiga skador av stor omfattning eller om gärningen annars varit av särskilt farlig art.

Brottsbalkens bestämmelse om miljöbrott tillkom genom lagstiftningsåtgärder år 1981. Samtidigt vidtogs vissa ändringar i miljöskyddslagen (1969:387). Även miljöskyddslagen innehåller en straffbestämmelse, vilken stadgar ansvar för den som åsidosätter förbud, villkor eller föreskrifter som meddelats med stöd av lagen. Straffskalan vid sådant brott är böter eller fängelse i högst två år. Bestämmelsen är subsidiär till brottsbalkens straffbestämmelser.

Uppsåtligt miljöbrott kan således bestraffas inom samma skala som t.ex. stöldbrott och bedrägeribrott (böter - fängelse i högst sex år). En jämförelse av straffvärdena hos miljöbrott och t.ex. stöldbrott är emellertid vansklig. Någon slutsats kan inte dras av att förmögenhetsbrott (utom rån) måste tillmätas lägre straffvärde än de grövsta angreppen på miljön. Sådana gärningar skall nämligen bedömas som mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse eller spridande av gift eller smitta och det är då möjligt att ådöma fängelse i högst tio år eller på livstid. Möjligen kan sägas att skäl saknas att ge olika straffskalor för miljöbrott och skadegörelsebrott.

Brott mot bestämmelser om arbetarskydd m.m.

Den viktigaste lagen på arbetarskyddsområdet är arbetsmiljölagen (1977:1160). Denna innehåller bl.a. bestämmelser om straff för den som uppsåtligen eller av oaktsamhet underlåter att följa yrkesinspektionens eller arbetarskyddsstyrelsens påbud i ett enskilt fall eller som bryter mot generellt gällande föreskrifter, utfärdade av regeringen eller arbetarskyddsstyrelsen (arbetsmiljölagen 8 kap. 1 och 2 §§). Straffskalan för sådana överträdelser är böter eller fängelse i högst ett år.

Det är tydligt att straffvärdet är lägre än straffvärdet hos förmögenhetsbrott som förusätter tillägnelse eller ekonomisk skada. Om brottet mot arbetarskyddsbestämmelser leder till personskada är oftast bestämmelserna i 3 kap. BrB tillämpliga (3 kap. 7 § om vållande till annans död eller 3 kap. 8 § om vållande till kroppsskada eller sjukdom).

Brott mot person

Brotten mot person, framför allt brotten mot liv och hälsa i 3 kap. BrB, torde vara de brott som är mest ägnade för jämförelser med förmögenhetsbrotten ur

straffvärdesynpunkt. Med utgångspunkt från bestämmelsernas skyddsobjekt (liv och hälsa gentemot förmögenhetsvärden) torde kunna fastslås att brotten i 3 kap. BrB generellt sett bör tillmätas högre straffvärde än förmögenhetsbrotten. Så är också fallet när det gäller de grövsta formerna av sådana angrepp.

Likvärdiga ur straffvärdesynpunkt är, att döma av straffskalorna, normalgraden av misshandel och normalgraden av de centrala förmögenhetsbrotten stöld, bedrägeri och förskingring. SRK föreslog i SOU 1953:14 att straffet för misshandel skulle vara fängelse i högst fyra år eller i ringa fall böter eller fängelse i högst sex månader. Departementschefen ansåg emellertid att straffskalan för misshandel då skulle bli för vid. Brottsbalksreformen avsåg dock att åstadkomma en strängare syn på våldsbrott, vilka ansågs i dittillsvarande rättstillämpning inte sällan ha bedömts alltför lindrigt, särskilt i jämförelse med just förmögenhetsbrotten (prop. 1962:10 s. B 91).

För grov misshandel är straffskalan fängelse, lägst ett och högst tio år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningen varit livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller eljest visat synnerlig hänsynslöshet eller grymhet. I praxis synes endast mycket allvarlig misshandel bedömas som grov. Den vanligaste anledningen till att en misshandel bedöms som grov förefaller vara att gärningen varit livsfarlig. I hälften av alla fängelsedomar för grov misshandel år 1982 översteg fängelsetidens längd inte ett år.

En viss bild av förmögenhetsbrottens, särskilt stöldbrottets traditionella tyngd i straffvärdehänseende kan straffskalan för grovt rån påstås ge. Grovt rån är oftast en (grov) stöld förövad med hjälp av grov misshandel eller hot om grov misshandel. Straffminimum för grovt rån är fyra års fängelse. Kombinationen förmögenhetsbrott - grovt våldsbrott har alltså ansetts böra föranleda tre års högre straffminimum än det grova våldsbrottet ensamt.

16.2.4 Straffvärdet hos förmögenhetsbrott och domstolarnas påföljdsval

Brottspåföljderna fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård är formellt jämställda på det sättet att ingen av dessa påföljder är att anse som svårare än någon av de andra. Det framgår bl.a. av rättegångsbalkens omröstningsregler (se t.ex. uttalandet i prop. 1982/83:126 s. 23 f). Det är emellertid otvivelaktigt så, att de olika påföljderna inte tillmäts samma allmänpreventiva betydelse. Detta framgår bl.a. av de i BrB angivna förutsättningarna för användningen av de olika påföljderna. För allmänheten torde ett fängelsestraff säkerligen också framstå som en klart strängare påföljd och

följaktligen som ett uttryck för ett större ogillande från samhällets sida än en dom på villkorlig dom eller skyddstillsyn (utan förening med fängelse).

Fängelse tillämpas huvudsakligen för vissa kategorier av brott. Det gäller mycket allvarliga brott, för vilka andra påföljder än frihetsstraff i princip är uteslutna. En annan stor kategori är förmögenhetsbrott som ofta leder till fängelse, när annan, inte frihetsberövande påföljd tidigare prövats. Vidare används fängelse regelmässigt vid vissa brottskategorier, såsom trafiknykterhetsbrott och militärt lydnadsbrott, vid vilka ett kort frihetsstraff motiveras av allmänpreventiva skäl.

Påföljden fängelse är så konstruerad att i straffskalan för en brottstyp kan avläsas det straffvärde som lagstiftaren tillagt brottstypen liksom ett utdömt fängelsestraff anger domstolens syn på brottets straffvärde och det straff den dömde förtjänar. Övriga brottspåföljder utom böter är inte så beskaffade att de på samma sätt relateras till de olika brottstyperna och, vid lagföring, till det förövade brottet.

Utdömda påföljder ger därför inte en rättvisande bild av vare sig lagstiftarens eller de rättstillämpande myndigheternas syn på brottens straffvärde.

Den syn på brottens straffvärde som avspeglar sig i straffskalorna bör dock kompletteras med en översiktlig redogörelse för omfattningen av ådömda påföljder vid olika kategorier av brott. När det i det följande talas om fängelsepåföljd avses såväl fängelse som skyddstillsyn i kombination med fängelse enligt 28 kap. 3 § BrB. Andelen domar avseende skyddstillsyn i förening med fängelse vid de olika brottstyperna är liten i förhållande till de "rena" fängelsedomarna.

Såsom framgår av tabell 1 i avsnitt 16.1.4 ovan bestämdes år 1982 huvudpåföljden till fängelse för stöld såsom huvudbrott i ca 18 procent av det totala antalet domar. Motsvarande siffra var för bedrägeri 6 procent, förskingring 12 procent, grov stöld 60 procent, grovt bedrägeri 34 procent och grov förskingring 52 procent.

För skadegörelse som huvudbrott bestämdes påföljden till böter i 95 procent av alla fall. Påföljden bestämdes till fängelse i drygt 9 % av övriga fall. Grov skadegörelse medförde fängelsepåföljd i 38 procent av fallen.

Av det totala antalet domar för misshandel, som föranledde strängare påföljd än böter, innebar 43 procent fängelsepåföljd år 1982. För grov misshandel bestämdes påföljden till fängelse i 77 procent av alla fall. (11 procent av samtliga domar för grov misshandel innebar överlämnande till sluten psykiatrisk vård.)

För skattebedrägeri dömdes till fängelsepåföljd i 44 procent av alla fall. Motsvarande siffra för grovt skattebedrägeri var 88 procent.

I de fall huvudbrottet var rattfylleri, som föranledde svårare påföljd än böter (7 procent av domarna för rattfylleri avsåg böter), bestämdes år 1982 påföljden till fängelse i 81 procent av fallen.

För narkotikabrott som huvudbrott bestämdes påföljden till fängelse i 50 procent av de fall som inte föranledde endast böter. För grovt narkotikabrott dömdes till fängelse i 94 procent av samtliga fall.

I 54 procent av alla domar avseende varusmuggling, som inte ledde endast till bötespåföljd, bestämdes påföljden till fängelse. För grov varusmuggling var andelen fängelsedomar 86 procent.

Att starkare skäl talar för frihetsberövande påföljd vid vissa brottskategorier än vid andra är något som inte kan utläsas av straffbestämmelserna för de olika brotten. Lagstiftarens syn i sådana frågor kan med nuvarande systematik endast komma till uttryck i motivuttalanden. Såsom redovisats ovan i 16.1.5 har fängelsestraffkommittén att överväga regler om påföljdsval.

16.3 FÖRSLAGETS STRAFFSKALOR

16.3.1 Principer för straffskalornas konstruktion

De nuvarande tämligen vida straffskalorna för förmögenhetsbrotten är resultatet av att brottsbegreppen är ganska omfattande men förklaras också av att straffskalorna är avsedda att tillämpas på de flesta tänkbara fall som respektive brottskategori inrymmer. Flertalet försvårande eller förmildrande omständigheter skall kunna beaktas vid straffmätning inom skalan. I många fall har dock en gradindelning skett för att minska straffskalornas omfång.

Kritik har i olika sammanhang riktats mot att gällande straffskalor är alltför vida för att ge domstolarna tillräcklig ledning och därmed främja en enhetlig straffmätningspraxis (se t.ex. BRÅ-rapporten 1977:7 Nytt straffsystem s. 268 f). En tänkbar metod att möjliggöra snävare straffskalor skulle vara att konstruera straffskalorna med sikte inte på huvuddelen av alla fall utan på normalfallen av en viss brottskategori. En sådan ordning skulle då kunna kompletteras med en möjlighet att gå utanför straffskalan vid förmildrande eller försvårande omständigheter. Att fastställa vad som är "normalfall" av en viss kriminaliserad gärningstyp stöter dock på svårigheter. Förutsättningarna för att gå utanför den för normalfallen fastställda straffskalan vid försvårande eller förmildrande omständigheter måste anges i särskilda sekundära lagregler, om inte fördelen med snäva straff-

skalor skall gå förlorad. Eftersom betydelsefulla faktorer kan variera mycket mellan olika brottstyper, skulle det vara utomordentligt komplicerat att i lagtext klargöra när och hur det skall vara tillåtet att gå utanför skalan.

Enligt vår mening finns det inte anledning att i detta sammanhang överväga att lägga väsentligen andra principer till grund för straffskalekonstruktionerna än i gällande rätt. Sådana överväganden ankommer snarare på fängelsestraffkommittén, som har det övergripande uppdraget att se över straffskalorna i gällande rätt. Straffskalorna bör alltså utformas med tanke på att täcka flertalet fall, vilket medför att de inte kan göras alltför snäva.

Vid utformningen av vårt förslag har vi vidare utgått från gällande regler om straffminsknings- och straffskärpningsgrunder (såsom bestämmelserna i 2 kap. 6 §, 23 kap. 5 § och 33 kap. 4 § BrB om straffminskningsgrunder och 26 kap. 3 § BrB om straffskärpning vid återfall) samt reglerna i 25 kap. 5 § och 26 kap. 2 § BrB om gemensamt straff vid flerfaldig brottslighet. Vissa av dessa regler kan dock antas komma att beröras av ändringsförslag från fängelsestraffkommitténs sida.

Såsom tidigare framhållits (ovan i 4.2.4) finns det inte anledning att vid bestämmande av straffskalor för brotten beakta olika typer av verkställighetsregler, däribland reglerna om villkorlig frigivning. Inte heller bör straffskalornas betydelse i de olika hänseenden som beskrivits ovan i 16.1.2 (för användningen av straffprocessuella tvångsmedel, i preskriptionshänseende m.m.) få påverka valet av straffskalor. Dessa typer av regler måste i stället anpassas till straffskalorna, i den mån behov framkommer av en sådan anpassning.

16.3.2 Indelningen av de grundläggande brottsarterna i olika straffvärdekategorier

Såsom tidigare framhållits bör enligt proportionalitetsprincipen sådana brottsarter som innefattar gärningstyper med i stort sett samma straffvärde tilldelas samma straffskala. Förslagets brottsarter kan enligt vår mening indelas i fyra straffvärdekategorier:

I besittningsintrång, undandräkt, häleriförseelse
II egendomsbrott, spekulationsbrott, efterföljande oredlighet
III stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, behörighetsmissbruk, häleri
IV rån

Indelningen i straffvärdekategorier har bestämts av det maximistraff som bör kunna följa för de gärningstyper som brottsarten inrymmer. Kategori I betecknar vi som mindre allvarliga brott, kategori II omfattar

även brott som vi betecknar som allvarliga och kategori III även brott som vi betecknar som särskilt allvarliga. Rånbrottet, som ensamt utgör den fjärde kategorien, innefattar i sina grövsta former även gärningar som enligt den här använda värdeskalan måste betecknas som synnerligen allvarliga.

16.3.3 Gradindelningen vid de olika brotten

Behovet av att gradindela de olika brottsarterna bestäms av spännvidden i fråga om straffvärde mellan de tänkbara gärningstyper som ryms inom en viss brottsart. Förslaget innebär att samtliga brottsarter utom de som hör till den lägsta straffvärdekategorien indelas i minst två grader. Syftet härmed är, förutom att gradindelningen skall tjäna som en stabiliserande faktor vid straffmätning, att möjliggöra användning av strafföreläggande vid mindre allvarliga gärningar inom en brottsart som inrymmer dels sådana men också allvarligare gärningstyper.

De brottsarter som ovan hänförs till den lägsta straffvärdekategorien omfattar enligt vår mening inte andra gärningar än sådana som kan betecknas som mindre allvarliga och som bör ha straffmaxima, vilka inte lägger hinder i vägen för användning av strafföreläggande. De brottsarter som tillhör kategori II inrymmer däremot inte endast mindre allvarliga gärningar utan också sådana gärningar som vi vill beteckna som allvarliga. Dessa brottsarter bör därför indelas i två svårhetsgrader. De till den tredje straffvärdekategorien hänförliga brottsarterna inrymmer gärningstyper av än mer varierande straffvärde, från mindre allvarliga gärningar till sådana som vi betecknar som särskilt allvarliga. Dessa indelas därför i tre svårhetsgrader (typexempel är stöldbrottet, som indelas i egendomsbrott - stöld - grov stöld). Rånbrottet innefattar med förslagets brottsbeskrivning inte lindrigare gärningstyper än sådana som måste betecknas som särskilt allvarliga. Eftersom rånbrottet kan bestå av ett grovt brott mot person jämte ett stöldbrott eller ett utpressningsbrott, kan en gärning som utgör rån ha ett betydligt högre straffvärde än ett stöld- eller utpressningsbrott ensamt. Sådana typer av rånbrott som kan anses "synnerligen allvarliga" utgör enligt förslaget en särskild grad, grovt rån.

16.3.4 Frågan om överlappande straffskalor vid gradindelade brott

Nuvarande straffskalor för de gradindelade brotten överlappar varandra i betydande mån. Huruvida detta är en lämplig ordning eller inte, hänger samman med om det finns omständigheter vid sidan av sådana som bör beaktas vid bedömandet av själva gärningen, dvs. vid graderingen av brottet, som anses böra påverka straffmätningen. Ett system med överlappande straffskalor förutsätter att hänsyn vid straffmätningen skall tas till annat än omständigheterna vid brottet.

Frågan om överlappande straffskalor rymmer många principiellt viktiga spörsmål. Ett ställningstagande till frågan i hela dess vidd måste ske med utgångspunkt från straffsystemets regler om straffskärpnings- och straffminskningsgrunder samt om straffmätning. Sådana regler är föremål för fängelsestraffkommitténs överväganden. Eftersom vi erfarit att fängelsestraffkommittén överväger att föreslå från gällande rätt avvikande regler om straffmätning och straffminskningsgrunder, finns det inte anledning för oss att ta ställning till straffmätningsfrågor mera i detalj.

Grunderna för straffmätning beskrivs i Brottsbalkskommentaren I (s. 71) på följande sätt:

"Straffet utmätes enligt denna praxis i huvudsak efter brottets svårhet men därunder inbegripes avsikten med brottet och över huvud den brottsliges viljebeskaffenhet och sinnelag vid brottet, och stort avseende fästes också vid om han förut begått brott eller icke. Vilka omständigheter som skall beaktas vid straffmätningen och vilken vikt som skall läggas vid dem har väsentligen fastställts genom en straffmätningstradition som i huvudsak följes. I sakens natur ligger emellertid, att det finns visst spelrum för domstolens uppfattning om det i det särskilda fallet erforderliga eller lämpliga straffet."

Gärningsmannens sinnesbeskaffenhet vid brottet är en omständighet som kan tillmätas betydelse även vid graderingen av ett brott. Det torde dock förhålla sig så att domstolarna tillmäter en gärnings objektiva karaktär större betydelse vid gradindelningen, och låter gärningsmannens sinnesbeskaffenhet få mera avgörande inflytande över straffmätningen. Gärningsmannens ålder (ungdom) är en faktor som normalt torde sakna betydelse för brottsrubriceringen men tillmäts avsevärd vikt vid straffmätningen (jfr 33 kap. 4 § BrB).

En omständighet som av tradition tillmäts betydelse vid straffmätningen är tidigare brottslighet.

Fram till den 1 april 1976 innehöll 26 kap. 3 § BrB en återfallsregel av mera allmän räckvidd än den som nu återfinns i samma lagrum. Regeln var sådan att om någon dömts för brottsbalksbrott med fängelse i straffskalan och därefter, sedan domen vunnit laga kraft, ånyo begick brottsbalksbrott varpå kunde följa fängelse i sex månader, höjdes straffmaximum för återfallsbrottet till två års fängelse. Om straffmaximum för det nya brottet var två års fängelse höjdes straffmaximum till fyra års fängelse. Brott som någon begått innan han fyllt arton år fick inte läggas till grund för höjning av straffmaximum, så inte heller en dom på böter eller disciplinstraff. Syftet med återfallsregeln var att öppna möjlighet till kraftigare ingripanden mot sådana personer som visat tendens till asocialitet (prop. 1962:10 s. C 241). I motiven till den angivna regeln uttalades bl.a. att tidigare brottslighet, som enligt regeln inte medgav förhöjning av straffmaximum för ett senare brott, dock utgjorde en omständighet som domstolen borde beakta vid straffmätningen (prop. 1962:10 s. C 247).

I motiven till upphävandet av återfallsregeln sades att praxis efter BrB:s ikraftträdande visade att domstolarna i regel inte ansett, att det förelegat något behov av att gå utöver de för de särskilda brotten angivna straffmaxima, samt att eventuella undantag från regeln måste anses ha haft karaktären av mycket extrema undantagsfall (prop. 1975/76:42, bilaga 1, s. 79). Departementschefen uttalade att lagändringen borde uppfattas som ytterligare en markering av en tidigare förordad kriminalpolitisk inriktning att söka inte bara minska användningen av frihetsberövande påföljder utan även i görligaste mån avkorta längden av de frihetsberövanden som ändå anses oundvikliga (prop. 1975/76:42 s. 28).

Riksåklagaren uttalade i cirkulär (C 84, 1976) med anledning av lagändringen att departementschefens ovan refererade uttalande fick anses ge uttryck för att minskad vikt generellt skulle läggas vid återfall som straffskärpningsgrund.

Från och med den 1 juli 1981 innehåller 26 kap. 3 § BrB en regel om straffskärpning vid återfall i mycket allvarlig brottslighet. Enligt den nuvarande återfallsregeln kan den som har dömts till fängelse i lägst två år (eller till internering, se övergångsbestämmelserna till lagändringen p. 7) och, sedan domen har vunnit laga kraft, begår brott som är belagt med fängelse i mer än sex år, för återfallet dömas till fängelse på en tid som med fyra år överstiger det högsta straff som kan följa på brottet eller, om det är fråga om flera brott, det högsta straff som kan följa på brotten med tillämpning av 26 kap. 2 § om gemensamt straff för flera brott. Brott som någon har begått innan han har fyllt tjugoett år får inte läggas till grund för sådan straffskärpning. En utländsk dom får tillmätas samma verkan som en svensk dom.

Den nuvarande straffskärpningsregeln vid återfall infördes samtidigt som interneringspåföljden avskaffades. Syftet därmed var att motverka att interneringspåföljdens avskaffande, till följd av reglerna om villkorlig frigivning från tidsbestämda fängelsestraff, skulle medföra kortare faktiska strafftider för de allra grövsta formerna av upprepad brottslighet (prop. 1980/81:76 s. 45, 50 f och 276).

I sitt yttrande över förslaget till den gällande straffskärpningsregeln framhöll lagrådet att regeln, såsom den är konstruerad, ger uttryck för att den omständigheten att en gärning utgör återfall i brottslighet gör den mera straffvärd än den annars skulle ha varit. Även sedan tidigare återfallsregler utmönstrats ur lagstiftningen förhöll det sig enligt lagrådet otvivelaktigt så att vid upprepad brottslighet strängare straff utmäts inom skalan för brottet. Lagrådets majoritet fann därför inte anledning föreligga till principiell erinran mot straffskärpningsregeln vid återfall (prop. 1980/81:76 s. 265).

Inom det gällande påföljdssystemet har återfall otvivelaktigt betydelse för påföljdsvalet i det avseendet att återfall i brott ofta leder till mer ingripande påföljder. Brottsbalkens påföljdssystem grundas på en behandlingsideologi, enligt vilken återfall kan förklaras med att den första påföljden inte inneburit tillräcklig behandling för att tillrättaföra gärningsmannen. Strafflagberedningen lade behandlingsideologien till grund inte endast för uppbyggnaden av påföljdssystemet utan också för

sin syn på straffmätningsproblematiken. Återfallet såg strafflagberedningen som ett indicium på att tidigare ingripanden misslyckats, när det gällt att förhindra fortsatt brottslighet. Vid det förnyade samhällsingripandet kunde det därför vara angeläget att vidta andra åtgärder än tidigare eller att ge ingripandet en allvarligare karaktär (SOU 1953:17 s. 142). Även frihetsberövande ågärder ansågs alltså kunna motiveras av ett vård- eller behandlingsbehov.

Behandlingsideologin är numera starkt ifrågasatt (se t.ex. BRÅ-rapporten Nytt straffsystem s. 72 ff och s. 86). Detta innebär att straffet knappast längre tillmäts någon resocialiserande betydelse. I stället betonas straffsystemets allmänpreventiva funktion. Lagens hot om straff för vissa handlingar syftar till att avhålla människor från att begå sådana handlingar. Straffrättskipningens huvudsakliga funktion är ur allmänpreventiv synvinkel att upprätthålla tilltron till lagens hot om straff (se rapporten s. 196 f).

Att återfall i vissa fall bör ha betydelse vid straffmätningen kan dock motiveras av annat än behandlingsskäl. I NTfK 1976 s. 253 uttalar Dag Victor att vikten av att upprätthålla respekten för rättssystemet i stort kan motivera strängare straff för återfall än för enstaka förbrytelser. Ett återfall kan anses i högre grad än ett enstaka brott ge uttryck för en bristande respekt för strafflagen som normsystem och därmed kräva ett strängare straff. I artikeln poängteras att återfallets betydelse bör regleras genom uttryckliga och klara regler.

Det finns anledning förmoda att straffnivån skulle höjas om straffmätningen skulle vara densamma vid förstagångsbrott som vid återfall (jfr Nytt straffsystem s. 335 f).

Även andra faktorer bör kunna påverka straffmätningen. Som exempel kan nämnas sådana omständigheter som att gärningsmannen frivilligt har förebyggt skadeverkningarna av brottet eller utgett kompensation till målsäganden. Att gärningsmannen förutom av straff drabbats eller kommer att drabbas av andra påtagligt menliga konsekvenser av brottet, såsom vid sanktionskumulation eller när gärningsmannen själv skadats i samband med brottet, bör kunna verka strafflindrande. Detsamma gäller om straffet med beaktande av gärningsmannens ålder, hälsa o.d. skulle drabba oproportionerligt hårt. Samtliga nu nämnda faktorer är sådana som inte kan påverka brottsrubriceringen utan måste beaktas vid straffmätning inom skalan för brottet. Detta talar för ett bibehållande av ett system med överlappande straffskalor. Ytterligare ett skäl för överlappande straffskalor mellan normalgraden av ett brott och den grova graden av samma brott är det föreslagna systemet med uttömmande uppräkning av kvalifikationskriterier. Med detta system är det inte otänkbart att det kan finnas enstaka gärningar som förtjänar lika högt straff som en gärning som går in under brottsbeskrivningen för grovt brott men som till följd av utformningen av kvalifikationsrekvisitet inte kan bedömas som grova brott.

Även om det alltså finns skäl att behålla ett system med överlappande straffskalor bör överlappningarna inte vara så betydande som för närvarande.

16.3.5 Antalet typstraffskalor

Vår indelning av förslagets brottsarter i fyra olika straffvärdekategorier samt gradindelningen av de flesta brottsarterna kräver fyra olika typer av straffskalor. Förslagets indelning av brottstyperna i mindre allvarliga brott, allvarliga brott, särskilt allvarliga brott och synnerligen allvarliga brott återges grafiskt ovan i avsnitt 4.2.6. Till dessa olika kategorier av brott har vi knutit följande straffskalor:

Mindre allvarligt brott	böter eller fängelse i högst tre månader
Allvarligt brott	böter, lägst 60 dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader
Särskilt allvarligt brott	fängelse lägst sex månader och högst sex år
Synnerligen allvarligt brott	fängelse lägst två och högst tio år

16.3.6 Straffskalorna vid de mindre allvarliga förmögenhetsbrotten

Såsom redovisats ovan i 16.3.2 innehåller förslaget tre brottsarter som vi betecknar som "mindre allvarliga brott", nämligen besittningsintrång enligt 8 kap. 10 §, undandräkt enligt 10 kap. 3 § första stycket 2 och 3 samt häleriförseelse enligt 12 kap. 5 § första stycket 2 och 3. Till gruppen mindre allvarliga brott anser vi dessutom att normalgraden av egendomsbrott såsom brottsart bör föras, dvs. egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § första stycket 2-4, såsom olovlig användning av annans egendom m.m. Såsom mindre allvarliga brott betecknas slutligen de lägsta graderna av brotten stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, spekulationsbrott, behörighetsmissbruk, häleri och efterföljande oredlighet. I enlighet med vad som redovisats ovan i avsnitt 11 sker gradindelningen på det sättet att mindre allvarliga fall av dessa brott skall bedömas som egendomsbrott (om brottsarten är stöld eller skadegörelse), som oredligt förfarande (om brottsarten är bedrägeri, utpressning, ocker eller spekulationsbrott), som undandräkt (om brottsarten är behörighetsmissbruk) och som häleriförseelse (om brottsarten är häleri eller efterföljande oredlighet).

Förslagets straffskalor för de såsom mindre allvarliga betecknade brotten innebär i förhållande till gällande straffskalor för de lägsta graderna av de centrala förmögenhetsbrotten en sänkning av tillämpliga straffmaxima med tre månader. Skälet för att vi anser att fängelse bör ingå i straffskalorna för de lägsta graderna av de gradindelade brotten är att straffskalorna

för dessa brott enligt förslaget är avsedda att användas vid gärningar av högre svårhetsgrad än för närvarande (jfr ovan i 11.2.2). Den i förhållande till gällande rätt annorlunda gränsdragningen mellan den lägsta svårhetsgraden och normalgraden av de centrala förmögenhetsbrotten ger i sig ett väsentligt utökat utrymme för att ådöma bötespåföljd för dessa brott. Enligt vår mening skall böter även i fortsättningen vara normalpåföljden för brott som kan hänföras till den lägsta svårhetsgraden. Det bör dock finnas utrymme för att ådöma annan påföljd, främst villkorlig dom eller skyddstillsyn (exempelvis vid upprepade återfall), även för sådana brott.

16.3.7 Straffskalorna vid de allvarliga förmögenhetsbrotten

Till kategorin "allvarliga brott" hänförs i förslaget normalgraden av stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, spekulationsbrott, behörighetsmissbruk, häleri och efterföljande oredlighet samt den grova graden av egendomsbrott.

Tillämplig straffskala för nu avsedda brottstyper är enligt förslaget böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Böter bör kunna användas som påföljd även för kategorin "allvarliga brott", när brottet ligger i gränsskiktet till den lägre graden. Genom att sätta bötesminimum vid sextio dagsböter vill vi markera skillnaden mellan normalgraden och den lägre graden av dessa brott och ge ledning vid straffmätningen. Brott som anses böra föranleda lägre bötespåföljd än sextio dagsböter bör undantagslöst kunna bedömas som mindre allvarliga. Metoden att fastställa ett minimiantal dagsböter förespråkas i BRÅ-rapporten Nytt straffsystem (s. 339).

Vid ställningstagandet till lämpligt straffmaximum för de såsom allvarliga brott betecknade brottstyperna bör beaktas att alla utom spekulationsbrott, efterföljande oredlighet och grovt egendomsbrott utgör normalgraden av brott, indelade i tre svårhetsgrader.

Till normalgraden av brott som förekommer även i en högre svårhetsgrad bör knytas straffskalor som är avsedda att utnyttjas fullt ut även i "normala fall". I fråga om sådana brott finns inget behov av att reservera en del av straffskalans övre del för fall som kan tänkas vara allvarligare än sådana som inträffat hittills. Från en sådan utgångspunkt bör ett och ett halvt års fängelse anses vara ett tillräckligt högt straffmaximum för brotten stöld, skadegörelse, bedrägeri, utpressning, ocker, behörighetsmissbruk och häleri, dvs. för normalgraden av dessa brottsarter. Att det skulle kunna finnas skäl att utmäta mer än ett och ett halvt års fängelse som straff för ett enstaka sådant brott synes uteslutet med nuvarande straffmät-

ningstradition. Vid flera brott blir straffmaximum enligt nuvarande regel i 26 kap. 2 § BrB om gemensamt straff för flera brott tre eller tre och ett halvt års fängelse.

Såsom framgår av tabellerna 2 och 3 avseende fängelsestraffens längd för förmögenhetsbrott åren 1981 och 1982 (ovan i 16.1.4) utdömdes dessa år för stöld som huvudbrott endast ett fåtal fängelsestraff för en tid som översteg ett år (år 1981 var antalet 14 och år 1982 4). Det förhåller sig med stor säkerhet på det sättet att samtliga dessa fall avsåg flera brott än en enstaka stöld. Motsvarande gäller i fråga om de få domarna för bedrägeri och förskingring avseende mer än ett års fängelse. Enligt en undersökning av straffmätningspraxis i fråga om vissa brott, vilken genomförts av hovrättsrådet Gunnar Grönvall och redovisas i Ds Ju 1980:9 Straffmätning, var den genomsnittliga strafftiden för enstaka stölder (s.k. rena fall) under perioden 1971-1979 omkring 2,5 månader. I de 1 310 rena fall av stöld under år 1961-1979 som Grönvall undersökt förekom inte i något fall att utdömt fängelsestraff översteg ett års fängelse. Antalet domar på ett års fängelse under perioden uppgick till tre.

Att vi inte föreslår ett så lågt straffmaximum som ett års fängelse för nu ifrågavarande brottstyper beror främst på förslagets konstruktion av rekvisiten för de grova brotten (se ovan sist i avsnitt 11 och 16.3.4).

För normalgraden av skadegörelse innebär ett och ett halvt års fängelse som straffmaximum en höjning, som motiveras av vår tidigare redovisade inställning till straffvärdet av detta brott i förhållande till straffvärdet av exempelvis stöldbrottet.

Vad som möjligen kan anses tveksamt är om ett straffmaximum på fängelse i ett år och sex månader är tillräckligt för de brott inom denna kategori som inte förekommer i ytterligare en högre svårhetsgrad, dvs. för spekulationsbrott, efterföljande oredlighet och grovt egendomsbrott.

Ett så förhållandevis lågt straffmaximum som ett och ett halvt års fängelse för spekulationsbrott kan motiveras med att de förfaranden som bestämmelsen i 9 kap. 7 § typiskt sett tar sikte på oftast kan medföra ansvar för bedrägeri eller försök till bedrägeri. Bestämmelsen är väsentligen en reservparagraf, som kan användas när det är svårt att reda ut om skada verkligen drabbat någon till följd av de vilseledande uppgifterna eller om skada drabbat just den som blivit vilseledd.

Även för efterföljande oredlighet synes fängelse i ett år och sex månader som straffmaximum vara tillräckligt. När det finns anledning att se mycket allvarligt på de gärningstyper, som bestämmelsen om efterföljande oredlighet avser, torde gärningsmannen även ha medver-

kat till förbrottet. Ansvar skall då följa för denna medverkan.

Egendomsbrott enligt 8 kap. 8 § ersätter bl.a. nuvarande tillgrepp av fortskaffningmedel och olovlig kraftavledning. För grovt tillgrepp av fortskaffningsmedel är straffmaximum för närvarande fyra års fängelse. Detta höga straffmaximum har motiverats med att bestämmelsen om tillgrepp av fortskaffningsmedel skall avse även fall vilka, om stölduppsåt förelegat, skulle ha bedömts som rån samt med hänvisning till att brottet kan avse mycket värdefull egendom (NJA II 1962 s. 212 f).

Med förslagets grundtanke att förövandet av ett brott inte bör användas som en kvalificerande omständighet vid bedömningen av ett annat brott bortfaller i stor utsträckning skälen för att ha ett högre straffmaximum än ett och ett halvt års fängelse för grovt egendomsbrott. Vad som i motiven betecknas som rånliknande fall av tillgrepp av fortskaffningsmedel skall enligt förslaget bedömas som brott enligt 3 kap. eller 4 kap. BrB jämte egendomsbrott, med därav följande förhöjt straffmaximum. Straff för skadegörelse kan också bli aktuellt i samband med tillgrepp av fortskaffningsmedel.

Även vid olovlig användning av annans egendom, såsom vid olovlig kraftavledning och s.k. stöld av datortid, torde ett och ett halvt års fängelse som straffmaximum kunna anses tillräckligt.

16.3.8 Straffskalorna vid de särskilt allvarliga förmögenhetsbrotten

Såsom särskilt allvarliga brott betecknas i förslaget brotten grov stöld, rån, grov skadegörelse, grovt bedrägeri, grov utpressning, grovt ocker, grovt behörighetsmissbruk och grovt häleri. För dessa brott föreslås sex månaders fängelse som straffminimum och sex års fängelse som straffmaximum.

I förhållande till gällande rätt innebär förslaget oförändrade straffskalor för grov stöld, grovt bedrägeri och grov utpressning samt för gärningar som för närvarande utgör grov förskingring eller grov trolöshet mot huvudman men som enligt förslaget betecknas grovt behörighetsmissbruk.

För rån innebär förslaget att straffminimum sänks med sex månader.

För grov skadegörelse, grovt ocker och grovt häleri innebär förslaget i förhållande till gällande rätt oförändrade straffminima men förhöjda straffmaxima. Det högsta straff som kan följa på dessa brott är för närvarande fyra års fängelse. Enligt vår mening finns det inte anledning att tillmäta dessa brottstyper ett

lägre straffvärde än exempelvis grov stöld och grovt bedrägeri.

Sex månaders fängelse såsom straffminimum för de såsom särskilt allvarliga betecknade brotten anser vi bör behållas. Rekvisiten för dessa brottstyper är utformade på sådant sätt att straffbestämmelserna skall tillämpas endast på mycket kvalificerade gärningar. Detta bör markeras genom att straffminimum sätts högre än det allmänna fängelseminimum. Bortsett från rånbrottet är det här fråga uteslutande om den högsta svårhetsgraden av i flera grader indelade brottsarter. Gradindelningen förlorar en del av sin funktion att vägleda och styra rättstillämpningen, om den undre delen av straffskalan helt sammanfaller med straffskalan för den lägre graden. För rånbrottets del anser vi att straffminimum bör kunna sänkas till sex månaders fängelse utan risk för någon opåkallad sänkning av straffnivån för sådana brott som enligt gällande rätt skulle föranleda fängelsestraff för en tid av mer än ett år.

För de mycket kvalificerade gärningar som det här kan vara fråga om anser vi att ett straffmaximum på sex års fängelse bör behållas. Bortsett från rånbrottet rör det sig här såsom redan framhållits uteslutande om straffskalor som skall vara tillämpliga på de svåraste gärningar som kan förekomma av de olika brottsarterna. Straffskalan för den grövsta graden av en brottsart kan, till skillnad mot straffskalan för den lägre graden av samma brottsart, inte avpassas så att den normalt utnyttjas fullt ut. Straffmaximum måste sättas så högt att det kan anses tillräckligt för det mest extrema fall som kan tänkas uppkomma. Rån av normalgraden bör ha samma straffmaximum som exempelvis grov stöld, eftersom straffskalan för rån skall räcka till för gärningar avseende lika stora värden som grov stöld (jämför rekvisiten för grovt rån).

16.3.9 Straffskalan vid grovt rån (synnerligen allvarligt brott)

Den föreslagna straffskalan för grovt rån innebär endast den ändringen i förhållande till gällande rätt att nuvarande straffminimum fyra års fängelse sänks till två års fängelse. Fyra års fängelse som straffminimum för grovt rån anser vi vara alltför högt vid en jämförelse med framför allt minimistraffet för grov misshandel (ett år) och grovt narkotikabrott (två år). Maximistraffet för grovt rån, tio års fängelse, kan synas väl högt men sammanhänger med att rån som förövats med grov misshandel eller olaga frihetsberövande normalt anses böra bedömas uteslutande som grovt rån. Det torde inte finnas skäl att ändra på denna ordning. Eftersom gällande straffmaxima för grov misshandel och olaga frihetsberövande är tio års fängelse bör straffmaximum för grovt rån inte sänkas utan att en sänkning sker av förstnämnda straffmaxima.

16.3.10 Konsekvenser av förslagets straffskalor

Såsom redovisats ovan i 16.1.2 har straffskalornas utseende betydelse i en rad hänseenden, såsom för möjligheterna att använda straffprocessuella tvångsmedel vid misstanke om olika typer av brott, för möjligheterna att lagföra genom strafföreläggande och i preskriptionshänseende.

De föreslagna straffskalorna vid de mindre allvarliga förmögenhetsbrotten innebär möjlighet att använda strafföreläggande vid samtliga dessa brott. Bortsett från rånbrottet har alla brottsarter, som inte inrymmer endast mindre allvarliga brott, försetts med en särskild straffskala för mindre allvarliga fall. Denna straffskala, böter eller fängelse i högst tre månader, medger användning av strafföreläggande och är till följd av gradindelningens förändrade innehåll tillämplig på betydligt fler gärningar än nuvarande straffskalor för ringa förmögenhetsbrott. Enligt gällande rätt kan strafföreläggande användas även vid normalgraden av skadegörelse. Så är däremot inte fallet enligt förslaget. I praktiken kompenseras detta av att straffbestämmelsen för den lägre graden är tillämplig på allvarligare gärningar än nuvarande åverkansbestämmelse.

Möjligheterna till häktning och anhållande kvarstår vid samtliga brottstyper som inte tillhör kategorien mindre allvarliga brott. Såvitt avser skadegörelse innebär förslaget i princip utvidgade möjligheter till häktning och anhållande.

Möjlighet till gripande finns vid samtliga brott enligt förslaget.

Även övriga straffprocessuella tvångsmedel kan i princip användas vid samtliga brottstyper.

Såvitt gäller domförhetsreglerna för tingsrätt innebär förslaget endast den förändringen att en ensamdomare inte längre får handlägga mål om skadegörelse av normalgraden. Såsom tidigare framhållits kompenseras detta i stor utsträckning av det utökade tillämpningsområdet för straffbestämmelsen avseende den lägre graden.

Preskriptionstiderna för de olika graderna av de centrala brotten blir desamma som för närvarande. Gradindelningens förändrade innehåll kan dock i konkreta fall innebära kortare preskriptionstider.

Föreslaget straffminimum för grovt rån får konsekvenser för svensk domstols behörighet när sådant brott begåtts utom riket av utlänning utan hemvist i Sverige (2 kap. 3 § 6 BrB).

Bortsett från konsekvenser föranledda av gradindelningens ändrade innehåll innebär förslaget inte några

inskränkningar i möjligheterna till utlämning för brott eller till utvisning på grund av brott (jämför ovan i 16.1.2). Vid vissa brott, såsom skadegörelse, innebär förslaget tvärtom utvidgade möjligheter att använda dessa institut.

Reservation av Håkan Winberg

Möjligheterna att nå en minskad användning av frihetsstraffen, vilka ofta är nedbrytande för den enskilde och alltid kostsamma för samhället, bör beaktas vid reformer inom straffrättens område. Förutsättningen är dock att det finns realistiska alternativ till frihetsstraffen. Det är ur samma synpunkter önskvärt att söka förkorta de frihetsberövanden som ändå måste förekomma.

Det är emellertid också synnerligen viktigt att allmänheten omfattar rättssystemets olika regler med tilltro. En alltför drastisk ändring av straffsystemet med avsevärd sänkning av straffnivån kan - särskilt när brottsligheten är omfattande och väcker stark oro hos många - minska denna tilltro. Många menar inte utan skäl att brottsoffrets - målsägandens - intressen ofta kommer alltför mycket i bakgrunden och att skyddet för den enskilde blir alltför litet tillgodosett. Detta måste beaktas vid ändringar i påföljdsreglerna.

Det nu framlagda förslaget om förmögenhetsbrotten innebär beträffande gradindelningen av brotten att gränserna för svårhetsgraderna förskjuts uppåt vilket medför en generell sänkning av straffnivån. Samtidigt föreslås en ändring av straffskalorna som i sig innebär att straffnivån för förmögenhetsbrotten sänks. Denna kombination medför enligt min mening i vissa fall en sänkning av straffnivån som går alltför långt.

Huvuddelen av förmögenhetsbrotten är idag uppdelade i tre svårhetsgrader och i utredningens förslag behålls denna princip. Till den lägsta graden av brotten hänförs för närvarande "ringa" fall. Utredningen föreslår att den lägsta graden skall bestå av "mindre allvarliga" fall och hänför dit en del fall som idag tillhör normalgraden. Den lägsta graden blir sålunda mer omfattande än nu. För de fall när det endast är skadans storlek som påverkar gränsdragningen mellan den lägsta graden och normalgraden föreslår utredningen en gräns

vid omkring 1/10 av basbeloppet enligt lagen om allmän försäkring dvs. för närvarande cirka 2 000 kronor. Den gräns som nu tillämpas mellan den lägsta graden och normalgraden torde vara 400 - 500 kronor.

Enligt förslaget höjs värdegränsen sålunda åtminstone fyra gånger och blir i framtiden genom anknytningen till basbeloppet indexreglerad. Jag känner tveksamhet till principen att anknyta en sådan gräns till gällande basbelopp men kan samtidigt inte bortse från att praktiska skäl kan tala för ett sådant samband. Även själva höjningen av gränsen för den lägsta graden kan synas väl stor. Den får dock ses mot bakgrund av att dels denna lägsta grad avses skola omfatta även svårare brott än dem som nu bedöms som ringa, dels fängelse - jämte böter - även i fortsättningen föreslås ingå i straffskalan för dessa brott varmed markeras att samhället inte ser på dessa som något slags "bagatellbrott".

Den ändrade gränsen mellan den lägsta graden ("mindre allvarligt brott") och normalgraden ("allvarligt brott") liksom det förhållandet att utrymmet för det grova brottet ("särskilt allvarligt brott") minskas måste dock beaktas när straffskalan för brott av normalgraden utformas.

För de brott som för närvarande bedöms som "normalbrott" finns inte böter i straffskalan. Normalbrottet kommer enligt utredningens förslag att i jämförelse med nuläget ligga högre upp på brottsskalan eftersom utrymmet för brott av den lägre graden ("mindre allvarligt") ökar och för den högre graden ("särskilt allvarligt") minskar. Jag kan med hänsyn härtill och främst av allmänpreventiva skäl inte biträda förslaget att införa böter i straffskalan för brott av normalgraden. Man bör härvid ha i minnet att detta brott karaktäriseras som "allvarligt brott". Jag finner heller inte att det har anförts några bärande skäl för att sänka maximistraffet för brott av normalgraden från fängelse två år till fängelse ett år sex månader. Straffet för detta brott bör därför liksom f.n. anges till fängelse högst två år.

Vad gäller värdegränsen mellan normalbrottet och det grova brottet föreslår utredningen att den bör ligga vid omkring fem basbelopp dvs. idag cirka 100 000 kronor. Jag delar inte den meningen att tillägnelse av egendom för inemot 100 000 kronors värde inte skall anses som ett grovt ("särskilt allvarligt") förmögenhetsbrott. Om en gräns i form av basbelopp skall anges mellan brott av normalgraden och brott av den grova graden bör den hellre ligga vid tre à fyra basbelopp än vid fem.

Utredningen betecknar med all rätt grovt rån som ett "synnerligen allvarligt" brott. Det är det enda brott som i förslaget får en sådan definition. Samtidigt vill utredningen minska straffminimum för detta brott

från fyra års fängelse till två års fängelse. Jag har inte övertygats om skälen för en sådan ändring varför nuvarande straffminimum fängelse fyra år för grovt rån bör behållas.

Efter en lagändring 1980 är det i vissa fall möjligt att döma för häleri även när s.k. förbrott inte är styrkt (9 kap. 6 § andra stycket brottsbalken). Det tidigare kravet att förbrott alltid måste kunna styrkas hade i rättstillämpningen ibland medfört stötande resultat t.ex. då en större mängd egendom påträffats hos kända hälare och det skäligen kunnat antas att egendomen varit åtkommen genom brott ehuru det inte varit möjligt att härleda den till visst brott.

Utredningen vill nu med en något annan brottsbeskrivning hänföra sådana gärningar till häleriförseelse. Eftersom syftet med den regel som infördes 1980 och som antogs av en enhällig riksdag framför allt var att skapa ökade möjligheter att komma åt den organiserade häleribrottsligheten anser jag inte att det finns skäl att bedöma dessa förfaranden lindrigare än för närvarande. De bör därför även i framtiden kunna medföra ansvar för häleri.

Särskilt yttrande av Torsten Jonsson

1. Den nu gällande bestämmelsen om grovt rån är så utformad att den drabbar endast utomordentligt kvalificerade brottsliga gärningar. Utredningens förslag innebär en ytterligare begränsning av stadgandets tillämpningsområde. Mot denna bakgrund anser jag att straffminimum för grovt rån även fortsättningsvis bör vara fängelse fyra år.

2. Genom lagstiftning, som genomfördes så sent som 1980, öppnades en möjlighet att komma åt typisk yrkeshälarverksamhet även när den bedrevs på ett sätt som gjorde det omöjligt att styrka förbrott. Dessa bestämmelser är värdefulla för bekämpande av den organiserade hälarmarknaden. Nuvarande 9 kap. 6 § 2 och 3 styckena BrB bör därför bibehållas.

Citerad litteratur

I Lagkommentarer

Brottsbalken jämte förklaringar. Utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult och Ivar Strahl.
Band I. Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. Stockholm 1982 (4:e uppl.). Citerad Brottsbalkskommentaren I.
Band II. Brotten mot allmänheten och staten. Under medverkan av Hugo Henkow. Stockholm 1982 (5:e uppl.). Citerad Brottsbalkskommentaren II.
Band III. Påföljder m.m. Stockholm 1971 (2:a uppl.). Citerad Brottsbalkskommentaren III.

II Övrig litteratur

Agge, Ivar, Abstrakt norm och konkret verklighet. Reflexioner kring några lagtekniska spörsmål. Festskrift tillägnad Gösta Eberstein. Stockholm 1950, s. 7 ff.

Andenaes, Johs., Formuesforbrytelsene. Oslo 1975 (3:e rev. utgave).

Bengtsson, Bertil, Allemansrätt och markägarskydd. Stockholm 1966.

Bergendahl, Ragnar, Svensk rättspraxis. Straffrätt 1931-1935. SvJT 1936 s. 590 ff.

Bergendahl, Ragnar, Anm. av Ivar Strahl: Om rekvisiten skada och vinning vid förmögenhetsbrotten. SvJT 1949 s. 42 ff.

Elwin, Göran, Häleribrottet. De objektiva rekvisiten i brottsbalken 9 kap. 6 § i komparativ belysning. Stockholm 1969.

Heckscher, Sten, En dansk strafflagreform. Brå apropå nr 5 1982.

Jareborg, Nils, Förmögenhetsbrotten. Stockholm 1975. Citerad Jareborg, Förmögenhetsbrotten.

Jareborg, Nils, Brotten. Andra häftet. Förmögenhetsbrotten. Stockholm 1978. Citerad Jareborg, Brotten II.

Jareborg, Nils, Brotten. Tredje häftet. Brotten mot allmänheten och staten. Stockholm 1982. Citerad Jareborg, Brotten III.

Löfmarck, Madeleine, Straffrättens konkurrensproblem. En undersökning av förhållandet mellan straffbud. Stockholm 1974.

Machnow, Roland, Specialstraffrätt. Om trafik-, smugglings-, narkotika- och skattebrott. Stockholm 1976.

Malmsten, Krister, Datorrelaterade gärningar. SvJT 1979 s. 249 ff.

Nelson, Alvar, Ingripanden mot brott. Några kvalitativa och kvantitativa iakttagelser. SvJT 1969 s. 207 ff.

Olsson, Agne Henry, Datorerna och det intellektuella rättsskyddet. Nordiskt Immateriellt rättsskydd 1981 s. 106 ff.

Parker, Donn B., Crime by computer. New York 1976.

Seipel, Peter, Datorprogrammens rättsskydd. Nordiskt Immateriellt rättsskydd 1973 s. 121 ff.

Seipel, Peter, Anm. av Jørgen Bull. Rettslig beskyttelse av dataprogrammer. SvJT 1974 s. 507 ff.

Sieber, Ulrich, Computerkriminalität und Strafrecht. Köln 1980 (2:a uppl.).

Smith, J.C., The Law of Theft. London 1979 (4:e uppl.).

Strahl, Ivar, Tre spörsmål vid tolkningen av strafflagen. SvJT 1952 s. 743 ff.

Strahl, Ivar, Om påföljder för brott. Stockholm 1955 (2:a omarb. uppl.).

Strahl, Ivar, Svensk rättspraxis. Straffrätt 1963-1964. SvJT 1967 s. 401 ff.

Strahl, Ivar, Allmän straffrätt i vad angår brotten. Stockholm 1976.

Thornstedt, Hans, Några problem rörande förmögenhetsbrotten. SvJT 1958 s. 417 ff.

Thornstedt, Hans, Några ord om penningförskingring. Festskrift tillägnad Karl Olivecrona. Stockholm 1964 s. 649 ff.

Thornstedt, Hans, Kriminalisering och avkriminalisering i dagens samhälle. Festskrift till Ivar Agge. Stockholm 1970, s. 369 ff.

Thyrén, Johan C. W., Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen III (Lund 1920) och IV (Lund 1922).

Undén, Östen, Svensk sakrätt I. Lös egendom. Lund 1971 (7:e uppl.).

Victor, Dag, Återfallsregler i straffrätten. NTfK 1976 s. 249 ff.

Waaben, Knud, Strafferettens specielle del I. Köpenhamn 1978.

Wallén, Per-Edwin, Om bedrägeri genom utnyttjande av annans villfarelse - en jämförelse mellan dansk, norsk och svensk rätt. Festskrift til Johs., Andenaes. Oslo 1982, s. 385 ff.

Whiteside, Thomas, Databrott. Malmö 1980.

B I L A G A

8-10 OCH 12 KAP. BROTTSBALKEN I GÄLLANDE LYDELSE

8 Kap. Om stöld, rån och andra tillgreppsbrott

1 § Den som olovligen tager vad annan tillhör med uppsåt att tillägna sig det, dömes, om tillgreppet innebär skada, för stöld till fängelse i högst två år.

2 § Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till det tillgripnas värde och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för snatteri dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

3 § Stjäl någon från dödsbo vari han är delägare, eller stjäla makar, syskon, föräldrar och barn eller fosterföräldrar och fosterbarn från varandra medan de sammanbo, dömes för bodräkt till böter eller fängelse i högst ett år. För bodräkt dömes ock, om någon stjäl lösöre vari han äger del. Medverka flera till stöld och gäller vad nu är sagt någon av dem, dömes jämväl envar av de övriga för bodräkt, dock ej den som handlat med uppsåt att tillägna sig det tillgripna. Lag (1971:874).

4 § Är brott som i 1 eller 3 § sägs att anse som grovt, skall för grov stöld dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om det avsett sak som någon bar på sig, om gärningsmannen varit försedd med vapen, sprängämne eller annat dylikt hjälpmedel eller om gärningen eljest varit av särskilt farlig eller hänsynslös art, avsett betydande värde eller inneburit synnerligen kännbar skada. Lag (1975:1395).

5 § Den som stjäl medelst våld å person eller medelst hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara eller, sedan han begått stöld och anträffats på bar gärning, sätter sig med sådant våld eller hot till motvärn mot den som vill återtaga det tillgripna, dömes för rån till fängelse, lägst ett och högst sex år. Detsamma skall gälla om någon med sådant våld eller hot tvingar annan till handling eller

underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är. Lika med våld anses att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Är förfarande som avses i första stycket med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt av mindre allvarlig art, dömes dock ej för rån utan för annat brott som förfarandet innefattar. Lag (1975: 1395).

6 § Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, skall för grovt rån dömas till fängelse, lägst fyra och högst tio år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han eljest visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

7 § Tager och brukar någon olovligen motorfordon eller annat motordrivet fortskaffningsmedel, som tillhör annan, dömes, om gärningen ej är belagd med straff enligt vad förut i detta kapitel är sagt, för tillgrepp av fortskaffningsmedel till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

8 § Den som, i annat fall än särskilt i detta kapitel omförmäles, olovligen tager och brukar eller eljest tillgriper något, dömes för egenmäktigt förfarande till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla om någon utan tillgrepp, genom att anbringa eller bryta lås eller annorledes, olovligen rubbar annans besittning eller ock med våld eller hot om våld hindrar annan i utövning av rätt att kvarhålla eller taga något.

Är brottet grovt, dömes till fängelse i högst två år.

9 § Rubbar man olovligen annans besittning för att själv taga sig rätt, dömes för självtäkt till böter eller fängelse i högst sex månader.

10 § Avleder någon olovligen elektrisk kraft, dömes för olovlig kraftavledning till böter eller fängelse i högst två år.

11 § Tager någon i skog eller mark olovligen sådant som avses i 12 kap. 2 § andra stycket och är ej brottet enligt vad där sägs att anse som åverkan, skall vad i detta kapitel är stadgat angående tillgrepp äga tillämpning.

Gör någon intrång i annans besittning av fastighet, såsom genom att olovligen anbringa eller bryta stängsel, bygga, gräva, plöja, upptaga väg eller låta kreatur beta, eller skiljer någon obehörigen annan från besittning av fastighet eller del därav, skall vad i 8 och 9 §§ sägs om egenmäktigt förfarande eller självtäkt äga tillämpning.

12 § För försök eller förberedelse till stöld, grov stöld, rån, grovt rån, tillgrepp av fortskaffningsmedel eller olovlig kraftavledning, så ock för stämpling till eller underlåtenhet att avslöja rån eller grovt rån dömes till ansvar enligt vad i 23 kap. stadgas. Skulle tillgrepp av fortskaffningsmedel, om brottet fullbordats, hava varit att anse som ringa, må dock ej dömas till ansvar som nu sagts.

13 § Har annat i detta kapitel omförmält brott än grov stöld, rån eller grovt rån förövats mot make eller trolovad till gärningsmannen eller till annan vid brottet medverkande eller mot syskon, skyldeman i rätt upp- eller nedstigande led eller den som i första svågerlag lika nära är eller mot fosterföräldrar eller fosterbarn, må åklagare väcka åtal allenast om brottet av målsägande angives till åtal eller ock åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt.

Vid tillämpning av vad nu sagts skall såsom medverkan anses jämväl häleri och häleriförseelse. Lag (1971:874).

9 Kap. Om bedrägeri och annan oredlighet

1 § Den som medelst vilseledande förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är, dömes för bedrägeri till fängelse i högst två år.

2 § Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till skadans omfattning och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för bedrägligt beteende dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

Begagnar sig någon av husrum, förtäring, transport, tillträde till föreställning eller annat dylikt, som tillhandahålles under förutsättning av kontant betalning, och gör han ej rätt för sig, dömes, vare sig han vilseleder någon eller ej, för bedrägligt beteende. Detta gäller dock icke, om gärningen avser värde, som ej är ringa, och om den i övrigt är sådan som sägs i 1 §. Lag (1976:1139).

3 § Är brott som i 1 § sägs att anse som grovt, skall för grovt bedrägeri dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen missbrukat allmänt förtroende eller begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller om gärningen eljest varit av särskilt farlig art, avsett betydande värde eller inneburit synnerligen kännbar skada. Lag (1976:1139).

4 § Den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, dömes, om ej brottet är att anse såsom rån eller grovt rån, för utpressning till fängelse i högst två år, eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

5 § Den som vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag icke skall utgå, dömes för ocker till böter eller fängelse i högst två år.

Är brottet grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

6 § Den som köper något, som är frånhänt annan genom brott, eller tillgodogör sig det eller eljest därmed tager befattning ägnad att försvåra dess återställande, dömes för häleri till fängelse i högst två år eller, om gärningen är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla, om någon bereder sig otillbörlig vinning av annans brottsliga förvärv, så ock om någon genom krav, överlåtelse eller på annat dylikt sätt hävdar genom brott tillkommen fordran.

För häleri dömes likaledes den som i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet, som bedrives vanemässigt eller annars i större omfattning, förvärvar eller, på sätt som är ägnat att försvåra ett återställande, mottager något som skäligen kan antagas vara frånhänt annan genom brott.

Är brott som anges i första eller andra stycket grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år. Lag (1980:107).

7 § Om gärningsmannen i fall som i 6 § första stycket sägs icke insåg men hade skälig anledning antaga att brott förelåg, dömes för häleriförseelse till böter eller fängelse i högst sex månader.

För häleriförseelse skall ock dömas, om den, som på sätt i 6 § första stycket sägs medverkat vid det brott varigenom egendomen frånhändes annan, ej insåg men hade skälig anledning antaga att brott förövades. Lag (1980:107).

8 § Den som, i annat fall än förut i detta kapitel är sagt, förfar oredligt i det han medelst vilseledande förmår någon till handling eller underlåtenhet och därigenom skadar den vilseledde eller någon i vars ställe denne är, dömes för oredligt förfarande till böter eller fängelse i högst två år. Lag (1970:414).

9 § Den som offentliggör eller eljest bland allmänheten sprider vilseledande uppgift för att påverka priset på vara, värdepapper eller annan egendom, dömes för svindleri till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Om någon, som medverkar vid bildande av aktiebolag eller annat företag eller på grund av sin ställning bör äga särskild kännedom om ett företag, uppsåtligen eller av grov oaktsamhet offentliggör eller eljest bland allmänheten eller företagets intressenter sprider vilseledande uppgift ägnad att påverka bedömandet av företaget i ekonomiskt hänseende och därigenom medföra skada, dömes såsom i första stycket sägs.

Är brott, som i denna paragraf sägs, att anse som grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

10 § Mottager någon, för användning såsom påtryckningsmedel vid krav, handling som är falsk, upprättad för skens skull eller eljest oriktig eller ock check utan täckning, dömes för ockerpantning till böter eller fängelse i högst två år.

11 § För försök eller förberedelse till bedrägeri, grovt bedrägeri, utpressning eller ocker dömes till ansvar enligt vad i 23 kap. stadgas; dock skall vad i 23 kap. 3 § sägs icke gälla i fråga om försök till utpressning.

Såsom för förberedelse till bedrägeri eller grovt bedrägeri dömes den som för att bedraga försäkringsgivare eller eljest med bedrägligt uppsåt skadar sig eller annan till person eller egendom. Detsamma skall gälla, om någon med uppsåt som nyss sagts söker åstadkomma sådan skada. Har han innan skadan inträtt frivilligt avstått från att fullfölja gärningen, skall han vara fri från ansvar.

12 § Vad i 8 kap. 13 § sägs om inskränkning i åklagares åtalsrätt skall äga motsvarande tillämpning beträffandet annat i detta kapitel omförmält brott än grovt bedrägeri.

Bedrägligt beteende som avses i 2 § andra stycket må ej åtalas av åklagare, med mindre åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt. Lag (1976:1139).

10 Kap. Om förskingring och annan trolöshet

1 § Om någon, som på grund av avtal, allmän eller enskild tjänst eller dylik ställning fått egendom i besittning för annan med skyldighet att utgiva egendomen eller redovisa för denna, genom att tillägna sig egendomen eller annorledes åsidosätter vad han har att iakttaga för att kunna fullgöra sin skyldighet, dömes, om gärningen innebär vinning för honom och skada för den berättigade, för förskingring till fängelse i högst två år.

2 § Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till det förskingrades värde och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för undandräkt dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

3 § Om brott som i 1 § sägs är att anse som grovt, skall för grov förskingring dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen missbrukat ansvarsfull ställning eller begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller om gärningen eljest varit av särskilt farlig art, avsett betydande värde eller inneburit synnerligen kännbar skada.

4 § Den som, i annat fall än förut i detta kapitel är sagt, med egendom, som han har i besittning men vartill ägande- eller säkerhetsrätt är förbehållen eller tillförsäkrad eller eljest tillkommer annan, vidtager åtgärd varigenom egendomen frånhändes den andre eller denne annorledes berövas sin rätt, dömes för olovligt förfogande till böter eller fängelse i högst två år.

5 § Om någon, som på grund av förtroendeställning, vare sig det är i allmän eller enskild tjänst, såsom syssloman eller eljest, fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav, missbrukar behörighet att företräda huvudmannen eller eljest sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, dömes, om gärningen icke är belagd med straff enligt 1-3 §§, för trolöshet mot huvudman till böter eller fängelse i högst två år.

Är brottet grovt, skall dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller tillfogat huvudmannen betydande eller synnerligen kännbar skada.

Missbrukar någon, som fått att sköta rättslig angelägenhet för annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, dömes enligt vad i första stycket sägs, ändå att angelägenheten ej är av ekonomisk art.

6 § Den som, i annat fall än förut i detta kapitel är sagt, genom missbruk av behörighet att i annans ställe företaga rättshandling skadar denne eller med missbruk av behörighet att göra gällande skuldebrev eller dylik handling kräver vad annan tillkommer, dömes för behörighetsmissbruk till böter eller fängelse i högst två år. Detsamma skall gälla, om någon fordrar betalning jämlikt handling som ej blivit utgiven eller för gäld som redan är gulden eller ock kräver att utfå gods som han redan bekommit eller mot krav åberopar kvitto som icke utgivits.

7 § Om någon olovligen brukar annans sak, som han har i besittning, och därigenom vållar skada eller olägenhet, dömes för olovligt brukande till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla, om innehavare av fastighet brukar denna till men för annans rätt därtill genom att olovligen bygga, gräva, plöja, upptaga väg, låta kreatur beta eller vidtaga annan dylik åtgärd.

8 § Fullgör man ej vad i lag är föreskrivet om skyldighet att tillkännagiva hittegods eller annans sak som man av misstag eller tillfällighet fått i besittning, dömes för fyndförseelse till böter. Underlåter man att fullgöra sådan skyldighet med uppsåt att tillägna sig godset eller förfar man eljest med godset på sätt i 4 § sägs, skall gälla vad där är stadgat.

9 § För försök till förskingring, grov förskingring eller trolöshet mot huvudman dömes till ansvar enligt vad i 23 kap. stadgas.

10 § Vad i 8 kap. 13 § sägs om inskränkning i åklagares åtalsrätt skall äga motsvarande tillämpning beträffande annat i detta kapitel omförmält brott än grov förskingring och sådan trolöshet mot huvudman som är att anse som grov.

Olovligt förfogande över egendom, som kommit i gärningsmannens besittning genom avtal, enligt vilket äganderätten skall övergå först sedan betalning erlagts, eller som gärningsmannen eljest innehar på grund av kreditköp med förbehåll om återtaganderätt, må ej åtalas av åklagare, med mindre åtal av särskilda skäl finnes påkallat ur allmän synpunkt. Lagar (1977:984 och 1978:597).

12 Kap. Om skadegörelsebrott

1 § Den som förstör eller skadar egendom, fast eller lös, till men för annans rätt därtill, dömes för skadegörelse till böter eller fängelse i högst sex månader.

2 § Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till skadans obetydlighet och övriga omständigheter vid brottet att anse som ringa, skall för åverkan dömas till böter.

Den som i skog eller mark olovligen tager växande träd eller gräs eller, av växande träd, ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter eller kåda eller ock vindfälle, sten, grus, torv eller annat sådant, som ej är berett till bruk, dömes för åverkan, om brottet med hänsyn till det tillgripnas värde och övriga omständigheter är att anse som ringa.

3 § Om brott som i 1 § sägs är att anse som grovt, skall för grov skadegörelse dömas till fängelse i högst fyra år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om av gärningen kommit synnerlig fara för någons liv eller hälsa eller skadan drabbat sak av stor kulturell eller ekonomisk betydelse eller om skadan eljest är synnerligen kännbar.

4 § Tager man olovlig väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav, dömes för tagande av olovlig väg till böter.

5 § För försök eller förberedelse till grov skadegörelse, så ock för underlåtenhet att avslöja sådant brott dömes till ansvar enligt vad i 23 kap. stadgas.

6 § Åverkan eller tagande av olovlig väg må, om brottet endast förnärmar enskilds rätt, åtalas av åklagare allenast om åtal av särskilda skäl finnes påkallat ur allmän synpunkt.

KUNGL. BIBL.
1983 -10- 03
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1983

Kronologisk förteckning

1. Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. U.
2. Nytt militärt ansvarssystem. Ju.
3. Skatteregler om traktamenten m. m. Fi.
4. Om hälften vore kvinnor. A.
5. Koncession för försäkringsrörelse. Fi.
6. Radon i bostäder. Jo.
7. Ersättning för miljöskador. Ju.
8. Stämpelskatt. Fi.
9. Lagstiftningen på kärnenergiområdet. I.
10. Användning av växtnäring. Jo.
11. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. Jo.
12. Former för upphandling av försvarsmateriel. Fö.
13. Att möta ubåtshotet. Fö.
14. Barn kostar. S.
15. Kommunalforskning i Sverige. C.
16. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. I.
17. Näringspolitiska effekter av internationella investeringar. I.
18. Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. A.
19. Den stora omställningen. I.
20. Bättre miljöskydd II. Jo.
21. Vilt och jakt. Jo.
22. Utbildning för arbetslivet. A.
23. Lag om skatteansvar. Fi.
24. Ny konkurslag. Ju.
25. Internationella faderskapsfrågor. Ju.
26. Bestrålning av livsmedel. Jo.
27. Bilar och renare luft. Jo.
28. Bilar och renare luft. Bilaga. Jo.
29. Invandringspolitiken. A.
30. Utbyggd havandeskapspenning m. m. S.
31. Familjeplanering och abort. S.
32. Företagshälsovård för alla. A.
33. Kompetens inom hälso- och sjukvården m.m. S.
34. Information som styrmedel. I.
35. Patentprocessen och sanktionssystemet inom patenträtten. Ju.
36. Effektivare företagsrevision. Ju.
37. Fastighetsbildning 1. Avveckling av samfällda vägar och diken. Ju.
38. Fastighetsbildning 2. Ersättningsfrågor. Ju.
39. Politisk styrning-administrativ självständighet. C.
40. Konsumentpolitiska styrmedel-utvärdering och förslag. Fi.
41. Kontroll av rådgivare. Ju.
42. Barn genom insemination. Ju.
43. Områden för turism och rekreation. Jo.
44. Kapitalplaceringar på aktiemarknaden. Fi.
45. Turism och friluftsliv 2. Om förutsättningar och hinder. Jo.
46. Bulvanlag. Ju.
47. Skatteregler. Om reservering för framtida utgifter. Fi.
48. Egenföretagares sjukpenning m. m. S.
49. Vattenkraft. I.
50. Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. Ju.

Statens offentliga utredningar 1983

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Nytt militärt ansvarssystem. [2]
Ersättning för miljöskador. [7]
Ny konkurslag. [24]
Internationella faderskapsfrågor. [25]
Patentprocessen och sanktionssystemet inom patenträtten. [35]
Kommissioner. mot ekonomisk brottslighet. 1. Effektivare företagsrevision. [36] 2. Kontroll av rådgivare. [41] 3. Bulvanlag. [46]
Fastighetsbildningsutredningen. 1. Fastighetsbildning 1. Avveckling av samfällda vägar och diken. [37]
2. Fastighetsbildning 2. Ersättningsfrågor. [38]
Barn genom insemination. [42]
Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. [50]

Försvarsdepartementet

Former för upphandling av försvarsmateriel. [12]
Att möta ubåtshotet. [13]

Socialdepartementet

Barn kostar. [14]
Utbyggd havandeskapspenning m. m. [30]
Familjeplanering och abort. [31]
Kompetens inom hälso- och sjukvården m.m. [33]
Egenföretagares sjukpenning m.m. [48]

Finansdepartementet

Skatteregler om traktamenten m. m. [3]
Koncession för försäkringsrörelse. [5]
Stämpelskatt. [8]
Lag om skatteansvar. [23]
Konsumentpolitiska styrmedel-utvärdering och förslag. [40]
Kapitalplaceringar på aktiemarknaden. [44]
Skatteregler. Om reservering för framtida utgifter. [47]

Utbildningsdepartementet

Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. [1]

Jordbruksdepartementet

Radon i bostäder. [6]
Utredningen om användningen av kemiska medel i jord och skogsbruket m. m. 1. Användning av växtnäring. [10] 2. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. [11]
Bättre miljöskydd II. [20]
Vilt och jakt. [21]
Bestrålning av livsmedel. [26]
Bilavgaskommittén. 1. Bilar och renare luft. [27] 2. Bilar och renare luft. Bilaga. [28]
Områden för turism och rekreation. [43]
Turism och friluftsliv 2. Om förutsättningar och hinder. [45]

Arbetsmarknadsdepartementet

Om hälften vore kvinnor. [4]
Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. [18]
Utbildning för arbetslivet. [22]
Invandringspolitiken. [29]
Företagshälsovård för alla. [32]

Industridepartementet

Lagstiftningen på kärnenergiområdet. [9]
Direktinvesteringskommittén. 1. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. [16] 2. Näringspolitiska effekter av internationella investeringar. [17]
Den stora omställningen. [19]
Information som styrmedel. [34]
Vattenkraft. [49]

Civildepartementet

Kommunalforskning i Sverige. [15]
Politisk styrning-administrativ självständighet. [39]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

Statens offentliga utredningar 1983

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Nytt militärt ansvarssystem. [2]
Ersättning för miljöskador. [7]
Ny konkurslag. [24]
Internationella faderskapsfrågor. [25]
Patentprocessen och sanktionssystemet inom patenträtten. [35]
Kommissioner. mot ekonomisk brottslighet. 1. Effektivare företagsrevision. [36] 2. Kontroll av rådgivare. [41] 3. Bulvanlag. [46]
Fastighetsbildningsutredningen. 1. Fastighetsbildning 1. Avveckling av samfällda vägar och diken. [37]
2. Fastighetsbildning 2. Ersättningsfrågor. [38]
Barn genom insemination. [42]
Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. [50]

Försvarsdepartementet

Former för upphandling av försvarsmateriel. [12]
Att möta ubåtshotet. [13]

Socialdepartementet

Barn kostar. [14]
Utbyggd havandeskapspenning m. m. [30]
Familjeplanering och abort. [31]
Kompetens inom hälso- och sjukvården m.m. [33]
Egenföretagares sjukpenning m.m. [48]

Finansdepartementet

Skatteregler om traktamenten m. m. [3]
Koncession för försäkringsrörelse. [5]
Stämpelskatt. [8]
Lag om skatteansvar. [23]
Konsumentpolitiska styrmedel-utvärdering och förslag. [40]
Kapitalplaceringar på aktiemarknaden. [44]
Skatteregler. Om reservering för framtida utgifter. [47]

Utbildningsdepartementet

Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. [1]

Jordbruksdepartementet

Radon i bostäder. [6]
Utredningen om användningen av kemiska medel i jord och skogsbruket m. m. 1. Användning av växtnäring. [10] 2. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. [11]
Bättre miljöskydd II. [20]
Vilt och jakt. [21]
Bestrålning av livsmedel. [26]
Bilavgaskommittén. 1. Bilar och renare luft. [27] 2. Bilar och renare luft. Bilaga. [28]
Områden för turism och rekreation. [43]
Turism och friluftsliv 2. Om förutsättningar och hinder. [45]

Arbetsmarknadsdepartementet

Om hälften vore kvinnor. [4]
Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. [18]
Utbildning för arbetslivet. [22]
Invandringspolitiken. [29]
Företagshälsovård för alla. [32]

Industridepartementet

Lagstiftningen på kärnenergiområdet. [9]
Direktinvesteringskommittén. 1. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. [16] 2. Näringspolitiska effekter av internationella investeringar. [17]
Den stora omställningen. [19]
Information som styrmedel. [34]
Vattenkraft. [49]

Civildepartementet

Kommunalforskning i Sverige. [15]
Politisk styrning-administrativ självständighet. [39]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

KUNGL. BIBL.
1983 10-03
STOCKHOLM

Liber
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-078805-8
ISSN 0375-250X